[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Livius, Titus

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBRI.

RECOGNOVIT

WILH. WEISSENBORN.

PARS V.

LIBER XXXIX—XLV. EPITOM. LIB. XLVI—CXL.

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXVII.

Rec'd Aug. 28, 1879.

PRAEFATIO.

Lib. XXXIX. C. 1. Verba: *„si modo hoc anno acta sunt“* num Livii sint dubitari potest, cum in cdd. praeter Moguntinum (A) omnibus desint, neque quo modo interciderint appareat, neque requirantur post ea quae 38, 56 sqq. tradita sunt. ib. *„et ipsis“* si verum est, ad Ligures potest referri; Schelius suspicatus est: *„et ipsa“*; fortasse *et ipsa iis.* tum ex A revocavi *„et itinera“*, et nescio an *„nullum umquam“* praestet. ib. recc. cdd. *quae si parsimonia* exhibentes aliquid omissum arguunt; fortasse *„quae sicut parsimonia“*. C. 2. *„profugerunt“* ex A dedi, *confugerunt* propter *confestim* ortum ratus. C. 3. *„inde Cenomani“* dedi, cum plerique cdd. non *id* sed *inde* exhiberent; cf. 2, 3. 8, 28. all. C. 4. *„haberi iuberent — decernerent“* ex A sunt; Drak. *„ut diis“* suadet; fortasse *„uti iuberent“* scriptum erat. ib. Muret. *„tum Fulvius“* bene coniecit. ib. Gel. recte addidit *„posse“*, sed *„se“* ante vv. *et patres* adiectum non videtur requiri. C. 5. Gelen. *necessum* e cod. videtur petivisse. ib. ex A *„delatam in aerario“* et *„delatae sunt“* fortasse recipiendum fuit. ib. cum de A. non constet *„aenea septingenta“* scribendum putavi. C. 6. A *„ab eo decreti“*; an fuit *„ab eoque creati“*? ib. A. *successor ipse* em. Drak., sed dubito an in *ipse* lateat *„ibi se“*. ib. *„aspiciebantur“* revocavi. C. 7. *„omnium ordinum homines“* A., ubi *homines* iure pro glossemate habetur. ib. *celebritati* in plerisque cdd. non legitur, neque de A constat; quare inclusi. C. 8. *„vinum animos“* iure displicet. Dukerus aliquid omissum esse putat, suspicor *„vinum amores“*. ib. *„testamenta“* de Roeveri coniectura dedi. ib. *„audebant“* ex A revocavi. ib. *„occulebat — exaudiri poterat“*, quae in omnibus praeter A cdd. desiderantur, nescio an e c. 10 huc translata sint. C. 9. *„adolescentis rei“* ex A dedi, quod *aut* unde sumptum esset non apparebat. ib. *„iusta vicinitatem“* A; Heerwagen suspicatur *„iuncta vicinitate“*, cf. Annales Marb. a. 1846 p. 529; de reliquis vv. cf. Otto Divv. Livv. p. 46 Jahnii Ann. vol. 31. p. 183 sq. C. 10. fortasse in cdd. recc. *„ut quisquis“* significatur. C. 11. *„delenimentis“* ut 30, 13 scribendum putavi. C. 13. nescio an recte Drak. voluerit: *„simul eam“*. ib. Gelen. fortasse *„quorum initia enuntiaret“*, quod Mod. in A fuisse scribit, probare voluit, cum *occulta* abesse possit. ib. *captari* potius quam *„captare“* librariis videtur deberi. C. 14. *„indices“* non certum est, cum in cdd. recc. plerisque sit *„illicere“*. ib. Gron. probabiliter coniecit *„viderent, ne“*. tum recc. libri *„utique“*, quod cum *„uti“* sequatur, fortasse non spernendum est. C. 15. *„Quirites tam“* illud ex A hoc ex recc.

cdd. Bekkerum secutus deinde „*vigiliis*“ de Crev. coniectura scripsi. ib. fortasse „*exercitus indictus*“ praestat. C. 16. „*vaticinios*“ quod plerique cdd. significant ex A recepi, cf. 25, 1 extr. C. 17. nescio an „*moram indicio*“, A aliorumque cdd. lectio, defendi possit. C. 18. „*dimittere*“ e cdd. revocavi. C. 19. A „*censor Licinius equum*“ in quo quid lateat non patet. C. 20. „*et iam Q. Marcius*“ non sana esse ex A intelligitur, ubi „*ita Q. Martius*“ legitur. ib. A „*nec prius*“ fortasse „*et prius*“. C. 22. cdd. recc. „*decem adparatos*“ habent, quare Sigonius „*per dies*“ addit, sed Gelen. in A *decem* non videtur invenisse, ut abest a Lovel. 6. C. 24. „*exules erant pulsi*“ dubia sunt, fortasse „*aderant*“ legendum. Crev. et Drak. „*venerant*“ suadent. C. 25. „*et gratia — aut odio*“ servavi, cf. Hand. Turs. II. p. 537, Heusing. ad h. l. ib. *ac dimisisse ea constabat* A ut non *ademisse eas* sed *ad. ea* scriptum fuisse videatur. ib. „*si voluntate*“ dedi, cum *et* in cdd. non exstet; tum Drak. libri *omnem in eo*, ut *omnem iam eo* significare videantur. C. 26. „*ita servorum*“, quod Gelen. e cd. sumpsisse probabile est, revocavi, cf. Hand l. l. III. p. 488. 481., *itaque* librariorum esse putaverim. ib. *scire* omisso v. *se* dedi, ab Aldo inserto. C. 28. nescio an „*spoliatum me*“ sit praeferendum, cum in cdd. plerisque *ad* non inventum sit. sed fortasse ne requiritur quidem v. *ad* etiamsi *spoliandum* legatur, cf. 3, 19. 24, 23. 21, 28. 40, 9 s. f. ib. inter vv. „*decretum calumniae*“ aliquid intercidisse apparet ex Drak. cdd., sed parum probabilis Kaestneri est coniectura „*decretum pessimae calumniae impudentissime*“ esse legendum. decreti potius latet epitheton. C. 30. „*Dipone*“ scripsi, cum non pateret, unde *Hippone* esset sumptum. ib. A *quietis hi stativis;* an fuit „*quietis ibi stativis*“? C. 31. „*inflatis*“ restitui, cuius interpretationem *ferocibus* esse putaverim; tum „*usquam*“ et „*paulum*“ e cdd. revocavi; „*ipse*“ ab Asc. post „*praetor*“ additum delevi; et cum Bekkero quod in Voss. all. est „*sustineri*“ probavi. C. 32. „*antiquam sedem maiorum*“ cdd. sed in v. *antiquam* nescio an montis nomen, quod Cluver iure requirit, lateat. ib. „*volitando*“ nihil habet quo referatur, sed oratione interposita anacoluthon excusatur. Ruperti coni. *volitans*. C. 34. A. *quem utique si vellent;* an fuit „*eum utique si v.*“ C. 35. A. „*referri nominatim*“; aliquid excidisse putaverim, an „*r. nominatim iubentium*“? C. 36. „*Compasium*“ a Drak. e Polybio sumptum est. ib. nescio an probanda fuerit A lectio „*nec ulla parte*“. ex eodem dedi „*quo ex numero*“, cf. Stuerenburg ad Cic. pro Arch. p. 186. tum „*domicilio*“ e cdd. reduxi. C. 38. „*trecentos equites*“ ex A recepi, praeterea aut in peditum Romanorum, aut in legionum numero erratum esse non potest negari. C. 39. fortasse „*petebat. certamenque ei*“ praestat. C. 41. *coierantque* non certum, nec in iis quae recc. cdd. habent *que* latere potest. ib. „*Postumius propraetor*“ de Perizonii coniectura dedi. paulo supra fortasse „*etiam*“ delendum erat. C. 42. e cdd. Drak. „*fue-*

rant" revocavi; *fuerunt* propter *expugnavit* scriptum videtur. C. 43. fortasse „*deperibat*" est scribendum; A *deperierat*. paulo ante „*simile* — *libidini et crudelitati*" dedi, cf. Vell. 1, 12, 3, 2. 6, 1. Liv. 27, 25; Heusing. ad Cic. Off. 1, 22, 7. Halm ad Cic. pr. Sulla. p. 141. in Vatin. p. 121. C. 44. „*iuratores*" scribendum esse docuerunt Mommsen et Becker Antiquitatt. Rom. II, 2, 202. 204; qui recte fortasse *iussi* probat, quamquam „*iussit*" Catonem hoc instituisse indicat, cf. 9, 46 extr. ib. „*deciens pluris*" Huschkium Die Verfassung d. Serv. Tull. p. 506 secutus adieci. ib. „*deciens tanto*" Sigonius; cdd. *decem tanto*. C. 45. „*comitia habita erant*" utrum Livii errori tribuenda, an iam ante legem Domitiam augures in comitiis sint creati nondum constat, cf. Rubino Untersuchungen I. p. 336. Merklin die Cooptation p. 133. ceterum „*comitia auguris creandi habita erant*" ex ed. Mog. et „*in demortui Cn. Cornelii Lentuli*" sqq. ex cd. Mog. dedi. C. 47. „*legatorum diceret*" cdd. et Polybium secutus scripsi, *doceret* h. l. minus aptum videbatur et ex superioribus ortum. C. 48. *parvulae* ex A restitui. ib. ex A „*Messenii desciverant*" revocavi. C. 49. utrum *profectus*, quod addiderunt, an alia et plura exciderint, vix potest constare. ib. „*electos*" ex A restitui, quod nobilissimos ascivit. ib. „*turba*" ex A aliisque libris recepi, neque tamen *clauserant* mutandum putavi. tum „*aeque*" Walchii est coniectura. C. 50. „*sed defectionis*" restitui, *sed* Gelen. minus recte delevit. ib. fortasse „*duobus duarum*" a Livio erat scriptum. C. 51. „*ut gratificaretur*" Gelen., *ut* in cdd. non legitur; an fuit „*gratificaturus*"? C. 53. „*filium aiebat*" ex A dedi, cf. Drak. ad h. l. ib. „*aliis*" quod A habet ad iratum Philippi animum videtur accommodatius. C. 54. „*fore, qui eas*" cdd., quod etsi ferri potest, cf. Hor. Od. 1, 13, 20. 4, 14, 13, tamen obscurius esset dictum. Sigon. *quam* addidit; sed nescio an totum comma omissum sit. C. 55. A „*ita prosecuti*"; an fuit „*ut exceperunt ita prosecuti*"? probabilius tamen est adverbium intercidisse ad v. *exceperunt* referendum. C. 56. „*ex Histria revocatus M. Marcellus*" ex A dedi, ex *Histria* opponitur vv. *in Liguribus*.

Lib. XL, 2. „*Apollinis ac Caietae*" non certa sunt, et nescio an *ac* delendum fuerit, cf. Klausen Aeneas und d. Pen. p. 1046. n. 2088. C. 4. ex A „*Aenianum*" servavi; Sigon. *Aeneatum*, quod non solum gentile fuisse e Stephano Byz. intelligitur, dedit; fortasse fuit *Aeniatium*, cf. 44, 10., si quidem mutatione opus est. ib. „*redituri Thessalonicam*" scripsi Gronovio autore, qui *in* omitti iussit. etiam aliis ll. *in* additum invenitur, cf. infra *instrictis*, c. 5. *in singulos* all. potest tamen *inde* vel *iam* corruptum esse. ita paulo post pro *instrictis* suspicari possis *destrictis*. C. 5. „*liberosque eius*" non certum est, in cdd. *eius* non exstat, et videtur abesse posse. ib. „*ad rem Romanorum*" dedi, cf. Lectt. Livv. I. p. 20. Otto Divv. Livv. p. 42. tum malim: „*redierant forte quos*". ib. „*aiunt*" restitui, quod Gelen. etiam in Spir. videtur legisse. C. 6. „*prior*

pars" vulg., sed *prior* in A non legitur, in recc. non uno loco positum est; ex v. *posterior* potest intelligi, quare omisi. ib. „*sana esset*". e cdd. revocavi, unde *fuisset* sumptum sit, non patet. C. 7. „*tamen*" ante v. *infamandae* additum, cum in cdd. non legatur delendum videtur. C. 8. „*admissi*" cdd. recc. revocavi A lectionem „*commissi*". C. 9. „*credis nihil mihi*" dedi, *mihi* aut ante v. *nihil*, quod fortasse praestat, aut post eam vocem facilius omittebatur, quam post v. *periculum*, ubi duo cdd. additum habent. paulo post cdd. *quid ut inimicus*, fortasse voluerunt „*quid tu inimicus*", cf. Walch. p. 104. C. 10. „*discerne, dispice*" scripsi, unde Gelen. *et* addiderit non constat. ib. „*noctu adsumpserunt*" Aldum secutus restitui; si Drakenborchio fidendum est, plures ex cdd. recc. ita scriptum habent. ib. nescio an recte olim editum fuerit „*et regi et patri*". C. 11. paenitet non recepisse ex A „*ut ipse me vult esse*". C. 12. „*cum suis colloquia*" incertum, in recc. libris „*cum suis conloquens*" exstat, si v. *per* non obstaret (nisi forte *per occulta* modum describit, cf. Hand. Turs. IV. p. 444.), *concoquens* corruptum esse suspicarer, cf. c. 11. ib. „*proditionis meae*" ex A est, in Palatt. *meae* non legitur, ac nescio an supersit aut aliud lateat, fortasse *iam*. etiam quae sequuntur incerta sunt, nam in A exstat *si illa separata ac vana*; vulg. „*separata ab hac vana*"; mutavi *ac* in *hac* i. e. si haec separata est. ib. ex A reduxi „*ipse ego*", sed suspicor scribendum esse „*prius ego*" ita *ipse* et *urbs* confusa sunt 4, 51. ubi vid. Alsch. C. 14. „*unde id ipsum scias*" dedi; *sciens*, quod in *scieris* Sigon. mutavit, in ed. Frob. altera errore scriptum est. ib. dubito an legendum sit „*iubebat, num*" cum paulo post idem voc. positum sit post *quaerere*. ib. „*evasuri fuerunt*" scribendum erat, et propter usum Livii et quod *potuit* sequitur. C. 15. „*indignus omnibus*" in cdd. est, et sanum videtur, cf. 10, 13 dignum vobis, dignum parente suo. fuit cum suspicarer an „*indignus bonis omnibus*" aut „*indignus te, pater, ind. omnibus*" scribendum esse. ib. „*nec ad bellum reservetur*" e cdd. recepi. ib. A „*ne invidiam conflarem*"; an fuit „*invidia etiam conflagrem*" ib. „*in eo, ubi — ibi*" cdd. suspicor „*nunc ubi — ibi*" ib. A *a fratre maiore vincor* scripsi „*a fratre amore vincor*" Gelenius „*caritate a fratre maiore vincor*" dedit, sed *caritate* in cdd. non uno loco positum, pro corrupto v. *amore* videtur adiectum esse. C. 16. „*Terentio*" cdd., sed aliquid intercidisse puto, aut praenomen, aut magistratum. ib. „*vicit — Fulvius*" ex A restitui. C. 17. cdd. „*more maiorum*", quod dubito num „*primo maiorum*" esse possit. C. 18. „*consules — octingentos equites*". nam ex v. haberent et legiones et quindecim milia socium suspensa esse possunt. ib. „*inde dextram*" pro *in dextram* scripsi, cf. 41, 1., et audacius videbatur v. *in* h. l. delere. C. 19. „*et Lanuvii*"; an fuit „*Lanuvii et*" ib. „*Libitina tunc*" cdd. sed *tunc* videtur abundare et *funerum* potius significatio requiri. C. 20. „*fraterno scelere*" Kreyssigium secutus

servandum putavi. C. 21. „*consultarent*" e Voss. recepi. ib. *patri tutum* cdd. sed *tutum* e sequentibus ortum videtur, et ne *tum* quidem, quod vulgo legitur, h. l. aptum, quare illud inclusi. C. 22. cdd. „*in altis locis esset*", scripsi „*in altis locis est*", quod et ipse inveneram et Madvigium suasisse postea vidi, cf. ad Cic. de Finib. p. 537. ib. A *passim per villas*. aliquid videtur intercidisse. C. 23. „*praemeditati*" Gronovii coniecturam Bekkerum secutus recepi. C. 25. Drakenb. „*exercitum induxit*" coniecit, quod recepi, cum in cdd. nihil nisi *introduxit* legatur. ib. „*decem dierum*" in A non exstare, neque requiri videtur; quare inclusi. C. 26. „*Matienoque*" a Gronovio damnatum servavi, quod si Livius omittere voluisset, non adiecisset *imperatum est*. C. 28. Muretus coni. „*prope certum*". ib. *praedatoriis* pro *praedatores* coni. Crev. C. 30. „*quam proxime*" unde sumptum sit non constat. ib. nescio an scriptum fuerit „*iussit ut*", unde causa lacunae intelligeretur. C. 31. „*maxime pugnantibus*" ex Drak. cdd. plerisque recipiendum putavi. C. 32. „*eo die occisa*" dedi, et hoc quidem ex A est, vv. *eo die* nescio an omittenda fuerint. C. 33. si etiam in A *oppugnandonec* legitur, „*oppugnando donec*" videtur scribendum esse; Gron. *expugnavit, donec*. C. 34. cum in A „*M. Manlius praetor*" inventum esset, „*P. Manlius pr.*" dedi. ib. Nipperdey „*quinquagena equites*" coniecit. ib. vv. „*quae prima — aurata est*" ab interpolatore inserta puto. ib. „*pacemque cum iis*" servavi, cf. Hand. Turs. II. p. 148, et *tum* h. l. abundaret C. 35. „*inde deditionem*" Mod. secutus dedi. C. 36. „*quantus semper*" num verum sit iure dubitatur; cf. Goeller ad T. Livii lib. XXXIII. p. 148. an fuit „*quantus saepe*". ib. „*peditum Romanorum*" scripsi; *civium* ab interprete additum videtur. ib. „*quo amplius*" e cdd. revocavi, cf. 31, 12. 4, 1. C. 38. „*Taurasinorum fuerat: eo cum*" scripsi; ita facilius origo lacunae intelligitur; tamen etiam ante *Taurasinorum* excidere potuit *fuerat*. de loco cf. Niebuhr. I. p. 286. III, 424. ib. A „*Ligures ab anido montibus descendere*" correxit Muretus, cf. Kreyssig. Epist. ad Goellerum p. 466. ib. post *argenti* aliquid omissum Glarean., et Crev *sedes* pro *aedes* legendum esse iure statuit ib. Gron. „*nec quod — neque quod — neque quod*", ubi in cdd. *quid* est, scribi iussit; nescio tamen an duobus locis prioribus *quid* servari potuerit. C. 39. A „*omissisquequae*", dubito tamen „*omissis quaeque*" recipere, cf. 9, 12 in. ib. „*non nobilem*" scribere malim, si in A *ignobilem* non exstitit. C. 40. dubito an scribendum sit „*an actum iam*". ib. fortasse „*equi prope sexcenti*". paulo ante vv. „*quod saepe — proditum est*". e margine inter Livii verba recepta esse putaverim. C. 41. in A scriptum est: *vallis verum tum tamquam montis obsedit*, itaque quae in Frob. ed. priore leguntur, „Balistam Suismontiumque montes" certa esse non possunt, cum etiam c. 53, siquidem vera est lectio, montes valles saltus coniuncta legantur, nescio an tantum verba, *verum tum tamquam* corrupta sint; fortasse

valles primum tum etiam montes. C. 42. „*Brundisium redisset*", quod Gelenio teste A habet, recepi. ib. *in se — Romanis* prorsus incerta sunt; magis „*quae inimicus detulisset*" significari videtur; sed ne *adiecit* quidem aptum est. ib. „*secundo loco inauguratus*" verum non esse omnes consentiunt; „*s. l. nominatus*" conieceram, idemque postea Rubinoni, cf. Untersuch. I. p. 243, placere vidi. ib. „*inde pontifex m.*" scripsi, cum *in pontificem maximum* in A fuisse Gelen. testatus sit. sed recte Crev. plura intercidisse suspicatur. C. 45. „*mox subito*" A suspicor „*atrox subito*". ib. non *et ob fulminibus* in A legitur, sed *ob* omissum est, quod cum etiam propter verborum ordinem displiceat alia suspicor intercidisse. C. 46. Kreyssigium secutus aliquid excidisse puto inter vv. *fueritis* et *implicaverint*. C. 47. *eos* ab h. l. alienum videtur, an scriptum fuit *separatos ab illis se?* cf. 23, 20. ib. *tribunoque — iubeat* in A videtur scriptum fuisse. ib. *e turribus* Duk. suasit, praeterea *nequiquam* non suo loco positum videtur. C. 48. *petebat is* A *petebat* verum, *is* e sequenti voc. ortum puto. C. 49. in A *ab eone* fuit, pro quo „*sub eone*" scripsi, cf. Lectt. Livv. II. p. 10. ib. quod ante „*suspicere*" legitur „*propiunt*" omittere quam verbum insolitum recipere malui, cf. Kreyssig. Epist. ad Goell. p. 467. C. 50. Kreyss. l. l. „*abduxissent*" legi „*eum*" omitti iubet. fortasse *Gracchi* nomen excidit. quae sequuntur magis etiam incerta sunt. A *magnopere berbice crederes fuisse Romanos nisi qui p. d. arcessierint — legisset;* quae num recte emendaverim ipse dubito, cf. Kreyss. l. l. et ad Sall. fragg. p. 106. fortasse *accesserint* verum est, et inter hoc voc. atque *lacessierint* nonnulla omissa. etiam post *vallum* additum malim *tum*. ib. Kreyssigius „*Celtiberorum fuisse*" probat. C. 51. „*inseruerat*" Kreyssigii coniecturam recepi. quae sequuntur ita legenda putat W. A. Becker Antiquitatt. Rom. II, 1 p. 400. „*Herculis, et post Spei a Tiberi ad aedem Apollinis Medici*" ib. A *publicaque sua occupata;* emendavit Gron. suspicabar „*publica quaestui occupata*", cf. Lectt. Livv. I. p. 20. C. 52. *ante annos* Drak. suasit, cf. Hand. Turs. I, 373. sed infra c. 57 *post paucis diebus* legitur. ib. G. Hermanno obsecutus post *filio* signum lacunae posui. fortasse ante *pugna pugnata est* legendum est; neque *exeunti* verum esse potest, sed temporis significatio hic videtur latere. ib. *antea sic* cd.; Hermannus suadet „*incensa*", quod hoc loco positum offendere potest. an fuit „*antea invicta*". post *quadraginta duae* mersarum navium numerum intercidisse iure statuunt. C. 53. „*montes vallesque saltuosas*" probabiliter coniecit Kreyssigius l. l. p. 476. ib. *celeriter* vix potest ad literas Romam adlatas referri, sed alterum comma videtur excidisse. C. 54. cum in A scriptum fuisse diceretur *crudelitatis suae quae* dedi „*crudelitatis suae saevitiaeque*", cf. 27, 34 extr. ib. A *adsolet.* an fuit „*multa, ut adsolet — praeberet*". C. 55. Heusinger probabiliter soni. „*a Xycho scriba*"; Kreyssigius „*vocari iube. et*". C. 56.

„defensurus. is“ dedi, quod in A *qui* abfuisse videtur. ib. *„tutela eius“* num ferri possit dubitans *„tutela et“* scripsi. *concustoditum* si in A exstitisse certum esset non spernerem. ib. *„haud statim“* vix potest recte ad sequentia referri; id ad quod pertinebat excidisse arbitror. C. 57. nescio an *„populo Romano“* aut ante v. *peropportuna* aut post eam v. interciderit. ib. corrupta cd. verba: *Bastarna ea res Antigonus saepe iunius cum ipso* ut aliquam haberent sententiam ita scripsi, ut *Cotto* bis ponerem, deinde *ea res* in *a rege* tum *saepeiunius* in *saepius* mutarem. ib. *„aequales abhorrere“* et ipse dubito num verum sit, cf. Reisigii schol. gramm. p. 696; suspicor *„ab illis abhorrere“*. C. 58. *„fide Cottonis“* a Gelenio est; A *deinde C.*; an fuit *„ductu Cottonis“?* ib. malim *„post ad famam“*. tum *„quo cum subire“*. ib. *„dissipati vi procellarum“*. ib. cum in A fuerit: *Apolloniam meridianam regionem* scripsi *„mediterraneam regionem“*, sed quid in Apolloniam lateat non exputo; cf. Grimm Geschichte d. deut. Spr. I. p. 458. C. 59. recte Crev. trium praetorum nomina intercidisse putat. Duker *„capita, qui“* reponendum censet. ib. *„lanaque“* ut in re incerta mutare nolui. ib. non solum *„apposita“* sed etiam *„erat“* pro *„fuit“* Jul. Obsequens legisse videtur, et utrumque praestat cd. scripturae.

De quintae decadis reliquiis post S. Grynaeum optime meruit J. Th. Kreyssigius V. D., qui non solum in Commentatione de Sallustii Crispi fragmentis et in Vanno critica, et in Meletematum criticorum specimine primo, sed in Annotationibus ad T. Livii libros XLI—XLV ex codice Laurishamensi a *Sim. Grynaeo* editos, id quod I. Bekkerus raro tantum fecit, scripturam codicis antiquissimi e collatione a Kopitario facta multis locis indicavit, et quae aut corrupta aut omissa sunt emendavit et supplevit. Kreyssigii igitur vestigiis potissimum insistendum fuit, quamquam exspectare licet fore ut ab Alschefskio, qui etiam codicem Vindobonensem (A) denuo inspexit, multa olim rectius et certius constituantur, cum nunc ne Kopitarii quidem collatio tota innotuerit, ut neque de orthographia satis constet et codicis scriptura compluribus locis nondum cognita sit. C. 1. *„Histriamque suum“* A, emendavit Gron. Kreyssigius suspicatur *„in Istriam quaesitum“*. tum nescio an *idem* et *adicere* corrupta sint, cum c. 2 *duo praesidia* fuisse dicantur; fortasse *ibidem* et *educere* vel *adducere* scriptum fuit. C. 2. Drak. probabiliter coni. *„direptisque quae“* quod Kr. recepit. ib. *„forum“* facile repetitis ultimis v. *„quaestorium“* literis oriri potuit. C. 3. Jacobs *„eadem rerum forma“* coniecit. tum inter *demum* et *missus* intercidisse puto *„nuntius“*, quod adieci, cf. Kr. ad h. l. C. 4. *„ex parte“* Kr. *et parte* cd. ib. *„si unum se“* iure displicuit; Jacobs coni. *„signum si“;* an fuit *„si nunc* (aut *tum) se“?* C. 5. *„Novelli“* scripsi, cf. Nieb. II, n. 595. ib. *„equitum ducentis“*, quod A exhibere videtur, reduxi. C. 6. A *„iustos se“*; dedi *„ipsos“* cf. Kr. ad h. l. C. 7. *„caesum. ceteros“* de

Crev. sententia dedi; in ed. *caesum* non legitur; et nescio an etiam „*effusosque*" probandum fuerit. paulo ante „*id bellum*" Gronov. damnat. C. 8. „*in dilectu*" Duker malebat. tum ne nunc quidem paenitet eius, quod olim conieci „*utcumque cives Romani*", cf. Lectt. Livv. I. p. 32; Tac. Ann. 15, 19; sed possunt etiam pauca verba intercidisse. alia suadent alii, cf. Kreyss. ad h. l., add. Huschke die Verf. d. Serv. Tull. p. 530. ib. vv. „*civis ne esset*" addidit Douiatius. C. 9. „*manu non mittere. qui id*" num sana sint, etiam nunc dubito, cf. Lectt. Livv. p. 33; eoque magis quod Kr. in ed. *manumitteren̄ qui id* legi testatur. C. 10. „*satis esse*" Kr.; in quod et ipse incideram; ed. *satis.* etiam infra „*et ingessisset*" Kr. dedit; *et* in cd. om. ib. cum parum probabile esset librarium ter errasse, et Varro de l. l. 7, 37 tradiderit etiam lictores vestem mutasse, e ed. „*paludatis lictoribus*" recepi, cf. Alsch. ad 21, 63.; modus exeundi describi videtur. C. 11. „*oppugnare coeperant*" dedi; cd. *oppugnant.* C. 13. „*M. Aemilius Lepidus*" Kr. coni. cd. *legibus* habet. ib. „*disseruisset*" a Grynaeo est additum. C. 14. „*currum. cum is*" de Drak. sententia scripsi, cum in cd. nihil nisi *currus* exstare dicatur. ib. „*recipere*" Kr. coni. cd. *eripere.* ib. „*ne histri quidem*" cd.; Kr. *idem.* C. 15. „*bovis sescenaris*" mutare non ausus sum Graev. *sexcenarii* coni., sed id numerum potius quam aut pondus aut magnitudinem indicat. ib. A *inenarrabilitate;* suspicabar „*inenarrabili celeritate*", sed lenior est Kr. medela, quem secutus sum. paulo ante nescio an „*iecur defluxisse*" servari potuerit. ib. „*pacare, et*" reduxi, significari videtur, insuper Graccho adiutorem esse datum. C. 16. „*ante triduum*" infirmis argumentis defendit Hand. Turs. I, 284., aut *intra* aut *post* requiritur. C. 17. post v. „*paludatus*" excidisse potius aliquid, quam *literis auditis* delenda esse putaverim. ib. „*eodem Pisas*" cum Kr. scripsi. cf. 3, 8 extr. Cic. Verr. 3, 6, 14. p. Dei. 6, 17. Kr. ad 42, 47. C. 18. *eodem tempore* cd. sed *tempore* ab h. l. alienum est. adverbium aut loci nomen videtur latere. ib. post vv. „*foris ipse*" aliquid videtur deesse, cf. Rubino l. l. I. p. 92. ib. cd. „*quidem etiam fuga*". an fuit „*quidem statim a fuga*". C. 19. „*Dardanos*" Gryn., cd. „*barbaros*" ib. „*nec liberat*" dedi; cd. *neliberare*, et *liberare* quidem fortasse servandum erat. ib. „*sanctum haberet*", cd. lectionem, defendi posse puto, cf. Lectt. Livv. I. p. 14. C. 20. cum in cd. *ut* omissum sit, fortasse „*nihil ut unum*" scriptum fuit. ib. „*reliquorum sui*" etsi defendi potest, cf. Hand. l. l. II. p. 519, tamen nescio an praestet „*reliquos sui*". C. 21. „*cum iusto numero*" recte videtur habere, cf. 44, 29, 6. Dietsch. ad Sall. J. 49, 1. Hand. l. l. II, 143. 153. ib. cd. „*Alfellius Aemilius*". quare „*Atellus Mamilius*" scripsi, cf. 27, 8 in. ib. cd. „*auis maculis*", suspicabar „*flavis maculis*". C. 22. cd. *tumultuomisit;* scripsi „*tumultuosi missi*", cf. Lectt. Livv. I. p. 18; Kr. ad h. l. C. 23. cd. „*maxime gravissimam omniumque*" Kr. *maximam omniumque gravissimam*, quod

fortasse praestat. ib. ante *scilicet* excidisse putaverim „*sciremus*" ib. „*quem populo Romano prius poenae*" servandum putavi, est iudice pop. Rom., cf. Foss. Quaest. crit. Altenburg. 1837. p. 42 sqq. ib. cd. *Gallos habeat*, quod cum ferri non posse putarem „*Gallos habebat*", ante quam a Romanis victi sunt, scripsi. ib. „*provocantes*" Gron.; cd. „*provinciis*". C. 24. cd. *persea regno accepto a legatos romanos venisse ad regem persea ad pr. appellatum;* quae ita immutavi, ut *accepto legatos Romam misisse* et *ab p. R.* scriberem, ut bina membra componerentur. Kr. nonnulla a librario bis posita esse censet. ib. cum cd. habere *aliosinvisosufficimus* Alsch. ad 10, 36. p. 709. docuerit, „*invisosque*" eum secutus dedi. paulo ante „*velut dissertio iuris*" cd., quod Kr. defendit. ib. cd. „*nostros quoque et nos segni arceamus*" quod nondum recte emendatum est. C. 26. „*sicubi evaserunt*" Walch. coni. cd. *secuti evas.* nescio tamen an praestet Crev. coniectura „*scutis evaserunt*". cf. 34, 39. 46. 39, 31. C. 27. *votis etiam* cd., sed *etiam* e versu praecedente repetitum videtur. ib. cd. *ex iis M. Aemilio;* em. Drak. ib. *et ipsorum* reduxi, nam etiam aliunde de seditione audivisse putandi sunt. ib. *ad notas* me invito relicta sunt, quae in cd. iam non exstant. in eo deinde *intromittere* legitur. ib. *Aventinum porticum* etc. ita sunt corrupta, ut quid Livius scripserit vix possit constare. ib. cd. *et forum et porticus;* an fuit „*et forum et comitium porticibus*". C. 28. „*in aede*" dedi. cd. *in aedem*, cf. Kr. ad lib. XXXIII. p. 96.: Schneider ad Caes. b. g. 2, 30, 2.

Lib. XLII, 1. *Priusquam in provincias* de Kr. sententia dedi; in cd. *provincias* non legitur. ib. *iniuria consulis* cd. dedi „*inde ira consulis*" i. e. ex eo tempore, cf. Hand. l. l. III, 366. paulo ante „*militari*" ab h. l. alienum videtur. C. 2. *non bellum* cd. post v. *non* adverbium intercidisse putaverim. ib. „*visae dicebantur*" reduxi, nam eadem species saepe videri poterat. C. 3. cd. *et templo ita* cd. Kr. „*ei templo ita*" emendavit, quod cum recipere voluissem me invito *ei* omissum est. ib. *iratus* cd., Kr. *ita ratus*. ib. *paratae* adiectivum esse putaverim, et *fuerunt* recte habere. ib. *fremitus eius* cd. tum nescio an leg. sit „*est et ex*". ib. *idcensorem moribus* cd. pro *id* reposui *et*. C. 4. cd. *sit factum* em. Kr. C. 5. cd. *Persean*, cf. Alschefski. ad 9, 19 p. 496; sed Persea servandum erat. ib. *et quaesitum* e cd. dedi, tum „*et exsulantem arcessitum*" scripsi, in cd. *et* omissum est. ib. cd. *non obiecta;* „*non subiecti*" substituendum esse putavi, cf. Kr. ad h. l. ib. *in z annorum* cd.; *in X annorum* scripsi. C. 6. *videreturque legato* cd., dedi *atque legato*, sed potest nomen legati omissum esse. C. 7. *haec acta* coni. Kr. C. 8. cd. *arma quoque tempore fieri*; dedi „*arma quoque adempta referri*" et *referri* quidem Kr. debetur, cf. ad Sall. fragm. p. 75 sqq. paulo ante „*pacatos servire*" scribendum putavi; tum „*oppugnantes*" servavi, cum „*oppugnatos*" praecedat. C. 9. cd. *ad non parendum fuit;* quare *eadem* scripsi

et dubito, num *senatui* requiratur; vulg. „*eandem — habuit*". ib. „*absente se*" et „*praesente*" de Pithoei sententia scripsi; cd. *absentes* et *praesentes* habet. C. 10. „*in Hispanias supplementum*" suadet Kr. C. 12. „*precanti, adoranti*" tum „*gratulatione, donis*", cd. lectionem, recepi, cf. Alsch. ad 10, 36. p. 709. ib. „*et in Achaiam*" restitui. ib. „*per indultum ac neglegentiam*" legi iubet Lachmann ad Lucret. p. 40., sed Livii aetate verbum illud magis in usu fuisse quam dictionem *per incultum* non probavit. C. 13. Gron. recte „*bellum intulit*", sed dubito, num supra post „*vobis bellum*" addere opus sit „*pararet*". C. 14. cd. „*ferocia animai*" correct. *animi;* Gron. „*ferocia nimia*". ib. prorsus incerta sunt „*ac Satyrus*", cum in cd. sit *hac falsa iturus*. ib. *donaquecuiquam amplissima* cd. *cuiquam* ex praecedentibus et sequentibus literis ortum videtur. paulo ante „*libertate intemperantius*" servavi, cf. Reisigii schol. gramm. p. 714. C. 15. *ab levia semitam* cd. scripsi „*ab laeva in semitam*" i. e. qua in semitam transirent. fortasse ne accusativus quidem „*ab laeva semitam*" spernendus erat, cf. 8, 15 f. C. 16. Heusinger probabiliter coni. „*ut non inconsulte*". C. 17. nescio an „*hospitioque*" praestet. ib. „*talis indicii*" non aptum videtur; suspicabar „*fatalis indicii*". C. 18. *fatigatis sepe* cd. emend. Kr. C. 19 *et recum legatis se discepnatisque et satis* cd. suspicabar „*et Threcum legatis, Maedis Caenisque et Astiis*". C. 20. post *Punico* fortasse excidit „*posita opera M. Aemilii*". C. 21. „*quod iam in morem — fieret*" num Livii sint dubitari potest. C. 24. „*veteres observari*" cd., cf. Alsch. ad 3, 51. p. 305; quod etsi intelligitur, tamen dubito an *i* ex voce seq. ortum sit. C. 25. „*venirent speculati*" cd.; em. Kr., sed cd. lectio fortasse non spernenda erat, cf. 22, 6, 6. 1, 25, 9. 7, 9, 4.; 9, 9, 11. 7, 25, 5. 32, 35, 7. 36, 35, 4 all. ib. „*uter eorum esset*" e cd. revocavi, senatus sua non interesse dicit, uter veniat. C. 26. „*secundo populatum*" num verum sit dubito, fortasse *bis* aut *iterum* leg. ib. *exustum a re* cd.; em. Gryn. „*ex. a rege agrum*". ib. *Eumenen in ea* cd., sed in vbb. *in ea* loci nomen latere puto. tum „*in Alexandria*" servavi, cf. Alsch. ad 5, 52. p. 601.; propter vv. *in Syr.* Liv. ita scribere potuit. ib. „*adesse hac classe iuberet*" cd.; em. Gryn. C. 27. *qui* seclusi; sed possunt etiam nonnulla intercidisse. C. 28. *quam censuerat* cd.; Gryn. „*senatus*" addidit. ib. „*repulsum erat*". em. Bekker post Crevierium: „*e re publica visum erat*". ib. si in cd. „*decessisse alterum*" non legitur, nescio an „*mortuum alterum*" potius omissum sit. ib. si in cd. est *sen. imperavit.* scribendum videtur „*senatus imperavit*" ib. fortasse „*Fulvii pontificis*" legend. C. 29. cd. „*scelere eius*": scripsi „*sc. regis*". ib. malim „*uxoris se arma*" ib. *mansurasse* cd.; em. Kr. ib. *rex eiad* cd.; dedi „*rex iam*" fortasse etiam *diu* excidit, cf. Lectt. Livv. I. p. 18. C. 30. *deterioribus* cd., quod aliqua ratione explicari potest, sed cum saepe in A. terminationes mutatae sint, Gron. secutus „*deterioris*", dedi.

idem „*ex aequo*“ pro „*ex eo*“ legendum vidit. ib. *prorogatio felixque* cd., *propagationem* Periz. reliqua Gryn. addidit, sed cum *imperii* scripisset, *finium* posui, cf. 31, 5. C. 31. fortasse „*scribi iussa sunt*“ leg., deinde cum in cd. *recognosceret* et *daret*, sed *legere* scriptum esset, hoc potius quam illa corruptum putavi. C. 32. *oppugnaturum* cd., em. Ruben. sed dubito an cd. scriptura servanda aut *occupaturum* legendum sit. ib. *non quid* recte habere docui Lectt. Livv. II. p. 7. ib. cd. *dilectum* dedi „*dilectus tum*“ quod v. alias opponitur. C. 33. fortasse „*advocatus et centuriones*“ ib. Crevierium secutus „*primum quo*“ et „*deinde quo*“ dedi: cd. utroque loco *quod*. C. 34. „*in Italiam portati*“ servavi, *reportati* propterea quod *Italia* addita est non videbatur requiri, quamquam infra *reportati* legitur. ib. „*ex provincia ad triumphum*“ edidit Gryn. sed Kr. teste p. 12. nihil in cd. nisi *triumphum* exstat. ib. „*et semper*“ tum „*me et*“ dedi, in cd. bis *ut* legitur. C. 35. *p. consul* cd., Kr. „*P. Licinius consul*“ coniecit. hunc secutus „*remissa appellatione*“ scripsi, cd. *praemissa ap.* C. 36. „*neminem — liciturum*“ servandum putavi, cf. Klotz. Quaest. Tull. p. 70; Madvig. Epist. crit. p. 106. C. 37. cd. *cum habere* addidi „*populo Romano*“, cf. Kr. ad h. l. Hand. Turs. II. p. 148. ib. *temptare* et *perlicere* praefert Kr. et Bekker. an fuit: „*temptare — perlicere est iussus*“. C. 38. *ab se* cd. „*ab senatu*“ dedi, cf. Kr. ad h. l. ib. malim „*et mini me immemorem*“. C. 39. „*postquam in conspectu*“ vulg. editur, sed *postquam* in cd. non exstat, itaque delevi. an fuit „*in conspectu ut*“? C. 42. *Pycleon* cd. em. Turnebus. deinde neque *inde* quid sit patet, et in sequentibus in cd. verborum ordo ita perturbatus est, ut quid Livius scripserit vix possit constare. C. 43. *et dicentem et cum adsensum* cd., dubito an exciderit „*audivit et*“ ib. „*quis legati*“ servo, ex responso dato pendet. ib. cd. *decretum thebis sine bello et arce.* em. Gryn. sed *fecit* ante v. *Thebis* posuit. idem „*haberet*“ paulo supra ad „*instructa*“ adiecit. ib. „*et ex contentione*“ suspicatus sum, cf. Lectt. Livv. I. p. 13. C. 44. *suoquoque proprio propriam societatem aspernata* cd., em. Gryn. ita ut *quique* scriberet, quod non displicet, cf. Polyb. p. 1001, et Lectt. Livv. I. p. 13 sq., sed *quisque* interdum sequitur nomen ad possessivum additum, cf. Duk. ad 3, 22, 6. 25, 17; 33, 46. itaque *quoque* servavi. ib. *eo convenerant* Kr.; *eo* in cd. omissum. idem paulo ante *magno motu* suasit. cd. *magnotu.* C. 45. *Asiam circum* cd.; addidi *ac.* ib. *fovere* Kr. coni. C. 46. *Atilio missos Romam si* cd., cf. Kr. p. 12. *legatos* post *Atilio* potius omissum puto. C. 47. „*etiam interdum finire*“ cd. lacunae signum ponere malui, quam dubia addere, cf. Kr. ad Sall. Frag. p. 33 et ad h. l. ceterum *interdum* minus aptum videtur, et cum Polyb. 13, 3 ἀλλήλοις dixerit, nescio an *inter se* lateat. ib. pro *regis haec* suspicabar „*vere haec*“, cf. Kr. ad h. l. paulo supra cd. *sumpto haeccum venturum*, scripsi „*sumpto secum v*“, cf. Liv. 9, 1, 8. Cic. pro Dei. 3, 9.

Hand. l. l. II. p. 148. C. 48. post „*triremi una*“ participium velut *sumpta*, *data* videtur omissum esse. ib. cd. *oram supervectus* cd., cf. Kr. p. 12. propterea *Italiae* delevi quod facile intelligitur. C. 50. „*sub easibus*“ cd., suspicor „*subiecta casibus*“. tum *turiennotum* cd., em. Gron., fortasse *montis* additum erat. ib. *et quodquia sictibi* cd. aut omissa est sententia, aut in v. *quia* causae significatio latet, an fuit „*sua vi*“? ib. „*sint*“ ab Sigonio „*statuere*“ a Drak. est additum. ib. „*pace quaeri*“ num sana sint dubitatur, fortasse „*quaeri res*“ cf. 1, 32, 12. C. 51. *et ex Sintis* scribendum videtur. paulo ante „*Thracibus incolis*“ fortasse pro *Thr. accolis* scriptum. C. 52. *duos cuius vel quorum pars philippus* cd., alia igitur Liv. scripsit, atque vulgo leguntur. ib. *armat plios habere eaque* cd., em. Gryn. suspicabar „*arma et tela illos*“ etc. ib. *animum hos habendum* cd.; particulam latere putaverim velut *ideo*. C. 53. *dimissa* cd.; *contione* add. Gryn. an fuit „*iussi ad iter — dimisit*“? ib. *descendit ad tripolim vocant ad zoris pytolum et doscen incolentis*, urbium nomina em. Gryn. et Sigon. ordinem vv. mutavi, cf. Jacobs ad l. 33, p. 401. ib. *idem urbem* cd., non solum *facturos* omissum est, quod Gryn. addidit, sed etiam urbis nomen deesse vidit Crev. C. 54. *in ipsum* iure displicet Drakenb.; *in* facile addi poterat; cf. Wunder ad Soph. Ai. 1216. C. 54. „*qua Tempe adeunt*“ non certa sunt; cd. *quae tempestate adeunt*, cf. Lectt. Livv. I. p. 28. C. 55. *inde cum Attalo*, sed in cd. *Chalcide* non *inde* legitur; illud cum e superioribus aut sequentibus repetitum videretur delevi. *regni Chalcide* cd., em. Gryn., sed urbis nomen obliteratum videtur, ad quod *eodem*, quod sequitur, referri possit. ib. *erat* inclusi, quod post vv. *ab tota gente* non aptum est, supra potius post v. *praepositus* requiritur. post *quantum* nescio an *tunc* omissum sit, cf. 23, 22. „*separatus*“ autem non mutandum erat, cf. 44, 13. C. 56. cd. *obsidio cuius*, cf. c. 52. *duos cuius*. ib. „*Pheraeum agrum*“ dedi, in cd. nihil nisi *Pheraeorum* videtur scriptum esse. C. 57. cd. *bellum dirimerentur*, em. Gryn. sed *dirimerent* probabilius est Liv. scripsisse, cf. 37, 30, 4. 13. 40, 52. Virg. Aen. 12, 78. C. 58. *et plurimum* cd; em. Kr. ib. cd. *certimanoptolopemum* quare *Neoptolemum* dedi. quid in reliquis literis lateat non extrico. C. 59. cd. *debellatum esse et* tum *adhortanti*, quae cur mutaverim exposui Lectt. Livv. I. p. 12., sed nescio an Liv. scripserit „*debellatum esse censeret*“ (aut *diceret*). C. 60. „*superfixa hastis*“ Gron.; *hastis* in cd. om. ib. malim „*Eumenes consuli suadere*“ ib. *Romam missi* add. Kr. C. 61. *ampletaque multiplicata* cd.; alterum excidisse ratus *aucta atque* scripsi. ib. *anora sua* cd.; em. Gron. ib. „*optabant. contione*“ in cd. non leguntur. tum *ante tempeste est eminet larisae medius abestonum*, cd. excidisse quaedam indicare quam incerta inserere malui; *Gonnum* autem a Livio scriptum fuisse docet l. 36, 10, cf. Kr. ad Sall. frag. p. 87; ad v. *medius* cf. 44, 8 extr. C. 62. „*summa belli*“ Drak., cd.

summa, facilius *rerum* videtur omitti potuisse. ib. „*neque finiri*“ Gryn. *neque sinere* cd.; probabiliter Kr. coni. „*neque desinere*“. ib. *moris pertinacia* Gryn. adi. *Romanorum* quod addere nolui, cf. Polyb. 1010, 7. C. 63. „*superbiamque experti*“ cd. interposui „*regis*“, cf. Lectt. Livv. II, p. 6. ib. „*nunc saxis ingentibus nunc*“ suadet Kr. ib. *operibus lentio* cd. em. Gryn. ib. *ut* Dr. superesse vidit. tum *muri fuerat* cd.; Kr. em., sed *ruerat* recepit. tamen dubito an *fuerat* recte habeat, verbum exciderit. C. 64. *et inconste oppugnationis* cd.; vulg. *et intentus oppugnationi;* suspicabar „*et non institit oppugnationi*“, cf. Lectt. Livv. II. p. 9. ib. post. *paullisper* Held *Perseus* addi vult; quo num opus sit dubito. ib. *quattuor postquam* cd.; fortasse „*hi postquam*“. C. 65. „*capiuntur*“ Gryn. addidit. ib. *ingerere reliqes terror* cd.; em. Kr.; vulg. *anceps.* ib. *conferti propter* cd.; *pugnare* add. Gryn. ib. „*in tumulum conabantur*“ cd.; Gryn. *adscendere* addidit; satis videbatur *conitebantur* pro *conabantur* scribere, cf. 31, 21. Caes. b. c. 1, 46. ib. *huic ab lege braeve pinnae* cd.; em. Kr. ib. *circum fundabantur* cd.; em. Gryn. potest etiam *circumligabantur* obliteratum esse. ib. *duo cum alia* cd.; em. J. A. Ernesti. ib. *maioris sinu* cd.; em. Kr. C. 66. *onustiis caesis* cd.; em. Heusinger et Bekker. ib. *deitinentibus* cd.; em. Kr. C. 67. *et propinquo* cd. *ex propinquo* Kr. ib. Gron. v. *res* in *urbs* mutari iubet, Kr. *restitisset* in *resesset* latere putat. an *arx* corruptum est, cf. 28, 3. in. 32, 25.

Lib. XLIII, 1. *haec* — *Mucius* add. Kr. ib. *oppugna j vicere miam* cd., sed *j* delendum esse significatur; scripsi „*oppugnavit. eorum unam vi*“, cf. Lectt. Livv. I, p. 27. C. 2. *consultamentum ab senatu* cd.; em. Kr. C. 4. lacunam post v. *pavor* indicare malui quam plura vv. mutare; *tantus* tamen scripsi pro *tantum.* ib. *lacerabant* in cd. omissum. C. 5. *tamquam ad aliud gerendum* cd. habere Kr. p. 12. tradidit., p. 66. *bellum* adscripsit, quae vox si non est in cd. malim „*ad aliud quid*“, cum in cd. *aliud id* scriptum sit. ib. *duces passim* cd., em. Kr. C. 6. *hoc Lampsaceni* cd. Gron. *et* add.; an fuit *etiam.* ib. post v. *Carthaginiensium* aliquid intercidisse vidit Crev. C. 7. *Micythio* cum Bekkero dedi, ut 35, 38. all. ib. *quam sine decedatur* cd.; „*quam fide decedant*“ Kr., sed *decedatur* videtur defendi posse. ib. *ornamentis compilata spoliataque* cd.; verborum ordinem mutavi, cf. Kr. ad h. l., neque causam esse putaverim, cur compilata sacrilegiis devehi non possint, cum haud raro participia pro substantivis sint, cf. Fabri ad 21, 5, 7. C. 8. *con primo quoque* cd.; em. Gryn. C. 9. *praeerant miserunt* cd., in quo aliquid deficere videtur. dubito etiam, num octo naves duo milia militum capere potuerint. ib. „*tutarentur*“ servavi, quod recte ad milites refertur. C. 10. *finium plerique* cd., non sanatus locus videtur Grynaei coniectura, qua „*plerumque*“ scripsit cf. c. 18. 19. suspicabar „*finitimum imperio Persei*“ ib., *a foro et fraudem* cd.; em. Bekker. potest tamen ante v. *et* exci-

disse „*furtum*". C. 11. *comitia* cd.; *haberi* Gryn. add. ib. *patres acceperunt qui* cd., quae cum iure displiceant, interposui „*laeti*", cf. 10, 45, tum „*quippe*" scripsi, cf. 2, 29 s. f. 2, 45. m. 8, 27. in. 9, 40. in. ib. „*ex parte*" add. Gryn. ib. „*intercalariae*" scribendum puto, cum Kr. ad 45, 44 in cd. *intercalaria* legi testatus sit, cf. 1, 19. C. 12. *exitalia* cd, „*quingenti*" add. Kr. C. 13. *neque nuntiari* cd., aut *et* scribendum, aut *neque* e sequentibus huc translatum includendum erat. ib. *ea pro dignis* cd.; Crev. *indignis* requirit, quo num opus sit dubito; cf. 5, 14, 5 religione attoniti — creavere. 29, 18. religio infixa animis cogat. 9, 30 eius rei religio tenuit senatum — miseruntque, add. 5, 46. 6, 33. ib. suspecta sunt vv. *publice ali*, an fuit „*ac publ. ali*", sed videntur etiam ea desiderari quae locuta est. ib. „*praeierunt*" cd., Kr. coni. *praedixerunt*. C. 14. *dilectum proditi* cd.; em. Duker. ib. „*quae in censores*" cd.; Gron. *quem his censoribus*, quae post vv. *quotienscumque dilectus erit* videntur superesse. itaque „*quamdiu*" dedi, sed ne sic quidem locum sanatum puto. C. 15. fortasse „*docuit, ire in provinciam*". C. 16. „*vectigalia ultro tributa*" cd.; Walch. add. *aut*, quod num adiiciendum sit dubito; neque magis pro *qui minus* scribere conatus sum „*quo minus*". ib. „*duodecim*" non esse mutandum probarunt Becker Antiquitatt. Rom. II, 1, 249. II, 3, 14. Rubino in Annal. Marburg. a. 1846. p. 212. all. C. 17. cum in cd. *augeret* scriptum sit, malui „*augerent*" recipere. ib. *Argisagitato* cd., ego „*Aegii iis dato*" dedi; „*Aegii*" Ursinus invenit. *agi* e vocabulo praecedente repetitum videtur; cf. Polyb. p. 1017. ib. *ad Macedonicam gentem* cd., excidisse putavi primam partem v. *Acarnanicam*, cf. 26, 25 s. f., Polyb. 1018. C. 18. *periculum abisset* cd., em. Kr., vulg. *per. subesset*. ib. cd. *temptarent si*, sed *si* e v. *missis* repetitum videtur. ib. post v. „*muris*" Kr. addit „*pars*". C. 19. „*quatuor milia*" iure displicuit Drakenborchio; malim „*quadringenti*" ib. *aeideoaeneum* cd.; Duker em. „*inde ad Oaeneum*", quod recepi. C. 20. *qua unda barbaros* cd., in quo latere putavi „*qua non data*", itaque *non poterat*, quod in cd. est, servavi. C. 21. etsi cd. *exigi* habet, tamen *exigit* praestare videbatur; Gron. *exegit* malebat. ib. *amnemacaum* cd.; em. Kr. cf c. 22. ib. „*vix transgressis*", quod in cd. est, servari posse putavi. C. 22. *centum venit* Gryn. add. ib. „*erant, deterritus*" malim. C. 23. „*minore*" cd. Drak. add. „*non*" ib. *quem in campo meleona* cd., em. a Gryn. et Kr. ib. cd. *idem occisis* pro quo dedi „*inde mille occisis*".

Lib. XLIV, 1. *Dies unius* cd. sed dubito, num Livius obsoleta illa forma usus sit. ib. cd. *partum beneficia;* v. *regnum* add. Gryn., quod etiam alio loco omissum esse potest. C. 2. „*quam peteret*" cd., sed recte Sig. *viam* excidisse putat. C. 3. *Ottolobum*, cd. scripturam, nolui mutare, cum Bamb. cd. etiam 31, 40., cf. c. 36. idem nomen exhibeat. Kr. „*Ortholophum*" legendum esse

probare instituit. ib. *fuerimque dierum* cd. in priore voc. quid lateat cum non perspicerem (*munierintque*, in quod incideram non placet), lacuna indicata Kreyssigium secutus *Dierum* scripsi. ib. *hostium praesiderat* cd., ut quid Livius scripserit non constet. C. 4. „*concursum ab illis*" num sana sint iure dubitatur, certe „*esset*" erat addendum. ib. „*armatura concurrere*" aut „*armatura manum conserere*" scribendum videtur. ib. cd. *secedente locis stare*, dedi *secedenti* et *instare*. Muretus et Gronov. *si cedenti* — *instaret*. an fuit „*et decedente — instare*"? tum „*per invia transgressurus*" dedi; cd. *p. i. transgressus*. C. 5. „*incumbente*" cd., Gryn. dedit *incumbentes*. ib. „*elephans*" cd., sed cum „*elephanti*" hoc ipso capite non semel legatur, recte Kr. „*elephantus*" praeferre puto. ib. *praecedebat* cd. videtur habere, in quo, cum *procederet* sequatur, aliud latere putaverim. ib. *usque ad* Kr.; in cd. *usque* est. tum *die* omisso v. *eo* dedi; referri potest ad v. *nocte*. ib. *saeptus* resti tui, cf. Kr. ad h. l. C. 6. *per alia quae* cd.; em. Kr. ib. *duos ex amicis* sqq. lacuna deformata esse Bekker perspexit, cf. Lectt. Livv. I. p. 25. in v. *pathum* nescio an *Phacum* lateat, cf. Drak. ad. 44, 10, 3. ib. cd. *rapti.;* em. Kr. ib. *in classe iustoci demigrasse* cd.; em. Kr. ib. num recte habeat *decem dies* dubito. ib. cd. *Condylon;* dedi „*Condylo*". variata est oratio: ad Gonnum, Condylo, circa Lapathunta. ib. *nisi dimoventem regiam* cd.; em. Gryn. *et ipsum* Büttner; cd. *ipsum*. C. 7. *imperia frumenti* cd. *in Pieria* Kr. ib. *fore* Gryn. cd. *ferre*. ib. *Perseus peractis* cd.; scripsi: „*Perseus coactis*". C. 8. „*in Pieria*" Kr.; cd. *imperatori*. ib. „*ut opperientibus sese*", cd. scripturam, recepi, i. e. consulem, quasi se opperirentur res, omisisse (nam id quoque servandum videtur) de manibus, cf. Thucyd. 1, 142. Tac. H. 1, 83. tum „*prius sua culpa*" scripsi; cd. om. *sua;* Kr. suadet „*prius ipsius culpa*". tum *hospes et septum* cd.; plures literas incuria repetitas esse ratus „*obsaeptum*" scripsi. C. 9. „*ex parte*" Drak.; *in parte* cd. ib. post „*simillima*" Kr. probabiliter add. „*humillimae*". ib. *castra eo pervictamquam* cd. in quo quid lateat non perspicio. C. 10. *e pavore* Drak., cd. *pavore*; sed cum nec h. l. nec c. 13 praepositio in cd. addita sit, iam dubito num adicienda fuerit. ib. *quod fuerat natum* cd. *natum* partem verbi esse et aliquid praeterea intercidisse putaverim. sententia videtur fuisse, quod fuerat mandatum (vel imperatum) perfecerat. ib. *atiuae qui in navibus* cd. Gryn. *adiuvere et qui* etc.; sed v. *et* omittenda erat. C. 11. *in altus magnitudine* cd.; em. Kr., Bekkero *in altus* ex praecedentibus repetitum videtur. ib. „*divisis copiis*", cd. scripturam, servavi, cf. 25, 30., pariterque „*qui irrupere*", qui fornices perruperunt in urbem irrumpunt. tum malim „*ut aliis parte alia*", cum ex sequentibus appareat noluisse eos pluribus locis in urbem irrumpere. C. 13. „*confiderunt*" servavi, sed aut „*confidunt*" aut „*confidere*" scribendum puto. ib. *noctem venia modo sed* cd.; indicatur *nocte* Euphranorem urbem

ingressum, et tum praesidium spem cepisse se eam tueri posse. sed verba non definio. C. 14. *ponerent* Gron., cd. *possent*, sed dubito, num locus ita sit sanatus. ib. „*meritis*“ addidi, cf. Lectt. Livv. I. p. 18. tum cd. *mari interim incluso inopiam insulam inopem miss .... ritimis iuu .... colendi itaque;* scripsi *enim* et *penuria.* C. 15. „*gentem sciret*“ servavi, sed dubito, num verum sit. ib. *nuntio* non mutavi; est solo nuntio misso, ne exercitu quidem admoto aut classe. ib. cd. *deorum nutu;* suspicabar „*Rhodiorum ut* (vel *non*) *deorum nutu*“. ib. „*iis*“ ad „*pareatur*“ additum non requiri videtur. C. 16. cd. *commeatus remp. prospectos;* suspicabar *redemptos*; sed aliud latere puto. ib. *quotidie bis in die* verum esse docere institui in Annal. schol. a. 1841 p. 859, cf. Kr. ad h. l. C. 17. *misit literasque consulis* addidi. ib. *provideanteum* cd., em. Gryn. sed aliud voc. corruptum puto. ib. „*si qua re*“ si quid mutandum, malim „*si qua de re*“. tum „*M. Aebutius Siciliam*“ add. Grynaeus. C. 18. *petit* cur mutetur causam iustam non video. ib. cd. *posseseratus*; em. Bekker. ib. *ibisine exitu* cd.; em. Gryn., sed dubito an *ibis* e *Baebius* ortum sit. C. 19. *in legati* cd.; „*inde legati*“ scripsi; illud quidem etiam Kr. coniecit. tum Gryn. *victor fuerat* cd. *fuerat,* potest etiam *superior* excidisse. C. 20. *in hiemem etiam in spe rebus* quod num recte emendatum sit dubito. susp. „*inde hiemem etiam spe celerius rebus*“. cf. c. 28 extr. tum Gron. „*ita Attali*“ coni., quod probandum videtur. C. 21. *portare in Macedoniam* cd., dedi „*p. in provinciam*“. paulo ante dubito num recte habeat „*septem milia peditum*“. si non maior erat numerus, exspectares, parem peditum numerum. C. 22. *compulsus consulatus* cd.; suspicabar *compulsus essem ad petitionem consulatus,* cf. Lectt. Livv. II. p. 12. *vobis mores* cd.; cf. Kr. p. 12., quare „*habete pro certis*“ addidi. ib. *quorum auctor* Gryn. cd. om. *auctor*. ib. *qui esset sitne quid melius* cd.; em. Kr. ib. „*piget otium*“ cd., quod reduxi. paulo ante post *gerendis* excidit *rebus; loco* quid sit obscurum est, an scribendum: „*qui locorum et temporum opportunitatem*“? C. 23. „*tum eodem*“ etc. num ita a Livio scripta sint dubito: alios fuisse ad pecuniam accipiendam missos Polybius tradidit. C. 25. „*inter se accensae*“ non mutandum esse docere institui in Lectt. Livv. II. p. 5. inter vv. *ea regum* fortasse intercidit *erat.* ib. *interesse an* cd. interposui „*in ea*“. C. 26. *auc receptus* cd. „*aut reiectus*“ dedi, cf. Polyb. p. 1034; Lectt. Livv. II. p. 6. ib. *sed tam tegenti* cd.: em. Kr. ib. cum *ingens oblatum* in cd. legatur, non *agmen,* sed „*auxilium*“ addidi. ib. *parvom auri* cd., malim „*parvum pondus auri*“. ib. *per quem quanta omnium praeparatam cura regis copiam intuli forent* cd., servavi *per viam* a Gryn. repositum, sed *quem* ex *que* repetitum, verbum a Livio positum nondum puto investigatum. pro *intuli forent* dedi „*inventuri forent*“; certe verbum transitivum requiritur. ib. „*cladibus experta*“ e cd. reduxi. C. 27. aut „*per*“ ante „*Perrhaebiae*“ de Gruteri

sententia addendum, aut „*saltu*“ scribendum videtur. ib. „*subsisterent*“ in cd. non legi docet Kr. p. 12.; fortasse *ac* delendum erat. ib. cd. *ex edicto victo;* dedi „*ex se devicto*“. C. 28. *partim nervos* cd.; „*parti nervos*“ Kr. scripsit. tum *spe celerius ingressis ex lembis*, em. Gryn., sed dubito an *reversis* corrumpi in *ingressis e* potuerit. C. 29. *Popillius aut Eumenis* cd., addidi *suis* ne *poterat* et *succurrebat* et *navibus* mutandum esset, cf. 45, 10. ib. *sed profecti* mallem. C. 30. Kr. recte „*in provincias*“ legi iubet. ib. *Caravandium* erat scribendum, ut est in cd. tum *partinorum iuuenta duobus* cd.; em. Gron. C. 31. *laboetisde* em. Gryn., fortasse *Labeatidis* significatur. ib. pro „*actis*“ Gron. legendum censet „coactis“. C. 32. *equites creantigonensis misit* cd. scripsi „equites — praeerat Meno Antigonensis — misit“, cf. Lectt. Livv. II. p. 14. Kr. coni. „*eq. cum Creonte Antigonensi misit*“. C. 33. *passus habebat* cd.; em. Gryn. tum *primis quae ordinibus quae ad contemplandos* cd. reliqua addidi cf. l. l. p. 12.; quamquam facilius *degressus est qua* intercidere potuit. ib. *exstativa statione* cd.; em. Gryn. C. 34. *milites consultet* cd. possis etiam „*miles consultet*“ suspicari. ib. *quod id futurum* cd. Kr. coni. „*id quod futurum*“. tum „*quaerere debere*“ scribendum putavi; in cd. *debere* non legitur. ib. *scutorum alii loricas* cd., excidit id, unde scutorum pendet. ib. *memorabilis inituros* cd.; em. Muretus. C. 35. *accuratius curatur* cd.; em. Gryn. cf. 29, 24. ib. *agendos i castris* cd.; non patet quid omissum sit. ib. „*minoribus natu*“ coni. Crev.; tum *negare* cd.; *nudare* Gryn. ib. *pugnatum adque utrimque sit levi* cd.; Gryn. em. Kr. probat: *atque pugnatum ut.* ib. „*hinc rege*“ add. Gryn. ib. *veluta per devexum bracchium transitum* cd. nisi forte etiam *transitum* desideratur, quod Kr. p. 12 significat. Gryn. post *devexum* add. *in mare;* quod num requiratur dubito. C. 36. *et meridie aestate magis adcesserunt tum mox adparebat* cd., *accessurum utrumque* Gryn. *accreturum* Kr. magis placet. pro *meridie aestate* dedi „*meridiano aestu*“, cf. Kr. ad h. l. ib. „*ne his quidem*“ Gron.; cd. *ne his*, sed *quidem* paulo post alieno loco insertum est. ib. *ne hostem quidem ludificatus* cd., quae num recte emendata sint dubito, cum rex cum prioribus ducibus congressus neque vero eos ludificatus sit. ib. *ne nocte* cd.; Kr. *si* interponi iubet, quo non opus esse putaverim, cf. Madvig Emendatt. p. 25 sqq. ib. *sit aeriosque*, dedi „*sit, illaesusque*“, cf. Kr. ad h. l. ib. cum Kr. ad c. 22. docuerit *qui hodie esse* in cd. legi, fortasse „*quiesse hodie*“ scribendum erat. C. 37. *edita luna hora cum* cd.; iam dubito an hic verborum ordo servandus fuerit, cf. praef. prisca tota illa mente all. ib. „*post sermones*“ Gryn.; in cd. *post* omissum videtur. ita plura etiam intercidisse possunt ad *sermones* addita. C. 38. „*hesterna die*“ in cd. videtur legi. ib. Kr. suadet „*ne quis vestrum sine causa*“. ib. *inplicatam* cd., quod ex *intuentes* ortum em. Gron. tum „*onere fessum*“ et „*ardentibus siti*“ non mutandum esse do-

cui in Lectt. Livv. II. p. 1 sq., cf. Tacit. Hist. 1, 79. 2, 40. tum „*torrente*" pro *torrentem* Periz. „*requieto*" pro *quieto* Gron. legendum vidit. tum „*virum vicerit*" cd., *non* a Gryn. additum fortasse ante *fortissimum* excidit. ib. *reparaverant* cd., *praeparaverant* Nipperdey, cf. Philol. I. p. 669. C. 39. „*ut quo*" non sollicitandum esse non solum Liv. 40, 13, 4 indicat, sed etiam 4, 49, 15, cf. Madvig ad Cic. Fin. p. 250., ib. cd. „*nocte abeundtem est nobis optatus quarum castra*" reliqua Gryn. addidit. C. 40. „*pugnare placuit regi*" excidisse probabile est; eadem Kr. addi iubet. tum *ne tot* cd., *neutro* Gryn. ib. „*nona*" Gron. cd. *quarta*. ib. „*genus tenus*" cd.; vulg. „*genu tenus*" quod fortasse praestat. ib. „*ripam tradentes altero*" cd. et participium in cd. obvium, et loci structura impeditior nonnulla intercidisse videntur indicare. C. 41. „*nam sicut*" rell. non sine causa displicuerunt Creverio: potest tamen *nam* etc. ad *hinc* referri, quamquam ne in sequentibus quidem inter se conveniunt *nomen tantum* et *elephantorum impetum*. ib. *agantur* nolui mutare, possunt ea intelligi quae homines commenti sunt. C. 42. *costocus* cd. „*eos Cotys*" Gron. ib. „*conveniebat Romanis*" cd. an fuit „*facile convenit ab Romanis*"? C. 43. *difficultatibus vide x vexatus in regiam est a perseo qui pellae praeerant coactusque regi pueri*" cd. addidi „*ingressus*" et „*ac*" pro *a* posito *praeerant Eulaeus Euctusque et regii*" scripsi; cf. Lectt. Livv. II. p. 12. C. 44. post *Pauli* de Drak. sententia addidi *filius*. C. 45. cd. *se dedunt*, quod „*Beroëam*" in „*Beroea*" mutato praestare videri possit; sed ita non aptum *aliae — perculsae*. quare infra potius in vv. *Beroea primum* aliquid vitii latere putaverim. ib. cd. *qui praesidio erat*, cf. 29, 7 in. 29, 27, 7. fortasse „*qui ibi in pr. erat*" scribendum erat. C. 46. „*eminet arx*" em. Gron. et Kr.; cd. *eminet* habet.

Lib. XLV, 1. „*Tamquam certae*" servavi, neque dubito quin recte Turnebus locum explicaverit: est gaudium tale quale futurum erat, si res certa fuisset, aut qualis esse solet in re certa. C. 2. „*praeter milites*" cd., sed in v. *praeter* vitium latere suspicor. ib. fortasse *ingentemque secum* leg. ib. *inforum at urbi* cd., scripsi „*ad curiam*", cf. Kr. ad h. l. ib. *quam pauci* cd.; *pauci* ex superioribus repetitum, et adverbium latere puto. ib. „*tota urbe*" Gryn.; cd. *urbe*. C. 3. *decrevitur latinae edictae* cd. nondum constat, quid Liv. h. l. scripserit, sed ne *Latinae* ab h. l. alienae inferrentur, *dilatae et* scripsi. ib. *nondum missos* cd., em. Drak., sed dubito num necessaria fuerit coniectura. ib. *audirent* cd., quod aliqua ratione defendi potest. C. 4. *sestertium* servavi, ut c. 43. ib. aut „*cerneret*" corruptum est, aut quod Crev. coni. „*allatas*" addendum videtur. C. 5. *paucis* a Gryn. additum. ib. post *homicida* nonnulla deesse iam mihi quoque probabilius est; olim pro „*violavit*" leg. putabam „*violari*". C. 6. cum in cd. „*amicum amisso*" non *amicum, ab ipso,* sed „*amicum commisso*" scribendum pu-

tavi. ib. „*moratus*" a Kr. add. ib. *quorum templo erant nullo templo* cd., ubi cum bis *templo* sit scriptum, nescio an recte vulgo legatur „*quorum in templo erant*". C. 7. post „*avique*" iure aliquid excidisse statuunt. ib. post *amictus* alii alia excidisse putant; cum *alio* sequatur, fortasse *filii* mentio facta erat: „*amictus cum filio*". C. 9. „*Macedonum regnum*" de Kr. coniectura dedi; in cd. *regnum* om.; tum „*amplexum*" pro *amplexa*, et *lacerantes suis viribus* quamquam ne sic quidem locus persanatus videtur. ib. cd. *stetiturbq*, quo aliud quid additum fuisse indicatur. C. 10. *universi senati* cd., sed in tam facili errore codici obsequi nolui. ib. „*si tamen populo*" cd. significari mihi videbatur „*si sana mens populo*" cf. 32, 21 extr. paulo ante „*moderatior oratio*" debetur Grynaeo, in cd. *oratio* om. ib. ante *capitis* appositum in cd. est *facilis*, quo nescio quid obliteratum est. C. 11. *alexander excesserat*, quo „*Alexandreae*" magis significatur, ib. cd. *rursus me exercitum;* ubi *me* pro „*inde*" positum puto. ib. *par Antiocho* Gryn. dedit, *par* in cd. non exstat. C. 12. *sc. scriptum*, quod in cd. legitur, non spernendum esse docere institui in Lectt. Livv. II. p. 11. ib. *eumdum ius dicere* cd., pro quo „*eundem ius dicere*". posui; Kr. „*eum tum ius dicere*" dedit. C. 13. *legati* post *Antiochi* additum ex superioribus repetitum videtur; paulo post *legati deinde* cd., em. Gryn.: *gratulati deinde*. ib. *ad quam ope* cd.; addidi „*omni*". Sig. „*summa*". ib. „*adiuturum*" Kr., *adfuturum* in cd. legitur. ib. „*recepissent. responsum*" a Gryn. est, cf. Kr. p. 12. ib. *deinde e Macedonia* Gron., in cd. *e* om. an fuit „*dein de Macedonia*"? sed cf. Hand l. l. I, 616. ib. „*Lunensibus*" in cd. exstare videtur, ut 41, 13 *Luna;* tamen A. W. Zumpt Commentatt. Epigraph. p. 349 *Lucensibus* probat. tum *is adolescens* cd., requiri videbatur „*ibi adolescens*". C. 14. *aequitatis iis* cd., quod cum in *aequitate sua* vix abire potuerit „*aequatis iis*" dedi, cf. Lectt. Livv. I. p. 23. ib. Kr. secutus „*miscuisset*" scripsi, *inmiscuisset* cd., quod ex ultimis literis vocis praecedentis ortum videtur. C. 15. *ex senatu esset* cd., em. Kr., cf. Hand. Turs. II. p. 636. Hertz de Cinciis p. 13. Walther hist. iur. Rom. p. 122. ib. „*censendi ius*" cd., aut *ibi* inserendum, cf. Lectt. Livv. II. p. 13., aut „*ius in rusticis tribubus censendi*" scribendum puto. contra „*et eis*" placet Huschkio, cf. die Verf. d. Serv. Tull. p. 554; Schneider krit. Jahrbb. vol. 18. p. 632. Nitzsch die Gracchen p. 166. ib. *ad emmō et albano* cd.; em. Drak. paulo ante *tribu remoti* cd., Periz. „*t. emoti*". fortasse rectius. C. 16. *statum alium* cd. Kr. *in* add., cf. 3, 36 in. ib. *binis peditum* cd.; reliqua Dr. addidit. C. 17. *in macedoniam culpmi nominati p* litera deleta. cd.; quod quid sit non patet. ib. *ambo alii censorii* cd. „*ambo ii c.*" dedi. deinde alterius consularis nomen excidisse probat Drak. ib. „*C. Antistium Labeonem*", in cd. omissum, cf. Kr. p. 12, non post „*Junium*", quod Grynaeo placuit, sed post *Varronem* intercidisse puto. ib. „*primo quoque*"

Gryn., cd. *primo*. ib. *agitaltesunt* cd., em. Gryn. „*agitata est*. C. 18. „*populi Romani*" Sig. addidit. ib. „*publicanus est*" cd., *esset* Doering., quod num omnino requiratur mihi non constat. ib. *adsenator* cd., dedi „*ab senatu Romano*". ib. „*consilium gentis esset*" servavi; synedri videntur significari c. 32, cf. 26, 16, 10. C. 19. *advertaeque gladiis quae* cd.; post Drak. et Walchium Kr. h. l. emendavit. ib. *pietate eius* cd., an fuit „*pietate regis*"? ib. *et illi vero* cd., scripsi „*et illi iure*". ib. *tempestivis temporibus* cd., em. Gron. ib. *iniuriis proobnoxios* cd., em. Kr., cf. 2, 6 in. 42, 50 f. C. 20. *tanto* referendum videtur ad *ut raro;* Kr. *ita* omissum putat. ib. „*et extemplo*" malim. C. 21. *ex auctoritate* add. Kr., idemque „*ut et*" suasit, cum in cd. *uter* legeretur. C. 22. „*eiecti alii*" addidi, cf. Kr. ad h. l. C. 23. cum *Philippo* in cd. non legi Kr. p. 12 testatur, „*et Philippo*" scripsi. ib. „*ut ne ab utraque*" non ausus sum mutare, *ne* videtur idem esse atque *nedum*, cf. Hand l. l. IV. p. 54, et ad id referri v. *etiam;* quamquam non nego fieri potuisse, ut e versu praecedente *utraque* repeteretur et alia vox obliteraretur. ib. cd. *navalibus armis*, interponendum putavi „*copiis*", cf. 35, 48 m. ib. „*praestare non potuimus*" scripsi, cf. Kr. ad h. l., cd. *praestare fuimus*. ib. „*improbos cives et*" dedi, quod Kr. p. 12 *aliquando* in cd. non legi testatur. tum cd. *nec eo cid;* Kr. *nec ideo*. C. 24. *una aut dubia est ut gravior sit* cd.; dedi „*ita dubia est ut gr. s.*" i. e. etsi dubia est, tamen etc. tum *teste est enim et nostrum* cd., em. Gryn. tum nescio an recte in cd. scriptum sit „*numquam iudicavimus*". C. 25. „*qui quae agerentur*" Gron. coni., quod praestare puto. tum *maiora pulsa is nomina* cd., correxit Kr. ib. „*si quo id opus*" dedi; cd. *si quod id opus*. ib. *qui alabandesium euroaemesium provinciā ademptum ad ipsi coniunctos exercitu* cd. servavi „*provinciam ademptum*" tum „*coniuncto*" dedi, et dubito an „*et ipso*" sit legendum. paulo ante *Alabandenique*, ut est in cd., recipiendum fuit. C. 26. *romae in asia* cd. an scriptum fuit „*haec ibi in Asia*"? tum *tot omnium multitudini* cd., malim „*omni multitudine*"; *tot* ex *Phanota* ortum videtur ib. „*hic praesidio*" e cd. dedi, cf. 31, 18. ib. *impositum* a Mureto add. tum *in Epiri* cd., sed *in* melius abesset. C. 27. „*ad circumeundam*" ex cd. revocavi. ib. *aulidem erat traicit* cd., *erat* e finitimis literis ortum esse potest, quae Kr. est sententia. olim *freto* latere putabam, cf. Lectt. Livv. I. p. 25. paulo post *euripi aeuoque ante insulae* cd. „*Euboeae*" Florebellus, addidi „*tantae*" cf. Kr. ad h. l. tum „*Dianaeque templum*" revocavi, cf. Lectt. L. II. p. 2. ib. „*petiit inde Oropum*" Gryn. addidit. *vates anticum* cd., em. Kr. ib. *Piraeeum urbem* cd. fortasse *et* interponendum est. C. 28. *memorabilem ac silentium* cd.; em. Kr., sed offendit nomen oppidi tam nude positum, et potest alterum Lacedaemonis epitheton latere. ib. *abaebio praesidi* cd., corr. Kr. idem „*possideri*" pro *possidere*, et „*tegulas et refici*" ubi in cd. *referri* est, scribendum

esse vidit. C. 29. „*trans Boram*“ non certum, cum in cd. sit „*trans dorsum*“. C. 30. „*trans Nessum*“ dedi, *amnem* in cd. non esse testatur Kr. ib. *itquae macedoniae partiu usibus separatis quania universos tendit macedonae*, cd. scripturam, quomodo emendandam putarem exposui in Annal. Darmstad. an. 1841. p. 854 sq. C. 31. *his aput suos caritas ita maior* cd., em. Gryn. C. 32. „*qui in aliquis*“ e cd. dedi, cf. Böttcher. ad 26, 49, 6. tum *minimis*, Kr. secutus, delevi. ib. *indignato* cd.; fortasse „*indicaverat*“ erat scriptum. C. 33. „*ingentem acervum*“, cd. lectionem, recepi. l. 8, 30 *in* minus recte abesse videbatur. C. 34. *nequid eaadque fieret* cd., cf. Kr. ad c. 23.; em. Gryn. ib. *ibi romanicum et* cd. cum locus obscurior esset, neque ita, ut vulgo legitur, in cd. scriptus, aliquid deesse indicandum putavi. ib. *adlocutus* cd., fortasse „*adlocuti sunt*“. C. 35. *cum ipsi quoque se conparare debuissent* cd., Kr. coni. „*se non comparare debuissent*“, cf. p. 128; suspicabar „*quacum ipsi q. s. c. timuissent*“. C. 36. *dubia aut si quisquam* cd., em. Kr., cf. Lectt. Livv. II. p. 9. ib. *in uno nimis se per* cd., Jacobs *iam nunc* suadet, et infirmius esse putaverim v. *nunc*. C. 37. „*tum Servilius*“ add. Gryn. ib. „*magistratum ipse*“ Kr. probabiliter coniecit. ib. „*ductus es*“ Gron., „*ne*“ Gryn. add. paulo ante cd. *et exactor*, quod cum minus aptum videretur „*ut exactor*“ dedi. C. 38. ib. „*non unius in hoc*“ recte habere docui l. l. II. p. 4. ib. „*et Macedonibus*“ cum in cd. legatur, Kr. in sqq. „*nec Philippus*“ et „*nec T. Quinctius*“ addendum putavit. paulo ante „*esse in*“ add. Gryn. ib. *tamen suum quoque* in cd. videtur exstare; an fuit „*tamen sic quoque*“? C. 39. „*triumphus*“ Gron., in cd. *utrum* est. ib. „*homines*“ add. Gryn. fortasse „*non tantum eum*“ sc. Paulum. pro *et ob si ad discut* „*exorsi ab diis sunt*“ Gryn. posuit. ib. in cd. *transredit* est; Kr. „*transvehens redit*“ ib. „*traducendo*“, cd. scripturam, nolui mutare; nam non traducendas, sed diis mactandas *dedicavit*, ita enim Kr. leg. putat; in cd. est *vindicavit*. ib. *mactati quidem* cd., em. Kr., sed si mactatis legitur, nescio an „*illae epulae*“ servari possit, propter parenthesin oratio ab initio deflexit. suspicabar „*mactaturi*“. C. 40. „*sestertium*“ post *translati* add. Gron.; „*dati autem duplex equiti* cd., em. Gryn. et Kr. ib. *classe* cd. „*acclamasset*“ Gryn. C. 41. *quamquam ob quam — felicitate* cd., „*felicitate*“ servo, et *ob quam* pro „*et quanta*“ positum puto. ib. *et duo* cd., Gron. „*quae duo*“; suspicor „*et ut duo*“ ib. *classibus lustri sacrificavi* cd., corr. Sigon., sed paulo post „*accepto et lustrato*“ exspectares. ib. „*coacto*“ a Gryn. add. ib. *praeter sed* cd., em. V. D. in Misc. Observatt. vol. II. tom. I. p. 150. Douiatio et Kr. placet „*praeter me*“. C. 42. „*duceret comites*“ cd.; an excidit „*adderet*“? ib. *nihil regis thracum* cd., in quo dubito, num *Bithys* latere possit. ib. „*ne quietus quidem*“ Gryn., cd. *nequevi neque eiusdem*. tum „*tres nominati*“ Kr.; cd. *trans nominati*. C. 43 si in cd. est „*non pecunia Macedoniae*“ aut hoc verum esse potest,

aut „*n. p. Macedonicae*". C. 44. *Ligurum optato* cd., em. Gryn. ib. cum in cd. esset *intercalaria et fuerunt*, scripsi „*intercalariae calendae fuerunt*"; tamen etiam post *Terminalia* v. *calendae* potuit omitti, cf. 43, 11. ib. *Prusia* in cd. videtur fuisse, ut Proca 1, 3. ib. cum in cd. legatur *magno comitum*, non improbabile est, excidisse *numero*. ib. cd. *antioci non peruissent;* an fuit „*Antiochi non fuisse comperissent*". tum *letum et ea* cd., ut alterum comma omissum esse suspicari possis. tum *emi nō si esse* cd., corr Kr. ib. *obviam legatis* cd., *ire* a Gryn. est adiectum.

Scrib. Isenaci Non. April. MDCCCLI.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXXIX.

PITOME. M. Aemilius consul Liguribus subactis viam a Placentia usque ad Ariminum perductam Flaminiae iunxit. initia luxuriae in urbem introducta ab exercitu Asiatico referuntur. Ligures quicumque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Graecum et nocturnum, scelerum omnium seminarium, cum ad ingentis turbae coniurationem pervenisset, a consule investigatum et multorum poena sublatum est. a censoribus L. Valerio Flacco et M. Porcio Catone, et belli et pacis artibus maximo, motus est senatu L. Quinctius Flamininus T. Quinctii frater, eo quod cum Galliam provinciam consul obtinuerat, rogatus in convivio a Philippo Poeno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quendam sua manu occiderat; sive ut quidam tradiderunt, unum ex damnatis securi percusserat rogatus a meretrice Placentina, cuius amore deperibat. exstat M. Catonis oratio in eum. Scipio Literni decessit, et tamquam iungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Hannibal a Prusia Bithyniae rege, ad quem victo Antiocho confugerat, cum dederetur Romanis, qui ad exposcendum illum T. Quinctium Flamininum miserant, veneno sibi mortem conscivit. Philopoemen quoque dux Achaeorum, vir maximus, a Messeniis occisus veneno, cum ab iis bello captus esset. coloniae Potentia et Pisaurum et Mutina et Parma deductae sunt. praeterea res adversus Celtiberos prospere gestas et initia causasque belli Macedonici continet; cuius origo inde fluxit, quod Philippus aegre ferebat regnum suum imminui a Romanis, et quod cogeretur a Thracibus aliisque locis praesidia deducere.

I. Dum haec, si modo hoc anno acta sunt, Romae aguntur, consules ambo in Liguribus gerebant bellum. is hostis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem disciplinam erat; nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. nam Asia et amoenitate urbium et copia terrestrium maritimarumque rerum et mollitia hostium regiisque opibus ditiores quam fortiores exercitus faciebat. praecipue sub im-

perio Cn. Manlii solute ac neglegenter habiti sunt. itaque asperius paulo iter in Thracia et exercitatior hostis magna clade eos castigavit. in Liguribus omnia erant, quae militem excitarent, loca montana et aspera, quae et ipsis capere labor erat et ex praeoccupatis deicere hostem; et itinera ardua, angusta, infesta insidiis; hostis levis et velox et repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret; oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul periculosaque; inops regio, quae parsimonia astringeret milites, praedae haud multum praeberet. itaque non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen extendebat. nihil praeter arma et viros omnem spem in armis habentes erat. nec deerat umquam cum iis vel materia belli vel causa, quia propter domesticam inopiam vicinos agros incursabant. nec tamen in discrimen summae rerum pugnabatur.

II. C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus proeliis secundis factis, in deditionem gentem accepit et arma ademit. ea quia non sincera fide tradebant, cum castigarentur, relictis vicis in montem Auginum profugerunt. confestim secutus est consul. ceteri effusi rursus, et pars maxima inermes, per invia et rupes deruptas praecipitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset. ita trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi et expugnati sunt. inde trans Apenninum ductae legiones. ibi montis quem ceperant altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, et omnia adempta. translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut coli non posset. his quoque perdomitis consul pacem dedit finitimis. et quia a bello quieta ut esset provincia effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius alter consul agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos Balistam Suismontiumque tenentibus, deussit depopulatusque est. deinde eos, qui in montibus erant, ador-

tus primo levibus proeliis fatigavit, postremo coactos in aciem descendere iusto proelio devicit; in quo et aedem Dianae vovit. subactis eis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus — in his et Friniates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius — omnes Aemilius subegit, armaque ademit, et de montibus in campos multitudinem deduxit. pacatis Liguribus exercitum in agrum Gallicum duxit, viamque ab Placentia, ut Flaminiae committeret, Ariminum perduxit. proelio ultimo, quo cum Liguribus signis collatis conflixit, aedem Iunoni reginae vovit. haec in Liguribus eo anno gesta.

III. In Gallia M. Furius praetor insontibus Cenomanis, in pace speciem belli quaerens, ademerat arma. inde Cenomani conquesti Romae apud senatum, reiectique ad consulem Aemilium, cui ut cognosceret statueretque senatus permiserat, magno certamine cum praetore habito tenuerunt causam. arma reddere Cenomanis, decedere provincia praetor iussus.

Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est. his querentibus magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse et ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni praetori negotium datum est, ut eos conquireret, et quem C. Claudio M. Livio censoribus postve eos censores ipsum parentemve eius apud se censum esse probassent socii, ut redire eo cogeret ubi censi essent. hac conquisitione duodecim milia Latinorum domos redierunt, iam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

IV. Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius proconsul ex Aetolia redit; isque ad aedem Apollinis in senatu cum de rebus in Aetolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petit a patribus, ut aequum censerent, ob rem publicam bene ac feliciter gestam et diis immortalibus honorem haberi iuberent et sibi triumphum decernerent. M. Aburius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Aemilii consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit: eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio in

legra in adventum suum servaretur. Fulvium temporis iacturam facere: senatum etiam praesente consule quod vellet decreturum. M. Fulvius, si aut simultas M. Aemilii secum ignota hominibus esset, aut quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret, tamen non fuisse ferendum absentem consulem et deorum immortalium honori obstare et meritum debitumque triumphum morari, imperatorem rebus egregie gestis victoremque exercitum cum praeda ac captivis ante portas stare, donec consuli ob hoc ipsum moranti redire Romam libitum esset. verum enimvero cum sint nobilissimae sibi cum consule inimicitiae, quid ab eo quemquam posse aequi exspectare, qui per infrequentiam furtim senatus consultum factum ad aerarium detulerit, Ambraciam non videri vi captam, quae aggere ac vineis oppugnata sit, ubi incensis operibus alia de integro facta sint, ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum, ubi a prima luce, cum iam transcendisset muros miles, usque ad noctem diu anceps proelium tenuerit, ubi plus tria milia hostium sint caesa. iam de deorum immortalium templis spoliatis in capta urbe qualem calumniam ad pontifices attulerit! nisi Syracusarum ceterarumque captarum civitatium ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli ius. et patres conscriptos orare et ab tribuno petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant. V. undique omnes alii deprecari tribunum, alii castigare. Ti. Gracchi collegae plurimum oratio movit. ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum vero simultatium tribunum plebis cognitorem fieri turpe et indignum collegii eius potestate et sacratis legibus esse. suo quemque iudicio et homines odisse aut diligere et res probare aut improbare debere, non pendere ex alterius vultu ac nutu nec alieni momentis animi circumagi, adstipularique irato consuli tribunum plebei; et quid privatim M. Aemilius mandaverit, meminisse, tribunatum sibi a populo Romano mandatum oblivisci, et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno. ne hoc quidem cernere eum,

fore ut memoriae ac posteritati mandetur eiusdem collegii alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse rei publicae, alterum alienas et mandatas exercuisse. his victus castigationibus tribunus cum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio praetore triumphus M. Fulvio est decretus. is cum gratias patribus conscriptis egisset, adiecit ludos magnos se Iovi optimo maximo eo die quo Ambraciam cepisset vovisse; in eam rem sibi centum pondo auri a civitatibus collatum; petere ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in aerario positurus esset, id aurum secerni iuberent. senatus pontificum collegium consuli iussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset. cum pontifices negassent ad religionem pertinere, quanta impensa in ludos fieret, senatus Fulvio quantum impenderet permisit, dum ne summam octoginta milium excederet. triumphare mense Ianuario statuerat: sed cum audisset consulem M. Aemilium, litteris M. Aburii tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphum Romam venientem aegrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum quam in bello haberet, praetulit triumphi diem. triumphavit ante diem decimum Kal. Ianuarias de Aetolis et de Cephallenia. aureae coronae centum duodecim pondo ante currum latae sunt; argenti pondo milia octoginta tria, auri pondo ducenta quadraginta tria, tetrachma Attica centum octodecim milia, Philippei nummi duodecim milia quadringenti viginti duo, signa aenea septingenta octoginta quinque, signa marmorea ducenta triginta, arma tela cetera spolia hostium, magnus numerus, ad hoc catapultae, balistae, tormenta omnis generis; duces aut Aetoli et Cephallenes aut regii ab Antiocho ibi relicti ad viginti septem. multos eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos praefectos equites centuriones, Romanos sociosque, donis militaribus donavit. militibus ex praeda vicenos quinos denarios divisit, duplex centurioni, triplex equiti.

VI. Iam consularium comitiorum appetebat tempus; quibus quia M. Aemilius, cuius sortis ea cura erat, occur-

rere non potuit, C. Flaminius Romam venit. ao eo creati consules Sp. Postumius Albinus Q. Marcius Philippus. praetores inde facti T. Maenius P. Cornelius Sulla C. Calpurnius Piso M. Licinius Lucullus C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus.

Extremo anni, magistratibus iam creatis, ante diem tertium nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis qui Asiam incolunt triumphavit. serius ei triumphandi causa fuit, ne Q. Terentio Culleone praetore causam lege Petillia diceret, et incendio alieni iudicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret, eo infensioribus in se quam in illum iudicibus, quod disciplinam militarem severe ab eo conservatam successorem se omni genere licentiae corrupisse fama attulerat. neque ea sola infamiae erant, quae in provincia procul ab oculis facta narrabantur, sed ea etiam magis, quae in militibus eius quotidie aspiciebantur. luxuriae enim peregrinae origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. ii primum lectos aeratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas et alia textilia, et quae tum magnificae supellectilis habebantur, monopodia et abacos Romam advexerunt. tunc psaltriae sambucistriaeque et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis; epulae quoque ipsae et cura et sumptu maiore apparari coeptae. tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et aestimatione et usu, in pretio esse, et quod ministerium fuerat, ars haberi coepta. vix tamen illa quae tum conspiciebantur, semina erant futurae luxuriae. VII. in triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas ducenta duodecim pondo, argenti pondo ducenta viginti milia, auri pondo duo milia centum tria, tetrachmum Atticum centum viginti septem milia, cistophorum ducenta quinquaginta, Philippeorum aureorum nummorum sedecim milia trecentos viginti; et arma spoliaque multa Gallica carpentis travecta; duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum. militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni; et stipendium duplex in pedites dedit; triplex in equites. multi omnium ordinum donati militaribus donis currum secuti sunt. carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut

facile appareret in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici, triumphum esse militari magis favore quam populari celebrem. sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt; quibus adnitentibus senatus consultum factum est, ut ex pecunia quae in triumpho translata esset, stipendium collatum a populo in publicum, quod eius solutum antea non esset, solveretur. vicenos quinos et semisses in milia aeris quaestores urbani cum fide et cura solverunt.

Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hispaniis cum litteris C. Atinii et L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. ex iis litteris cognitum est Celtiberos Lusitanosque in armis esse et sociorum agros populari. de ea re consultationem integram senatus ad novos magistratus reiecit.

Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiae procidit atque id deiecit. ea religione moti patres et diem unum adiciendum ludorum [celebritati] censuerunt, et signa duo pro uno reponenda, et novum auratum faciendum. et plebeii ludi ab aedilibus C. Sempronio Blaeso et M. Furio Lusco diem unum instaurati sunt.

VIII. Insequens annus Sp. Postumium Albinum et Q. Marcium Philippum consules ab exercitu bellorumque et provinciarum cura ad intestinae coniurationis vindictam avertit. praetores provincias sortiti sunt, T. Maenius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem. consulibus ambobus quaestio de clandestinis coniurationibus decreta est. Graecus ignobilis in Etruriam primum venit nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit, sacrificulus et vates; nec is qui aperta religione, propalam et quaestum et disciplinam profitendo, animos errore imbueret, sed occultorum et nocturnorum antistes sacrorum. initia erant,

quae primo paucis tradita sunt, deinde vulgari coepta sunt per viros mulieresque. additae voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi illicerentur. cum vinum animos et nox et mixti feminis mares, aetatis tenerae maioribus, discrimen omne pudoris exstinxissent, corruptelae primum omnis generis fieri coeptae, cum ad id quisque quo natura pronioris libidinis esset paratam voluptatem haberet. nec unum genus noxae, stupra promiscua ingenuorum feminarumque erant, sed falsi testes, falsa signa testamentaque et indicia ex eadem officina exibant: venena indidem intestinaeque caedes, ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam exstarent. multa dolo, pleraque per vim audebant. occulebat vim quod prae ululatibus tympanorumque et cymbalorum strepitu nulla vox quiritantium inter stupra et caedes exaudiri poterat.

IX. Huius mali labes ex Etruria Romam veluti contagione morbi penetravit. primo urbis magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit. P. Aebutius, cuius pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus sub tutela Duroniae matris et vitrici T. Sempronii Rutili eductus fuerat. et mater dedita viro erat, et vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via una corruptelae Bacchanalia erant. mater adolescentulum appellat: se pro aegro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam; damnatam voti deum benignitate exsolvere id velle. decem dierum castimonia opus esse: decimo die cenatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam. scortum nobile libertina Hispala Fecenia, non digna quaestu, cui ancillula adsuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. huic consuetudo iuxta vicinitatem cum Aebutio fuit, minime adolescentis rei aut famae damnosa: ultro enim amatus appetitusque erat, et maligne omnia praebentibus suis meretriculae munificentia sustinebatur. quin eo pro-

cesserat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis et praetore petito, cum testamentum faceret, unum Aebutium institueret heredem. X. haec amoris pignora cum essent, nec quicquam secretum alter ab altero haberent, per iocum adolescens vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset: religionis se causa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle. id ubi mulier audivit perturbata „dii meliora!“ inquit: mori et sibi et illi satius esse quam id faceret; et in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent. admiratus cum verba tum perturbationem tantam adolescens parcere exsecrationibus iubet: matrem id sibi adsentiente vitrico imperasse. „vitricus ergo“ inquit „tuus — matrem enim insimulare forsitan fas non sit — pudicitiam famam spem vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.“ eo magis mirabundo quaerentique, quid rei esset, pacem veniamque precata deorum dearumque, si coacta caritate eius silenda enuntiasset, ancillam se ait dominae comitem id sacrarium intrasse, liberam numquam eo accessisse. scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse; et iam biennio constare neminem initiatum ibi maiorem annis viginti. ut quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus. eos deducere in locum qui circumsonet ululatibus cantuque symphoniae et cymbalorum et tympanorum pulsu, ne vox quiritantis, cum per vim stuprum inferatur, exaudiri possit. orare deinde atque obsecrare, ut eam rem quocumque discuteret modo, nec se eo praecipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent. neque ante dimisit eum, quam fidem dedit adolescens ab his sacris se temperaturum. XI. postquam domum venit, et mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps ceteris, quae ad sacra pertinerent, faciendum esset, negat eorum se quicquam facturum, nec initiari sibi in animo esse. aderat sermoni vitricus. confestim mulier exclamat Hispalae concubitu carere eum decem noctes non posse; illius excetrae delenimentis et venenis imbutum nec parentis nec vitrici nec deorum verecundiam habere. iur-

gantes hinc mater hinc vitricus cum quattuor eum servis domo exegerunt. adolescens inde ad Aebutiam se amitam contulit, causamque ei cur esset a matre eiectus narravit, deinde ex auctoritate eius postero die ad consulem Postumium arbitris remotis rem detulit. consul post diem tertium redire ad se iussum dimisit; ipse Sulpiciam gravem feminam, socrum suam, percunctatus est, ecquam anum Aebutiam ex Aventino nosset. cum eam nosse probam et antiqui moris feminam respondisset, opus esse sibi ea conventa dixit: mitteret nuntium ad eam, ut veniret. Aebutia accita ad Sulpiciam venit; et consul paulo post, velut forte intervenisset, sermonem de Aebutio fratris eius filio infert. lacrimae mulieri obortae, et miserari casum adolescentis coepit, qui spoliatus fortunis a quibus minime oporteret, apud se tunc esset, eiectus a matre, quod probus adolescens — dii propitii essent — obscenis, ut fama esset, sacris initiari nollet. XII. satis exploratum de Aebutio ratus consul non vanum auctorem esse, dimissa Aebutia socrum rogat, ut Hispalam indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniae, arcesseret ad sese: eam quoque esse quae percunctari vellet. ad cuius nuntium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem et gravem feminam ignara causae arcesseretur, postquam lictores in vestibulo turbamque consularem et consulem ipsum conspexit, prope exanimata est. in interiorem partem aedium abductam socru adhibita consul, si vera dicere inducere in animum posset, negat perturbari debere; fidem vel a Sulpicia, tali femina, vel ab se acciperet; expromeret sibi quae in luco Similae Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri. hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset. tandem confirmata puellam admodum se ancillam initiatam cum domina ait: aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil quid ibi fiat scire. iam id ipsum consul laudare, cum initiatam se non infitiaretur: sed et cetera eadem fide expromeret. neganti ultra quicquam scire, non eandem dicere, si coarguatur ab alio, ac per se fatenti veniam aut gratiam fore; eum sibi omnia exposuisse,

qui ab illa audisset. XIII. mulier haud dubie, id quod erat, Aebutium indicem arcani rata esse ad pedes Sulpiciae procidit, et eam primo orare coepit, ne mulieris libertinae cum amatore sermonem in rem non seriam modo sed capitalem etiam verti vellet: se terrendi eius causa, non quod sciret quicquam, ea locutam esse. hic Postumius accensus ira tum quoque ait eam cum Aebutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimae feminae et cum consule loqui. et Sulpicia attollere paventem, simul illam adhortari, simul iram generi lenire. tandem confirmata, multum incusata perfidia Aebutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam rettulisset, magnum sibi metum deorum, quorum occulta initia enuntiaret, maiorem multo dixit hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitae degere tuto posset. bono animo esse iubere eam consul, et sibi curae fore dicere, ut Romae tuto habitaret. tum Hispala originem sacrorum expromit. primo sacrarium id feminarum fuisse, nec quemquam eo virum admitti solitum. tres in anno statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur; sacerdotes in vicem matronas creari solitas. Pacullam Anniam Campanam sacerdotem omnia, tamquam deum monitu, immutasse: nam et viros eam primam suos filios initiasse, Minium et Herennium Cerrinios; et nocturnum sacrum ex diurno, et pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse. ex quo in promiscuo sacra sint et permixti viri feminis, et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris, nihil flagitii praetermissum. plura virorum inter sese quam feminarum esse stupra. si qui minus patientes dedecoris sint et pigriores ad facinus, pro victimis immolari. nihil nefas ducere, hanc summam inter eos religionem esse. viros, velut mente capta, cum iactatione fanatica corporis vaticinari; matronas Baccharum habitu crinibus sparsis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia vivum sulphur cum calce insit, integra flamma efferre. raptos a diis homines

dici, quos machinae illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant: eos esse qui aut coniurare aut sociari facinoribus aut stuprum pati noluerint. multitudinem ingentem, alterum iam prope populum esse; in his nobiles quosdam viros feminasque. biennio proximo institutum esse, ne quis maior viginti annis initiaretur: captari aetates et erroris et stupri patientes. XIV. peracto indicio advoluta rursus genibus preces easdem, ut se ablegaret, repetivit. consul rogat socrum, ut aliquam partem aedium vacuam faceret, quo Hispala immigraret. cenaculum super aedes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in aedes verso. res omnes Feceniae extemplo translatae et familia arcessita, et Aebutius migrare ad consulis clientem iussus.

Ita cum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis quae delata primo, quae deinde ab se inquisita forent. patres pavor ingens cepit, cum publico nomine, ne quid eae coniurationes coetusque nocturni fraudis occultae aut periculi importarent, tum privatim suorum quisque vicem, ne quis adfinis ei noxae esset. censuit autem senatus gratias consuli agendas, quod eam rem et cum singulari cura et sine ullo tumultu investigasset. quaestionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandant; indicibus Aebutio ac Feceniae ne fraudi ea res sit curare, et alios indices praemiis invitare iubent; sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu feminae essent, non Romae modo sed per omnia fora et conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent; edici praeterea in urbe Roma, et per totam Italiam edicta mitti, ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse causa sacrorum velit, neu quid talis rei divinae fecisse; ante omnia ut quaestio de iis habeatur, qui coierint coniuraverintve, quo stuprum flagitiumve inferretur. haec senatus decrevit. consules aedilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes eius sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quaestionem servarent; aediles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent. triumviris

capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per urbem servarentque, ne qui nocturni coetus fierent; utque ab incendiis caveretur, adiutores triumviris quinqueviri uti cis Tiberim suae quisque regionis aedificiis praeessent.

XV. Ad haec officia dimissis magistratibus consules in Rostra escenderunt, et contione advocata cum sollemne carmen precationis, quod praefari, priusquam populum adloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita coepit. „nulli umquam contioni, Quirites, tam non solum apta sed etiam necessaria haec sollemnis deorum comprecatio fuit, quae vos admoneret hos esse deos, quos colere venerari precarique maiores vestri instituissent, non illos qui pravis et externis religionibus captas mentes velut furialibus stimulis ad omne scelus et ad omnem libidinem agerent. equidem nec quid taceam nec quatenus proloquar invenio. si aliquid ignorabitis, ne locum neglegentiae dem, si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. quidquid dixero, minus quam pro atrocitate et magnitudine rei dictum scitote esse: ut ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota iam pridem Italia et nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo; ceterum quae ea res sit, ignorare: alios deorum aliquem cultum, alios concessum ludum et lasciviam credere esse, et qualecumque sit, ad paucos pertinere. quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero multa milia hominum esse, illico necesse est exterreamini, nisi adiunxero qui qualesque sint. primum igitur mulierum magna pars est, et is fons mali huiusce fuit; deinde simillimi feminis mares, stuprati et constupratores, fanatici vigiliis, vino, strepitibus clamoribusque nocturnis attoniti. nullas adhuc vires coniuratio, ceterum incrementum ingens virium habet, quod in dies plures fiunt. maiores vestri ne vos quidem, nisi cum aut vexillo in arce posito comitiorum causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad contionem vocasset, forte temere coire voluerunt; et ubi-

cumque multitudo esset, ibi et legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. quales primum nocturnos coetus, deinde promiscuos mulierum ac virorum esse creditis? si quibus aetatibus initientur mares sciatis, non misereat vos eorum solum, sed etiam pudeat. hoc sacramento initiatos iuvenes milites faciendos censetis, Quirites? iis ex obsceno sacrario eductis arma committenda? hi cooperti stupris suis alienisque pro pudicitia coniugum ac liberorum vestrorum ferro decernent"? XVI. „minus tamen esset, si flagitiis tantum effeminati forent — ipsorum id magna ex parte dedecus erat —, a facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent: numquam tantum malum in re publica fuit, nec ad plures nec ad plura pertinens. quidquid his annis libidine, quidquid fraude, quidquid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum esse. necdum omnia, in quae coniuraverunt, edita facinora habent. adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rem publicam opprimendam satis virium est, coniuratio sese impia tenet. crescit et serpit quotidie malum. iam maius est, quam ut capere id privata fortuna possit: ad summam rem publicam spectat. nisi praecavetis, Quirites, iam huic diurnae, legitime ab consule vocatae, par nocturna contio esse poterit. nunc illi vos singuli universos contionantes timent: iam ubi vos dilapsi domos et in rura vestra eritis, illi coierint, consultabunt de sua salute simul ac vestra pernicie: tum singulis vobis universi timendi erunt. optare igitur unusquisque vestrum debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum cum quibus in omne flagitium et facinus coniuravit, non suum iudicet esse. ne quis etiam errore labatur vestrum quoque, non sum securus. nihil enim in speciem fallacius est quam prava religio. ubi deorum numen praetenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini iuris aliquid immixtum violemus. hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, senatus consulta, haruspicum denique responsa liberant. quotiens hoc patrum avorumque aetate negotium est magistratibus datum, ut

sacra externa fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro circo urbe prohiberent, vaticinios libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi praeterquam more Romano abolerent. iudicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique iuris nihil aeque dissolvendae religionis esse, quam ubi non patrio sed externo ritu sacrificaretur. haec vobis praedicenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret animos vestros, cum demolientes nos Bacchanalia discutientesque nefarios coetus cerneretis. omnia diis propitiis volentibusque ea facimus; qui quia suum numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt, nec patefieri ut impunita essent, sed ut vindicarentur et opprimerentur, voluerunt. senatus quaestionem extra ordinem de ea re mihi collegaeque meo mandavit. nos, quae ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur; vigiliarum nocturnarum curam per urbem minoribus magistratibus mandavimus. vos quoque aequum est, quae vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigre praestare, et dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur."

XVII. Recitari deinde senatus consulta iusserunt, indicique praemium proposuerunt, si quis quem ad se deduxisset nomenve absentis detulisset. qui nominatus profugisset, diem certam se finituros, ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. si quis eorum, qui tum extra terram Italiam essent nominaretur, ei laxiorem diem daturos, si venire ad causam dicendam vellet. edixerunt deinde, ne quis quid fugae causa vendidisse neve emisse vellet; ne quis reciperet, celaret, ope ulla iuvaret fugientes.

Contione dimissa terror magnus urbe tota fuit, nec moenibus se tantum urbis aut finibus Romanis continuit, sed passim per totam Italiam, litteris hospitum de senatus consulto et contione et edicto consulum acceptis, trepidari coeptum est. multi ea nocte, quae diem insecuta est, quo in contione res palam facta est, custodiis circa portas positis fugientes a triumviris comprehensi et reducti sunt;

multorum nomina delata. quidam ex iis viri feminaequa mortem sibi consciverunt. coniurasse supra septem milia virorum ac mulierum dicebantur. capita autem coniurationis constabat esse M. et C. Atinios de plebe Romana et Faliscum L. Opiternium et Minium Cerrinium Campanum: ab his omnia facinora et flagitia orta, eos maximos sacerdotes conditoresque eius sacri esse. data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. adducti ad consules fassique de se nullam moram iudicio fecerunt. XVIII. ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut quia multis actiones et res peribant, cogerentur praetores T. Maenius et M. Licinius per senatum res in diem tricesimum differre, donec quaestiones a consulibus perficerentur. eadem solitudo, quia Romae non respondebant, nec inveniebantur quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci ibique quaerere et iudicia exercere. qui tantum initiati erant, et ex carmine sacro praeeunte verba sacerdote precationes fecerant, in quibus nefanda coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam, in quas iureiurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut caedibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subiectione testamentorum, fraudibus aliis contaminati, eos capitali poena adficiebant. plures necati quam in vincula coniecti sunt. magna vis in utraque causa virorum mulierumque fuit. mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas: si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. datum deinde consulibus negotium est, ut omnia Bacchanalia Romae primum, deinde per totam Italiam diruerent, extraquam si qua ibi vetusta ara aut signum consecratum esset. in reliquum deinde senatus consulto cautum est, ne qua Bacchanalia Romae neve in Italia essent. si quis tale sacrum sollemne et necessarium duceret, nec sine religione et piaculo se id dimittere posse, apud praetorem urbanum profiteretur, praetor senatum consuleret. si ei permissum esset, cum in senatu centum

non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis neu quis magister sacrorum aut sacerdos esset. XIX. aliud deinde huic coniunctum referente Q. Marcio consule senatus consultum factum est, ut de iis, quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum referretur, cum Sp. Postumius quaestionibus perfectis Romam redisset. Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt, magistratibusque Ardeatium praedicendum, ut intentiore eum custodia adservarent, non solum ne effugeret, sed ne mortis consciscendae locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post Romam venit: eo referente de P. Aebutii et Hispalae Feceniae praemio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent, senatus consultum factum est, uti singulis his centena milia aeris quaestores urbani ex aerario darent; utique consul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Aebutio emerita stipendia essent, ne invitus militaret neve censores equum publicum adsignarent; utique Feceniae Hispalae datio deminutio gentis enuptio tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset; utique ei ingenuo nubere liceret, neu quid ei qui eam duxisset ob id fraudi ignominiaeve esset; utique consules praetoresque, qui nunc essent quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri iniuriae fieret, utique tuto esset. id senatum velle et aequum censere, ut ita fieret. ea omnia lata ad plebem factaque sunt ex senatus consulto; et de ceterorum indicum impunitate praemiisque consulibus permissum est.

XX. Et iam Q. Marcius quaestionibus suae regionis perfectis in Ligures provinciam proficisci parabat, tribus milibus peditum Romanorum, centum quinquaginta equitibus, et quinque milibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. eadem provincia, idem numerus peditum equitumque et collegae decretus erat. exercitus acceperunt quos priore anno C. Flaminius et M. Aemilius consules habuerunt. duas praeterea legiones novas ex senatus consulto scribere iussi sunt, et

viginti milia peditum sociis et nomini Latino imperarunt et equites mille trecentos, et tria milia peditum Romanorum, ducentos equites. totum hunc exercitum praeter legiones in supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat. itaque consules dum ipsi quaestionibus impediebantur, T. Maenium dilectui habendo praefecerunt. perfectis quaestionibus prior Q. Marcius in Ligures Apuanos est profectus. dum penitus in abditos saltus, quae latebrae receptaculaque semper illis fuerant, persequitur, in praeoccupatis angustiis loco iniquo est circumventus. quattuor milia militum amissa, et legionis secundae signa tria, undecim vexilla socium Latini nominis in potestatem hostium venerunt, et arma multa, quae quia impedimento fugientibus per silvestres semitas erant, passim iactabantur. prius sequendi Ligures finem quam fugae Romani fecerunt. consul ubi primum ex hostium agro evasit, ne quantum deminutae copiae forent appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. non tamen oblitterare famam rei male gestae potuit: nam saltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius est appellatus.

XXI. Sub hunc nuntium ex Ligustinis vulgatum litterae ex Hispania mixtam gaudio tristitiam adferentes venerunt. C. Atinius, qui biennio ante praetor in eam provinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnavit: ad sex milia hostium sunt caesa, ceteri fusi et fugati castrisque exuti. ad oppidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit: id quoque haud multo maiore certamine cepit quam castra; sed dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos moritur. litteris de morte propraetoris recitatis senatus censuit mittendum qui ad Lunae portum C. Calpurnium praetorem consequeretur, nuntiaretque senatum aequum censere, ne sine imperio provincia esset, maturare eum proficisci. quarto die qui missus erat Lunam venit: paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte pro-

xima moverunt, Romanis et suos sepeliendi et spolia legendi ex hostibus potestas facta est. paucos post dies maiore coacto exercitu Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiverunt proelio Romanos. nihil traditur, quae causa numero aucto infirmiores eos fecerit. superati proelio sunt: ad duodecim milia hominum caesa, plus duo capta, et castris Romanus potitus. et nisi successor adventu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. novi praetores ambo exercitus in hiberna deduxerunt.

XXII. Per eos dies, quibus haec ex Hispania nuntiata sunt, ludi Taurii per biduum facti religionis causa. apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Aetolico bello, fecit. multi artifices ex Graecia venerunt honoris eius causa. athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, et venatio data leonum et pantherarum, et prope huius seculi copia ac varietate ludicrum celebratum est. novemdiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque caelestes multifariam orti adussisse complurium levi adflatu vestimenta maxime dicebantur. addita et unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod aedis Opis in Capitolio de caelo tacta erat. hostiis maioribus consules procurarunt urbemque lustraverunt. sub idem tempus et ex Umbria nuntiatum est semimarem duodecim ferme annos natum inventum. id prodigium abominantes arceri Romano agro necarique quam primum iusserunt.

Eodem anno Galli Transalpini transgressi in Venetiam sine populatione aut bello haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. legatis Romanis de ea re trans Alpes missis responsum est neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec in Italia quid facerent sese scire.

L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibusque per dies decem fecit. legatum eum post damnationem et bona vendita missum in Asiam ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges certamina Va-

lerius Antias est auctor: tum collatas ei pecunias congregatosque per Asiam artifices, et quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum.

XXIII. Cum iam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat, Sp. Postumius quaestionibus cum summa fide curaque perfectis comitia habuit. creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher M. Sempronius Tuditanus. postero die praetores facti P. Cornelius Cethegus A. Postumius Albinus C. Afranius Stellio C. Atilius Serranus L. Postumius Tempsanus M. Claudius Marcellinus. extremo anni, quia Sp. Postumius consul renuntiaverat peragrantem se propter quaestiones utrumque litus Italiae desertas colonias Sipontum supero, Buxentum infero mari invenisse, triumviri ad colonos eo scribendos ex senatus consulto ab T. Maenio praetore urbano creati sunt L. Scribonius Libo M. Tuccius Cn. Baebius Tamphilus.

Cum Perseo rege et Macedonibus bellum quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit: inchoata initia a Philippo sunt; et is ipse, si diutius vixisset, id bellum gessisset. una eum res, cum victo leges imponerentur, maxime angebat, quod qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos ius saeviendi ademptum ei ab senatu erat, cum quia rem integram Quinctius in condicionibus pacis distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus, cum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnasset, capta Heraclea quia iussus abscedere a moenibus Lamiae erat Romanisque oppidum deditum est, aegre eam rem tulerat. permulsit iram eius consul, quod ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Aetoli contulerant, Philippo permisit, Athamaniae et Amynandro bellum inferret, et urbes quas Thessalis Aetoli ademerant, regno adiceret. haud magno certamine et Amynandrum Athamania expulerat et urbes aliquot receperat. Demetriadem quoque, urbem validam et ad omnia opportunam, et Magnetum gentem suae dicionis fecit. inde et in Thracia quasdam urbes,

novae atque insuetae libertatis vitio seditionibus principum turbatas, partibus quae domestico certamine vincerentur adiungendo sese cepit. XXIV. his sedata in praesentia regis ira in Romanos est. numquam tamen remisit animum a colligendis in pace viribus, quibus quandoque data fortuna esset ad bellum uteretur. vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriisque maritimis auxit. sed metalla etiam et vetera intermissa recoluit et nova multis locis instituit. ut vero antiquam multitudinem hominum, quae belli cladibus amissa erat, restitueret, non subolem tantum stirpis parabat cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat, quietusque aliquamdiu a bellis omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. rediere deinde causae, quae de integro iram moverent in Romanos. Thessalorum et Perrhaeborum querellae de urbibus suis ab eo possessis, et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditae erant, ut eas non neglegi satis appareret. maxime moverat senatum quod iam Aeni et Maroneae adfectari possessionem audierant; minus Thessalos curabant. Athamanes quoque venerunt legati, non partis amissae, non finium iacturam querentes, sed totam Athamaniam sub ius iudiciumque regis venisse; et Maronitarum exsules — erant pulsi, quia libertatis causam defendissent ab regio praesidio —: ii non Maroneam modo sed etiam Aenum in potestate nuntiabant esse Philippi. venerant et a Philippo legati ad purganda ea, qui nihil nisi permissu Romanorum imperatorum factum adfirmabant: civitates Thessalorum et Perrhaeborum et Magnetum et cum Amynandro Athamanum gentem in eadem causa qua Aetolos fuisse; Antiocho rege pulso occupatum oppugnandis Aetolicis urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum misisse; armis subactos parere. senatus ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controversias disceptandas misit Q. Caecilium Metellum M. Baebium Tamphilum Ti. Sempronium. quorum sub adventum ad Thessalica Tempe

omnibus iis civitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est. XXV. ibi cum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perrhaebique et Athamanes haud dubii accusatores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus consedissent, pro ingenio quisque eorum qui principes legationum erant et gratia cum Philippo aut odio acerbius leniusve egerunt. in controversiam autem veniebant Philippopolis Tricca Phaloria et Eurymenae et cetera circa eas oppida utrum Thessalorum iuris, cum vi ademptae possessaeque ab Aetolis forent — nam Philippum Aetolis ademisse eas constabat —, an Aetolica antiquitus ea oppida fuissent: ita enim Acilium regi concessisse, si Aetolorum fuissent, si voluntate, non si vi atque armis coacti cum Aetolis essent. eiusdem formulae disceptatio de Perrhaeborum Magnetumque oppidis fuit: omnium enim iura possidendo per occasiones Aetoli miscuerant. ad haec, quae disceptationis erant, querellae Thessalorum adiectae, quod ea oppida, si iam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset: nam praeter belli casibus amissos quingentos principes iuventutis in Macedoniam abduxisse, et opera eorum in servilibus abuti ministeriis; et quae reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse quondam Thessalis quaestuosum et frugiferum: ibi navibus onerariis comparatis regem, quae praeter Thebas Demetriadem cursum dirigerent, negotiationem maritimam omnem eo avertisse. iam ne a legatis quidem, qui iure gentium sancti sint, violandis abstinere: insidias positas euntibus ad T. Quinctium. itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos coniectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis conciliis quisquam hiscere audeat. procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhaerere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis populi Romani. quid autem, si vox libera non sit, liberum esse? nunc se fiducia et praesidio legatorum ingemiscere magis quam loqui. nisi provideant aliquid Romani, quo et Graecis Macedoniam accolentibus metus et audacia Philippi minuatur, nequiquam et illum

victum et se liberatos esse. ut equum tenacem, non parentem, frenis asperioribus castigandum esse. haec acerbe postremi, cum priores leniter permulsissent iram eius petentes, ut ignosceret pro libertate loquentibus, et ut deposita domini acerbitate adsuesceret socium atque amicum sese praestare, et imitaretur populum Romanum, qui caritate quam metu adiungere sibi socios mallet. Thessalis auditis Perrhaebi Gonnocondylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat, Perrhaebiae fuisse, et ut sibi restitueretur, agebant; et de Malloea et Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant et castella Athenaeum et Poetneum. XXVI. Philippus, ut accusatoris potius quam rei speciem haberet, et ipse a querellis orsus Menelaidem in Dolopia, quae regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis expugnasse questus est; item Petram in Pieria ab iisdem Thessalis Perrhaebisque captam. Xynias quidem, haud dubie Aetolicum oppidum, sibi eos contribuisse; et Paracheloida, quae sub Athamania esset, nullo iure Thessalorum formulae factam. nam quae sibi crimina obiciantur de insidiis legatorum et maritimis portubus frequentatis aut desertis, alterum deridiculum esse, se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant, alterum mores respuere suos. tot annos esse per quos numquam cessaverint legati nunc ad imperatores Romanos nunc Romam ad senatum crimina de se deferre: quem umquam verbo violatum esse? semel euntibus ad Quinctium insidias dici factas: sed quid iis acciderit, non adici. quaerentium quod falso obiciant, cum veri nihil habeant, ea crimina esse. insolenter et immodice abuti Thessalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis avide meram haurientes libertatem: ita servorum modo praeter spem repente manumissorum licentiam vocis et linguae experiri, et iactare sese insectatione et conviciis dominorum. elatus deinde ira adiecit nondum omnium dierum solem occidisse. id minaciter dictum non Thessali modo in sese, sed etiam Romani acceperunt. et cum fremitus post eam vocem ortus et tandem sedatus esset, Perrhaeborum inde Athamanumque legatis respondit eandem, de

quibus illi agant, civitatium causam esse. consulem Acilium et Romanos sibi dedisse eas, cum hostium essent. si suum munus qui dedissent adimere velint, scire cedendum esse: sed meliori et fideliori amico in gratiam levium et inutilium sociorum iniuriam eos esse facturos. nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam quam libertatis, praesertim apud eos qui male utendo eam corrupturi sint. causa cognita pronuntiaverunt legati placere deduci praesidia Macedonum ex iis urbibus, et antiquis Macedoniae terminis regnum finiri. de iniuriis quas ultro citroque illatas querantur, quo modo inter eas gentes et Macedonas disceptetur, formulam iuris exsequendi constituendam esse.

XXVII. Inde graviter offenso rege Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciae urbibus proficiscuntur. ibi legati Eumenis, si liberas esse Aenum et Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere quam ut admoneant, re, non verbo eos liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur. sin autem minor cura sit civitatium in Thracia positarum, multo verius esse, quae sub Antiocho fuerint, praemia belli Eumenem quam Philippum habere, vel pro patris Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus Romanus, vel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribus periculisque omnibus interfuerit. habere eum praeterea decem legatorum in eam rem praeiudicium, qui cum Chersonesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Aenum profecto dedisse, quae ipsa propinquitate regionis velut appendices maioris muneris essent. nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum aut iure imperii, cum tam procul a finibus Macedoniae absint, civitatibus his praesidia imposuisse? vocari Maronitas iuberent: ab iis certiora omnia de statu civitatium earum scituros. legati Maronitarum vocati non uno loco tantum urbis praesidium regium esse, sicut in aliis civitatibus, dixerunt, sed pluribus simul, et plenam Macedonum Maroneam esse. itaque dominari adsentatores regios: his solis loqui et in senatu et in contionibus licere; eos omnes

honores et capere ipsos et dare aliis. optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exsulare pulsos patria aut inhonoratos et deterioribus obnoxios silere. de iure etiam finium pauca adiecerunt: Q. Fabium Labeonem, cum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quae ad Thraciae Paroreiam subeat, nusquam ad mare declinantem: Philippum novam postea deflexisse viam, qua Maronitarum urbes agrosque amplectatur. XXVIII. ad ea Philippus longe aliam quam adversus Thessalos Perrhaebosque nuper ingressus disserendi viam „non cum Maronitis“ inquit „mihi aut cum Eumene disceptatio est, sed iam vobiscum, Romani, a quibus nihil aequi me impetrare iam diu animadverto. civitates Macedonum, quae a me inter indutias defecerant, reddi mihi aequum censebam, non quia magna accessio ea regni futura esset — sunt enim et parva oppida et in finibus extremis posita — sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat. negatum est mihi. bello Aetolico Lamiam oppugnare iussus a consule M'. Acilio cum diu fatigatus ibi operibus proeliisque essem, transcendentem me iam muros a capta prope urbe revocavit consul et abducere copias inde coegit. ad huius solatium iniuriae permissum est, ut Thessaliae Perrhaebiaeque et Athamanum reciperem quaedam castella magis quam urbes. ea quoque ipsa vos mihi, Q. Caecili, paucos ante dies ademistis. pro non dubio paulo ante, si diis placet, legati Eumenis sumebant, quae Antiochi fuerunt, Eumenem aequius esse quam me habere. id ego longe aliter iudico esse. Eumenes enim non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit. itaque ille vestrum meritum habet, non vos illius. mei autem regni tantum aberat ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria milia talentum et quinquaginta tectas naves et omnes Graeciae civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis sim aspernatus; hostemque ei me esse prius etiam quam M'. Acilius exercitum in Graeciam traiceret prae me tuli, et cum eo consule belli partem, quamcumque mihi delegavit, gessi. et inse-

quenti consuli L. Scipioni, cum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus praebui; nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi inter cetera pax quoque praestanda a barbaris erat. pro hoc studio meo erga vos, ne dicam merito, utrum adicere vos, Romani, aliquid et amplificare et augere regnum meum munificentia vestra oportebat, an quae haberem aut meo iure aut beneficio vestro eripere? id quod nunc facitis. Macedonum civitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tamquam ad Antiochum, ad spoliandum me venit, et si diis placet, decem legatorum decretum calumniae impudentissimae praetendit; quo maxime et refelli et coargui potest. disertissime enim planissimeque in eo scriptum est Chersonesum et Lysimachiam Eumeni dari. ubi tandem Aenus et Maronea et Thraciae civitates adscriptae sunt? quod ab illis ne postulare quidem est ausus, id apud vos, tamquam ab illis impetraverit, obtinebit? quo in numero me apud vos esse velitis, refert. si tamquam inimicum et hostem insectari propositum est, pergite ut coepistis facere: sin aliquis respectus est mei ut socii atque amici regis, deprecor, ne me tanta iniuria dignum iudicetis." XXIX. movit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio responso rem suspenderunt. si decem legatorum decreto Eumeni datae civitates eae essent, nihil se mutare: si Philippus bello cepisset eas, praemium victoriae iure belli habiturum: si neutrum eorum foret, cognitionem placere senatui reservari, et ut omnia in integro manerent, praesidia quae in iis urbibus sint deduci.

Hae causae maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis, ut non a Perseo filio eius novis causis motum, sed ob has a patre bellum relictum filio videri possit. Romae nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsul ex Hispania redierat; cui postulanti ab senatu in aede Bellonae triumphum rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obstabat, quod ita comparatum more maiorum erat, ne quis qui exercitum non de-

portasset triumpharet, nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori. medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret. tulit coronas aureas quinquaginta duas, auri praeterea pondo centum triginta duo, argenti sedecim milia trecenta, et pronuntiavit in senatu decem milia pondo argenti et octoginta auri Q. Fabium quaestorem advehere: id quoque se in aerarium delaturum.

Magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Postumius praetor habebat. is de pastorum coniuratione, qui vias latrociniis pascuaque publica infesta habuerant, quaestionem severe exercuit. ad septem milia hominum condemnavit: multi inde fugerunt, de multis sumptum est supplicium. consules diu retenti ad urbem dilectibus tandem in provincias profecti sunt.

XXX. Eodem anno in Hispania praetores C. Calpurnius et L. Quinctius, cum primo vere ex hibernis copias eductas in Baeturia iunxissent, in Carpetaniam, ubi hostium castra erant, progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere. haud procul Dipone et Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta est, quibus dum utrimque subvenitur a castris, paulatim omnes copiae in aciem eductae sunt. in eo tumultuario certamine et loca sua et genus pugnae pro hoste fuere. duo exercitus Romani fusi atque in castra compulsi sunt. non institere perculsis hostes. praetores Romani, ne postero die castra oppugnarentur, silentio proximae noctis tacito signo exercitum abduxerunt. luce prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt, vacuaque praeter spem castra ingressi, quae derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt, regressique in sua castra paucos dies quietis stativis manserunt. Romanorum sociorumque in proelio fugaque ad quinque milia occisa, quorum se spoliis hostes armarunt. inde ad Tagum flumen profecti sunt. praetores interim Romani omne id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum auxiliis reficiendisque ab terrore adversae pugnae militum animis consumpserunt. ubi satis

placuere vires et iam miles quoque ad delendam priorem ignominiam hostem poscebat, duodecim milia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. inde tertia vigilia sublatis signis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. trans fluvium in colle hostium castra erant. extemplo, qua duobus locis vada nudabat amnis, dextra parte Calpurnius, laeva Quinctius exercitus traduxerunt quieto hoste dum miratur subitum adventum consultatque, qui tumultum inicere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. interim Romani, impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in unum locum, quia iam moveri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. in medio locatae quinta Calpurnii legio et octava Quinctii: id robur toto exercitu erat. campum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum a metu insidiarum. XXXI. Hispani postquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, ut priusquam se iungere atque instruere possent occuparent eos, castris repente effusi cursu ad pugnam tendunt. atrox in principio proelium fuit, et Hispanis recenti victoria inflatis, et insueta ignominia milite Romano accenso. acerrime media acies, duae fortissimae legiones, dimicabant; quas cum aliter moveri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare; et usque plures confertioresque medios urgebant. ibi postquam laborare aciem Calpurnius praetor vidit, T. Quinctilium Varum et L. Iuventium Thalnam legatos ad singulas legiones adhortandas propere mittit, docere et monere iubet in illis spem omnem vincendi et retinendae Hispaniae esse: si illi loco cedant, neminem eius exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam usquam visurum. ipse cum equitibus duarum legionum paulum circumvectus in cuneum hostium, qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quinctius cum suis equitibus alterum hostium latus invadit. sed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, et praetor ante alios: nam et primus hostem percussit, et ita se immiscuit mediis, ut vix utrius partis esset nosci posset; et equites praetoris eximia virtute et equitum pedites accensi sunt.

pudor movit primos centuriones, qui inter tela hostium praetorem conspexerunt. itaque urgere signiferos pro se quisque, iubere inferre signa et confestim militem sequi. renovatur ab omnibus clamor: impetus fit velut ex superiore loco. haud secus ergo quam torrentis modo fundunt sternuntque perculsos, nec sustineri alii super alios inferentes sese possunt. fugientes in castra equites persecuti sunt, et permixti turbae hostium intra vallum penetraverunt; ubi ab relictis in praesidio castrorum proelium instauratum, coactique sunt Romani equites descendere ex equis. dimicantibus iis legio quinta supervenit; deinde, ut quaeque potuerant, copiae adfluebant. caeduntur passim Hispani per tota castra; nec plus quam quattuor milia hominum effugerunt. inde tria milia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt; mille semiermes maxime per agros palati sunt. supra triginta quinque milia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnae superfuit. signa capta centum triginta tria. Romani sociique paulo plus sexcenti et provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme ceciderunt. tribuni militum quinque amissi et pauci equites Romani cruentae maxime victoriae speciem fecerunt. in castris hostium, quia ipsis spatium sua communiendi non fuerat, manserunt. pro contione postero die laudati donatique a C. Calpurnio equites phaleris, pronuntiavitque eorum maxime opera hostes fusos, castra capta et expugnata esse. Quinctius alter praetor suos equites catellis ac fibulis donavit. donati et centuriones ex utriusque exercitu permulti, maxime qui mediam aciem tenuerunt.

XXXII. Consules dilectibus aliisque, quae Romae agendae erant, peractis rebus in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius a Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros urendoque vicos et castella eorum aperuit saltum usque ad Macram fluvium et Lunae portum. hostes montem, antiquam sedem maiorum suorum, ceperunt; et inde superata locorum iniquitate proelio deiecti sunt. et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegae in Liguribus Ingaunis aequavit secundis aliquot

proeliis. sex praeterea oppida eorum expugnavit; multa milia hominum in iis cepit; belli auctores tres et quadraginta securi percussit.

Iam comitiorum appetebat tempus. prior tamen Claudius quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam venit, quia P. Claudius frater eius consulatum petebat. competitores habebat patricios L. Aemilium Q. Fabium Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, et ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. etiam quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, artior petitio quattuor petentibus erat. plebeii quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius Q. Terentius Culleo Cn. Baebius Tamphilus, et hi repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo et L. Porcius Licinus. sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamitantibus adversariis et maiore parte senatus meminisse eum debere prius se consulem populi Romani quam fratrem P. Claudii esse: quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum aut tacitum spectatorem comitiorum se praeberet? — coerceri tamen ab effuso studio nequit. magnis contentionibus tribunorum quoque plebei, qui aut contra consulem aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquotiens turbata, donec pervicit Appius, ut deiecto Fabio fratrem traheret. creatus P. Claudius Pulcher praeter spem suam et ceterorum. locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studiis, non vi Claudiana inter plebeios certatum est. praetorum inde comitia sunt habita: C. Decimius Flavus P. Sempronius Longus P. Cornelius Cethegus Q. Naevius Matho C. Sempronius Blaesus A. Terentius Varro praetores facti. haec eo anno, quo Ap. Claudius M. Sempronius consules fuerunt, domi militiaeque gesta.

XXXIII. Principio insequentis anni P. Claudius L. Porcius consules, cum Q. Caecilius M. Baebius Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum et Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, legatio-

nem renuntiassent, regum quoque eorum civitatiumque legatos in senatum introduxerunt. eadem utrimque iterata quae dicta apud legatos in Graecia erant. aliam deinde legationem novam patres, cuius princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam et in Graeciam decreverunt ad visendum, redditaene civitates Thessalis et Perrhaebis essent. iisdem mandatum, ut ab Aeno et Maronea praesidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciae ora a Philippo et Macedonibus liberaretur. Pelopónnesum quoque adire iussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent: nam super cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achaeorum concilium. de qua re querente graviter Q. Caecilio, simul Lacedaemoniis deplorantibus moenia diruta, abductam plebem in Achaiam et venumdatam, ademptas, quibus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges, Achaei maxime concilii negati crimen excusabant recitando legem, quae nisi belli pacisve causa, et cum legati ab senatu cum litteris aut scriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium. ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus curae iis esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret, quem ad modum et illis, quotiens vellent, senatus daretur.

XXXIV. Dimissis iis legationibus, Philippus a suis certior factus cedendum civitatibus deducendaque praesidia esse, infensus omnibus in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui praeerat maritimae orae, mandat, ut partis adversae principes interficeret. ille per Casandrum quendam, unum ex regiis iam diu habitantem Maroneae, nocte Thracibus intromissis velut in bello capta urbe caedem fecit. id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbe adversus populum Romanum factum, ut quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur, abnuebat quicquam eorum ad se aut quemquam suorum pertinere; seditione inter ipsos dimicatum, cum alii ad se alii ad Eumenem civitatem traherent; id facile scituros esse; percunctarentur ipsos Maronitas: haud dubius, per-

culsis omnibus terrore tam recentis caedis, neminem hiscere adversus se ausurum. negare Appius rem evidentem pro dubia quaerendam. si ab se culpam removere vellet, Onomastum et Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percunctari posset. primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei constaret; deinde collecto tandem animo Casandrum, qui Maroneae fuisset, si utique vellent, se missurum dixit: ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere, qui non modo Maroneae, sed ne in regione quidem propinqua fuisset? et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico, et eundem indicem haud paulo plus timebat, quia et ipse sermonem cum eo contulerat et multorum talium ministrum et conscium habebat. Casander quoque, missis qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus. XXXV. et legati a Philippi colloquio ita digressi sunt, ut prae se ferrent nihil eorum sibi placere; et Philippus minime quin rebellandum esset dubius, quia tamen immaturae ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium minorem filium mittere Romam simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus statuit, satis credens ipsum etiam iuvenem, quod Romae obses specimen indolis regiae dedisset, aliquid momenti facturum. interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum iniciendum profectus, perculsis iis uno proelio et Amadoco duce capto in Macedoniam rediit, missis ad accolas Histri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos.

Et in Peloponneso adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire iussi erant, exspectabatur; adversus quos ut praeparata consilia haberent, Lycortas praetor concilium indixit. ibi de Lacedaemoniis actum: ex hostibus eos accusatores factos, et periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent. quippe in bello sociis Romanis Achaeos usos: nunc eosdem Romanos aequiores Lacedaemoniis quam Achaeis esse, ubi Areus etiam et Alcibiades, ambo exsules, suo

beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achaeorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam viderentur. clamor undique ortus, referret nominatim de iis; et cum omnia ira, non consilio gererentur, capitis damnati sunt. paucos post dies Romani legati venerunt. his Clitore in Arcadia datum est concilium. XXXVI. priusquam agerent quicquam, terror Achaeis iniectus erat et cogitatio, quam non ex aequo disceptatio futura esset, quod Areum et Alcibiadem capitis ab se in concilio proximo damnatos cum legatis videbant; nec hiscere quisquam audebat. Appius ea quae apud senatum questi erant Lacedaemonii displicere senatui ostendit, caedem primum ad Compasium factam eorum, qui a Philopoemene ad causam dicendam evocati venissent; deinde cum in homines ita saevitum esset, ne in ulla parte crudelitas eorum cessaret, muros dirutos urbis nobilissimae esse, leges vetustissimas abrogatas, inclutamque per gentes disciplinam Lycurgi sublatam. haec cum Appius dixisset, Lycortas, et quia praetor et quia Philopoemenis auctoris omnium quae Lacedaemone acta fuerant, factionis erat, ita respondit. „difficilior nobis, Ap. Claudi, apud vos oratio est quam Romae nuper apud senatum fuit. tunc enim Lacedaemoniis accusantibus respondendum erat: nunc a vobis ipsis accusati sumus, apud quos causa dicenda est. quam iniquitatem condicionis subimus illa spe, iudicis animo te auditurum esse, posita contentione qua paulo ante egisti. ego certe, cum ea quae et hic antea apud Q. Caecilium et postea Romae questi sunt Lacedaemonii, a te paulo ante relata sint, non tibi sed illis me apud te respondere credam. caedem obicitis eorum, qui a Philopoemene praetore evocati ad causam dicendam interfecti sunt. hoc ego crimen non modo a vobis, Romani, sed ne apud vos quidem nobis obiciendum fuisse arbitror. quid ita? quia in vestro foedere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedaemonii. quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere iussi erant, nocturno impetu occupaverunt, si T. Quinctius, si exercitus Romanus, sicut antea, in Pelo-

ponneso fuisset, eo nimirum capti et oppressi confugissent. cum vos procul essetis, quo alio nisi ad nos socios vestros, quos antea Gythio opem ferentes, quos Lacedaemonem vobiscum simili de causa oppugnantes viderant, confugerent? pro vobis igitur iustum piumque bellum suscepimus. quod cum alii laudent, reprehendere ne Lacedaemonii quidem possint, dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt, quonam modo ea quae belli iure acta sunt in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. nostrum est quod evocavimus eos ad causam dicendam qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui caedem principum fecerant. quod vero illi venientes in castra interfecti sunt, vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos, si diis placet, accusatis, non nostrum. exsules Lacedaemoniorum, quo ex numero hi quoque duo fuerunt, et tunc nobiscum erant, et quod domicilio sibi delegerant maritima oppida, se petitos credentes, in eos quorum opera patria extorres ne in tuto quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedaemonii igitur Lacedaemonios, non Achaei interfecerunt; nec iure an iniuria caesi sint argumentari refert. XXXVII. at enim illa certe vestra sunt, Achaei, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. quae utraque ab iisdem obici qui possunt, cum muri Lacedaemoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam exstructi sint? tyranni enim nuper eos arcem et munimentum sibi, non civitati paraverunt; et si exsistat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum, et nunc se patriam et Spartam antiquam agnoscere dicat. non Philopoemenem exspectare nec Achaeos, sed vos ipsi, Lacedaemonii, vestris manibus amoliri et diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. vestrae enim illae deformes veluti cicatrices servitutis erant, et cum sine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Graeciae fuissetis, muris velut compedibus circumdatis vincti per centum annos servistis. quod ad leges ademptas atti-

net, ego antiquas Lacedaemoniis leges tyrannos ademisse arbitror; nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse; nec male consuluisse civitati, cum concilii nostri eam fecerimus et nobis miscuerimus, ut corpus unum et concilium totius Peloponnesi esset. tunc, ut opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis iniunxissemns, queri se iniquo iure esse et indignari possent. scio ego, Ap. Claudi, hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios neque liberae gentis esse, sed vere servorum disceptantium apud dominos. nam si non vana illa vox praeconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achaeos iussistis, si foedus ratum est, si societas et amicitia ex aequo observatur, cur ego quid Capua capta feceritis Romani non quaero, vos rationem reposcitis quid Achaei Lacedaemoniis bello victis fecerimus? interfecti aliqui sunt, finge a nobis: quid? vos senatores Campanos securi non percussistis? muros diruimus: vos non muros tantum sed urbem et agros ademistis specie, inquis, aequum est foedus: re apud Achaeos precaria libertas, apud Romanos etiam imperium est. sentio, Appi, et si non oportet, non indignor: sed oro vos, quantumlibet intersit inter Romanos et Achaeos, modo ne in aequo hostes vestri nostrique apud vos sint ac nos socii, immo ne meliore iure sint. nam ut in aequo essent nos fecimus, cum leges iis nostras dedimus, cum ut Achaici concilii essent effecimus. parum est victis, quod victoribus satis est; plus postulant hostes quam socii habent. quae iureiurando, quae monumentis litterarum in lapide insculptis in aeternam memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum periurio nostro tollere parant. veremur quidem vos, Romani, et si ita vultis, etiam timemus: sed plus et veremur et timemus deos immortales.“ cum adsensu maximae partis est auditus, et locutum omnes pro maiestate magistratus censebant, ut facile appareret molliter agendo dignitatem suam tenere Romanos non posse. tum Appius suadere se magnopere Achaeis dixit, ut, dum liceret voluntate sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti et coacti facerent. haec vox audita quidem cum omnium ge

mitu est, sed metum iniecit imperata recusandi. id modo petierunt, ut Romani quae viderentur de Lacedaemoniis mutarent, nec Achaeos religione obstringerent irrita ea quae iureiurando sanxissent faciendi. damnatio tantum Arei et Alcibiadis, quae nuper facta erat, sublata est.

XXXVIII. Romae principio eius anni, cum de provinciis consulum et praetorum actum esset, consulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. praetores C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives et peregrinos sortiti sunt, C. Sempronius Blaesus Siciliam, Q. Naevius Matho Sardiniam et ut idem de veneficiis quaereret, A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem. de iis duabus provinciis legati per id fere tempus L. Iuventius Thalna et T. Quinctilius Varus venerunt, qui quantum bellum iam profligatum in Hispania esset senatu edocto postularunt simul, ut pro rebus tam prospere gestis diis immortalibus haberetur honos, et ut praetoribus exercitum deportare liceret. supplicatio in biduum decreta est: de legionibus deportandis, cum de consulum praetorumque exercitibus ageretur, rem integram referri iusserunt. paucos post dies consulibus in Ligures binae legiones, quas Ap. Claudius et M. Sempronius habuerant, decretae sunt. de Hispaniensibus exercitibus magna contentio fuit inter novos praetores et amicos absentium, Calpurnii Quinctiique. utraque causa tribunos plebis, utraque consulem habebat. hi se intercessuros senatus consulto, si deportandos censerent exercitus, denuntiabant: illi, si haec intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros. victa postremo absentium gratia est et senatus consultum factum, ut praetores quattuor milia peditum Romanorum scriberent, trecentos equites, et quinque milia sociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. cum eas legiones quattuor descripsissent, quod plus quam quina milia peditum, treceni equites in singulis legionibus esset, dimitterent, eos primum qui emerita stipendia haberent, deinde ut cuiusque fortissima opera Cal purnius et Quinctius in proelio usi essent.

XXXIX. Hac sedata contentione alia subinde C. Decimii praetoris morte exorta est. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui aediles proximo anno fuerant, et C. Valerius flamen Dialis et Q. Fulvius Flaccus — is quia aedilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione — petebant. certamenque ei cum flamine erat. et postquam primo aequare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare rationem eius habendam esse, quod duos simul unus magistratus, praesertim curules, neque capere posset nec gerere; pars legibus eum solvi aequum censere, ut quem vellet praetorem creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in ea sententia esse, ne nomen eius acciperet, deinde, ut ex auctoritate senatus idem faceret, convocatis patribus referre se ad eos dixit, quod nec iure ullo nec exemplo tolerabili liberae civitati aedilis curulis designatus praeturam peteret, sibi, nisi quid aliud iis videretur, in animo esse e lege comitia habere. patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento esset, quo minus comitia praetoris in locum C. Decimii subrogandi e lege haberentur. agenti consuli ex senatus consulto respondit Flaccus nihil, quod se indignum esset, facturum. medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat cessurum patrum auctoritati esse. comitiis acrius etiam quam ante petebat, criminando extorqueri sibi a consule et senatu populi Romani beneficium, et invidiam geminati honoris fieri, tamquam non appareret, ubi designatus praetor esset, extemplo aedilitate se abdicaturum. consul cum et pertinaciam petentis crescere et favorem populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis senatum vocavit. censuerunt frequentes, quoniam Flaccum auctoritas patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum. contione advocata cum egisset consul, ne tum quidem de sententia motus gratias populo Romano egit, quod tanto studio, quotiescumque declarandae voluntatis potestas facta esset, praetorem se voluisset facere: ea sibi studia civium suorum destituere non esse in animo. haec vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit, ut

haud dubius praetor esset, si consul accipere nomen vellet. ingens certamen tribunis et inter se ipsos et cum consule fuit, donec senatus a consule est habitus decretumque, quoniam praetoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia hominum impedirent, senatum censere satis praetorum esse; P. Cornelius utramque in urbe iurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.

XL. His comitiis prudentia et virtute senatus sublatis, alia maioris certaminis, quo et maiore de re et inter plures potentioresque viros, sunt exorta. censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus P. et L. Scipiones Cn. Manlius Vulso L. Furius Purpurio patricii, plebeii autem M. Porcius Cato M. Fulvius Nobilior Ti. et M. Sempronii, Longus et Tuditanus. sed omnes patricios plebeiosque nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. in hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur. nulla ars neque privatae neque publicae rei gerendae ei defuit: urbanas rusticasque res pariter callebat. ad summos honores alios scientia iuris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit: huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres quodcumque ageret: in bello manu fortissimus multisque insignibus clarus pugnis, idem postquam ad magnos honores pervenit, summus imperator, idem in pace, si ius consuleres, peritissimus, si causa oranda esset, eloquentissimus, nec is tantum cuius lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiae nullum exstet: vivit immo vigetque eloquentia eius sacrata scriptis omnis generis. orationes et pro se multae et pro aliis et in alios: nam non solum accusando sed etiam causam dicendo fatigavit inimicos. simultates nimio plures et exercuerunt eum et ipse exercuit eas; nec facile dixeris, utrum magis presserit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. asperi procul dubio animi et linguae acerbae et immodice liberae fuit, sed invicti a cupiditatibus animi et rigidae innocentiae, contemptor gratiae, divitiarum. in parsimonia, in patientia la-

boris periculi ferrei prope corporis animique, quem ne senectus quidem, quae solvit omnia, fregerit, qui sextum et octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se oraverit scripseritque, nonagesimo anno Ser. Galbam ad populi adduxerit iudicium. XLI. hunc, sicut omni vita, tum prensantem premebat nobilitas; coierantque praeter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat, candidati omnes ad deiciendum honore eum, non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum hominem censorem videre, sed etiam quod tristem censuram periculosamque multorum famae et ab laeso a plerisque et laedendi cupido exspectabant. etenim tum quoque minitabundus petebat, refragari sibi qui liberam et fortem censuram timerent criminando. et simul L. Valerio suffragabatur: illo uno collega castigare se nova flagitia et priscos revocare mores posse. his accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt.

Secundum comitia censorum consules praetoresque in provincias profecti praeter Q. Naevium, quem quattuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quaestiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum milia damnavit. et L. Postumius propraetor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum coniurationes vindicavit, et reliquias Bacchanalium quaestionis cum omni exsecutus est cura. multos qui aut citati non adfuerant aut vades deseruerant, in ea regione Italiae latentes partim noxios iudicavit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. in carcerem omnes a P. Cornelio coniecti sunt.

XLII. In Hispania ulteriore fractis proximo bello Lusitanis quietae res fuerant: in citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit: quieta deinde hiberna et citerior provincia habuit. veteres praetores C. Calpurnius Piso et L. Quinctius Romam redierunt. utrique magno

patrum consensu triumphus est decretus. prior C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis triumphavit: coronas aureas tulit octoginta tres et duodecim milia pondo argenti. paucos post dies L. Quinctius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit: tantundem auri atque argenti in eo triumpho praelatum.

Censores M. Porcius et L. Valerius metu mixta exspectatione senatum legerunt; septem moverunt senatu, ex quibus unum insignem et nobilitate et honoribus. L. Quinctium Flamininum consularem. patrum memoria institutum fertur, ut censores motis senatu adscriberent notas. Catonis et aliae quidem acerbae orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco movit aut quibus equos ademit: longe gravissima in L. Quinctium oratio est, qua si accusator ante notam, non censor post notam usus esset, retinere L. Quinctium in senatu ne frater quidem T. Quinctius, si tum censor esset, potuisset. inter cetera obiecit ei Philippum Poenum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum. eum puerum, per lasciviam cum cavillaretur, exprobrare consuli persaepe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obsequium amatori iactaret. forte epulantibus iis, cum iam vino incaluissent, nuntiatum in convivio esse nobilem Boium cum liberis transfugam venisse; convenire consulem velle, ut ab eo fidem praesens acciperet. introductum in tabernaculum per interpretem adloqui consulem coepisse. inter cuius sermonem Quinctius scorto „vis tu“, inquit „quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, iam hunc Gallum morientem videre?“ et cum is vixdum serio adnuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti fidemque populi Romani atque eorum qui aderant imploranti latus transfodisse. XLIII. Valerius Antias, ut qui nec orationem Catonis legisset et fabulae tantum sine auctore editae credidisset, aliud argumentum, simile tamen et libidini et crudelitati peragit. Placentiae famosam mulierem, cuius amore deperiret, in convivium arcessitam

scribit. ibi iactantem sese scorto inter cetera rettulisse, quam acriter quaestiones exercuisset, et quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. tum illam infra eum accubantem negasse unquam vidisse quemquam securi ferientem, et pervelle id videre. hic indulgentem amatorem unum ex illis miseris attrahi iussum securi percussisse. facinus, sive eo modo, quo censor obiecit, sive ut Valerius tradit commissum est, saevum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis, mactatam humanam victimam esse et cruore mensam respersam! in extrema oratione Catonis condicio Quinctio fertur, ut si id factum negaret ceteraque quae obiecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominiane sua quemquam doliturum censeret, cum ipse vino et Venere amens sanguine hominis in convivio lusisset?

XLIV. In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiageni ademptus equus. in censibus quoque accipiendis tristis et aspera in omnes ordines censura fuit. ornamenta et vestem muliebrem et vehicula, quae pluris quam quindecim milium aeris essent *deciens pluris* in censum referre iuratores iussit; item mancipia minora annis viginti, quae post proximum lustrum decem milibus aeris aut eo pluris venissent, uti ea quoque deciens tanto pluris quam quanti essent aestimarentur, et his rebus omnibus terni in milia aeris attribuerentur. aquam publicam omnem in privatum aedificium aut agrum fluentem ademerunt; et quae in loca publica inaedificata immolitave privati habebant, intra dies triginta demoliti sunt. opera deinde facienda ex decreta in eam rem pecunia, lacus sternendos lapide, detergendasque qua opus esset cloacas, in Aventino et in aliis partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt. et separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, et viam per Formianum montem, Cato atria duo Maenium et Titium in lautumiis, et quattuor tabernas in publicum emit, basilicamque ibi fecit, quae Porcia appellata est. et vectigalia

summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt. quas locationes cum senatus precibus et lacrimis publicanorum victus induci et de integro locari iussisset, censores, edicto summotis ab hasta qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locaverunt. nobilis censura fuit simultatiumque plena, quae M. Porcium, cui acerbitas ea adsignabatur, per omnem vitam exercuerunt.

Eodem anno coloniae duae, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum, deductae sunt. sena iugera in singulos data. diviserunt agrum coloniasque deduxerunt iidem triumviri, Q. Fabius Labeo, et M. et Q. Fulvii, Flaccus et Nobilior. XLV. consules eius anni nec domi nec militiae memorabile quicquam egerunt. in insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum Q. Fabium Labeonem.

M. Claudius Q. Fabius idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis praetorumque rettulerunt. praetores creati erant C. Valerius flamen Dialis, qui et priore anno petierat, et Sp. Postumius Albinus et P. Cornelius Sisenna L. Pupius L. Iulius Cn. Sicinius. consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius et L. Porcius habuerant, provincia decreta est. Hispaniae extra sortem prioris anni praetoribus cum suis exercitibus servatae. praetores ita sortiri iussi, uti flamini Diali utique altera iuris dicendi Romae provincia esset: peregrinam est sortitus. Sisennae Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Iulius maturare est iussus Galli Transalpini per saltus ignotae antea viae, ut ante dictum est, in Italiam transgressi oppidum in agro, qui nunc est Aquileiensis, aedificabant. id eos ut prohiberet, quod eius sine bello posset, praetori mandatum est. si armis prohibendi essent, consules certiores faceret: ex his placere alterum adversus Gallos ducere legiones.

Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita erant. in demortui Cn. Cornelii Lentuli locum creatus erat Sp. Postumius Albinus. XLVI. huius principio anni

P. Licinius Crassus pontifex maximus mortuus est, in cuius locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus, pontifex maximus est creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris causa visceratio data, et gladiatores centum viginti pugnaverunt, et ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum. in quo cum toto foro strata triclinia essent, tempestas cum magnis procellis coorta coegit plerosque tabernacula statuere in foro: eadem paulo post, cum undique disserenasset, sublata; defunctosque vulgo ferebant quod inter fatalia vates cecinissent, necesse esse tabernacula in foro statui. hac religione levatis altera iniecta, quod sanguine per biduum pluvisset in area Vulcani; et per decemviros supplicatio indicta erat eius prodigii expiandi causa.

Priusquam consules in provincias proficiscerentur, legationes transmarinas in senatum introduxerunt. nec umquam ante tantum regionis eius hominum Romae fuerat. nam ex quo fama per gentes, quae Macedoniam accolunt, vulgata est crimina querimoniasque de Philippo non neglegenter ab Romanis audiri, multis operae pretium fuisse queri, pro se quaeque civitates gentesque, singuli etiam privatim — gravis enim accola omnibus erat — Romam aut ad spem levandae iniuriae aut ad deflendae solatium venerunt. et ab Eumene rege legatio cum fratre eius Athenaeo venit ad querendum simul quod non deducerentur ex Thracia praesidia, simul quod in Bithyniam Prusiae bellum adversus Eumenem gerenti auxilia missa forent. XLVII. respondendum ad omnia iuveni tum admodum Demetrio erat, cum haud facile esset aut ea quae obicerentur, aut quae adversus ea dicenda erant, memoria complecti. nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppido quam parva erant, de controversia finium, de hominibus raptis pecoribusque abactis, de iure aut dicto per libidinem aut non dicto, de rebus per vim aut per gratiam iudicatis. nihil horum neque Demetrium docere dilucide nec se satis liquido discere ab eo senatus cum cerneret posse, simul et tirocinio et perturbatione iuvenis moveretur, quaeri iussit ab eo, ecquem de his re-

bus commentarium a patre accepisset. cum respondisset accepisse se, nihil prius nec potius visum est quam regis ipsius de singulis responsa accipere. librum extemplo poposcerunt, deinde ut ipse recitaret permiserunt. erant autem de singulis rebus in breve coactae causae, ut alia fecisse se secundum decreta legatorum diceret, alia non per se stetisse, quo minus faceret, sed per eos ipsos qui accusarent. interposuerat et querelas de iniquitate decretorum, et quam non ex aequo disceptatum apud Caecilium foret indigneque sibi nec ullo suo merito insultatum ab omnibus esset. has notas irritati eius animi collegit senatus: ceterum alia excusanti iuveni, alia recipienti futura ita ut maxime vellet senatus, responderi placuit nihil patrem eius neque rectius nec magis quod ex voluntate senatus esset fecisse, quam quod, utcumque ea gesta essent, per Demetrium filium satisfieri voluisset Romanis. multa et dissimulare et oblivisci et pati praeterita senatum posse, et credere etiam Demetrio credendum esse. obsidem enim se animum eius habere, etsi corpus patri reddiderit, et scire, quantum salva in patrem pietate possit, amicum populo Romano esse, honorisque eius causa missuros in Macedoniam legatos, ut si quid minus factum sit quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum praetermissarum fiat. velle etiam sentire Philippum integra omnia sibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio esse. XLVIII. haec, quae augendae amplitudinis eius causa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adolescenti verterunt.

Lacedaemonii deinde introducti sunt. multae et parvulae disceptationes iactabantur: sed quae maxime rem continerent, erant utrum restituerentur quos Achaei damnaverant, nec ne; inique an iure occidissent quos occiderant. vertebatur et utrum manerent in Achaico concilio Lacedaemonii, an, ut ante fuerat, secretum eius unius in Peloponneso civitatis ius esset. restitui iudiciaque facta tolli placuit, Lacedaemonem manere in Achaico concilio scribique id decretum et consignari a Lacedaemoniis et Achaeis.

Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus, iussus idem in Peloponneso sociorum res aspicere. nam ibi quoque et ex veteribus discordiis residui motus erant, et Messenii desciverant a concilio Achaico. cuius belli et causas et ordinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohaererent rebus. XLIX. eventus memorabilis est, quod cum bello superiores essent Achaei, Philopoemen praetor eorum capitur, ad praeoccupandam Coronen, quam hostes petebant, ** in valle iniqua cum equitibus paucis oppressus. ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt: sed pudor relinquendi equites, nobilissimos gentis, ab ipso nuper electos, tenuit. quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo ipse agmen praebet, sustinens impetus hostium, prolapso equo et suo ipse casu et onere equi super eum ruentis haud multum afuit, quin exanimaretur, septuaginta annos iam natus, et diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. iacentem hostes superfusi oppresserunt; cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum haud secus quam ducem suum attollunt reficiuntque et ex valle devia in viam portant, vix sibimet ipsi prae necopinato gaudio credentes; pars nuntios Messenen praemittunt debellatum esse, Philopoemenem captum adduci. primum adeo incredibilis visa res, ut non pro vano modo sed vix pro sano nuntius audiretur. deinde ut super alium alius idem omnes adfirmantes veniebant, tandem facta fides; et priusquam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes simul liberi ac servi, pueri quoque cum feminis, effunduntur. itaque clauserant portam turba, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro comperta tantam rem habiturus videretur. aegre summoventes obvios intrare portam qui adducebant Philopoemenem, potuerunt. aeque conferta turba iter reliquum clauserat; et cum pars maxima exclusa a spectaculo esset, theatrum repente, quod propinquum viae erat, compleverunt, et ut eo in conspectum populi adduceretur, una voce om-

nes exposcebant. magistratus et principes veriti, ne quem motum misericordia praesentis tanti viri faceret, cum alios vereeundia pristinae maiestatis collata praesenti fortunae, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu eum statuerunt, deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt dicente praetore Dinocrate esse quae pertinentia ad summam belli percunctari eum magistratus vellent. inde abducto eo in curiam et senatu vocato consultari coeptum. L. iam invesperascebat, et non modo cetera, sed ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur, expediebant. obstupuerant ad magnitudinem pristinae eius fortunae virtutisque, et neque ipsi domum recipere custodiendum audebant, nec cuiquam uni custodiam eius satis credebant. admonent deinde quidam esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato saeptum. eo vinctus demittitur, et saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est. ita loco potius quam homini cuiquam credendam custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt. postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum eius in civitatem meritorum, parcendum ac per eum remedia quaerenda esse praesentium malorum censebant: sed defectionis auctores, quorum in manu res publica erat, in secreto consultantes omnes ad necem eius consentiebant. sed utrum maturarent an differrent, ambigebatur. vicit pars avidior poenae, missusque qui venenum ferret. accepto poculo nihil aliud locutum ferunt quam quaesisse, si incolumis Lycortas — is alter imperator Achaeorum erat — equitesque evasissent. postquam dictum est incolumes esse, „bene habet“ inquit, et poculo impavide exhausto haud ita multo post exspiravit. non diuturnum mortis eius gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namque Messene bello exposcentibus Achaeis dedidit noxios, ossaque reddita Philopoemenis sunt, et sepultus ab universo Achaico est concilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. ab scriptoribus rerum Graecis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum, velut ad insignem notam huius anni,

memoriae mandatum sit tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopoemenem, Hannibalem, P. Scipionem. adeo in aequo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

LI. Ad Prusiam regem legatus T. Quinctius Flamininus venit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam Antiochi Hannibal et bellum adversus Eumenem motum faciebat. ibi seu quia a Flaminino inter cetera obiectum Prusiae erat hominem omnium qui viverent infestissimum populo Romano apud eum esse, qui patriae suae primum, deinde fractis eius opibus Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum fuisset; seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur praesenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi eius in potestatem consilium cepit; a primo colloquio Flaminini milites extemplo ad domum Hannibalis custodiendam missi sunt. semper talem exitum vitae suae Hannibal prospexerat animo et Romanorum inexpiabile odium in se cernens, et fidei regum nihil sane confisus: Prusiae vero levitatem etiam expertus erat: Flaminini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat. ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod praeparatum fugae haberet, septem exitus e domo fecerat, et ex iis quosdam occultos, ne custodia saepirentur. sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod vestigari volunt, efficit. totius circuitum domus ita custodiis complexi sunt ut nemo inde elabi posset. Hannibal, postquam est nuntiatum milites regios in vestibulo esse, postico, quod devium maxime atque occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occursu militum obsaeptum sensit et omnia circa clausa custodiis disposilis esse, venenum quod multo ante praeparatum ad tales habebat casus, poposcit. „liberemus“ inquit „diuturna cura populum Romanum, quando mortem senis exspectare longum censent. nec magnam nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. horum patres Pyrrho regi, hosti armato, exercitum in Italia habenti, ut a

veneno caveret praedixerunt: hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiae per scelus occidendi hospitis, miserunt." exsecratus deinde in caput regnumque Prusiae, et hospitales deos violatae ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit. hic vitae exitus fuit Hannibalis.

LII. Scipionem et Polybius et Rutilius hoc anno mortuum scribunt. ego neque his neque Valerio adsentior, his, quod censoribus M. Porcio L. Valerio principem senatus L. Valerium ipsum censorem lectum invenio, cum superioribus tribus lustris Africanus fuisset, quo vivo, nisi ut ille senatu moveretur, quam notam nemo memoriae prodidit, alius princeps in locum eius lectus non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Naevius, adversus quem oratio inscripta P. Africani est. hic Naevius in magistratuum libris est tribunus plebis P. Claudio L. Porcio consulibus, sed iniit tribunatum Ap. Claudio M. Sempronio consulibus ante diem quartum idus Decembres. inde tres menses ad idus Martias sunt, quibus P. Claudius L. Porcius consulatum inierunt. ita et vixisse in tribunatu Naevii videtur, diesque ei dici ab eo potuisse, decessisse autem ante L. Valerii et M. Porcii censuram.

Trium clarissimorum suae cuiusque gentis virorum non tempore magis congruente comparabilis mors videtur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitae exitum habuit. iam primum omnes non in patrio solo mortui nec sepulti sunt. veneno absumpti Hannibal et Philopoemen; exsul Hannibal, proditus ab hospite, captus Philopoemen in carcere et in vinculis exspiravit: Scipio etsi non exsul neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non adfuerat reus, absens citatus, voluntarium non sibimet ipse solum sed etiam funeri suo exsilium indixit.

LIII. Dum ea in Peloponneso, a quibus devertit oratio, geruntur, reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum adfecerat animos. vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium ut pacis auctorem cum ingenti favore conspiciebant, simul et spe haud dubia regnum ei post mortem patris

destinabant. nam etsi minor aetate quam Perseus esset, hunc iusta matrefamiliae, illum pellice ortum esse; illum ut ex vulgato corpore genitum nullam certi pátris notam habere, hunc insignem Philippi similitudinem prae se ferre. ad hoc Romanos Demetrium in paterno solio locaturos, Persei nullam apud eos gratiam esse. haec vulgo loquebantur. itaque et Persea cura angebat, ne parum pro se una aetas valeret, cum omnibus aliis rebus frater superior esset; et Philippus ipse, vix sui arbitrii fore, quem heredem regni relinqueret credens, sibi quoque graviorem esse quam vellet minorem filium aiebat. offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum, et alteram iam se vivo regiam esse indignabatur. et ipse iuvenis haud dubie inflatior redierat, subnisus erga se iudiciis senatus, concessisque sibi quae patri negata essent; et omnis mentio Romanorum quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam non apud fratrem modo sed etiam apud patrem conciliabat, utique postquam legati alii Romani venerunt, et cogebatur decedere Thracia praesidiaque deducere et alia aut ex decreto priorum legatorum aut ex nova constitutione senatus facere. sed omnia maerens quidem et gemens, eo magis quod filium frequentiorem prope cum aliis quam secum cernebat, obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam praeberet. etiam avertendos animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum in Odrysas et Denthelетos et Bessos duxit: Philippopolin urbem fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium iuga cum familiis receperant sese, cepit, campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin praesidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit — Paeoniae ea regio est —, prope Erigonum fluvium, qui ex Illyrico per Paeoniam fluens in Axium amnem editur, haud procul Stobis, vetere urbe: novam urbem Perseida, ut is filio maiori haberetur honos, appellari iussit.

LIV. Dum haec in Macedonia geruntur, consules in provincias profecti. Marcellus nuntium praemisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. advenienti consuli Galli sese dediderunt. duodecim milia armatorum erant: plerique arma ex agris rapta habebant: ea aegre patientibus iis adempta, quaeque alia aut populantes agros rapuerant aut secum attulerant. de his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. introducti in senatum a C. Valerio praetore exposuerunt se superante in Gallia multitudine inopia coactos agri et egestate ad quaerendam sedem Alpes transgressos, quae inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius iniuria consedisse. oppidum quoque aedificare coepisse, quod indicium esset nec agro nec urbi ulli vim adlaturos venisse. nuper M. Claudium ad se nuntium misisse bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. se certam, etsi non speciosam pacem quam incerta belli praeoptantes dedidisse se prius in fidem quam in potestatem populi Romani. post paucos dies iussos et agro et urbe decedere sese tacitos abire, quo terrarum possent, in animo habuisse. arma deinde sibi, et postremo omnia alia quae ferrent agerentque, adempta. orare se senatum populumque Romanum ne in se innoxios deditos acerbius quam in hostes saevirent. huic orationi senatus ita responderi iussit, neque illos recte fecisse, cum in Italiam venerint oppidumque in alieno agro, nullius Romani magistratus, qui ei provinciae praeesset, permissu aedificare conati sint; neque senatui placere deditos spoliari. itaque se cum iis legatos ad consulem missuros, qui, si redeant unde venerint, omnia iis sua reddi iubeant, quique protinus eant trans Alpes, et denuntient Gallicis populis, multitudinem suam domi contineant: Alpes prope inexsuperabilem finem in medio esse; non utique iis melius fore, quam qui eas primi pervias fecissent. legati missi L. Furius Purpurio Q. Minucius L. Manlius Acidinus. Galli, redditis omnibus quae sine cuiusquam iniuria habebant, Italia excesserunt. LV. legatis Romanis Transalpini populi benigne responderunt. seniores eorum nimiam leni-

tatem populi Romani castigarunt, quod eos homines qui gentis iniussu profecti occupare agrum imperii Romani et in alieno solo aedificare oppidum conati sint, impunitos dimiserint: debuisse gravem temeritatis mercedem statui. quod vero etiam sua reddiderint, vereri ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur. et exceperunt et prosecuti cum donis legatos sunt.

M. Claudius consul Gallis ex provincia exactis Histricum bellum moliri coepit litteris ad senatum missis, ut sibi in Histriam traducere legiones liceret. id senatui placuit. illud agitabant, uti colonia Aquileia deduceretur, nec satis constabat, utrum Latinam an civium Romanorum deduci placeret. postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt. triumviri creati sunt P. Scipio Nasica C. Flaminius L. Manlius Acidinus.

Eodem anno Mutina et Parma coloniae Romanorum civium sunt deductae. bina milia hominum in agro qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmae, quina Mutinae acceperunt. deduxerunt triumviri M. Aemilius Lepidus T. Aebutius Carus L. Quinctius Crispinus. et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo C. Afranius Stellio Ti. Sempronius Gracchus. in singulos iugera data decem.

LVI. Eodem anno A. Terentius proconsul haud procul flumine Hibero, in agro Ausetano, et proelia secunda cum Celtiberis fecit, et oppida quae ibi communierant aliquot expugnavit. ulterior Hispania eo anno in pace fuit, quia et P. Sempronius proconsul diutino morbo est implicitus, et nullo lacessente peropportune quieverunt Lusitani. nec in Liguribus memorabile quicquam a Q. Fabio consule gestum.

Ex Histria M. Marcellus revocatus exercitu dimisso Romam comitiorum causa rediit. creavit consules Cn. Baebium Tamphilum et L. Aemilium Paulum. cum M. Aemilio Lepido hic aedilis curulis fuerat; a quo consule quintus annus erat, cum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset. praetores inde facti Q. Ful-

vius Flaccus M. Valerius Laevinus P. Manlius iterum M. Ogulnius Gallus L. Caecilius Denter C. Terentius Istra.

Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa, quod sanguine per biduum pluvisse in area Concordiae satis credebant, nuntiatumque erat haud procul Sicilia insulam, quae non ante fuerat, novam editam e mari esse. Hannibalem hoc anno Antias Valerius decessisse est auctor legatis ad eam rem ad Prusiam missis praeter T. Quinctium Flamininum, cuius in ea re celebre est nomen, L. Scipione Asiatico et P. Scipione Nasica.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XL.

EPITOME. Cum Philippus liberos eorum quos occiderat conquiri obsides iussisset, Theoxena verita pro liberis suis admodum pueris regis libidinem, prolatis in medium gladiis et poculo, in quo erat venenum, suasit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent; quod cum persuasisset, ipsa se cum viro e navi in mare praecipitavit. certamina inter Philippi Macedoniae regis liberos Persen et Demetrium referuntur; et ut fraude fratris sui Demetrius confictis criminibus, inter quae accusatione parricidii et adfectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus est; regnumque Macedoniae mortuo Philippo ad Persen venit. item res in Liguribus et in Hispania contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. colonia Aquileia deducta est. libri Numae Pompilii in agro L. Petillii scribae sub ianiculo a cultoribus agri, arca lapidea clausi, inventi sunt et Graeci et Latini; in quibus cum plura dissolvendarum religionum praetor, ad quem delati erant, legisset, iuravit senatui contra rem publicam esse, ut legerentur servarenturque, et ex senatus consulto in comitio exusti sunt. Philippus aegritudine animi confectus, quod Demetrium filium falsis Persei alterius filii delationibus impulsus veneno sustulisset, et de poena Persei cogitavit, voluitque Antigonum potius amicum suum suc-

cessorem regni sui relinquere. sed in hac cogitatione morte raptus est. regnum Perseus accepit.

I. Principio insequentis anni consules praetoresque sortiti provincias sunt. consulibus nulla praeter Ligures, quae decerneretur, erat. iurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit, Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Caecilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istrae Sardinia. dilectus habere consules iussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat Apuanos ad rebellionem spectare, periculumque esse, ne impetum in agmen Pisanum facerent. et ex Hispaniis citeriorem in armis esse et cum Celtiberis bellari sciebant; in ulteriore, quia diu aeger esset praetor, luxuria et otio solutam disciplinam militarem esse. ob ea novos exercitus conscribi placuit, quattuor legiones in Ligures, uti singulae quina milia et ducenos pedites, trecenos haberent equites, sociorum iisdem Latini nominis quindecim milia peditum addita et octingenti equites. hi duo consulares exercitus essent. scribere praeterea iussi septem milia peditum sociorum ac Latini nominis, et quadringentos equites, et mittere ad M. Marcellum in Galliam, cui ex consulatu prorogatum imperium erat. in Hispaniam utramque quae ducerentur, quattuor milia peditum civium Romanorum et ducenti equites, et sociorum septem milia peditum cum trecentis equitibus scribi iussa. et Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat, in Liguribus prorogatum in annum imperium est.

II. Ver procellosum eo anno fuit. pridie Parilia, medio ferme die, atrox cum vento tempestas coorta multis sacris profanisque locis stragem fecit, signa aenea in Capitolio deiecit, forem ex aede Lunae quae in Aventino est raptam tulit et in posticis parietibus Cereris templi adfixit, signa alia in circo maximo cum columnis quibus superstabant evertit, fastigia aliquot templorum a culminibus abrupta foede dissipavit. itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique haruspices iusserunt. simul procuratum est quod tripedem mulum Reate natum nuntiatum erat, et a Formiis aedem Apollinis ac Caietae de

caelo tactam. ob ea prodigia viginti hostiis maioribus sacrificatum est et diem unum supplicatio fuit.

Per eos dies ex litteris A. Terentii propraetoris cognitum P. Sempronium in ulteriore provincia, cum plus annum aeger fuisset, mortuum esse. eo maturius in Hispaniam praetores iussi profisci.

Legationes deinde transmarinae in senatum introductae sunt, prima Eumenis et Pharnacis regum et Rhodiorum querentium de Sinopensium clade. Philippi quoque legati et Achaeorum et Lacedaemoniorum sub idem tempus venerunt. iis prius Marcio audito, qui ad res Graeciae Macedoniaeque visendas missus erat, responsa data sunt. Asiae regibus ac Rhodiis responsum est legatos ad eas res visendas senatum missurum. III. de Philippo curam auxerat Marcius: nam ita fecisse eum quae senatui placuissent fatebatur, ut facile appareret non diutius quam necesse esset facturum. neque obscurum erat rebellaturum, omniaque quae tunc ageret diceretque eo spectare. iam primum omnem fere multitudinem civium ex maritimis civitatibus cum familiis suis in Emathiam quae nunc dicitur, quondam appellata Paeonia est, traduxit, Thracibusque et aliis barbaris urbes tradidit habitandas, fidiora haec genera hominum fore ratus in Romano bello. ingentem ea res fremitum in Macedonia tota fecit, relinquentesque penates suos cum coniugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant; exsecrationesque in agminibus proficiscentium in regem vincente odio metum exaudiebantur. his ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. postremo negare propalam coepit satis tutum sibi quicquam esse, nisi liberos eorum quos interfecisset comprehensos in custodia haberet et tempore alium alio tolleret. IV. eam crudelitatem, foedam per se, foediorem unius domus clades fecit. Herodicum principem Thessalorum multis ante annis occiderat; generos quoque eius postea interfecit. in viduitate relictae filiae singulos filios parvos habentes Theoxena et Archo nomina iis erant mulieribus. Theoxena multis petentibus aspernata nuptias est: Archo Po-

ridi cuidam, longe principi gentis Aenianum, nupsit, et apud eum plures enisa partus, parvis admodum relictis omnibus, decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit; et tamquam omnes ipsa enisa foret, suum sororisque filios in eadem habebat cura. postquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent, accepit, ludibrio futuros non regis modo sed custodum etiam libidini rata ad rem atrocem animum adiecit, ausaque est dicere se sua manu potius omnes interfecturam quam in potestatem Philippi venirent. Poris abominatus mentionem tam foedi facinoris Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit, comitemque ipsum fugae futurum esse. proficiscuntur ab Thessalonica Aeniam ad statum sacrificium, quod Aeneae conditori cum magna caeremonia quotannis faciunt. ibi die per sollemnes epulas consumpto navem praeparatam a Poride sopitis omnibus de tertia vigilia conscendunt tamquam redituri Thessalonicam: sed traicere in Euboeam erat propositum. ceterum in adversum ventum nequiquam eos tendentes prope terram lux oppressit, et regii, qui praeerant custodiae portus, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miserunt, cum gravi edicto, ne reverterentur sine ea. cum iam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat; interdum manus ad caelum tendens deos, ut ferrent opem, orabat. ferox interim femina, ad multo ante praecogitatum revoluta facinus, venenum diluit ferrumque promit, et posito in conspectu poculo strictisque gladiis „mors“ inquit „una vindicta est. viae ad mortem hae sunt: qua quemque animus fert, effugite superbiam regiam. agite, iuvenes mei, primum, qui maiores estis, capite ferrum, aut haurite poculum, si segnior mors iuvat.“ et hostes aderant et auctor mortis instabat. alii alio leto absumpti semianimes e nave praecipitantur. ipsa deinde virum comitem mortis complexa in mare sese deiecit. nave vacua dominis regii potiti sunt.

V. Huius atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiae adiecit, ut vulgo ipsum liberosque exsecra-

rentur; quae dirae brevi ab omnibus diis exauditae, ut saeviret ipse in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim cum in dies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud multitudinem Macedonum crescere et gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse nisi in scelere ratus ad id unum omnes cogitationes intendit. ceterum cum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet, singulos amicorum patris temptare sermonibus perplexis instituit. et primo quidam ex his aspernantium tale quicquam praebuerunt speciem, quia plus in Demetrio spei ponebant: deinde crescente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur, prospicientes animo exitum incauti a fraude fraterna iuvenis, adiuvandum quod futurum erat rati fovendamque spem potentioris, Perseo se adiungunt. cetera in suum quaeque tempus agenda differunt: in praesentia placet omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quae iam sua sponte animum inclinasset. simul ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad rem Romanorum trahebant. ibi cum alii mores et instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis nondum exornatae neque publicis neque privatis locis, alii singulos principum eluderent, iuvenis incautus et amore nominis Romani et certamine adversus fratrem omnia tuendo suspectum se patri et opportunum criminibus faciebat. itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat: totus in Persea versus cum eo cogitationes eius rei dies ac noctes agitabat. redierant quos forte miserat in Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque inde nobiles iuvenes et regii quosdam generis, quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur; erexeratque consociatio gentis eius animum regis. tum Perseus „quid ista prosunt?“ inquit. „nequaquam tantum in externis auxiliis est praesidii quantum periculi fraude domestica. proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus in sinu, cuius, ex quo obses Romae

fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. omnium paene Macedonum in eum ora conversa sunt, nec regem se alium aiunt habituros esse quam quem Romani dedissent". his per se aegra mens senis stimulabatur, et animo magis quam vultu ea crimina accipiebat.

VI. Forte lustrandi exercitus venit tempus, cuius sollemne est tale: caput mediae canis praecisae et pars ad dextram, cum extis posterior ad laevam viae ponitur: inter hanc divisam hostiam copiae armatae traducuntur. praeferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Macedoniae regum, deinde rex ipse cum liberis sequitur, proxima est regia cohors custodesque corporis, postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. latera regis duo filii iuvenes cingebant, Perseus iam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor, medio iuventae robore ille, hic flore, fortunati patris matura suboles, si mens sana esset. mos erat lustrationis sacro peracto decurrere exercitum, et divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnae. regii iuvenes duces ei ludicro certamini dati: ceterum non imago fuit pugnae, sed tamquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt, multaque vulnera rudibus facta, nec praeter ferrum quicquam defuit ad iustam belli speciem. pars ea, quae sub Demetrio erat, longe superior fuit. id aegre patiente Perseo laetari prudentes amici eius, eamque rem ipsam dicere praebituram causam criminandi iuvenis. VII. convivium eo die sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit, cum vocatus ad cenam ab Demetrio Perseus negasset. festo die benigna invitatio et hilaritas iuvenalis utrosque in vinum traxit. commemoratio ibi certaminis ludicri et iocosa dicta in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstineretur, iactabantur. ad has excipiendas voces speculator ex convivis Persei missus cum incautior obversaretur, exceptus a iuvenibus forte triclinio egressis male mulcatur. huius rei ignarus Demetrius „quin comisatum" inquit „ad fratrem imus, et iram eius, si qua ex certamine residet, simplicitate et hilaritate nostra lenimus?" omnes se ire conclamarunt, praeter eos

qui speculatoris ab se pulsati praesentem ultionem metuebant. cum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. nihil occulti esse in intestina discordia potest. utraque domus speculatorum et proditorum plena erat. praecucurrit index ad Persea, ferro succinctos nuntians cum Demetrio quattuor adolescentes venire. etsi causa apparebat — nam ab iis pulsatum convivam suum audierat —, tamen infamandae rei causa ianuam obserari iubet, et ex parte superiore aedium versisque in viam fenestris comisatores, tamquam ad caedem suam venientes, aditu ianuae arcet. Demetrius per vinum, quod excluderetur, paulisper vociferatus in convivium redit, totius rei ignarus.

VIII. Postero die Perseus, cum primum conveniendi potestas patris fuit, regiam ingressus perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit. cui cum pater „satin salve?“ et quaenam ea maestitia esset interrogaret eum, „de lucro tibi“ inquit „vivere me scito. iam non occultis a fratre petimur insidiis; nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit, clausisque foribus parietum praesidio me a furore eius sum tutatus.“ cum pavorem mixtum admiratione patri iniecisset, „atqui si aures praebere potes“ inquit, „manifestam rem teneas faciam.“ enimvero se Philippus dicere auditurum, vocarique extemplo Demetrium iussit; et seniores amicos duos, expertes iuvenalium inter fratres certaminum, infrequentes iam in regia, Lysimachum et Onomastum arcessit, quos in consilio haberet. dum veniunt amici, solus filio procul stante multa secum animo volutans inambulavit. postquam venisse eos nuntiatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis; filiis, ut ternos inermes secum introducerent, permisit. ibi cum consedisset, „sedeo“ inquit „miserrimus pater, iudex inter duos filios, accusatorem parricidii et reum, aut conficti aut commissi criminis labem apud meos inventurus. iam pridem quidem hanc procellam imminentem timebam, cum vultus inter vos minime fraternos cernerem, cum voces quasdam exaudirem. sed interdum spes animum subibat

deflagrare iras vestras, purgari suspiciones posse. etiam hostes armis positis foedus icisse, et privatas multorum simultates finitas: subituram vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis consuetudinisque inter vos, meorum denique praeceptorum, quae vereor ne vana surdis auribus cecinerim. quotiens ego audientibus vobis detestatus exempla discordiarum fraternarum horrendos eventus eorum rettuli, quibus se stirpemque suam, domos, regna funditus evertissent. meliora quoque exempla parte altera posui, sociabilem consortionem inter binos Lacedaemoniorum reges, salutarem per multa secula ipsis patriaeque: eandem civitatem, postquam mos sibi cuique rapiendi tyrannidem exortus sit, eversam. iam hos Eumenem Attalumque fratres, a quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis, mihi Antiocho et cuilibet regum huius aetatis, nulla re magis quam fraterna unanimitate, regnum aequasse. ne Romanis quidem exemplis abstinui, quae aut visa aut audita habebam, T. et L. Quinctiorum, qui bellum mecum gesserunt, P. et L. Scipionum, qui Antiochum devicerunt, patris patruique eorum, quorum perpetuam vitae concordiam mors quoque miscuit. neque vos illorum scelus similisque sceleri eventus deterrere a vecordi discordia potuit, neque horum bona mens, bona fortuna ad sanitatem flectere. vivo et spirante me hereditatem meam ambo et spe et cupiditate improba crevistis. eo usque me vivere vultis, donec alterius vestrum superstes haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. nec fratrem nec patrem potestis pati. nihil cari, nihil sancti est. in omnium vicem regni unius insatiabilis amor successit. agite, conscelerate aures paternas, decernite criminibus, mox ferro decreturi, dicite palam quidquid aut veri potestis aut libet comminisci: reseratae aures sunt, quae posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur.“ haec furens ira cum dixisset, lacrimae omnibus obortae, et diu maestum silentium tenuit.

IX. Tum Perseus „aperienda nimirum nocte ianua fuit, et armati comisatores accipiendi, praebendumque

ferro iugulum, quando non creditur nisi perpetratum facinus, et eadem petitus insidiis audio quae latro atque insidiator. non nequiquam isti unum Demetrium filium te habere, me subditum et pellice genitum appellant. nam si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non in me querentem deprehensas insidias, sed in eum qui fecisset, saevires, nec adeo tibi vilis vita esset nostra, ut nec praeterito periculo meo movereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. itaque si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum deos, ut a me coeptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris: sin autem, quod circumventis in solitudine natura ipsa subicit, ut hominum quos numquam viderint fidem tamen implorent, mihi quoque ferrum in me strictum cernenti vocem mittere liceat, per te patriumque nomen, quod utri nostrum sanctius sit iam pridem sentis, ita me audias precor, tamquam si voce et comploratione nocturna excitus mihi quiritanti intervenisses, Demetrium cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses. quod tum vociferarer in re praesenti pavidus, hoc nunc postero die queror. frater, non comisantium in vicem iam diu vivimus inter nos. regnare utique vis. huic spei tuae obstat aetas mea, obstat gentium ius, obstat vetustus Macedoniae mos, obstat vero etiam patris iudicium. haec transcendere nisi per meum sanguinem non potes. omnia moliris et temptas. adhuc seu cura mea seu fortuna restitit parricidio tuo. hesterno die in lustratione et decursu et simulacro ludicro pugnae funestum prope proelium fecisti, nec me aliud a morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. ab hostili proelio, tamquam fraterno lusu, pertrahere me ad cenam voluisti. credis me, pater, inter inermes convivas cenaturum fuisse, ad quem armati comisatum venerunt? credis nihil mihi a gladiis nocte periculi fuisse, quem rudibus te inspectante prope occiderunt? quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro succinctis iuvenibus venis? convivam me tibi committere ausus non sum: comisatorem te cum armatis venientem recipiam? si aperta ianua fuisset, funus meum parares hoc tempore, pater,

quo querentem audis. nihil ego, tamquam accusator, criminose nec dubia argumentis colligendo ago. quid enim? negat se cum multitudine venisse ad ianuam meam, an ferro succinctos secum fuisse? quos nominavero, arcesse. possunt quidem omnia audere qui hoc ausi sunt: non tamen audebunt negare. si deprehensos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, rem pro manifesto haberes: fatentes pro deprehensis habe. X. exsecrare nunc cupiditatem regni, et furias fraternas concita. sed ne sint caecae, pater, exsecrationes tuae, discerne, dispice insidiatorem et petitum insidiis: noxium incesse caput. qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos deos: qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordia et iustitia habeat. quo enim alio confugiam, cui non sollemne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, non epulae, non nox ad quietem data naturae beneficio mortalibus tuta est? si iero ad fratrem invitatus, moriendum est; si recepero intra ianuam comisatum fratrem, moriendum est: nec eundo nec manendo insidias evito. quo me conferam? nihil praeter deos, pater, et te colui. non Romanos habeo ad quos confugiam: perisse expetunt, quia tuis iniuriis doleo, quia tibi ademptas tot urbes, tot gentes, modo Thraciae maritimam oram, indignor. nec me nec te incolumi Macedoniam suam futuram sperant. si me scelus fratris, te senectus absumpserit, aut ne ea quidem exspectata fuerit, regem regnumque Macedoniae sua futura sciunt. si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. at in Macedonibus satis praesidii est. vidisti hesterno die impetum in me militum. quid illis defuit nisi ferrum? quod illis defuit interdiu, convivae fratris noctu adsumpserunt. quid de magna parte principum loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis et fortunae posuerunt, et in eo qui omnia apud Romanos potest? neque hercule istum mihi tantum fratri maiori, sed prope est ut tibi quoque ipsi, regi et patri, praeferant. iste enim est, cuius beneficio poenam tibi senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obli-

gatam et obnoxiam adolescentiae suae esse aequum censet. pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberatae, pro isto Macedones qui pace Romana gaudent. mihi praeter te, pater, quid usquam aut spei aut praesidii est? XI. quo spectare illas litteras ad te nunc missas T. Quinctii credis, quibus et bene te consuluisse rebus tuis ait, quod Demetrium Romam miseris, et hortatur, ut iterum et cum pluribus legatis et primoribus eum remittas Macedonum? T. Quinctius nunc est auctor omnium rerum isti et magister. eum sibi te abdicato patre in locum tuum substituit. illic ante omnia clandestina concocta sunt consilia. quaeruntur adiutores consiliis, cum te plures et principes Macedonum cum isto mittere iubet. qui hinc integri et sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illinc et infecti Romanis delenimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia est, eum iam regem vivo patre appellant. haec si indignor, audiendum est statim, non ab aliis solum sed etiam a te, pater, cupiditatis regni crimen. ego vero, si in medio ponitur, non agnosco. quem enim suo loco moveo, ut ipse in eius locum succedam? unus ante me pater est, et ut diu sit, deos rogo. superstes — et ita sim, si merebor, ut ipse me esse velit — hereditatem regni, si pater tradet, accipiam. cupit regnum, et quidem scelerate cupit, qui transcendere festinat ordinem aetatis, naturae, moris Macedonum, iuris gentium. obstat frater maior, ad quem iure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. tollatur: non primus regnum fraterna caede petiero. pater senex et filio solus orbatus de se magis timebit, quam ut filii necem ulciscatur. Romani laetabuntur, probabunt, defendent factum. hae spes incertae, pater, sed non inanes sunt. ita enim se res habet: periculum vitae propellere a me potes, puniendo eos qui ad me interficiendum ferrum sumpserunt; si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris."

XII. Postquam dicendi finem Perseus fecit, coniecti eorum qui aderant oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset. deinde diu fuit silentium, cum

perfusum fletu appareret omnibus loqui non posse. tandem vicit dolorem ipsa necessitas, cum dicere iuberent, atque ita orsus est. „omnia quae reorum antea fuerant auxilia, pater, praeoccupavit accusator. simulatis lacrimis in alterius perniciem veras meas lacrimas suspectas tibi fecit. cum ipse, ex quo ab Roma redii, per occulta cum suis colloquia dies noctesque insidietur, ultro mihi non insidiatoris modo sed latronis manifesti et percussoris speciem induit. periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem spei quicquam reliquae habeam. circumventum solum inopem invidia gratiae externae, quae obest potius quam prodest, onerat. iam illud quam accusatorie, quod noctis huius crimen miscuit cum cetera insectatione vitae meae, ut et hoc, quod iam quale sit scies, suspectum alio vitae nostrae tenore faceret, et illam vanam criminationem spei voluntatis consiliorum meorum nocturno hoc ficto et composito argumento fulciret? simul et illud quaesivit, ut repentina et minime praeparata accusatio videretur, quippe ex noctis huius metu et tumultu repentino exorta. oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis huius esse, sed proditionis meae ante me accusatum: si illa separata hac vana accusatio erat invidiamque tuam adversus me magis quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut praetermitti aut in aliud tempus differri, ut perspiceretur, utrum ipse ego tibi an tu mihi, novo quidem et singulari genere odii, insidias fecisses. ego tamen, quantum in hac subita perturbatione potero, separabo ea, quae tu confudisti, et noctis huius insidias aut tuas aut meas detegam. occidendi sui consilium inisse me videri vult, ut scilicet maiore fratre sublato, cuius iure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, iudicio regnum est futurum, ego minor in eius, quem occidissem, succederem locum. quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua Romanos a me cultos ait atque eorum fiducia in spem regni me venisse?

nam si et in Romanis tantum momenti esse credebam, ut quem vellent imponerent Macedoniae regem, et meae tantum apud eos gratiae confidebam, quid opus parricidio fuit? an ut cruentum fraterna caede diadema gererem? ut illis ipsis, apud quos aut vera aut certe simulata probitate partam gratiam habeo, si quam forte habeo, exsecrabilis et invisus essem? nisi T. Quinctium credis, cuius virtute et consiliis me nunc arguis regi, cum et ipse tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternae caedis fuisse auctorem. idem non Romanorum solum gratiam, sed Macedonum iudicia ac paene omnium deorum hominumque consensum collegit, per quae omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit: idem, tamquam in aliis omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me insimulat. vis hanc formulam cognitionis esse, ut uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is consilium opprimendi fratris cepisse iudicetur? XIII. exsequamur tamen quocumque modo conficti ordinem criminis. pluribus modis se petitum criminatus est, et omnes insidiarum vias in unum diem contulit. volui interdiu eum post lustrationem, cum concurrimus, et quidem, si diis placet, lustrationum die occidere; volui, cum ad cenam invitavi, veneno scilicet tollere; volui, cum comisatum gladiis accincti me secuti sunt, ferro interficere. tempora quidem qualia sint ad parricidium electa vides: lusus, convivii, comisationis. quid? dies qualis? quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam, praelatis omnium qui umquam fuere Macedoniae regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, praevecti sumus, et secutum est Macedonum agmen: hoc ego, etiam si quid antea admisissem piaculo dignum, lustratus et expiatus sacro, tum cum maxime in hostiam itineri nostro circumdatam intuens, parricidium venena gladios in comisationem praeparatos volutabam in animo, ut quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem? sed caecus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult, aliud alio confundit. nam si veneno te inter cenam tollere volui, quid minus aptum fuit quam perti

naci certamine et concursu iratum te efficere, ut merito, sicut fecisti, invitatus ad cenam abnueres? cum autem iratus negasses, utrum ut placarem te danda opera fuit, ut aliam quaererem occasionem, quoniam semel venenum paraveram, an ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, et quidem eo die, per speciem comisationis occiderem? quo deinde modo, si te metu mortis credebam cenam evitasse meam, non ab eodem metu comisationem quoque evitaturum existimabam? XIV. non est res, qua erubescam, pater, si die festo inter aequales largiore vino sum usus. tu quoque velim inquiras, qua laetitia, quo lusu apud me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam — pravo forsitan — gaudio provehente, quod in iuvenali armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. miseria haec et metus crapulam facile excusserunt, quae si non intervenissent, insidiatores nos sopiti iaceremus. si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum interfecturus eram, non temperassem vino in unum diem, non milites abstinuissem meos? et ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater „nihil aliud scio," inquit „nihil arguo, nisi quod cum ferro comisatum venerunt." si quaeram unde id ipsum scias, necesse erit te fateri aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumpsisse ferrum, ut omnes viderent. et ne quid ipse aut prius inquisisse aut nunc criminose argumentari videretur, te quaerere ex iis quos nominasset iubebat, an ferrum habuissent, ut tamquam in re dubia, cum id quaesisses quod ipsi fatentur, pro convictis haberentur. quin tu illud quaeri iubes, num tui occidendi causa ferrum sumpserint, num me auctore et sciente? hoc enim videri vis, non illud quod fatentur et palam est. et sui se tuendi causa sumpsisse dicunt. recte an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent: meam causam, quae nihil eo facto contingitur, ne miscueris. aut explica, utrum aperte an clam te aggressuri fuerimus. si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo praeter eos qui tuum speculatorem pulsaverunt? si clam, quis ordo consilii fuit?

sules, quorum provincia esset, quam se, quid e re publica esset, decernere; tum quoque non placere, si per deditionem Ligures recipiat, receptis arma adimi; atque eos ad consulem mitti senatum aequum censere.

Praetores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam et priore praetura provinciam obtinuerat, Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque a Terentio accepit: nam ulterior morte P. Sempronii proconsulis sine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum Hispanum Urbicuam nomine oppugnantem Celtiberi adorti sunt. dura ibi proelia aliquot facta, multi Romani milites et vulnerati et interfecti sunt. vicit perseverantia Fulvius, quod nulla vi abstrahi ab obsidione potuit, Celtiberi fessi proeliis variis abscesserunt. urbs amoto auxilio eorum intra paucos dies capta et direpta est: praedam militibus praetor concessit. Fulvius hoc oppido capto, P. Manlius exercitu tantum in unum coacto, qui dissipatus fuerat, nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hiberna deduxerunt. haec ea aestate in Hispania gesta. Terentius, qui ex ea provincia decesserat, ovans urbem iniit. translatum argenti pondo novem milia trecenta viginti, auri octoginta pondo, et duae coronae aureae pondo sexaginta septem.

XVII. Eodem anno inter populum Carthaginiensem et regem Masinissam in re praesenti disceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eum ab Carthaginiensibus pater Masinissae Gala; Galam Syphax inde expulerat, postea in gratiam soceri Hasdrubalis Carthaginiensibus dono dederat; Carthaginienses eo anno Masinissa expulerat. haud minore certamine animorum, quam cum ferro et acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienses, quod primo maiorum suorum fuisset, deinde ab Syphace ad se pervenisset, repetebant. Masinissa paterni regni agrum se et recepisse et habere gentium iure aiebat; et causa et possessione superiorem esse; nihil aliud se in ea disceptatione metuere quam ne pudor Romanorum, dum vereantur, ne quid socio atque amico regi adversus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur,

damno sit. legati possessionis ius non mutarunt, causam integram Romam ad senatum reiecerunt.

In Liguribus nihil postea gestum. recesserant primum in devios saltus, deinde dimisso exercitu passim in vicos castellaque sua dilapsi sunt. consules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re patres consuluerunt. alterum ex his dimisso exercitu ad magistratus in annum creandos venire Romam iusserunt, alterum cum legionibus suis Pisis hiemare. fama erat Gallos Transalpinos iuventutem armare, nec in quam regionem Italiae effusura se multitudo esset sciebatur. ita inter se consules compararunt, ut Cn. Baebius ad comitia iret, quia M. Baebius frater eius consulatum petebat.

XVIII. Comitia consulibus rogandis fuere: creati P. Cornelius Cethegus M. Baebius Tamphilus. praetores inde facti duo Q. Fabii, Maximus et Buteo, Ti. Claudius Nero Q. Petillius Spurinus M. Pinarius Posca L. Duronius. his inito magistratu provinciae ita sorte evenerunt: Ligures consulibus, praetoribus Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia; et Histri adiecti, quod Tarentini Brundisinique nuntiabant maritimos agros infestos transmarinarum navium latrociniis esse. eadem Massilienses de Ligurum navibus querebantur. exercitus inde decreti. quattuor legiones consules, quina milia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites, et quindecim milia socium ac Latini nominis, octingentos equites. in Hispaniis prorogatum veteribus praetoribus imperium est cum exercitibus quos haberent, et in supplementum decreta tria milia civium Romanorum, ducenti equites, et socium Latini nominis sex milia peditum, trecenti equites. nec rei navalis cura omissa. duumviros in eam rem consules creare iussi, per quos naves viginti deductae navalibus sociis civibus Romanis, qui servitutem servissent, complerentur, ingenui tantum ut iis praeessent. inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervae velut cardo in medio esset; alter inde dextram par-

tem usque ad Massiliam, laevam alter usque ad Barium tueretur.

XIX. Prodigia multa foeda et Romae eo anno visa et nuntiata peregre. in area Vulcani et Concordiae sanguinem pluit; et pontifices hastas motas nuntiavere, et Lanuvii simulacrum Iunonis Sospitae lacrimasse. pestilentia in agris forisque et conciliabulis et in urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix sufficeret. his prodigiis cladibusque anxii patres decreverunt, ut et consules, quibus diis videretur, hostiis maioribus sacrificarent, et decemviri libros adirent. eorum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romae in diem unum indicta est. iisdem auctoribus et senatus censuit et consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio et feriae essent. pestilentiae tanta vis erat, ut, cum propter defectionem Corsorum bellumque ab Iliensibus concitatum in Sardinia octo milia peditum ex sociis Latini nominis placuisset scribi et trecentos equites, quos M. Pinarius praetor secum in Sardiniam traiceret, tantum hominum demortuum esse, tantum ubique aegrorum consules renuntiaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, sumere a Cn. Baebio proconsule, qui Pisis hibernabat, iussus praetor, atque inde in Sardiniam traicere.

L. Duronio praetori, cui provincia Apulia evenerat, adiecta de Bacchanalibus quaestio est, cuius residua quaedam velut semina ex prioribus malis iam priore anno apparuerant; sed magis inchoatae apud L. Pupium praetorem quaestiones erant quam ad exitum ullum perductae. id persecare novum praetorem, ne serperet iterum latius, patres iusserunt. et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt. XX. legationes deinde in senatum introduxerunt, regum primas Eumenis et Ariarathis Cappadocis et Pharnacis Pontici. nec ultra quicquam eis responsum est quam missuros qui de controversiis eorum cognoscerent statuerentque. Lacedaemoniorum deinde exsulum et Achaeorum legati introducti sunt, et spes data exsulibus est scripturum senatum Achaeis, ut restituerentur. Achaei de Messene recepta

compositisque ibi rebus cum adsensu patrum exposuerunt. et a Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles et Apelles, nulla super re, quae petenda ab senatu esset, speculatum magis inquisitumque missi de iis quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum cum Romanis, maxime cum T. Quinctio, adversus fratrem de regno habitorum. hos tamquam medios nec in alterius favorem inclinatos miserat rex: erant autem et hi Persei fraudis in fratrem ministri et participes.

Demetrius omnium praeterquam fraterno scelere quod nuper eruperat ignarus primo neque magnam neque nullam spem habebat patrem sibi placari posse; minus deinde in dies patris animo fidebat, cum obsideri aures a fratre cerneret. itaque circumspiciens dicta factaque sua, ne cuius suspiciones augeret, maxime ab omni mentione et contagione Romanorum abstinebat, ut neque scribi sibi vellet, quia hoc praecipue criminum genere exasperari animum sentiebat. XXI. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, simul avertendae suspicionis causa quicquam a se agitari de Romano bello, Stobos Paeoniae exercitu indicto in Maedicam ducere pergit. cupido eum ceperat in verticem Haemi montis ascendendi, quia vulgatae opinioni crediderat Ponticum simul et Adriaticum mare et Histrum amnem et Alpes conspici posse: subiecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. percunctatus regionis peritos de ascensu Haemi, cum satis inter omnes constaret viam exercitui nullam esse, paucis et expeditis perdifficillimum aditum, ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quaerit ab eo, cum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum sit in incepto an abstinendum. si pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni, qui saeva tempestate iactatus, cum in eadem nave secum suos omnes habuisset, praecepisse liberis diceretur, ut et ipsi meminissent et ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. memorem ergo se praecepti eius duos simul filios non commissu-

rum in aleam eius qui proponeretur casus; et quoniam maiorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei et custodiam regni remissurum in Macedoniam esse. non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio, cum in conspectu locorum consultarent, qua proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducerent, quaeque belli ratio esset futura. sed non solum parendum patri [tutum] sed etiam adsentiendum erat, ne invitum parere suspicionem faceret. ut tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex praetoribus regiis unus, qui Paeoniae praeerat, iussus est prosequi eum cum modico praesidio. hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse coeperat, ad quem ita inclinato regis animo hereditas regni pertineret, inter coniuratos in fratris perniciem habuit. in praesentia dat ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana specularique abditos eius sensus posset. ita digreditur Demetrius cum infestioribus quam si solus iret praesidiis.

XXII. Philippus Maedicam primum, deinde solitudines interiacentes Maedicae atque Haemo transgressus septimis demum castris ad radices montis pervenit. ibi unum moratus diem ad deligendos quos duceret secum, tertio die iter est ingressus. modicus primo labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque silvestria et pleraque invia loca excipiebant: pervenere deinde in tam opacum iter, ut prae densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum perspici caelum vix posset. ut vero iugis appropinquabant, quod rarum in altis locis est, adeo omnia contecta nebula, ut haud secus quam nocturno itinere impedirentur. tertio demum die ad verticem perventum. nihil vulgatae opinioni degressi inde detraxerunt, magis credo, ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod diversa inter se maria montesque et amnes ex uno loco conspici potuerint. vexati omnes, et ante alios rex ipse, quo gravior aetate erat, difficultate viae est. duabus aris ibi Iovi et Soli sacratis cum immolasset, qua triduo ascenderat, biduo est degres-

sus, frigora nocturna maxime metuens, quae caniculae ortu similia brumalibus erant. multis per eos dies difficultatibus conflictatus nihilo laetiora in castris invenit, ubi summa penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte solitudines clauderent. itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum causa quos habuerat secum, itinere inde simili fugae in Dentheletos transcurrit. socii erant, sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt: rapiendo enim passim villas primum, dein quosdam etiam vicos evastarunt, non sine magno pudore regis, cum sociorum voces nequiquam deos sociales nomenque suum implorantes audiret. frumento inde sublato in Maedicam regressus, urbem, quam Petram appellant, oppugnare est adortus. ipse a campestri aditu castra posuit, Perseum filium cum modica manu circummisit, ut a superioribus locis urbem adgrederetur. oppidani, cum terror undique instaret, obsidibus datis in praesentia dediderunt sese: iidem, postquam exercitus recessit, obliti obsidum relicta urbe in loca munita et montes refugerunt.

Philippus omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus et fraude Didae praetoris auctis in filium suspicionibus in Macedoniam rediit. XXIII. missus hic comes, ut ante dictum est, cum simplicitatem iuvenis incauti et suis haud immerito succensentis adsentando indignandoque et ipse vicem eius captaret, in omnia ultro suam offerens operam, fide data arcana eius elicuit. fugam ad Romanos Demetrius meditabatur; cui consilio adiutor deum beneficio oblatus videbatur Paeoniae praetor, per cuius provinciam spem ceperat elabi tuto posse. hoc consilium extemplo et fratri proditur et auctore eo indicatur patri. litterae primum ad obsidentem Petram adlatae sunt. inde Herodorus — princeps hic amicorum Demetrii erat — in custodiam est coniectus et Demetrius dissimulanter adservari iussus. haec super cetera tristem adventum in Macedoniam regi fecerunt. movebant eum et praesentia crimina: exspectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. his anxius curis

cum aliquot menses egisset, tandem legati, iam ante praemeditati in Macedonia quae ab Roma renuntiarent, venerunt; qui super cetera scelera falsas etiam litteras, signo adulterino T. Quinctii signatas, reddiderunt regi. deprecatio erat in litteris, si quid adolescens cupiditate regni prolapsus secum egisset: nihil eum adversus suorum quemquam facturum; neque eum sese esse, qui ullius impii consilii auctor futurus videri possit. hae litterae fidem Persei criminibus fecerunt. itaque Herodorus extemplo diu excruciatus sine indicio rei ullius in tormentis moritur: XXIV. Demetrium iterum ad patrem accusavit Perseus. fuga per Paeoniam praeparata arguebatur, et corrupti quidam, ut comites itineris essent; maxime falsae litterae T. Quinctii urgebant. nihil tamen palam gravius pronuntiatum de eo est, ut dolo potius interficeretur, nec id cura ipsius, sed ne poena eius consilia adversus Romanos nudaret. ab Thessalonice Demetriadem ipsi cum iter esset, Astraeum Paeoniae Demetrium mittit cum eodem comite Dida, Perseum Amphipolin ad obsides Thracum accipiendos. digredienti ab se Didae mandata dedisse dicitur de filio occidendo. sacrificium ab Dida seu institutum seu simulatum est, ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Astraeo Heracleam venit. in ea cena dicitur venenum datum. poculo epoto extemplo sensit. et mox coortis doloribus, relicto convivio cum in cubiculum recepisset sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris ac Didae scelus incusans torquebatur. intromissi deinde Thyrsis quidam Stuberaeus et Beroeaeus Alexander iniectis tapetibus in caput faucesque spiritum intercluserunt. ita innoxius adolescens, cum in eo ne simplici quidem genere mortis contenti inimici fuissent, interficitur.

XXV. Dum haec in Macedonia geruntur, L. Aemilius Paulus, prorogato ex consulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos induxit exercitum. ubi primum in hostium finibus castra posuit, legati ad eum per speciem pacis petendae speculatum venerunt. neganti Paullo nisi cum deditis pacisci se pacem, non tam id recusabant,

quam tempore aiebant opus esse, ut generi agresti hominum persuaderetur. ad hoc [decem dierum] indutiae cum darentur, petierunt deinde, ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent: culta ea loca suorum finium esse. id ubi impetravere, post eos ipsos montes, unde averterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis adgressi sunt. summa vi totum diem oppugnarunt, ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spatium nec ad explicandam aciem locus esset. conferti in portis obstando magis quam pugnando castra tutabantur. sub occasum solis cum recessissent hostes, duos equites ad Cn. Baebium proconsulem cum litteris Pisas mittit, ut obsesso per indutias sibi quam primum subsidio veniret. Baebius exercitum M. Pinario praetori eunti in Sardiniam tradiderat: ceterum et senatum litteris certiorem facit obsideri a Liguribus L. Aemilium, et M. Claudio Marcello, cuius proxima inde provincia erat, scripsit ut, si videretur ei, exercitum e Gallia traduceret in Ligures et L. Aemilium liberaret obsidione. haec sera futura auxilia erant. Ligures ad castra postero die redeunt. Aemilius cum et venturos scisset et educere in aciem potuisset, intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Baebius cum exercitu venire a Pisis posset. XXVI. Romae magnam trepidationem litterae Baebii fecerunt, eo maiorem quod paucos post dies Marcellus, tradito exercitu Fabio Romam cum venisset, spem ademit eum qui in Gallia esset exercitum in Ligures posse traduci, quia bellum cum Histris esset prohibentibus coloniam Aquileiam deduci: eo profectum Fabium, neque inde regredi bello inchoato posse. una, et ea ipsa tardior quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si consules maturassent in provinciam ire. id ut facerent, pro se quisque patrum vociferari. consules nisi confecto dilectu negare sese ituros, nec suam segnitiem sed vim morbi in causa esse, quo serius perficeretur. non tamen potuerunt sustinere consensum senatus, quin paludati exirent, et militibus quos conscriptos haberent diem edicerent, quo Pisas conveni-

rent. permissum ut, qua irent, protinus subitarios milites scriberent ducerentque secum. et praetoribus Q. Petillio et Q. Fabio imperatum est, ut Petillius duas legiones civium Romanorum tumultuarias scriberet et omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret, Fabio, ut sociis Latini nominis quindecim milia peditum, octingentos equites imperaret. duumviri navales creati C. Matienus et C. Lucretius, navesque iis ornatae sunt, Matienoque, cuius ad Gallicum sinum provincia erat, imperatum est, ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui esse L. Aemilio atque eius exercitui posset.

XXVII. Aemilius, postquam nihil usquam auxilii ostendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam temptaret, priusquam hostes venirent, qui iam segnius socordiusque oppugnabant, ad quattuor portas exercitum instruxit, ut signo dato simul ex omnibus partibus eruptionem facerent. quattuor extraordinariis cohortibus duas adiunxit praeposito M. Valerio legato, erumpere extraordinaria porta iussit. ad dextram principalem hastatos legionis primae instruxit; principes ex eadem legione in subsidiis posuit: M. Servilius et L. Sulpicius tribuni militum his praepositi. tertia legio adversus principalem sinistram portam instructa est. id tantum mutatum, principes primi et hastati in subsidiis locati: Sex. Iulius Caesar et L. Aurelius Cotta tribuni militum huic legioni praepositi sunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextra ala ad quaestoriam portam positus; duae cohortes et triarii duarum legionum in praesidio castrorum manere iussi. omnes portas contionabundus ipse imperator circumiit, et quibuscumque irritamentis poterat iras militum acuebat, nunc fraudem hostium incusans, qui pace petita, indutiis datis, per ipsum indutiarum tempus contra ius gentium ad castra oppugnanda venissent: nunc quantus pudor esset edocens ab Liguribus, latronibus verius quam hostibus iustis, Romanum exercitum obsideri. „quo ore quisquam vestrum, si hinc alieno praesidio, non vestra virtute evaseritis, occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui Philippum, qui Antio-

chum, maximos nostrae aetatis reges ducesque, vicerunt, sed iis, qui hos ipsos Ligures aliquotiens pecorum modo fugientes per saltus invios consectati ceciderunt? quod Hispani, quod Galli, quod Macedones Poenive non audeant, Ligustinus hostis vallum Romanum subit, obsidet ultro et oppugnat, quem scrutantes antea devios saltus abditum et latentem vix inveniebamus." ad haec consentiens reddebatur militum clamor, nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. daret signum: intellecturum eosdem qui antea fuerint et Romanos et Ligures esse. XXVIII. bina cis montes castra Ligurum erant. ex iis primis diebus sole orto pariter omnes compositi et instructi procedebant; tum nisi exsatiati cibo vinoque arma non capiebant, dispersi inordinati exibant, ut quibus pro spe certum esset hostes extra vallum signa non elaturos. adversus ita incompositos eos venientes clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque et lixarum sublato simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improvisa res fuit, ut perinde ac si insidiis circumventi forent trepidarent. exiguum temporis aliqua forma pugnae fuit: fuga deinde effusa et fugientium passim caedes erat. equitibus dato signo, ut conscenderent equos nec effugere quemquam sinerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt, deinde ipsis exuti castris. supra quindecim milia Ligurum eo die occisa, capti duo milia et quingenti. triduo post Ligurum Ingaunorum nomen omne obsidibus datis in dicionem venit. gubernatores nautaeque conquisiti, qui praedatores fuissent navibus, atque omnes in custodiam coniecti. et a C. Matieno duumviro naves eius generis in Ligustina ora triginta duae captae sunt. haec qui nuntiarent litterasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta C. Sulpicius Gallus Romam missi, simulque peterent, ut L. Aemilio confecta provincia decedere et deducere secum milites liceret atque dimittere. utrumque permissum ab senatu, et supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta, iussique praetores Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere di-

lectum; et uti praetor urbanus consulibus scriberet senatum aequum censere subitarios milites, tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.

XXIX. Colonia Graviscae eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum. quina iugera agri data; triumviri deduxerunt C. Calpurnius Piso P. Claudius Pulcher C. Terentius Istra. siccitate et inopia frugum insignis annus fuit. sex menses numquam pluvisse memoriae proditum.

Eodem anno in agro L. Petillii scribae sub Ianiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duae lapideae arcae, octonos ferme pedes longae quaternos latae, inventae sunt, operculis plumbo devinctis. litteris Latinis Graecisque utraque arca inscripta erat, in altera Numam Pompilium Pomponis filium, regem Romanorum, sepultum esse, in altera libros Numae Pompilii inesse. eas arcas cum ex amicorum sententia dominus aperuisset, quae titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani aut ullius rei, per tabem tot annorum omnibus absumptis. in altera duo fasces candelis involuti septenos habuere libros, non integros modo sed recentissima specie. septem Latini de iure pontificio erant, septem Graeci de disciplina sapientiae, quae illius aetatis esse potuit. adicit Antias Valerius Pythagoricos fuisse, vulgatae opinioni, qua creditur Pythagorae auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide. primo ab amicis, qui in re praesenti fuerunt, libri lecti; mox pluribus legentibus cum vulgarentur, Q. Petillius praetor urbanus studiosus legendi eos libros a L. Petillio sumpsit: et erat familiaris usus, quod scribam eum quaestor Q. Petillius in decuriam legerat. lectis rerum summis cum animadvertisset pleraque dissolvendarum religionum esse, L. Petillio dixit sese libros eos in ignem coniecturum esse; priusquam id faceret, se ei permittere uti, si quod seu ius seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integra sua gratia eum facturum. scriba tribunos plebis adit, ab tribunis ad senatum res est reiecta. praetor se iusiurandum dare paratum esse aiebat

libros eos legi servarique non oportere. senatus censuit satis habendum quod praetor iusiurandum polliceretur; libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse; pretium pro libris, quantum Q. Petillio praetori maiorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum. id scriba non accepit. libri in comitio igne a victimariis facto in conspectu populi cremati sunt.

XXX. Magnum bellum ea aestate coortum in Hispania citeriore. ad quinque et triginta milia hominum, quantum numquam ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. is quia armare iuventutem Celtiberos audierat, et ipse quanta poterat a sociis auxilia contraxerat, sed nequaquam numero militum hostem aequabat. principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, et castra locavit ad oppidum Aeburam, modico praesidio in urbe posito. paucis post diebus Celtiberi milia duo ferme inde sub colle posuerunt castra. quos ubi adesse praetor Romanus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quam proxime succedere ad vallum iussum, ut viseret, quanta essent; pugna abstineret, reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem vidisset. ita ut praeceptum erat fecit. per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hae duae turmae ostenderentur, dein subducerentur, ubi equitatus hostium castris procucurrissent. postremo Celtiberi, omnibus simul peditum equitumque copiis castris egressi, acie directa medio ferme spatio inter bina castra constiterunt. campus erat planus omnis et aptus pugnae. ibi stetere Hispani hostis exspectantes. Romanus intra vallum suos continuit per quadriduum continuum, et illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. ab Romanis nihil motum. inde quievere in castris Celtiberi, quia pugnae copia non fiebat: equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent, si quid ab hoste moveretur. pone castra utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri alteros impedientes. XXXI. praetor Romanus ubi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti nihil se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra et sex mi-

libus provincialium auxiliorum circumire montem iubet, qui ab tergo hostibus erat; inde, ubi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium praefectum socium ad vallum hostium cum equitibus extraordinariis sinistrae alae mittit; quos ubi et propius accedere et plures quam soliti erant Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris, simul et peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti praeceptum erat, ubi primum fremitum equestrem audivit, avertit equos et castra repetit. eo effusius sequi hostes. primo equites, mox et peditum acies aderat, haud dubia spe castra eo die se oppugnaturos. quingentos passus, non plus a vallo aberant. itaque Flaccus ubi satis abstractos eos a praesidio castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo tribus partibus simul erumpit, clamore non tantum ad ardorem pugnae excitandum sublato, sed etiam ut qui in montibus erant exaudirent. nec morati sunt quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra; ubi quinque milium armatorum, non amplius, relictum erat praesidium. quos cum et paucitas sua et multitudo hostium et improvisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra. castris quae pars maxime pugnantibus conspici poterat, iniecit Acilius ignem. XXXII. postremi Celtiberorum qui in acie erant, primi flammam conspexere, deinde per totam aciem vulgatum est castra amissa esse et tum cum maxime ardere. unde illis terror, inde Romanis animus crevit. iam clamor suorum vincentium accidebat, iam ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt: ceterum postquam receptus pulsis nullus erat, nec usquam nisi in certamine spes, pertinacius de integro capessunt pugnam. acie media urgebantur acriter a quinta legione: adversus laevum cornu, in quo sui generis provincialia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum maiore fiducia intulerunt signa. iam prope erat ut sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima legio successisset. simul ab oppido Aebura, qui in praesidio relicti erant, in medio ardore pugnae advene-

runt, et Acilius ab tergo erat. diu in medio caesi Celtiberi: qui supererant in omnes passim partes capessunt fugam. equites bipartito in eos emissi magnam caedem edidere. ad viginti tria milia hostium eo die occisa, capta quattuor milia et septingenti cum equis plus quingentis, et signa militaria octoginta octo. magna victoria, non tamen incruenta fuit: Romani de duabus legionibus milites paulo plus ducenti, socium Latini nominis octingenti triginta, externorum auxiliarium ferme duo milia et quadringenti ceciderunt. praetor in castra victorem exercitum reduxit, Acilius manere in captis ab se castris iussus. postero die spolia de hostibus lecta, et pro contione donati quorum virtus insignis fuerat. XXXIII. sauciis deinde in oppidum Aeburam devectis per Carpetaniam ad Contrebiam ductae legiones. ea urbs circumsessa cum a Celtiberis auxilia arcessisset, morantibus iis non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos domo inexplicabiles continuis imbribus viae et inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum in deditionem venit. Flaccus quoque tempestatibus foedis coactus exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui profecti erant a domo deditionis ignari, cum tandem superatis, ubi primum imbres remiserunt, amnibus Contrebiam venissent, postquam castra nulla extra moenia viderunt, aut in alteram partem translata rati aut recessisse hostes, per neglegentiam effusi ad oppidum accesserunt. in eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, et incompositos adorti fuderunt. quae res ad resistendum eos et ad capessendam pugnam impediit, quod non uno agmine nec ad signa frequentes veniebant, eadem magnae parti ad fugam saluti fuit: sparsi enim toto passim campo se diffuderunt, nec usquam confertos eos hostis circumvenit. tamen ad duodecim milia sunt caesa, capta plus quinque milia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. qui palati e fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium deditionem Contrebiae et suam cladem narrando averterunt. extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus a Contrebia profectus per Celtiberiam populabundus ducit legiones;

multa castella expugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit. XXXIV. haec in citeriore Hispania eo anno gesta. in ulteriore P. Manlius praetor secunda aliquot proelia cum Lusitanis fecit.

Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorum est deducta. tria milia peditum quinquagena iugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. triumviri deduxerunt P. Cornelius Scipio Nasica C. Flaminius L. Manlius Acidinus. aedes duae eo anno dedicatae sunt, una Veneris Erucinae ad portam Collinam: dedicavit L. Porcius L. F. Licinus duumvir, vota erat a consule L. Porcio Ligustino bello. altera in foro olitorio Pietatis. eam aedem dedicavit M'. Acilius Glabrio duumvir; statuamque auratam, quae prima omnium in Italia statua aurata est, patris Glabrionis posuit. is erat qui ipse eam aedem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset; locaveratque idem ex senatus consulto.

Per eosdem dies, quibus hae aedes dedicatae sunt, L. Aemilius Paulus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphavit. transtulit coronas aureas quinque et viginti, nec praeterea quicquam auri argentique in eo triumpho latum. captivi multi principes Ligurum ante currum ducti. aeris trecenos militibus divisit. auxerunt eius triumphi famam legati Ligurum pacem perpetuam orantes: ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla umquam arma nisi imperata a populo Romano sumere. responsum a Q. Fabio praetore est Liguribus iussu senatus orationem eam non novam Liguribus esse: mens vero ut nova et orationi conveniens esset, ipsorum id plurimum referre. ad consules irent, et quae ab iis imperata essent facerent. nulli alii quam consulibus senatum crediturum esse sincera fide in pace Ligures esse. pax in Liguribus fuit. in Corsica pugnatum cum Corsis: ad duo milia eorum M. Pinarius praetor in acie occidit. qua clade compulsi obsides dederunt et cerae centum milia pondo. inde in Sardiniam exercitus ductus, et cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda proelia facta. Carthaginiensibus

eodem anno centum obsides redditi, pacemque cum iis populus Romanus non ab se tantum sed ab rege etiam Masinissa praestitit, qui cum praesidio armato agrum, qui in controversia erat, obtinebat.

XXXV. Otiosam provinciam consules habuerunt. M. Baebius comitiorum causa Romam revocatus consules creavit A. Postumium Albinum Luscum et C. Calpurnium Pisonem. praetores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus L. Postumius Albinus P. Cornelius Mammula, Ti. Minucius Molliculus A. Hostilius Mancinus C. Maenius. ii omnes magistratum idibus Martiis inierunt.

Principio eius anni, quo A. Postumius Albinus et C. Calpurnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio consule in senatum introducti qui ex Hispania citeriore venerant a Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus et duo tribuni militum, T. Maenius et L. Terentius Massaliota. hi cum duo secunda proelia, inde deditionem Celtiberiae, confectam provinciam nuntiassent, nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, ut ob res prospere gestas diis immortalibus honos haberetur, deinde ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare inde exercitum, cuius forti opera et ipse et multi ante eum praetores usi essent, liceret. quod fieri, praeterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esse: ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in provincia viderentur, iniussuque abituri inde essent, si non dimitterentur, aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri. consulibus ambobus provinciam Ligures esse senatus iussit. praetores inde sortiti sunt: A Hostilio urbana, Ti. Minucio peregrina obvenit, P. Cornelio Sicilia, C. Maenio Sardinia. Hispanias sortiti L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. is quia successurus Q. Fulvio Flacco erat, ne vetere exercitu provincia spoliaretur, „quaero“ inquit „de te, L. Minuci, cum confectam provinciam nunties, existimesne Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea provincia obtineri possit. si neque de fide barbarorum quicquam recipere

aut adfirmare nobis potes, et habendum illic utique exercitum censes, utrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi, ut ii modo quibus emerita stipendia sint milites dimittantur, veteribus militibus tirones immisceantur, an deductis de provincia veteribus legionibus novas conscribendi et mittendi, cum contemptum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? dictu quam re facilius sit provinciam ingenio ferocem, rebellatricem confecisse. paucae civitates, ut quidem ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in ius dicionemque venerunt; ulteriores in armis sunt. quae cum ita sint, ego iam hinc praedico, patres conscripti, me exercitu eo, qui nunc est, rem publicam administraturum: si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula lecturum, neque novum militem ferocissimo hosti obiecturum." XXXVI. legatus ad ea, quae interrogatus erat, respondit neque se neque quemquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent aut porro habituri essent. itaque negare non posse, quin rectius sit etiam ad pacatos barbaros, nondum satis adsuetos imperio, exercitum mitti. novo autem an vetere exercitu opus sit, eius esse dicere qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint, simul et qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur. si ex eo, quod aut inter se loquantur aut succlamationibus apud contionantem imperatorem significent, quid sentiant coniectandum sit, palam vociferatos esse aut imperatorem in provincia retenturos aut cum eo in Italiam venturos esse. disceptationem inter praetorem legatumque consulum relatio interrupit, qui suas ornari provincias, priusquam de praetoris exercitu ageretur, aequum censebant. novus omnis exercitus consulibus est decretus, binae legiones Romanae cum suo equitatu, et socium Latini nominis quantus semper numerus, quindecim milia peditum et octingenti equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent mandatum est. P. Cornelio et M. Baebio prorogatum imperium iussique provincias obtinere, donec consules venissent; tum impera-

tum, ut dimisso quem haberent exercitu reverterentur Romam. de Ti. Sempronii deinde exercitu actum est. novam legionem ei quinque milium et ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere iussi, et mille praeterea peditum Romanorum, quinquaginta equites, et sociis nominis Latini imperare septem milia peditum, trecentos equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permissum ut qui milites ante Sp. Postumium Q. Marcium consules cives Romani sociive in Hispaniam transportati essent, et praeterea supplemento adducto quo amplius duabus legionibus quam decem milia et quadringenti pedites, sexcenti equites essent, et socium Latini nominis duodecim milia, sexcenti equites, quorum forti opera duobus adversus Celtiberos proeliis usus Q. Fulvius esset, eos, si videretur, secum deportaret. et supplicationes decretae, quod is prospere rem publicam gessisset. et ceteri praetores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium est. octo legiones praeter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo anno esse placuit. et is ipse exercitus aegre explebatur propter pestilentiam, quae iam tertium annum urbem Romanam atque Italiam vastabat. XXXVII. praetor Ti. Minucius, et haud ita multo post consul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum illustres viri. postremo prodigii loco ea clades haberi coepta est. C. Servilius pontifex maximus piacula irae deum conquirere iussus, decemviri libros inspicere, consul Apollini Aesculapio Saluti dona vovere et dare signa inaurata: quae vovit deditque. decemviri supplicationem in biduum valetudinis causa in urbe et per omnia fora conciliabulaque edixerunt: maiores duodecim annis omnes coronati et lauream in manu tenentes supplicaverunt. fraudis quoque humanae insinuaverat suspicio animis; et veneficii quaestio ex senatus consulto, quod in urbe propiusve urbem decem millibus passuum esset commissum, C. Claudio praetori, qui in locum Ti. Minucii erat suffectus, ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Maenio,

priusquam in Sardiniam provinciam traiceret, decreta. suspecta consulis erat mors maxime. necatus a Quarta Hostilia uxore dicebatur. ut quidem filius eius Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus, aliquanto magis infamis mors Pisonis coepit esse; et testes exsistebant, qui post declaratos consules Albinum et Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam, et exprobratum ei a matre dicerent quod iam ei tertium negatus consulatus petenti esset, et adiecisse, pararet se ad petendum: intra duos menses effecturam, ut consul fieret. inter multa alia testimonia ad causam pertinentia haec quoque vox, nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hostilia damnaretur.

Veris principio huius, dum consules novos dilectus Romae tenet, mors deinde alterius et creandi comitia consulis in locum eius omnia tardiora fecerunt. interim P. Cornelius et M. Baebius, qui in consulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt. XXXVIII. Ligures, qui ante adventum in provinciam consulum non exspectassent bellum, improviso oppressi ad duodecim milia hominum dediderunt se. eos consulto per litteras prius senatu deducere ex montibus in agros campestres procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius et Baebius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, Taurasinorum *fuerat. eo cum* traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt, Ligures Apuani de montibus descenderent cum liberis coniugibusque, sua omnia secum portarent. Ligures saepe per legatos deprecati, ne penates, sedem in qua geniti essent, sepulcra maiorum cogerentur relinquere, arma obsides pollicebantur. postquam nihil impetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. traducti sunt publico sumptu ad quadraginta milia liberorum capitum cum feminis puerisque. argenti data centum et quinquaginta milia, unde in novas sedes compararent quae opus essent. agro dividendo dandoque iidem qui traduxerant, Cornelius et Baebius praepositi. postulantibus tamen ipsis quinqueviri ab senatu

dati, quorum ex consilio agerent. transacta re cum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. tantum hostes ducti ante currum, quia nec quod ferretur neque quod duceretur captum neque quod militibus daretur, quicquam in triumphis eorum fuerat.

XXXIX. Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus proconsul, quia successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis ulteriorem Celtiberiae agrum, unde ad deditionem non venerant, institit vastare. qua re irritavit magis quam conterruit animos barbarorum; et clam comparatis copiis saltum Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. in Hispaniam ulteriorem eunti L. Postumio Albino collegae Gracchus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret: ibi dimitti veteranos, supplementaque distribuere et ordinare omnem exercitum sese velle. dies quoque, et ea propinqua, edita Flacco est, qua successor esset venturus. haec nova adlata res, omissis quae agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia cum coegisset, barbari causae ignari, suam defectionem et clam comparata arma sensisse eum et pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederunt. ubi eum saltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos invaserunt. quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus in agmine per centuriones stare omnes, suo quemque loco, et arma expedire iubendo sedavit, et sarcinis iumentisque in unum locum coactis copias omnes partim ipse partim per legatos tribunosque militum, ut tempus, ut locus postulabat, sine ulla trepidatione instruxit, cum bis deditis rem esse admonens, scelus et perfidiam illis, non virtutem nec animum accessisse, reditum ignobilem in patriam clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti caede hostium gladios et manantia sanguine spolia Romam ad triumphum delaturos. plura dici tempus non patiebatur: invehebant se hostes, et in partibus extremis iam pugnabatur. Deinde acies concurrerunt. XL. atrox ubique proe-

lium, sed varia fortuna erat. egregie legiones, nec segnius duae alae pugnabant: externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militum genere urgebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi ubi ordinata acie et signis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo impressionem fecerunt; quo tantum valent genere pugnae, ut quacumque parte perculere impetu suo, sustineri nequeant. tunc quoque turbatae legiones sunt, prope interrupta acies. quam trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo advehitur ad legionarios equites, et „ecquid auxilii in vobis est? actum iam de hoc exercitu erit?“ cum undique acclamassent, quin ederet, quid fieri velit, non segniter imperium exsecuturos; „duplicate turmas“ inquit, „duarum legionum equites, et permittite equos in cuneum hostium, quo nostros urgent. id cum maiore vi equorum facietis, si effrenatos in eos equos immittitis; quod saepe Romanos equites cum magna laude fecisse sua memoriae proditum est.“ dicto paruerunt, detractisque frenis bis ultro citroque cum magna strage hostium, infractis omnibus hastis, transcurrerunt. dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare et prope omissa pugna locum fugae circumspicere. et alarii equites postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, et ipsi virtute eorum accensi sine ullius imperio in perturbatos iam hostes equos immittunt. tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur, et imperator Romanus aversos hostes contemplatus aedem Fortunae equestri Iovique optimo maximo ludos vovit. caeduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. decem et septem milia hostium caesa eo die traduntur, vivi capti plus quattuor milia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus, equis prope mille centum. nullis castris eo die victor exercitus mansit. victoria non sine iactura militum fuit: quadringenti septuaginta duo milites Romani, socium ac Latini nominis mille decem et novem, cum his tria milia militum auxiliariorum perierunt. ita victor exercitus renovata priore gloria Tarraconem est perductus. venienti Fulvio Ti. Sempronius praetor, qui biduo ante venerat, obviam

processit, gratulatusque est, quod rem publicam egregie gessisset. cum summa concordia, quos dimitterent quosque retinerent milites, composuerunt. inde Fulvius exauctoratis militibus in naves impositis Romam est profectus, Sempronius in Celtiberiam legiones duxit.

XLI. Consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diversis partibus. Postumius prima et tertia legione Balistam Suismontiumque montes obsedit, et premendo praesidiis angustos saltus eorum commeatus interclusit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius secunda et quarta legione adortus a Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad septem milia hominum, in naves impositos praeter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus est. montanorum Ligurum ab A. Postumio vineae caesae frumentaque deusta, donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt armaque tradiderunt. navibus inde Postumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum processit. priusquam hi consules venirent ad exercitum, qui Pisas indictus erat, praeerant A. Postumius et frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. secundae legionis Fulvius tribunus militum erat. is mensibus suis dimisit legionem, iureiurando adactis centurionibus aes in aerarium ad quaestores esse delaturos. hoc ubi Placentiam — nam eo forte erat profectus — Aulo nuntiatum est, cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit adsequi, deduxit castigatos Pisas; de ceteris consulem certiorem fecit. eo referente senatus factum est consultum, ut M. Fulvius in Hispaniam relegaretur ultra novam Carthaginem; litteraeque ei datae sunt a consule ad P. Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendae: milites iussi ad signa redire. causa ignominiae uti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni decretum: qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum bonaque eius vendere consul iussus.

XLII. Eodem anno L. Duronius, qui praetor anno superiore ex Illyrico cum decem navibus Brundisium re-

disset, inde in portu relictis navibus cum venisset Romam, inter exponendas res quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi causam avertit: ex regno eius omnes naves esse, quae superi maris oram depopulatae essent; de his rebus se legatos misisse, nec conveniendi regis potestatem factam. venerant Romam legati a Gentio, qui quo tempore Romani conveniendi regis causa venissent, aegrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni dicerent: petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quae inimici detulissent. ad ea Duronius adiecit multis civibus Romanis et sociis Latini nominis iniurias factas in regno eius, et cives Romanos dici Corcyrae retineri. eos omnes Romam adduci placuit, C. Claudium praetorem cognoscere, neque ante Gentio regi legatisve eius responsum reddi.

Inter multos alios, quos pestilentia eius anni absumpsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est: in eius locum suffectus est Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, triumvir epulo: Q. Fulvius M. F. in locum eius triumvir cooptatus, tum praetextatus erat. de rege sacrifico sufficiendo in locum Cn. Cornelii Dolabellae contentio inter C. Servilium pontificem maximum fuit et L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem, quem ut inauguraret, pontifex magistratu sese abdicare iubebat. recusantique id facere ob eam rem multa duumviro dicta a pontifice; deque ea, cum provocasset, certatum ad populum. cum plures iam tribus intro vocatae dicto esse audientem pontifici duumvirum iuberent, multamque remitti, si magistratu se abdicasset, ultimum de caelo quod comitia turbaret intervenit. religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellae. P. Cloelium Siculum inaugurarunt, qui secundo loco inauguratus erat. exitu anni et C. Servilius Geminus pontifex maximus decessit: idem decemvir sacrorum fuit. pontifex in locum eius a collegio cooptatus est Q. Fulvius Flaccus; inde pontifex maximus M. Aemilius Lepidus, cum multi clari viri petissent; et decemvir

sacrorum Q. Marcius Philippus in eiusdem locum est cooptatus. et augur Sp. Postumius Albinus decessit: in locum eius P. Scipionem, filium Africani, augures cooptarunt.

Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice Latine loquerentur et praeconibus Latine vendendi ius esset. XLIII. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiae ab senatu actae; triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo M. et P. Popillii Laenates. a C. Maenio praetore, cui provincia Sardinia cum evenisset, additum erat, ut quaereret de veneficiis longius ab urbe decem milibus passuum, litterae adlatae, se iam tria milia hominum damnasse, et crescere sibi quaestionem indiciis: aut eam sibi esse deserendam aut provinciam dimittendam.

Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum; qui cum extra urbem triumphi causa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino, et post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans urbem est invectus. tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quattuor: praeterea auri pondo triginta unum, et signati Oscensis nummum centum septuaginta tria milia ducentos. militibus de praeda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti, tantundem sociis Latini nominis, et stipendium omnibus duplex.

XLIV. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque. inde cognomen familiae inditum, ut Annales appellarentur. praetores quattuor post multos annos lege Baebia creati, quae alternis quaternos iubebat creari. hi facti Cn. Cornelius Scipio C. Valerius Laevinus Q. et P. Mucii Q. F. Scaevolae. Q. Fulvio et L. Manlio consulibus eadem provincia, quae superioribus, pari numero copiae peditum equitum, civium sociorum decretae. in Hispaniis duabus Ti. Sempronio et L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium est; et in supplementum consules scribere iussi ad tria

milia peditum Romanorum, trecentos equites, quinque milia sociorum Latini nominis et quadringentos equites. P. Mucius Scaevola urbanam sortitus provinciam est, et ut idem quaereret de veneficiis in urbe et propius urbem decem milia passuum, Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scaevola Siciliam, C. Valerius Laevinus Sardiniam.

Q. Fulvius consul priusquam ullam rem publicam ageret, liberare et se et rem publicam religione votis solvendis dixit velle. vovisse quo die postremum cum Celtiberis pugnasset ludos Iovi optimo maximo et aedem equestri Fortunae sese facturum: in eam rem sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis. ludi decreti, et ut duumviri ad aedem locandam crearentur. de pecunia finitur, ne maior causa ludorum consumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori post Aetolicum bellum ludos facienti decreta esset; neve quid ad eos ludos arcesseret cogeret acciperet faceret adversus id senatus consultum, quod L. Aemilio Cn. Baebio consulibus de ludis factum esset. decreverat id senatus propter effusos sumptus factos in ludos Ti. Sempronii aedilis, qui graves non modo Italiae ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis fuerant.

XLV. Hiems eo anno nive saeva et omni tempestatum genere fuit: arbores, quae obnoxiae frigoribus sunt, deusserat cunctas; et ea tum aliquanto quam alias longior fuit. itaque Latinas mox subito coorta et intolerabilis tempestas in monte turbavit; instaurataeque sunt ex decreto pontificum. eadem tempestas et in Capitolio aliquot signa constravit, fulminibusque complura loca deformavit, aedem Iovis Tarracinae, aedem Albam Capuae portamque Romanam; muri pinnae aliquot locis decussae erant. haec inter prodigia nuntiatum et ab Reate tripedem natum mulum. ob ea decemviri iussi adire libros edidere, quibus diis et quot hostiis sacrificaretur, et fulminibus complura loca deformata ** aedem Iovis ut supplicatio diem unum esset. ludi deinde votivi Q. Fulvii consulis per dies decem magno apparatu facti.

Censorum inde comitia habita: creati M. Aemilius

Lepidus pontifex maximus et M. Fulvius Nobilior, qui ex Aetolis triumphaverat. inter hos viros nobiles inimicitiae erant, saepe multis et in senatu et ad populum atrocibus celebratae certaminibus. comitiis confectis, ut traditum antiquitus est, censores in Campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt; quo repente principes senatorum cum agmine venerunt civitatis, inter quos Q. Caecilius Metellus verba fecit. XLVI. „non obliti sumus, censores, vos paulo ante ab universo populo Romano moribus nostris praepositos esse, et nos a vobis et admoneri et regi, non vos a nobis debere. indicandum tamen est, quid omnes bonos in vobis aut offendat aut certe mutatum malint. singulos cum intuemur, M. Aemili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in suffragium, velimus vobis praelatum esse. ambo cum simul aspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati sitis, nec tantum rei publicae prosit quod omnibus nobis egregie placetis, quam quod alter alteri displicetis noceat. inimicitias per annos multos vobis ipsis graves et atroces geritis, quae periculum est ne ex hac die nobis et rei publicae quam vobis graviores fiant. de quibus causis hoc timeamus, multa succurrunt, quae dicerentur, nisi forte implacabiles fueritis ** implicaverint animos vestros. has ut hodie, ut in isto templo finiatis simultates, quaesumus vos universi, et quos coniunxit suffragiis suis populus Romanus, hac etiam reconciliatione gratiae coniungi a nobis sinatis; uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis; quod in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis „„ut ea res mihi collegaeque meo bene et feliciter eveniat,“ “ id ita ut vere, ut ex animo velitis evenire, efficiatisque, ut quod deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius et Romulus, in cuius urbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. non modo simultates, sed bella quoque finiuntur: ex infestis hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani diruta Alba Romam traducti sunt, Latini, Sabini in civitatem accepti. vulgatum illud, quia verum erat,

in proverbium venit, amicitias immortales, mortales inimicitias debere esse." fremitus ortus cum adsensu, deinde universorum voces idem petentium confusae in unum orationem interpellarunt. inde Aemilius questus cum alia, tum bis a M. Fulvio se certo consulatu deiectum: Fulvius contra queri se ab eo semper lacessitum et in probrum suum sponsionem factam. tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate tot principum civitatis futuros. omnibus instantibus qui aderant dextras fidemque dedere mittere vere ac finire odium. deinde collaudantibus cunctis deducti sunt in Capitolium. et cura super tali re principum et facilitas censorum egregie comprobata ab senatu et laudata est. censoribus deinde postulantibus, ut pecuniae summa sibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur, vectigal annuum decretum est.

XLVII. Eodem anno in Hispania L. Postumius et Ti. Sempronius propraetores comparaverunt ita inter se, ut in Vaccaeos per Lusitaniam iret Albinus, in Celtiberiam inde reverteretur; Gracchus, si maius ibi bellum esset, in ultima Celtiberiae penetraret. Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex improviso adgressus. acceptis deinde obsidibus praesidioque imposito castella oppugnare, agros urere, donec ad praevalidam aliam urbem — Certimam appellant Celtiberi — pervenit. ubi cum iam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquae simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si vires essent. petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda: si non impetrassent, tum separatim [eos] ab illis se consulturos. permittente Graccho ierunt, et post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. meridianum tempus erat. nihil prius petierunt a praetore quam ut bibere sibi iuberet dari. epotis primis poculis iterum poposcerunt, magno risu circumstantium in tam rudibus et moris omnis ignaris ingeniis. tum maximus natu ex iis „missi sumus" inquit „a gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres." ad hanc percunctationem Gracchus exercitu se egregio fidentem venisse respondit; quem si ipsi

visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse. tribunoque militum imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque et decurrere iubeat armatas. ab hoc spectaculo legati missi deterruerunt suos ab auxilio circumsessae urbi ferendo. oppidani cum ignes nocte e turribus nequiquam, quod signum convenerat, sustulissent, destituti ab unica spe auxilii in deditionem venerunt. sestertium quater et viciens ab iis est exactum, quadraginta nobilissimi equites, nec obsidum nomine — nam militare iussi sunt —, et tamen re ipsa ut pignus fidei essent.

XLVIII. Inde iam duxit ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum erant, a quibus venerant nuper legati. eos cum per aliquot dies, armaturam levem immittendo in stationes, lacessisset parvis proeliis, in dies maiora certamina serebat, ut omnes extra munitiones eliceret. ubi quod petebatur sensit effectum, auxiliorum praefectis imperat, ut contracto certamine, tamquam multitudine superarentur, repente tergis datis ad castra effuse fugerent: ipse intra vallum ad omnes portas instruxit copias. haud multum temporis intercessit, cum ex composito refugientium suorum agmen, post effuse sequentes barbaros conspexit. instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem. itaque tantum moratus, ut suos refugere in castra libero introitu sineret, clamore sublato simul omnibus portis erupit. non sustinuere impetum necopinatum hostes. qui ad castra oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerunt: nam extemplo fusi fugati, mox intra vallum paventes compulsi, postremo exuuntur castris. eo die novem milia hostium caesa; capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. de exercitu Romano centum novem ceciderunt.

XLIX. Ab hoc proelio Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones. et cum ferret passim cuncta atque ageret, populique alii voluntate alii metu iugum acciperent, centum tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit, praeda potitus ingenti est. convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem

oppugnare instituit. oppidani primum impetum hostium sustinuerunt; deinde cum iam non armis modo sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi praesidio urbis in arcem universi concesserunt: postremo et inde praemissis oratoribus in dicionem se suaque omnia Romanis permiserunt. magna inde praeda facta est. multi captivi nobiles in potestatem venerunt, inter quos et Thurri filii duo et filia. regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus omnium Hispanorum. audita suorum clade, missis qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit. et primum quaesivit sub eone sibi liceret ac suis vivere. cum praetor victurum respondisset, quaesivit iterum, si cum Romanis militare liceret. id quoque Graccho permittente, „sequar" inquit „vos adversus veteres socios meos, quoniam illos ad me ** suspicere." secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adiuvit. L. Ergavica inde, nobilis et potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa portas aperuit Romanis.

Eam deditionem oppidorum haud cum fide factam quidam auctores sunt: e qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum postea proelio ad montem Chaunum cum Celtiberis a prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse, multos utrimque cecidisse, nec aliud magnopere — fere victos crederes — fecisse Romanos, nisi ut postero die lacessierint proelio manentes intra vallum: spolia per totum diem legisse; tertio die proelio maiore iterum pugnatum, et tum demum haud dubie victos Celtiberos castraque eorum capta et direpta esse. viginti duo milia hostium eo die esse caesa, plus trecentos captos, parem fere equorum numerum, et signa militaria septuaginta duo. inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide Celtiberos fuisse. eadem aestate et L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccaeis egregie pugnasse scribunt: ad triginta et quinque milia hostium occidisse et castra expugnasse. propius vero est serius in provinciam pervenisse, quam ut ea aestate potuerit res gerere.

LI. Censores fideli concordia senatum legerunt. princeps lectus est ipse censor M. Aemilius Lepidus pontifex maximus: tres eiecti de senatu; retinuit quosdam Lepidus a collega praeteritos. opera ex pecunia attributa divisaque inter se haec confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod praedia habebat ibi, privatamque publicae rei impensam inseruerat; theatrum et proscenium ad Apollinis, aedem Iovis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locavit; et ab his columnis, quae incommode opposita videbantur, signa amovit, clipeaque de columnis et signa militaria adfixa omnis generis dempsit. M. Fulvius plura et maioris locavit usus, portum et pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus et L. Mummius censores locaverunt imponendos; basilicam post argentarias novas et forum piscatorium circumdatis tabernis quas vendidit in privatum; et forum, et porticum extra portam Trigeminam, et aliam post navalia et ad fanum Herculis et post Spei ad Tiberim aedem Apollinis medici. habuere et in promiscuo praeterea pecuniam: ex ea communiter locarunt aquam abducendam fornicesque faciendos. impedimento operi fuit M. Licinus Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. portoria quoque et vectigalia iidem multa instituerunt. complura sacella publica, quae fuerant occupata a privatis, publica sacraque ut essent paterentque populo curarunt. mutarunt suffragia, regionatimque generibus hominum causisque et quaestibus tribus descripserunt. LII. et alter ex censoribus M. Aemilius petiit ab senatu, ut sibi dedicationis templorum reginae Iunonis et Dianae, quae bello Ligustino ante annos octo vovisset, pecunia ad ludos decerneretur. viginti milia aeris decreverunt. dedicavit eas aedes, utramque in circo Flaminio, ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis, biduum post Dianae, et singulos dies fecit in circo. idem dedicavit aedem Larium permarinum in Campo. voverat eam annis undecim ante L. Aemilius Regillus navali proelio adversus praefectos regis Antiochi. supra valvas templi tabula cum titulo hoc

fixa est. „duello magno dirimendo, regibus subigendi caput patrandae pacis haec pugna exeunti L. Aemilio M Aemilii filio ** auspicio imperio felicitate ductuque ei inter Ephesum Samum Chiumque inspectante eos ip Antiocho, exercitu omni, equitatu elephantisque, class regis Antiochi antea sic victa fusa contusa fugataque e ibique eo die naves longae cum omnibus sociis capt quadraginta duae. ea pugna pugnata rex Antiochus r gnumque ** eius rei ergo aedem Laribus permarinis v vit." eodem exemplo tabula in aede Iovis in Capito supra valvas fixa est.

LIII. Biduo, quo senatum legerunt censores, Q. F vius consul profectus in Ligures, per invios montes v lesque saltus cum exercitu transgressus, signis coll cum hoste pugnavit; neque tantum acie vicit, sed cas quoque eodem die cepit. tria milia ducenti hostium om que ea regio Ligurum in deditionem venit. consul dedi in campestres agros deduxit, praesidiaque montibus posuit. celeriter ** et ex provincia litterae Romam ve runt: supplicationes ob eas res gestas in triduum dec tae sunt; praetores quadraginta hostiis maioribus supplicationes rem divinam fecerunt. ab altero cons L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gest Galli Transalpini, tria milia hominum, in Italiam tra gressi, neminem bello lacessentes agrum a consulibu senatu petebant, ut pacati sub imperio populi Ro essent. eos senatus excedere Italia iussit, et consulem Fulvium quaerere et animadvertere in eos, qui princi et auctores transcendendi Alpes fuissent.

LIV. Eodem anno Philippus rex Macedonum, se et maerore consumptus post mortem filii, decessit. De triade hibernabat, cum desiderio anxius filii, tum pae tentia crudelitatis suae saevitiaeque. stimulabat anim et alter filius haud dubie et sua et aliorum opinione rex conversique in eum omnium oculi, et destituta senectu aliis exspectantibus suam mortem, aliis ne exspectantibu quidem. quo magis angebatur, et cum eo Antigonus Eche cratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Phi

lippi fuerat, regiae vir maiestatis, nobili etiam pugna adversus Cleomenem Lacedaemonium clarus. tutorem eum Graeci, ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, appellarunt. huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat; eique ea fides nequaquam amicum Persea inimicissimum fecerat. is prospiciens animo, quanto cum periculo suo hereditas regni ventura esset ad Persea, ut primum labare animum regis et ingemiscere interdum filii desiderio sensit, nunc praebendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei temere actae, saepe querenti querens et ipse aderat. et cum multa adsoleat veritas praebere vestigia sui, omni ope adiuvabat, quo maturius omnia emanarent. suspecti ut ministri facinoris Apelles maxime et Philocles erant, qui Romam legati fuerant litterasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant. LV. falsas esse et a scriba vitiatas signumque adulterinum vulgo in regia fremebant. ceterum cum suspecta magis quam manifesta esset res, forte Xychus obvius fit Antigono, comprehensusque ab eo in regiam est perductus. relicto eo custodibus Antigonus ad Philippum processit. „multis“ inquit „sermonibus intellexisse videor magno te aestimaturum, si scire vera omnia possis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude et insidiis esset. homo unus omnium, qui nodum huius erroris exsolvere possit, in potestate tua est Xychus.“ forte oblatum perductumque in regiam vocari iuberet. adductus primo ita negare inconstanter, ut parvo metu admoto paratum indicem esse appareret. conspectum tortoris verberumque non sustinuit, ordinemque omnem facinoris legatorum ministeriique sui exposuit. extemplo missi qui legatos comprehenderent, Philoclem, qui praesens erat, oppresserunt: Apelles missus ad Chaeream quendam persequendum indicio Xychi audito in Italiam traiecit. de Philocle nihil certi vulgatum est: alii primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse, alii tormenta etiam infitiantem perpessum adfirmant. Philippo redintegratus est luctus geminatusque; et infelicitatem suam in liberis graviorem, quod alter su-

peresset, censebat. LVI. Perseus certior factus omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret: tantum ut procul abesset curabat, interim velut ab incendio flagrantis irae, dum Philippus viveret, se defensurus. is spe potiundi ad poenam corporis eius amissa quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam praemio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat, cui et palam facti parricidii gratia obnoxius erat, neque pudendum aut paenitendum eum regem Macedonibus propter recentem patrui Antigoni gloriam fore censebat. „quando in eam fortunam veni," inquit „Antigone, ut orbitas mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse debeat, regnum, quod a patruo tuo forti, non solum fideli tutela et custoditum et auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. te unum habeo, quem dignum regno iudicem. si neminem haberem, perire et exstingui id mallem quam Perseo scelestae fraudis praemium esse. Demetrium excitatum ab inferis restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus illacrimasti, in locum eius substitutum relinquam." ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit. cum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniae urbes principibusque Antigonum commendare; et si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. ab Demetriade profectus Thessalonicae plurimum temporis moratus fuerat. inde cum Amphipolim venisset, gravi morbo est implicitus. sed animo tamen aegrum magis fuisse quam corpore constat; curisque et vigiliis, cum identidem species et umbrae insontis interempti filii agitarent, cum diris exstinctum esse exsecrationibus alterius. tamen admoneri potuisset Antigonus, si haud ** statim palam facta esset mors regis. medicus Calligenes, qui curationi praeerat, non exspectata morte regis, a primis desperationis notis nuntios praedispositos ita ut convenerat misit ad Perseum, et mortem regis in adventum eius omnes qui extra regiam erant celavit. LVII. oppressit igitur necopinantes ignarosque omnes Perseus, et regnum scelere partum invasit.

Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem et ad vires bello contrahendas. nam post paucis diebus gens Bastarnarum, diu sollicitata, ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Histrum traiecit. inde praegressi, qui nuntiarent regi, Antigonus et Cotto: Cotto nobilis erat Bastarna, a rege Antigonus saepius cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus. haud procul Amphipoli fama, inde certi nuntii occurrerunt mortuum esse regem. quae res omnem ordinem consilii turbavit. compositum autem sic fuerat, transitum per Thraciam tutum et commeatus Bastarnis ut Philippus praestaret. id ut facere posset, regionum principes donis coluerat fide sua obligata pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes fundare Bastarnis. duplex inde erat commodum futurum, si et Dardani, gens semper infestissima Macedoniae temporibusque iniquis regum imminens, tolleretur, et Bastarnae relictis in Dardania coniugibus liberisque ad populandam Italiam possent mitti. per Scordiscos iter esse ad mare Adriaticum Italiamque; alia via traduci exercitum non posse. facile Bastarnis Scordiscos iter daturos: nec enim aut lingua aut moribus aequales abhorrere; et ipsos adiuncturos se, cum ad praedam opulentissimae gentis ire vidissent. inde in omnem eventum consilia accommodabantur: sive caesi ab Romanis forent Bastarnae, Dardanos tamen sublatos praedamque ex reliquiis Bastarnarum et possessionem liberam Dardaniae solatio fore; sive prospere rem gessissent, Romanis aversis in Bastarnarum bellum recuperaturum se in Graecia quae amisisset. haec Philippi consilia fuerant. LVIII. ingressi sunt pacato agmine fide Cottonis et Antigoni. sed haud multo post famam mortis Philippi neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnae empto contenti esse poterant aut in agmine contineri, ne decederent via. inde iniuriae ultro citroque fieri, quarum in dies incremento bellum exarsit. postremo Thraces cum vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vicis in montem ingentis altitudinis — Donucam vocant —

concesserunt. cum subire Bastarnae vellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremptos esse, talis tum Bastarnas nequiquam ad iuga montium appropinquantes oppressit. neque enim imbre tantum effuso dein creberrima grandine obruti sunt cum ingenti fragore caeli tonitribusque et fulguribus praestringentibus aciem oculorum, sed fulmina etiam sic undique micabant, ut peti viderentur corpora, nec solum milites sed etiam principes icti caderent. itaque cum praecipiti fuga per rupes praealtas improvidi sternerentur ruerentque, instabant quidem perculsis Thraces, sed ipsi deos auctores fugae esse caelumque in se ruere aiebant. dissipati procella cum tamquam ex naufragio plerique semiermes in castra, unde profecti erant, redissent, consultari quid agerent coeptum. inde orta dissensio aliis redeundum aliis penetrandum in Dardaniam censentibus. triginta ferme milia hominum — Clondico duce profecti erant — pervenerunt: cetera multitudo retro, qua venerat, mediterraneam regionem repetit. Perseus potitus regno interfici Antigonum iussit; et dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam petendumque, ut rex ab senatu appellaretur, misit. haec eo anno in Macedonia gesta.

LIX. Alter consulum Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit; quem triumphum magis gratiae quam rerum gestarum magnitudini datum constabat. armorum hostilium magnam vim transtulit, nullam pecuniam admodum. divisit tamen in singulos milites trecenos aeris, duplex centurionibus, triplex equiti. nihil in eo triumpho magis insigne fuit quam quod forte evenit, ut eodem die triumpharet quo priore anno ex praetura triumphaverat. secundum triumphum comitia edixit, quibus creati consules sunt M. Iunius Brutus A. Manlius Vulso. praetorum inde tribus creatis comitia tempestas diremit. postero die reliqui tres facti, ante diem quartum idus Martias, M. Titinius Curvus Ti. Claudius Nero T. Fonteius Capito. ludi Romani instaurati ab aedilibus curulibus Cn. Servilio Caepione Ap. Claudio Centone propter prodigia quae evenerant. terra mo-

vit; in foris publicis, ubi lectisternium erat, deorum capita, quae in lectis erant, averterunt se, lanaque cum integumentis, quae Iovi opposita fuit, decidit. de mensa oleas quoque praegustasse mures in prodigium versum est. ad ea expianda nihil ultra quam ut ludi instaurarentur actum est.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XLI.

EPITOME. Ignis in aede Vestae exstinctus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit, monumentumque operum suorum Gracchurim oppidum in Hispania constituit; et a Postumio Albino proconsule Vaccaei ac Lusitani subacti sunt. uterque triumphavit. Antiochus Antiochi filius, obses Romanis a patre datus mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriae ab urbe dimissus, praeter religionem, qua multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iovis Olympii et Antiocheae Capitolini, vilissimum regem egit. lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta sexaginta tria milia ducenta nonaginta quattuor. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis heredem mulierem institueret. suasit legem M. Cato: exstat oratio eius. praeterea res contra Ligures Histros Sardos et Celtiberos a compluribus ducibus prospere gestas et initia belli Macedonici continet, quod Perseus Philippi filius moliebatur. miserat ad Carthaginienses legationem, et ab iis nocte audita erat. sed et alias Graeciae civitates sollicitabat.

I. **a patre in pace habitam armasse, eoque iuventuti praedandi cupidae pergratus esse dicebatur. consilium de Histrico bello cum haberet consul, alii gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes possent, alii consulendum prius senatum censebant. vicit sententia, quae diem non proferebat. profectus ab Aquileia consul castra ad lacum Timavi posuit: imminet mari is lacus.

eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant. qui tuendae viginti navibus maris superi orae Anconam velut cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra littora usque ad Tarentum, C. Furius laeva usque ad Aquileiam tueretur. eae naves ad proximum portum in Histriae fines cum onerariis et magno commeatu missae, secutusque cum legionibus consul quinque ferme milia a mari posuit castra. in portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in castra supportabantur. et quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatae sunt: in Histriam versum praesidium stativum, repentina cohors Placentina opposita inter mare et castra, et ut idem aquatoribus ad fluvium esset praesidium, M. Aebutius tribunus militum secundae legionis duos manipulos militum adicere iussus est; T. et C. Aelii tribuni militum legionem tertiam, quae pabulatores et lignatores tueretur, via quae Aquileiam fert duxerant. ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Catmelus pro regulo erat tribus haud amplius milibus armatorum. II. Histri, ut primum ad lacum Timavi castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt, et inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti; nec quicquam eos, quae terra marique agerentur, fallebat. postquam stationes invalidas esse pro castris, forum turba inermi frequens inter castra et mare mercantium sine ullo terrestri aut maritimo munimento viderunt, duo simul praesidia, Placentinae cohortis et manipulorum secundae legionis, adgrediuntur. nebula matutina texerat inceptum; qua dilabente ad primum teporem solis perlucens iam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux speciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo maiorem iis quam erat hostium aciem ostendit. qua territi utriusque stationis milites ingenti tumultu cum in castra confugissent, haud paulo ibi plus quam quod secum ipsi attulerant terroris fecerunt. nam neque dicere, quid fugissent, nec percunctantibus reddere responsum poterant; et clamor in portis,

ut ubi nulla esset statio, quae sustineret impetum, audiebatur; et concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios incertum fuerat, an hostis intra vallum esset. una vox audiebatur ad mare vocantium: id forte temere ab uno exclamatum totis passim personabat castris. itaque primo velut iussi id facere pauci armati, maior pars inermes ad mare decurrunt; dein plures, postremo prope omnes, et ipse consul, cum frustra revocare fugientes conatus nec imperio nec auctoritate nec precibus ad extremum valuisset. unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiae legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. hunc in vacua castra impetu facto Histri, cum alius armatus iis nemo obviam isset, in praetorio instruentem atque adhortantem suos oppresserunt. proelium atrocius quam pro paucitate resistentium fuit, nec ante finitum est, quam tribunus militum quique circa eum constiterant interfecti sunt. praetorio deiecto, direptis quae ibi fuerunt, ad quaestorium forum quintanamque hostes pervenerunt. ibi cum omnium rerum paratam expositamque copiam et stratos lectos in quaestorio invenissent, regulus accubans epulari coepit. mox idem ceteri omnes, armorum hostiumque obliti, faciunt; et ut quibus insuetus liberalior victus esset, avidius vino ciboque corpora onerant.

III. Nequaquam eadem est tum rei forma apud Romanos; terra mari trepidatur: nautici tabernacula detendunt, commeatumque in littore expositum in naves rapiunt, milites in scaphas et mare territi ruunt, nautae metu, ne compleantur navigia, alii turbae obsistunt, alii ab littore naves in altum expellunt. inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus et caede in vicem militum nautarumque oritur, donec iussu consulis procul a terra classis summota est. secernere inde inermes ab armatis coepit. vix mille ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt: cetera deformis turba velut lixarum calonumque, praeda vere futura, si belli hostes meminissent. tunc demum nuntius missus ad tertiam legionem revocandam et Gallorum

praesidium; et simul ex omnibus locis ad castra recipienda demendamque ignominiam rediri coeptum est. tribuni militum tertiae legionis pabulum lignaque proicere iubent, centurionibus imperant, ut graviores aetate milites binos in ea iumenta, ex quibus onera deiecta erant, imponant, equites ut singulos e iuvenibus pedites secum in equos tollant. egregiam gloriam legionis fore, si castra metu secundanorum amissa sua virtute recipiant. et recipi facile esse, si in praeda occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi. summa militum alacritate adhortatio audita est. ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur. priores tamen consul copiaeque, quae a mari reducebantur, ad vallum accesserunt. L. Atius tribunus primus secundae legionis non hortabatur modo milites, sed docebat etiam, si victores Histri, quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse, deinde stationes certe pro vallo habituros: vino somnoque veri simile esse mersos iacere. IV. sub haec A. Baeculonium signiferum suum, notae fortitudinis virum, inferre signum iussit. ille, si unum se sequerentur, quo celerius fieret facturum dixit; conisusque cum trans vallum signum traiecisset, primus omnium portam intravit. et parte alia T. et C. Aelii tribuni militum tertiae legionis cum equitatu adveniunt. confestim et quos binos oneraria in iumenta imposuerant secuti, et consul cum toto agmine. at Histrorum pauci, qui modice vino usi erant, memores fuerant fugae, aliis somno mors continuata est; integraque sua omnia Romani, praeterquam quod vini cibique absumptum erat, receperunt. aegri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, armis arreptis caedem ingentem fecerunt. ante omnes insignis opera fuit C. Popillii equitis: Sabello cognomen erat. is pede saucio relictus longe plurimos hostium occidit. ad octo milia Histrorum sunt caesa, captus nemo, quia ira et indignatio immemores praedae fecit. rex tamen Histrorum temulentus ex convivio, raptim a suis in equum impositus, fugit. ex victoribus ducenti triginta septem

milites perierunt, plures in matutina fuga quam in recipiendis castris.

V. Forte ita evenit, ut Cn. et L. Gavillii Novelli, Aquileienses, cum commeatu venientes, ignari prope in capta castra ab Histris inciderent. ii cum Aquileiam relictis impedimentis refugissent, omnia terrore ac tumultu non Aquileiae modo sed Romae quoque post paucos dies impleverunt; quo non capta tantum castra ab hostibus nec fuga, quae vera erat, sed perditas res deletumque exercitum omnem adlatum est. itaque, quod in tumultu fieri solet, dilectus extra ordinem non in urbe tantum, sed tota Italia indicti. duae legiones civium Romanorum conscriptae, et decem milia peditum cum equitibus quingentis sociis nominis Latini imperata. M. Iunius consul transire in Galliam et ab civitatibus provinciae eius, quantum quaeque posset, militum exigere iussus. simul decretum, ut Ti. Claudius praetor militibus legionis quartae et socium Latini nominis quinque milibus, equitum ducentis quinquaginta, Pisas ut convenirent, ediceret, eamque provinciam, dum consul inde abesset, tutaretur; M. Titinius praetor legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque, Ariminum convenire iuberet. Nero paludatus Pisas in provinciam est profectus; Titinius C. Cassio tribuno militum Ariminum, qui praeesset legioni, misso dilectum Romae habuit. M. Iunius consul ex Liguribus in provinciam Galliam transgressus, auxiliis protinus per civitates Galliae militibusque coloniis imperatis, Aquileiam pervenit. ibi certior factus exercitum incolumem esse, scriptis litteris Romam, ne tumultuarentur, ipse remissis auxiliis, quae Gallis imperaverat, ad collegam est profectus. Romae magna ex necopinato laetitia fuit: dilectus omissus est, exauctorati qui sacramento dixerant, et exercitus, qui Arimini pestilentia adfectus erat, domum dimissus. Histri magnis copiis cum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu novo advenisse audierunt, passim in civitates dilapsi sunt. consules Aquileiam in hiberna legiones reduxerunt.

VI. Sedato tandem Histrico tumultu senatus consul-

tum factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. cum absentem Manlium tribuni plebis Licinius Nerva et C. Papirius Turdus in contionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius post idus Martias — prorogatae namque consulibus iam in annum provinciae erant — imperium retineret, uti causam extemplo dicere, cum abisset magistratu, posset, huic rogationi Q. Aelius collega intercessit, magnisque contentionibus obtinuit, ne perferretur.

Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus et L. Postumius Albinus ex Hispania Romam cum revertissent, senatus iis a M. Titinio praetore datus in aede Bellonae ad disserendas res quas gessissent postulandosque honores meritos, ut diis immortalibus haberetur honos.

Eodem tempore et in Sardinia magnum tumultum esse litteris T. Aebutii praetoris cognitum est, quas filius eius ad senatum attulerat. Ilienses adiunctis Balarorum auxiliis pacatam provinciam invaserant, nec eis invalido exercitu et magna parte pestilentia absumpto resisti poterat. eadem et Sardorum legati nuntiabant orantes, ut urbibus saltem — iam enim agros deploratos esse — opem senatus ferret. haec legatio totumque quod ad Sardiniam pertinebat ad novos magistratus reiectum est.

Aeque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur. fuisse sub dicione Antiochi: eam regiam servitutem collatam cum praesenti statu praeclaram libertatem visam. non publico tantum se premi imperio, sed singulos iustum pati servitium. ipsos coniuges liberosque vexari, in corpus, in tergum saeviri, famam, quod indignum sit, maculari dehonestarique, et palam res odiosas fieri iuris etiam usurpandi causa, ne pro dubio habeant nihil inter se et argento parata mancipia interesse. motus his senatus litteras Lyciis ad Rhodios dedit, nec Lycios Rhodiis nec ullos alii cuiquam, qui nati liberi sint, in servitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio et tutela esse, ut in dicione populi Romani civitates sociae sint.

VII. Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. prior Sempronius Gracchus de Celtiberis sociisque eorum, postero die L. Postumius de Lusitanis aliisque eiusdem regionis Hispanis triumphavit. quadraginta milia pondo argenti Ti. Gracchus transtulit, viginti milia Albinus. militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti ambo diviserunt; sociis tantumdem quantum Romanis.

Per eosdem forte dies M. Iunius consul ex Histria comitiorum causa Romam venit. eum cum in senatu fatigassent interrogationibus tribuni plebis Papirius et Licinius de his, quae in Histria essent acta, in contionem quoque produxerunt. ad quae cum consul se dies non plus undecim in ea provincia fuisse responderet; quae se absente acta essent, se quoque, ut illos, fama comperta habere; exsequebantur deinde quaerentes, quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, ut rationem redderet populo Romano, cur ex Gallia provincia, quam sortitus esset, in Histriam transisset: quando id bellum senatus decrevisset, quando [id bellum] populus Romanus iussisset. at hercule privato quidem consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. immo utrum susceptum sit nequius an inconsultius gestum, dici non posse. stationes duas necopinantes ab Histris oppressas, castra Romana capta, quod peditum, quod equitum in castris fuerit caesum. ceteros inermes fusosque, ante omnes consulem ipsum, ad mare ac naves fugisse. privatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset.

VIII. Comitia deinde habita. consules creati C. Claudius Pulcher Ti. Sempronius Gracchus. et postero die praetores facti P. Aelius Tubero iterum C. Quinctius Flamininus C. Numisius L. Mummius Cn. Cornelius Scipio C. Valerius Laevinus. Tuberoni urbana iurisdictio, Quinctio peregrina evenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea propter belli magnitudinem provincia consularis facta. Gracchus eam sortitur, Histriam Claudius. Scipio et Laevinus Galliam in duas divisam provincias sortiti sunt. idi-

bus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Histriaque et utriusque hostibus fuit, qui in his provinciis bellum concivissent. postero die legati Sardorum, qui ad novos magistratus dilati erant, et L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii consulis in Histria fuerat, in senatum venit. ab his edoctus est senatus, quantum belli eae provinciae haberent.

Moverunt senatum et legationes socium nominis Latini, quae et censores et priores consules fatigaverant, tandem in senatum introductae. summa querellarum erat, cives suos Romae censos plerosque Romam commigrasse; quod si permittatur, perpaucis lustris futurum ut deserta oppida, deserti agri nullum militem dare possent. Fregellas quoque milia quattuor familiarum transisse ab se Samnites Pelignique querebantur, neque eo minus aut hos aut illos in dilectum militum dare. genera autem fraudis duo mutandae viritim civitatis inducta erant. lex sociis ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. ea lege male utendo alii sociis, alii populo Romano iniuriam faciebant. nam et ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam condicionem, ut manumitterentur, mancipio dabant, libertinique cives essent; et quibus stirpes deesset, quam relinquerent, ut cives Romani fiebant**. postea his quoque imaginibus iuris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe in civitatem Romanam per migrationem et censum transibant. haec ne postea fierent petebant legati, et ut redire in civitates iuberent socios; deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandae causa suum faceret neve alienaret; et si quis ita civis Romanus factus esset, *civis ne esset.* haec impetrata ab senatu.

IX. Provinciae deinde, quae in bello erant, Sardinia atque Histria decretae. in Sardiniam duae legiones scribi iussae, quina milia in singulas et duceni pedites, treceni equites; et duodecim milia peditum sociorum ac Latini nominis, et sexcenti equites, et decem quinqueremes naves, si deducere ex navalibus vellet. tantumdem peditum equitumque in Histriam, quantum in Sardiniam, decretum.

et legionem unam cum equitibus trecentis, et quinque milia peditum sociorum, et ducentos quinquaginta mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium iussi. priusquam consules provincias sortirentur, prodigia nuntiata sunt: lapidem in agro Crustimino in lacum Martis de caelo cecidisse; puerum trunci corporis in agro Romano natum, et quadrupedem anguem visum; et Capuae multa in foro aedificia de caelo tacta, et Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas esse. inter haec, quae nuntiabantur, lupus etiam Romae interdiu agitatus, cum Collina porta intrasset, per Esquilinam magno consectantium tumultu evasit. eorum prodigiorum causa consules maiores hostias immolarunt, et diem unum circa omnia pulvinaria supplicatio fuit. sacrificiis rite perfectis provincias sortiti sunt: Claudio Histria, Sempronio Sardinia obvenit. legem dein de sociis C. Claudius tulit ex senatus consulto, et edixit, qui socii ac nominis Latini, ipsi maioresve eorum, M. Claudio T. Quinctio censoribus postque ea apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque civitatem ante Kal. Novembres redirent. quaestio, qui ita non redissent, L. Mummio praetori decreta est. ad legem et edictum consulis senatus consultum adiectum est, ut dictator, consul, interrex, censor, praetor qui tunc esset, apud eorum quem qui manumitteretur, in libertatem vindicaretur, ut iusiurandum daret, qui eum manumitteret, civitatis mutandae causa manu non mittere: qui id non iuraret, eum manumittendum non censuerunt. haec in posterum causa iurisque dictio C. Claudio consuli decreta est.

X. Dum haec Romae geruntur, M. Iunius et A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiae hibernassent, principio veris in fines Histrorum exercitum introduxerunt; ubi cum effuse popularentur, dolor magis et indignatio diripi res suas cernentes Histros, quam certa spes satis sibi virium adversus duos exercitus excivit. concursu ex omnibus populis iuventutis facto repentinus et tumultuarius exercitus acrius primo impetu quam perseverantius pugnavit. ad quattuor milia eorum in acie

caesa: ceteri omisso bello in civitates passim diffugerunt. inde legatos primum ad pacem petendam in castra Romana, deinde obsides imperatos miserunt. haec cum Romae cognita litteris proconsulum essent, C. Claudius consul veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatis lictoribus, uno omnium certiore facto collega nocte profectus, praeceps in provinciam abiit; ubi inconsultius quam venerat se gessit. nam cum contione advocata fugam e castris A. Manlii adversis auribus militum, quippe qui primi ipsi fugissent, iactasset, et ingessisset probra M. Iunio, quod se dedecoris socium collegae fecisset, ad extremum utrumque decedere provincia iussit. quod cum illi tum consulis imperio dicto audientes futuros esse dicerent, cum is more maiorum, secundum vota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis profectus ab urbe esset, furens ira vocatum qui pro quaestore Manlii erat catenas poposcit, vinctos se Iunium Manliumque minitans Romam missurum. ab eo quoque spretum consulis imperium est; et circumfusus exercitus, favens imperatorum causae et consuli infestus, animos ad non parendum addebat. postremo fatigatus consul et contumeliis singulorum et multitudinis — nam insuper irridebant — ludibriis, nave eadem qua venerat Aquileiam redit. inde collegae scripsit, ut militum novorum ei parti, quae scripta in Histriam provinciam esset, ediceret Aquileiam ut conveniret, ne quid se Romae teneret, quo minus votis nuncupatis paludatus ab urbe exiret. haec collegae obsequenter facta, brevisque dies ad conveniendum edicta est. Claudius prope consecutus est litteras suas. contione adveniens de Manlio et Iunio habita, non ultra triduum moratus Romae, paludatis lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in provinciam aeque ac prius praecipiti celeritate abit. XI. paucis ante diebus Iunius Manliusque oppidum Nesactium, quo se principes Histrorum et regulus ipse Aepulo receperat, summa vi oppugnare coeperant. eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum circumsedit et vineis oppugnare

intendit, amnemque praeterfluentem moenia, qui et impedimento oppugnantibus erat et aquationem Histris praebebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit. ea res barbaros miraculo terruit abscisae aquae; et ne tum quidem memores pacis, in caedem coniugum ac liberorum versi, etiam ut spectaculo hostibus tam foedum facinus esset, palam in muris trucidatos praecipitabant. inter simul complorationem feminarum puerorumque, simul nefandam caedem, milites transgressi murum oppidum intrarunt. cuius capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, traiecit ferro pectus, ne vivus caperetur: ceteri capti aut occisi. duo deinde oppida, Mutila et Faveria, vi capta et deleta. praeda, ut in gente inopi, spe maior fuit, et omnis militibus concessa est. quinque milia capitum sexcenta triginta duo sub corona venierunt. auctores belli virgis caesi et securi percussi. Histria tota trium oppidorum excidio et morte regis pacata est; omnesque undique populi obsidibus datis in dicionem venerunt.

Sub Histrici finem belli apud Ligures concilia de bello haberi coepta. XII. Ti. Claudius proconsul, qui praetor priore anno fuerat, cum praesidio legionis unius Pisis praeerat. cuius litteris senatus certior factus eas ipsas litteras ad C. Claudium — nam alter consul iam in Sardiniam traiecerat — deferendas censet, et adicit decretum, quoniam Histria provincia confecta esset, si ei videretur, exercitum traduceret in Ligures. simul ex litteris consulis, quas de rebus in Histria gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. et ab altero consule Ti. Sempronio in Sardinia prospere res gesta. exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit: Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant: cum utraque gente signis collatis conflixit. fusi fugatique hostes, castrisque exuti, duodecim milia armatorum caesa. postero die arma lecta conici in acervum iussit consul, sacrumque id Vulcano cremavit. victorem exercitum in hiberna sociarum urbium reduxit. et C. Claudius litteris Ti. Claudii et senatus consulto accepto ex Histria legiones in Ligures transduxit. ad Scultennam

flumen in campos progressi castra habebant hostes. ibi cum his acie dimicatum. quindecim milia caesa, plus septingenti aut in proelio aut in castris — nam ea quoque expugnata sunt — capti, et signa militaria unum et quinquaginta capta. Ligures, reliquiae caedis, in montes refugerunt passim; populantique campestres agros consuli nulla usquam apparuerunt arma. Claudius duarum gentium uno anno victor, duabus, quod raro alius, in consulatu pacatis provinciis Romam revertit.

XIII. Prodigia eo anno nuntiata, in Crustumino avem sangualem, quam vocant, sacrum lapidem rostro cecidisse, bovem in Campania locutam, vaccam aeneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam ac semine adspersam. in Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit, et in Campania bos alenda publice data, Syracusanumque prodigium expiatum editis ab haruspicibus diis, quibus supplicaretur.

Pontifex eo anno mortuus est M. Claudius Marcellus, qui consul censorque fuerat. in eius locum suffectus est pontifex filius eius M. Marcellus. et Lunam colonia eodem anno duo milia civium Romanorum sunt deducta. triumviri deduxerunt P. Aelius M. Aemilius Lepidus Cn. Sicinius; quinquagena et singula iugera et semisses agri in singulos dati sunt. de Liguribus captus ager erat; Etruscorum ante quam Ligurum fuerat.

C. Claudius consul ad urbem venit; cui, cum in senatu de rebus in Histria Liguribusque prospere gestis disseruisset, postulanti triumphus est decretus. triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. tulit in eo triumpho denarium trecenta septem milia, et victoriatum octoginta quinque milia septingentos duos. militibus in singulos quini deni denarii dati; duplex centurioni, triplex equiti. sociis dimidio minus quam civibus datum. itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum.

XIV. Cum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures postquam senserunt non consularem tantum exercitum Romam abductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, soluti metu, clam exercitu indicto, per trans-

versos limites superatis montibus in campos degressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. id ubi Romam adlatum est, senatus C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere iussit, creatisque in annum magistratibus in provinciam redire et coloniam ex hostibus recipere. ita uti censuit senatus, comitia habita. consules creati Cn. Cornelius Scipio Hispallus Q. Petillius Spurinus. praetores inde facti M. Popillius Laenas P. Licinius Crassus M. Cornelius Scipio L. Papirius Maso M. Aburius L. Aquillius Gallus. C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium et Gallia provincia; et ne Histri idem quod et Ligures facerent, socios nominis Latini in Histriam mitteret, quos triumphi causa de provincia deduxisset. Cn. Cornelio et Q. Petillio consulibus, quo die magistratum inierunt, immolantibus Iovi singulis bubus, uti solet, in ea hostia, qua Q. Petillius sacrificavit, in iocinere caput non inventum. id cum ad senatum rettulisset, bove perlitare iussus. de provinciis deinde consultus senatus Pisas et Ligures provincias consulibus decrevit; cui Pisae provincia obvenisset, cum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reverti iussit. additum decreto, ut binas legiones novas scriberent et trecenos equites; et dena milia peditum sociis nominique Latino, et sexcenos imperarent equites. Ti. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam consul venisset. XV. dum de iis rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius evocatus a viatore, cum templo egressus esset, paulo post rediit confuso vultu, et exposuit patribus conscriptis bovis sescenaris, quem immolavisset, iecur diffluxisse. id se victimario nuntianti parum credentem ipsum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, iussisse, et vidisse ceteram integram partem extorum, iecur omne inenarrabili tabe absumptum. territis eo prodigio patribus, et alter consul curam adiecit, qui se, quod caput iocineri defuisset, tribus bubus perlitasse negavit. senatus maioribus hostiis usque ad litationem sacrificari iussit. ceteris diis perlitatum fuerunt: Saluti Petillium perlitasse negant. inde consules praetoresque provincias sor-

titi. Pisae Cn. Cornelio, Ligures Petillio obvenerunt. praetores L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter peregrinos sortiti sunt. M. Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem, L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. duo deprecati sunt, ne in provincias irent, M. Popillius in Sardiniam: Gracchum eam provinciam pacare, et T. Aebutium praetorem adiutorem ab senatu datum esse. interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minime convenire. inter traditionem imperii novitatemque successoris, quae noscendis prius quam agendis rebus imbuenda sit, saepe bene gerendae rei occasiones intercidere. probata Popillii excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificiis se impediri sollemnibus excusabat, ne in provinciam iret. citerior Hispania obvenerat. ceterum aut ire iussus, aut iurare pro contione sollemni sacrificio se prohiberi. id ubi in P. Licinio ita statutum est, et ab se uti iusiurandum acciperent M. Cornelius postulavit, ne in Hispaniam ulteriorem iret. praetores ambo in eadem verba iurarunt. M. Titinius et T. Fonteius proconsules manere cum eodem imperii iure in Hispania iussi; et ut in supplementum his tria milia civium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque milia socium Latini nominis et trecenti equites mitterentur.

XVI. Latinae feriae fuere ante diem tertium nonas Maias, in quibus quia in una hostia magistratus Lanuvinus precatus non erat populo Romano Quiritium, religioni fuit. id cum ad senatum relatum esset senatusque ad pontificum collegium reiecisset, pontificibus, quia non recte factae Latinae essent, instauratis Latinis placuit Lanuvinos, quorum opera instauratae essent, hostias praebere. accesserat ad religionem quod Cn. Cornelius consul ex monte Albano rediens concidit, et parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus ingravescente morbo Cumis decessit. sed inde mortuus Romam adlatus et funere magnifico elatus sepultusque est. pontifex idem fuerat. consul Q. Petillius cum primum per auspicia posset, collegae subrogando comitia habere iussus et Latinas edicere, comitia in ante diem tertium nonas Sextiles, Latinas in ante

diem tertium idus Sextiles edixit. plenis religionum animis prodigia insuper nuntiata, Tusculi facem in caelo visam, Gabiis aedem Apollinis et privata aedificia complura, Graviscis murum portamque de caelo tacta. ea patres procurari, uti pontifices censuissent, iusserunt.

Dum consules primum religiones, deinde alterum alterius mors et comitia et Latinarum instauratio impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. ante triduum quam oppugnare coeperat, receptam ex hostibus colonis restituit. octo milia ibi Ligurum intra muros caesa; litteraeque Romam extemplo scriptae, quibus non modo rem exponeret, sed etiam gloriaretur sua virtute ac felicitate neminem iam cis Alpes hostem populi Romani, agrique aliquantum captum, qui multis milibus hominum dividi viritim posset. XVII. et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secundis proeliis Sardos perdomuit. quindecim milia hostium sunt caesa: omnes Sardorum populi, qui defecerant, in dicionem redacti. stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum exactumque: ceteri frumentum contulerunt. pacata provincia obsidibusque ex tota insula ducentis triginta acceptis legati Romam, qui ea nuntiarent, missi, quique ab senatu peterent, ut ob eas res ductu auspicioque Ti. Sempronii prospere gestas diis immortalibus honos haberetur, ipsique decedenti de provincia exercitum secum deportare liceret. senatus in aede Apollinis legatorum verbis auditis supplicationem in biduum decrevit, et quadraginta maioribus hostiis consules sacrificare iussit, Ti. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in provincia manere.

Comitia deinde consulis unius subrogandi, quae in ante diem tertium nonas Sextiles edicta erant, eo ipso die sunt confecta. Q. Petillius consul collegam, qui extemplo magistratum occiperet, creavit C. Valerium Laevinum. is iam diu cupidus provinciae, cum opportunae cupiditati eius litterae adlatae essent Ligures rebellasse, nonis Sextilibus paludatus ** litteris auditis tumultus eius causa legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam

proficisci iussit, et duumviros navales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. eodem Pisas et Q. Petillius consul ad conveniendum exercitui diem edixerat. et C. Claudius proconsul audita rebellione Ligurum praeter eas copias, quas secum Parmae habebat, subitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admovit. XVIII. hostes sub adventum C. Claudii, a quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, locorum magis praesidio adversus infeliciter expertam vim quam armis se defensuri duos montes Letum et Balistam ceperunt, muroque insuper amplexi. tardius ex agris demigrantes oppressi ad mille et quingenti perierunt: ceteri montibus se tenebant, et ne in metu quidem feritatis ingenitae obliti saeviunt in praedam, quae Mutinae parta erat. captivos cum foeda laceratione interficiunt; pecora in fanis trucidant verius passim quam rite sacrificant. satiati caede animantium, quae inanima erant parietibus adfligunt, vasa omnis generis usui magis quam ornamento in speciem facta. Q. Petillius consul, ne absente se debellaretur, litteras ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam veniret: campis Macris se eum exspectaturum. litteris acceptis Claudius ex Liguribus castra movit, exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. eodem [tempore] paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. ibi divisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustraverunt. tum sortiti, quia non ab eadem utrumque parte adgredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicato sortitum constabat, quod in templo fuisset: in Petillio id vitio factum postea augures responderunt, quod extra templum sortem in sitellam in templum latam foris ipse ** oporteret. profecti inde in diversas regiones. Petillius adversus Balistae et Leti iugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. ibi adhortantem eum pro contione milites, immemorem ambiguitatis verbi, ominatum ferunt se eo die Letum capturum esse. duabus simul partibus subire in adversos montes coepit. ea pars, in qua ipse erat,

impigre succedebat. alteram hostes cum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, consul equo advectus suos quidem a fuga revocavit, ipse dum incautius ante signa obversatur, missili traiectus cecidit. nec hostes ducem occisum senserunt, et suorum pauci, qui viderant, haud neglegenter, ut qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultavere. alia multitudo peditum equitumque deturbatis hostibus montes sine duce cepere. ad quinque milia Ligurum occisa: ex Romano exercitu duo et quinquaginta ceciderunt. super tam evidentem tristis ominis eventum, etiam ex pullario auditum est vitium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse. C. Valerius audita

periti religionum iurisque publici, quando duo ordinarii consules eius anni alter morbo alter ferro perisset, suffectum consulem negabant recte comitia habere posse.

deduxit. XIX. cis Apenninum Garuli et Lapicini et Hergates, trans Apenninum Briniates fuerant. intra Audenam amnem P. Mucius cum iis, qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum gessit, omnibusque in dicionem redactis arma ademit. ob eas res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque senatus in triduum supplicationes decrevit et quadraginta hostiis sacrificari iussit.

Et tumultus quidem Gallicus et Ligustinus, qui principio eius anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi oppressus erat: belli Macedonici subibat iam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina. et legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam erant, iam reverterant Romam, renuntiaverantque bellum in Dardania esse. simul venerant et ab rege Perseo oratores, qui purgarent nec accitos ab eo Bastarnas nec auctore eo quicquam facere. senatus nec liberat eius culpae regem neque arguit: moneri eum tantum modo iussit, ut etiam atque etiam curaret, ut sanctum haberet foedus, quod ei cum Romanis esse videri posset. Dardani cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod spe-

raverant, sed graviores fieri in dies cernerent subnixos Thracum accolarum et Scordiscorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conveniunt. hiems erat, et id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordisique in fines suos abirent. quod ubi ita factum et solos iam esse Bastarnas audierunt, bifariam dividunt copias, pars ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret, pars devio saltu circumducta ab tergo adgrederetur. ceterum priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est; victique Dardani compelluntur in urbem, quae fere duodecim milia ab castris Bastarnarum aberat. victores confestim circumsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus aut vi expugnaturi. interim Dardanorum altera manus, quae circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine praesidio relicta

XX. more sella eburnea posita ius dicebat, disceptabatque controversias minimarum rerum. adeoque nulli fortunae adhaerebat animus per omnia genera vitae errans, uti nec sibi nec aliis, quinam homo esset, satis constaret. non adloqui amicos, vix notis familiariter arridere, munificentia inaequali sese aliosque ludificari: quibusdam honoratis magnoque aestimantibus se puerilia, ut escae aut lusus, munera dare, alios nihil exspectantes ditare. itaque nescire quid sibi vellet quibusdam videri, quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire aiebant. in duabus tamen magnis honestisque rebus vere regius erat animus, in urbium donis et deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum se circumdaturum urbi est pollicitus, maioremque partem pecuniae dedit; Tegeae theatrum magnificum e marmore facere instituit; Cyzici in Prytaneum — id est penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus est, vescuntur — vasa aurea mensae unius posuit. Rhodiis ut nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quaeque usus eorum postulaverunt, dona dedit. magnificentiae vero in deos vel Iovis Olympii templum Athe-

nis, unum in terris inchoatum pro magnitudine dei, potest testis esse: sed et Delon aris insignibus statuarumque copia exornavit, et Antiocheae Iovis Capitolini magnificum templum, non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum, et alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni eius fuit, non perfecit. spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges vicit; reliquorum sui moris et copia Graecorum artificum: gladiatorum munus Romanae consuetudinis primo maiore cum terrore hominum, insuetorum ad tale spectaculum, quam voluptate dedit; deinde saepius dando, et modo vulneribus tenus, modo sine missione etiam, et familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, et armorum studium plerisque iuvenum accendit. itaque qui primo ab Roma magnis pretiis paratos gladiatores arcessere solitus erat, iam suo

pio inter peregrinos. XXI. M. Atilio praetori provincia Sardinia obvenerat: sed cum legione nova, quam consules conscripserant, quinque milibus peditum trecentis equitibus, in Corsicam iussus est transire. dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, uti obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Caepioni in Hispaniam ulteriorem et P. Furio Philo in citeriorem tria milia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, et socium Latini nominis quinque milia peditum, trecenti equites: Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. duas praeterea legiones consules scribere iussi cum iusto numero peditum equitumque, et decem milia peditum sociis imperare et sexcentos equites. dilectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quae priore anno in boves ingruerat, eo verterat in hominum morbos. qui inciderant, haud facile septimum diem superabant; qui superaverant, longinquo, maxime quartanae, implicabantur morbo. servitia maxime moriebantur: eorum strages per omnes vias insepultorum erat. ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat. cadavera intacta a canibus ac vulturibus tabes absumebat; satisque constabat nec illo nec priore anno in tanta strage

boum hominumque vulturium usquam visum. sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt Cn. Servilius Caepio pontifex, pater praetoris, et Ti. Sempronius Ti. F. Longus decemvir sacrorum, et P. Aelius Paetus augur, et Ti. Sempronius Gracchus, et C. Atelius Mamilius curio maximus, et M. Sempronius Tuditanus pontifex. pontifices suffecti sunt C. Sulpicius Galba ** in locum Tuditani. augures suffecti sunt in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus, in P. Aelii Q. Aelius Paetus. decemvir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio sufficitur. cum pestilentiae finis non fieret, senatus decrevit, uti decemviri libros Sibyllinos adirent. ex decreto eorum diem unum supplicatio fuit, et Q. Marcio Philippo verba praeeunte populus in foro votum concepit, si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum. in Veienti agro biceps natus puer, et Sinuessae unimanus, et Auximi puella cum dentibus; et arcus interdiu sereno caelo super aedem Saturni in foro Romano intentus, et tres simul soles effulserunt, et faces eadem nocte plures per caelum lapsae sunt in Lanuvino; Caeritesque anguem in oppido suo iubatum, aureis maculis sparsum, apparuisse adfirmabant; et in agro Campano bovem locutum esse satis constabat.

XXII. Legati nonis Iuniis ex Africa redierunt, qui convento prius Masinissa rege Carthaginem ierant: ceterum certius aliquanto, quae Carthagine acta essent, ab rege resciérant quam ab ipsis Carthaginiensibus. compertum tamen adfirmaverunt legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu senatum in aede Aesculapii datum esse. ab Carthagine legatos in Macedoniam missos et rex adfirmaverat et ipsi parum constanter negaverant. in Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit. tres missi sunt, C. Laelius M. Valerius Messalla Sex. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, et de quibus ambigebatur rebus disceptationem ab rege ad Romanos revocabant, cum exercitu profectus sub ius iudiciumque suum totam coegit gentem. inde per Oetaeos montes transgressus, religionibus quibusdam animo ob-

iectis, oraculum aditurus Delphos escendit. cum in media repente Graecia apparuisset, magnum non finitimis modo urbibus terrorem praebuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenen nuntii tumultuosi missi. triduum, non plus Delphis moratus, per Phthiotidem Achaiam Thessaliamque sine damno iniuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum rediit. nec earum tantum civitatium, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: aut legatos aut litteras dimisit, petens ne diutius simultatium, quae cum patre suo fuissent, meminissent: nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint ac debuerint finiri; secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam: cum Achaeorum maxime gente reconciliandae gratiae viam quaerebat. XXIII. haec una ex omni Graecia gens et Atheniensium civitas, eo processerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. itaque servitiis ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat, quia, cum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. id cum Perseus animadvertisset, comprensis omnibus litterae **. ceterum ne similis fuga servorum postea fieret, cogitandum et illis esse. recitatis his litteris per Xenarchum praetorem, qui privatae gratiae aditum apud regem quaerebat, et plerisque moderate et benigne scriptas esse censentibus litteras, atque his maxime qui praeter spem recepturi essent amissa mancipia, Callicrates ex iis qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inviolatum foedus servaretur, „parva“ inquit „aut mediocris res, Achaei, quibusdam videtur agi: ego maximam omnium gravissimamque non agi tantum arbitror, sed quodam modo actam esse. nam qui regibus Macedonum Macedonibusque ipsis finibus interdixissemus, manereque id decretum, scilicet ne legatos, ne nuntios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi sollicitarentur, ii contionantem quodam modo absentem audimus regem, et, si diis placet, orationem eius probamus. et cum ferae bestiae cibum ad fraudem suam positum plerumque aspernentur et refugiant, nos caeci specie parvi beneficii inescamur, et servulorum minimi

pretii recipiendorum spe nostram ipsorum libertatem subrui et temptari patimur. quis enim non videt viam regiae societatis quaeri, qua Romanum foedus, quo nostra omnia continentur, violetur? nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo esse, et quod vivo Philippo exspectatum, morte eius interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium et Persea. genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum longe praestitit Demetrius. sed quia in Romanos odii regnum posuerat praemium, Demetrium nullo alio crimine quam Romanae amicitiae initae occidit, Persea, quem populo Romano prius poenae quam regni heredem futurum sciebat, regem fecit. itaque quid hic post mortem patris egit aliud quam bellum paravit? Bastarnas primum ad terrorem omnium in Dardaniam immisit; qui si sedem eam tenuissent, graviores eos accolas Graecia habuisset quam Asia Gallos habebat. ea spe depulsus non tamen belli consilia omisit: immo, si vere volumus dicere, iam inchoavit bellum. Dolopiam armis subegit, nec provocantes de controversiis ad disceptationem populi Romani audivit. inde transgressus Oetam, ut repente in medio umbilico Graeciae conspiceretur, Delphos escendit. haec usurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit: quod sine ullius eorum quos oderat noxia, hoc magis temptationem metuo. inde litteras ad nos cum muneris specie misit, et cogitare iubet, quo modo in reliquum hoc munere non egeamus, hoc est ut decretum, quo arcentur Peloponneso Macedones, tollamus; rursus legatos regios, et hospitia cum principibus et mox Macedonum exercitus, ipsum quoque a Delphis — quantum enim interfluit fretum? — traicientem in Peloponnesum videamus, immisceamur Macedonibus armantibus se adversus Romanos. ego nihil novi censeo decernendum, servandaque omnia integra, donec ad certum redigatur, vanusne hic timor noster an verus fuerit. si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia et commercium sit: nunc de eo cogitare periculosum et immaturum videtur."

XXIV. Post hunc Archo, frater Xenarchi praetoris, ita disseruit. „difficilem orationem Callicrates et mihi et omnibus, qui ab eo dissentimus, fecit: agendo enim Romanae societatis causam ipse, temptarique et oppugnari dicendo quam nemo neque temptat neque oppugnat, effecit, ut qui ab se dissentiret, adversus Romanos dicere videretur. ac primum omnium, tamquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia populi Romani veniret aut regum arcanis interesset, omnia scit et nuntiat quae occulte facta sunt: divinat etiam quae futura fuerint, si Philippus vixisset, quid ita Perseus regni heres sit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. nos autem, qui nec ob quam causam nec quem ad modum perierit Demetrius scimus, nec quid Philippus, si vixisset, facturus fuerit, ad haec quae palam geruntur consilia nostra accommodare oportet. ac scimus Persea regno accepto legatos Romam misisse, regem Persea ab populo Romano appellatum; audimus legatos Romanos venisse ad regem, et eos benigne exceptos. haec omnia pacis equidem signa esse iudico, non belli; nec Romanos offendi posse, si ut bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoque pacis auctores sequamur. cur quidem nos inexpiabile omnium soli bellum adversus regnum Macedonum geramus, non video. opportuni propinquitate ipsa Macedoniae sumus? an infirmissimi omnium, tamquam, quos nuper subiecit, Dolopes? immo contra ea vel viribus nostris, deum benignitate, vel regionis intervallo tuti. sed simus aeque subiecti ac Thessali Aetolique: nihilo plus fidei auctoritatisque habemus adversus Romanos, qui semper socii atque amici fuimus, quam Aetoli, qui paulo ante hostes fuerunt? quod Aetolis, quod Thessalis, quod Epirotis, omni denique Graeciae cum Macedonibus iuris est, idem et nobis sit. cur exsecrabilis ista nobis solis velut dissertio iuris humani est? fecerit aliquid Philippus, cur adversus eum armatum et bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perseus, novus rex, omnis iniuriae insons, suo beneficio paternas simultates oblitterans, meruit, cur soli omnium hostes ei simus? quamquam et illud dicere poteram, tanta priorum Mace-

doniae regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius iniurias, si quae forte fuerunt, ** utique post mortem; cum classis Romana Cenchreis staret, consul cum exercitu Elateae esset, triduum nos in concilio fuisse consultantes, utrum Romanos an Philippum sequeremur. nihil metus praesens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem faceret; id quod erat vetusta coniunctio cum Macedonibus, vetera et magna in nos regum merita. valeant et nunc eadem illa, non ut praecipue amici, sed ne praecipue inimici simus. ne id quod non agitur, Callicrates, simulaverimus: ac nemo novae societatis aut novi foederis, quo nos temere illigemus, conscribendi est auctor; sed commercium tantum iuris praebendi repetendique sit, ne interdictione finium nostros quoque et nos regno arceamus, ne servis nostris aliquo fugere liceat. quid hoc adversus Romana foedera est? quid rem parvam et apertam magnam et suspectam facimus? quid vanos tumultus ciemus? quid ut ipsi locum adsentandi Romanis habeamus, suspectos alios invisosque efficimus? si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi simus. in pace etiam si non odia finiuntur, intermittantur." cum iidem huic orationi, qui litteris regis adsensi erant, adsentirentur, indignatione principum, quod quam rem ne legatione quidem dignam iudicasset Perseus, litteris paucorum versuum impetraret, decretum differtur. legati deinde postea missi ab rege, cum Megalopoli concilium esset; dataque opera est ab iis, qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterentur.

XXV. Per haec tempora Aetolorum in semet ipsos versus furor mutuis caedibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. fessi deinde et Romam utraque pars miserunt legatos, et inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant; quae novo facinore discussa res veteres etiam iras excitavit. exsulibus Hypataeis, qui factionis Proxeni erant, cum reditus in patriam promissus esset fidesque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta illustres homines, quibus redeuntibus inter ceteram

multitudinem Eupolemus etiam obvius exierat, cum salutatione benigne excepti essent dextraeque datae, ingredientes portam, fidem datam deosque testes nequiquam invocantes interfecti sunt. inde gravius de integro bellum exarsit. C. Valerius Laevinus et Ap. Claudius Pulcher et C. Memmius et M. Popillius et L. Canuleius missi ab senatu venerant. apud eos cum Delphis utriusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maxime cum causa tum eloquentia praestare visus est; qui paucos post dies ab Orthobula uxore veneno est sublatus, damnataque eo crimine in exsilium abiit. idem furor et Cretenses lacerabat, adventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant. ceterum indutiae tantum sex mensum fuerunt: inde multo gravius bellum exarsit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. sed externorum inter se bella, quo quaeque modo gesta sunt, persequi non operae est satis superque oneris sustinenti res a populo Romano gestas scribere.

XXVI. Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Ti. Graccho dediderant, pacati manserant M. Titinio praetore obtinente provinciam, rebellarunt sub adventum Ap. Claudii, orsique bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. prima lux ferme erat, cum vigiles in vallo quique in portarum stationibus erant, cum vidissent procul venientem hostem, ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius signo proposito pugnae, paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. obsistentibus ad exitum Celtiberis primo par utrimque proelium fuit, quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani: urgentes deinde alii alios sicubi evaserunt extra vallum, ut pandere aciem et exaequari cornibus hostium, quibus circumibantur, possent, ita repente irruperunt, ut sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. ante horam secundam pulsi sunt: ad quindecim milia *caesa aut* capta: signa adempta duo et triginta. castra etiam eo die expugnata, debellatumque: nam qui superfuere proelio, in oppida sua dilapsi sunt. quieti deinde paruerunt imperio.

XXVII. Censores eo anno creati Q. Fulvius Flaccus et A. Postumius Albinus legerunt senatum: princeps lectus M. Aemilius Lepidus pontifex maximus. de senatu novem eiecerunt. insignes notae fuerunt M. Cornelii Maluginensis, qui biennio ante praetor in Hispania fuerat, et L. Cornelii Scipionis praetoris, cuius tum inter cives et peregrinos iurisdictio erat, et Cn. Fulvii, qui frater germanus et, ut Valerius Antias tradit, consors etiam censoris erat. consules votis [etiam] in Capitolio nuncupatis in provincias profecti sunt. exin M. Aemilio senatus negotium dedit, ut Patavinorum in Venetia seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse et ipsorum legati attulerant. legati qui in Aetoliam ad similes motus comprimendos ierant, renuntiarunt coerceri rabiem gentis non posse. Patavinis saluti fuit adventus consulis; neque aliud quod ageret in provincia cum habuisset, Romam rediit. censores vias sternendas silice in urbe, glarea extra urbem substruendas marginandasque primi omnium locaverunt, pontesque multis locis faciendos; et scenam aedilibus praetoribusque praebendam; et carceres in circo, et ova ** ad notas curriculis numerand ** dam, et metas trans ** et caveas ferrea ** intromitterentur ** ferreis in monte Albano consulibus, et clivum Capitolinum silice sternendum curaverunt, et porticum ab aede Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id curiam. et extra portam Trigeminam emporium lapide straverunt stipitibusque saepserunt, et porticum Aemiliam reficiendam curarunt, gradibusque ascensum ab Tiberi in emporium fecerunt. et extra eandem portam in Aventinum porticum silice straverunt, et eo publico ab aede Veneris fecerunt. iidem Calatiae et Auximi muros faciendos locaverunt; venditisque ibi publicis locis pecuniam, quae redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumpserunt. et alter ex iis Fulvius Flaccus — nam Postumius nihil nisi senatus Romani populive iussu se locaturum ** ipsarum pecunia Iovis aedem Pisauri, et Fundis, et Potentiae etiam aquam adducendam, et Pisauri viam silice sternendam, et Sinuessam a ga ** aviariae, in his et clo ** um

circumducend ** et forum porticibus tabernisque claudendum et Ianos tres faciendos. haec ab uno censore opera locata cum magna gratia colonorum. in moribus quoque regendis diligens et severa censura fuit. multis equi adempti.

XXVIII. Exitu prope anni diem supplicatio fuit ob res prospere gestas in Hispania ductu auspicioque Ap. Claudii proconsulis; et maioribus hostiis viginti sacrificatum. et alterum diem supplicatio ad Cereris Liberi Liberaeque fuit, quod ex Sabinis terrae motus ingens cum multis aedificiorum ruinis nuntiatus erat. cum Ap. Claudius ex Hispania Romam redisset, decrevit senatus, ut ovans urbem iniret. iam consularia comitia appetebant; quibus magna contentione habitis propter multitudinem petentium creati L. Postumius Albinus et M. Popillius Laenas. praetores inde facti N. Fabius Buteo M. Matienus C. Cicereius M. Furius Crassipes iterum A. Atilius Serranus iterum C. Cluvius Saxula iterum. comitiis perfectis Ap. Claudius Centho ex Celtiberis ovans cum in urbem iniret, decem milia pondo argenti, quinque milia auri in aerarium tulit. flamen Dialis inauguratus est Cn. Cornelius.

Eodem anno tabula in aede matris Matutae cum indice hoc posita est. „Ti. Sempronii Gracchi consulis imperio auspicioque legio exercitusque populi Romani Sardiniam subegit. in ea provincia hostium caesa aut capta supra octoginta milia. re publica felicissime gesta, atque liberatis ** vectigalibus restitutis, exercitum salvum atque incolumem plenissimum praeda domum reportavit, iterum triumphans in urbem Romam rediit. cuius rei ergo hanc tabulam donum Iovi dedit." Sardiniae insulae forma erat atque in ea simulacra pugnarum picta.

Munera gladiatorum eo anno aliquot, parva alia data: unum ante cetera insigne fuit T. Flaminini, quod mortis causa patris sui cum visceratione epuloque et ludis scenicis quadriduum dedit. magni tamen muneris ea summa fuit, ut per triduum quattuor et septuaginta homines pugnarint.

TITI LIVI

AB URBE CONDITA

LIBER XLII.

EPITOME. Q. Fulvius Flaccus censor templum Iunonis Laciniae tegulis marmoreis spoliavit, ut aedem quam dedicabat tegeret. tegulae ex senatus consulto reportatae. Eumenes Asiae rex in senatu de Perseo Macedoniae rege questus est; cuius iniuriae in populum Romanum referuntur. ob quas bello ei indicto P. Licinius Crassus consul, cui id mandatum erat, in Macedoniam transiit, levibusque expeditionibus, equestribus proeliis, in Thessalia eum Perseo parum felici eventu pugnavit. inter Masinissam et Carthaginienses de agro quaestio fuit, dies eis ad disceptandum a senatu datus. legati missi ad civitates socias et reges rogandos ut in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quinquaginta septem milia ducenta triginta unum. res praeterea adversus Corsos et Ligures prospere gestas continet.

I. L. Postumius Albinus M. Popillius Laenas cum omnium primum de provinciis exercitibusque ad senatum rettulissent, Ligures utrique decreti sunt, ut novas ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones — binae singulis decretae — et socium Latini nominis dena milia peditum et sexcenos equites, et supplementum Hispaniae tria milia peditum Romanorum scriberent et ducentos equites. ad hoc mille et quingenti pedites Romani cum centum equitibus scribi iussi, cum quibus praetor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret: interim M. Atilius vetus praetor provinciam obtineret Sardiniam. praetores deinde provincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives et peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. priusquam in provincias magistratus proficiscerentur, senatui placuit L. Postumium consulem ad agrum publicum a privato terminandum in Campaniam

ire; cuius ingentem modum possidere privatos paulatim proferendo fines constabat. hic iratus Praenestinis, quod, cum eo privatus sacrificii in templo Fortunae faciundi causa profectus esset, nihil in se honorifice neque publice neque privatim factum a Praenestinis esset, priusquam ab Roma proficisceretur, litteras Praeneste misit, ut sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi deverteretur, iumentaque, cum exiret inde, praesto essent. ante hunc consulem nemo umquam sociis in ulla re oneri aut sumptui fuit. ideo magistratus mulis tabernaculisque et omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. privata hospitia habebant: ea benigne comiterque colebant; domusque eorum Romae hospitibus patebant, apud quos ipsis deverti mos esset. legati, qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per oppida, iter qua faciundum erat, imperabant: etiam impensam socii in magistratus Romanos non faciebant. inde ira consulis, etiamsi iusta non tamen in magistratu exercenda et silentium nimis aut modestum aut timidum Praenestinorum ius, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.

II. Principio huius anni legati, qui in Aetoliam et Macedoniam missi erant, renuntiarunt sibi conveniendi regis Persei, cum alii abesse eum, alii aegrum esse, falso utrumque, fingerent, potestatem non factam. facile tamen apparuisse sibi nunc bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. item in Aetolia seditionem gliscere in dies, neque discordiarum principes auctoritate sua coerceri potuisse. cum bellum Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari pacemque deum peti precationibus, qui editi ex fatalibus libris essent, placuit. Lanuvii classis magnae species in caelo visae dicebantur, et Priverni lana pulla terra enata, et in Veienti apud Rementem lapidatum, Pomptinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse, in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub exsistentibus glebis pisces emersisse. ob haec prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decemviris est, et quibus diis quibusque hostiis sacri-

ficaretur, et ut supplicatio prodigiis expiandis fieret: altera, quae priore anno valetudinis populi causa vota esset ea uti feriaeque essent. itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt.

III. Eodem anno aedis Iunonis Laciniae detecta. Q. Fulvius Flaccus censor aedem Fortunae equestris, quam in Hispania praetor bello Celtiberico voverat, faciebat enixo studio, ne ullum Romae amplius aut magnificentius templum esset. magnum ornamentum ei templo ita ratus adiecturum, si tegulae marmoreae essent, profectus in Bruttios aedem Iunonis Laciniae ad partem dimidiam detegit, id satis fore ratus ad tegendum quod aedificaretur. naves paratae fuerunt, quae tollerent atque asportarent auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. postquam censor rediit, tegulae expositae de navibus ad templum portabantur. quamquam unde essent silebatur, non tamen celari potuit. fremitus *eius* igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. ut vero arcessitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique praesentem lacerare: templum augustissimum regionis eius, quod non Pyrrhus, non Hannibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset foede ac prope diruisset. detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. et censorem moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis et loca tuenda more maiorum traditum esset, eum per sociorum urbes diruentem templa nudantemque tecta aedium sacrarum vagari, et quod, si in privatis sociorum aedificiis faceret, indignum videri posset, id deum immortalium templa demolientem facere, et obstringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa aedificantem, tamquam non iidem ubique dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique. cum, priusquam referretur, appareret quid sentirent patres, relatione facta in unam omnes sententiam ierunt, ut eae tegulae reportandae in templum locarentur piaculariaque Iunoni fierent. quae ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in

area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemptores nuntiarunt.

IV. Ex praetoribus, qui in provincias ierant, N. Fabius Massiliae moritur, cum in citeriorem Hispaniam iret. itaque cum id nuntiatum a Massiliensibus legatis esset, senatus decrevit, ut P. Furius et Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. sors opportuna fuit, ut P. Furius idem, cuius ea provincia fuerat, remaneret.

Eodem anno, cum agri Ligustini et Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, senatus consultum est factum, ut is ager viritim divideretur. decemviros in eam rem ex senatus consulto creavit A. Atilius praetor urbanus M. Aemilium Lepidum C. Cassium T. Aebutium Carum C. Tremellium P. Cornelium Cethegum Q. et L. Appuleios M. Caecilium C. Salonium C. Munatium. diviserunt dena iugera in singulos, sociis nominis Latini terna.

Per idem tempus, quo haec agebantur, legati ex Aetolia Romam venerunt de discordiis seditionibusque suis, et Thessali legati nuntiantes, quae in Macedonia gererentur. V. Perseus iam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes non gentes modo Graeciae sed civitates etiam legationibus mittendis, pollicendo plura quam praestando, sibi conciliabat. erant tamen magnae partis hominum ad favorem eius inclinati animi, et aliquando quam in Eumenem propensiores, cum Eumenis beneficiis muneribusque omnes Graeciae civitates et plerique principum obligati essent, et ita se in regno suo gereret, ut quae sub dicione eius urbes essent nullius liberae civitatis fortunam secum mutatam vellent. contra Persea fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse, Apellem, ministrum quondam fraudis in fratre tollendo atque ob id et quaesitum a Philippo ad supplicium et exsulantem, arcessitum post patris mortem ingentibus promissis ad praemia tantae perpetratae rei clam interfecisse. intestinis externisque praeterea multis caedibus infamem nec ullo commendabilem merito praeferebant vulgo civitates tam pio erga propinquos, tam iusto in cives, tam munifico erga

omnes homines regi, seu fama et maiestate Macedonum regum praeoccupati ad spernendum originem novi regni, seu mutationis rerum cupidi, seu quia non subiecti esse Romanis volebant. erant autem non Aetoli modo in seditionibus propter ingentem vim aeris alieni, sed Thessali etiam. ex contagione, velut tabes, in Perrhaebiam quoque id pervaserat malum. cum Thessalos in armis esse nuntiatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res aspiciendas componendasque senatus misit. qui utriusque partis principibus castigatis, cum iniusto fenore gravatum aes alienum, ipsis magna ex parte concedentibus qui onerarant, levasset, iusti crediti solutionem in decem annorum pensiones distribuit. per eundem Appium eodemque modo compositae in Perrhaebia res. Aetolorum causas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quos intestino gesserant bello, cognovit. cum certatum utrimque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut levare aut onerare voluit: communiter ab utrisque petiit, abstinerent bello et oblivione praeteritorum discordias finirent. huius reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroque datis firmata est. Corinthus, ut ibi deponerentur obsides, convenit. VI. a Delphis et Aetolico concilio Marcellus in Peloponnesum traiecit, quo Achaeis edixerat conventum. ubi collaudata gente quod constanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent, insigne adversus Persea odium Romanorum fecit; quod ut maturius erumperet, Eumenes rex commentarium ferens secum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia aspicerent. Alexandream iidem ad Ptolemaeum renovandae amicitiae causa proficisci iussi. legati erant hi: C. Valerius Cn. Lutatius Cerco Q. Baebius Sulca M. Cornelius Mammula M. Caecilius Denter. et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt; quorum princeps Apollonius in senatum introductus multis iustisque causis regem excusavit, quod stipendium serius quam ad diem praestaret: id se omne advexisse, ne cuius nisi

temporis gratia regi fieret. donum praeterea adferre, vasa aurea quingentum pondo. petere regem, ut, quae cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renovaretur, imperaretque sibi populus Romanus, quae bono fidelique socio regi essent imperanda: se nullo usquam cessaturum officio. ea merita in se senatus fuisse, cum Romae esset, eam comitatem iuventutis, ut pro rege, non pro obside omnibus ordinibus fuerit. legatis benigne responsum, et societatem renovare cum Antiocho, quae cum patre eius fuerat, A. Atilius praetor urbanus iussus. quaestores urbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt, eisque negotium datum est, ut ponerent ea in quibus templis videretur; atque legato centum milium aeris munus missum, et aedes liberae hospitio datae, sumptusque decretus, donec in Italia esset. legati, qui in Syria fuerant, renuntiaverunt in maximo eum honore apud regem esse amicissimumque populo Romano.

VII. In provinciis eo anno haec. C. Cicereius praetor in Corsica signis collatis pugnavit: septem milia Corsorum caesa, capti amplius mille et septingenti. voverat in ea pugna praetor aedem Iunoni Monetae. pax deinde data petentibus Corsis, et exacta cerae ducena milia pondo. ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniam transmisit. et in Liguribus in agro Statellati pugnatum ad oppidum Carystum. eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. primo sub adventum M. Popillii consulis moenibus sese continebant; deinde postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas aciem struxerunt. nec consul, ut qui id ipsum oppugnatione comminanda quaesisset, moram certamini fecit. pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. quod ubi consul vidit nulla parte moveri Ligurum signa, imperat equitibus, ut equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes, quanto maximo possent tumultu, incurrant. pars magna equitum mediam traiecit aciem et ad terga pugnantium pervasit. inde terror iniectus Liguribus: diversi in omnes partes fugerunt, perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime obiecerat eques. et pugna tam

pervicax multos absumpserat Ligurum, et in fuga passim caesi sunt. decem milia hominum caesa traduntur, amplius septingenti passim capti, signa militaria relata octoginta duo. nec incruenta victoria fuit: amplius tria milia militum amissa, cum cedentibus neutris ex parte utraque primores caderent. VIII. post hanc pugnam ex diversa fuga in unum collecti Ligures, cum maiorem multo partem civium amissam quam superesse cernerent — nec enim plus decem milia hominum erant —, dediderunt sese, nihil quidem illi pacti: speraverant tamen non atrocius quam superiores imperatores consulem in se saeviturum. at ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit; litterasque senatui de rebus ab se gestis misit. quas cum A. Atilius praetor in curia recitasset — nam consul alter Postumius agris recognoscendis in Campania occupatus aberat —, atrox res visa senatui, Statellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos, tum quoque oppugnatos non ultro inferentes bellum, deditos in fidem populi Romani omni ultimae crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse, tot milia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi Romani, ne quis umquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse, et distractos passim iustis quondam hostibus populi Romani pacatos servire. quas ob res placere senatui M. Popillium consulem Ligures pretio emptoribus reddito ipsos restituere in libertatem, bonaque ut iis, quidquid eius reciperari possit, reddantur curare: arma quoque adempta referri; nec ante consulem de provincia decedere quam deditos in sedem suam Ligures restituisset. claram victoriam vincendo oppugnantes, non saeviendo in adflictos fieri. IX. consul qua ferocia animi usus erat in Liguribus, eadem ad non parendum senatui fuit. legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis iratus patribus, infestus praetori Romam redit; senatuque extemplo ad aedem Bellonae vocato, multis verbis invectus est in praetorem, qui cum ob rem bello bene gestam uti diis immortalibus honos haberetur referre ad senatum debuisset, adversus se pro hostibus senatus consultum

fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret dedique iis prope consulem praetor iuberet. itaque multam ei se dicere; a patribus postulare, ut senatus consultum in se factum tolli iuberent, supplicationemque, quam absente se ex litteris de bene gesta re publica missis decernere debuerint, praesente honoris deorum primum causa, deinde et sui aliquo tamen respectu decernerent. nihilo lenioribus quam absens senatorum aliquot orationibus increpitus neutra impetrata re in provinciam redit.

Alter consul Postumius consumpta aestate in recognoscendis agris, ne visa quidem provincia sua comitiorum causa Romam rediit. consules C. Popillium Laenatem P. Aelium Ligurem creavit. praetores exinde facti C. Licinius Crassus M. Iunius Pennus Sp. Lucretius Sp. Cluvius Cn. Sicinius C. Memmius iterum.

X. Eo anno lustrum conditum est: censores erant Q. Fulvius Flaccus A. Postumius Albinus: Postumius condidit. censa sunt civium Romanorum capita ducenta sexaginta novem milia et quindecim, minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro contione edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C. Claudii consulis redire in civitates suas debuissent, ne quis eorum Romae, et omnes in suis civitatibus censerentur. concors et e re publica censura fuit. omnes, quos senatu moverunt quibusque equos ademerunt, aerarios fecerunt et tribu moverunt; neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius aedem Fortunae equestris, quam proconsul in Hispania dimicans cum Celtiberorum legionibus voverat, annos sex postquam voverat dedicavit, et scenicos ludos per quadriduum, unum diem in circo fecit.

L. Cornelius Lentulus, decemvir sacrorum, eo anno mortuus est. in locum eius suffectus A. Postumius Albinus. locustarum tantae nubes a mari vento repente in Apuliam illatae sunt, ut examinibus suis agros late operirent; ad quam pestem frugum tollendam Cn. Sicinius praetor designatus, cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto aliquantum temporis absumpsit.

Principium insequentis anni, quo C. Popillius et P. Aelius fuerunt consules, residuas contentiones ex priore anno habuit. patres referri de Liguribus renovarique senatus consultum volebant, et consul Aelius referebat. Popillius et collegam et senatum pro fratre deprecabatur: prae se ferens, si quid decernerent, intercessurum, collegam deterruit; patres eo magis utrique pariter consulum infensi in incepto perstabant. itaque cum de provinciis ageretur et Macedonia iam imminente Persei bello peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur: Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. postulantibus deinde, ut novos exercitus scribere aut supplementum veteribus liceret, utrumque negatum est. praetoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum, M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam iurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. consules ob ea irati senatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros esse denuntiarunt, nec quicquam rei publicae acturos praeterquam quod ad provinciarum administrationem attineret.

XI. Attalum, regis Eumenis fratrem, legatum venisse Romam Valerius Antias his consulibus scribit ad deferenda de Perseo crimina indicandosque apparatus belli. plurium annales, et quibus credidisse malis, ipsum Eumenem venisse tradunt. Eumenes igitur ut Romam venit, exceptus cum tanto honore quantum non meritis tantum eius sed beneficiis etiam suis, ingentia quae in eum congesta erant, existimaret deberi populus Romanus, in senatum est introductus. causam veniendi sibi Romam fuisse dixit praeter cupiditatem visendi deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne optare quidem auderet, etiam ut coram moneret senatum ut Persei conatis obviam iret. orsus inde a Philippi consiliis necem Demetrii filii rettulit adversantis Romano bello. Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret: haec eum volutantem in animo op-

pressum fato regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. itaque Persea hereditarium a patre relictum bellum, et simul cum imperio traditum, iamiam primum alere ac fovere omnibus consiliis. florere praeterea iuventute, quam stirpem longa pax ediderit, florere opibus regni, florere etiam aetate. quae cum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inveteratum diutina arte atque usu belli. iam inde a puero patris contubernio Romanis quoque bellis, non finitimis tantum adsuetum, missum a patre in expeditiones multas variasque. iam ex quo ipse accepisset regnum, multa, quae non vi, non dolo Philippus omnia expertus potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. accessisse ad vires eam, quae longo tempore multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem. XII. nam apud Graeciae atque Asiae civitates vereri maiestatem eius omnes. nec pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere, nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam eius accidat, an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate Seleuci filiam duxisse eum non petentem sed petitum ultro, sororem dedisse Prusiae precanti adoranti; celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donis innumerabilium legationum, et velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Boeotorum gentem, captatam Philippo, numquam ad scribendum amicitiae foedus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo foedus incisum litteris esse, uno Thebis, altero ad Delum, augustissimo et celeberrimo in templo, tertio Delphis. in Achaico concilio vero nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductam, ut aditus et in Achaiam daretur. at hercule suos honores, cuius merita in eam gentem privatim an publice sint maiora vix dici posset, partim desertos per incultum ac neglegentiam, partim hostiliter sublatos esse. iam Aetolos quem ignorare in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo praesidium petisse? his eum fultum societatibus atque amicitiis eos domesticos apparatus belli ha-

bere, ut externis non egeat. triginta milia peditum quinque milia equitum, in decem annos frumentum praeparare, ut abstinere et suo et hostium agro frumentandi causa possit. iam pecuniam tantam habere, ut decem milibus mercennariorum militum praeter Macedonum copias stipendium in totidem annos praeparatum habeat, praeter annuum, quod ex metallis regiis capiat, vectigal. arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. iuventutem, ut iam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subiectam esse. XIII. reliquum orationis adhortatio fuit. „non ego haec" inquit „incertis iactata rumoribus et cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina volebam, adfero ad vos, patres conscripti, sed comperta et explorata, haud secus quam si speculator missus a vobis subiecta oculis referrem; neque relicto regno meo, quod amplum et egregium vos fecistis, mare tantum traiecissem, ut vana ad vos adferendo fidem abrogarem mihi: cernebam nobilissimas Asiae et Graeciae civitates in dies magis denudantes iudicia sua, mox, si permitteretur, eo processuras, unde receptum ad paenitendum non haberent; cernebam Persea non continentem se Macedoniae regno, alia armis occupantem, alia, quae vi subigi non possunt, favore ac benevolentia complectentem; videbam quam impar esset sors, cum ille vobis bellum pararet, vos ei securam pacem praestaretis, quamquam mihi quidem non parare sed gerere paene bellum videbatur. Abrupolim, socium atque amicum vestrum, regno expulit: Artetaurum Illyrium, quia scripta ab eo quaedam vobis comperit, socium item atque amicum vestrum, interfecit: Euersam et Callicritum Thebanos, principes civitatis, quia liberius adversus eum in concilio Boeotorum locuti fuerant, delaturosque ad vos quae agerentur professi erant, tollendos curavit: auxilium Byzantiis adversus foedus tulit, Dolopiae bellum intulit, Thessaliam et Doridem cum exercitu pervasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem adfligeret: confudit et miscuit omnia in Thessalia Perrhaebiaque spe novarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia sibi

optimates opprimeret: haec cum vobis quiescentibus et patientibus fecerit, et concessam sibi Graeciam esse a vobis videat, pro certo habet neminem sibi, antequam in Italiam traiecerit, armatum occursurum. hoc quam vobis tutum aut honestum sit, vos videritis: ego certe mihi turpe esse duxi prius Persea ad bellum inferendum, quam me socium ad praedicendum, ut caveretis, venire in Italiam. functus necessario mihi officio, et quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere possum, quam uti deos deasque precer, ut vos et vestrae rei publicae et nobis sociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, consulatis?"

XIV. Haec oratio movit patres conscriptos. ceterum in praesentia nihil praeterquam fuisse in curia regem scire quisquam potuit: eo silentio clausa curia erat. bello denique perfecto quaeque dicta ab rege quaeque responsa essent emanavere.

Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus est. ceterum praeoccupatis non auribus magis quam animis ab Eumene rege, omnis et defensio et deprecatio legatorum respuebatur. et exasperavit animos ferocia Harpali, qui princeps legationis erat. is velle quidem et laborare dixit regem, ut purganti se nihil hostile dixisse aut fecisse fides habeatur: ceterum si pervicacius causam belli quaeri videat, forti animo defensurum se. Martem communem esse et eventum incertum belli.

Omnibus civitatibus Graeciae atque Asiae curae erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset; et propter adventum eius, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleraeque civitates, alia in speciem praeferentes, legatos. et legatio Rhodiorum erat ac Satyrus princeps, haud dubius quin Eumenes civitatem quoque suam Persei criminibus iunxisset. itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quaerebat. quod cum non contigisset, libertate intemperantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adversus Rhodios concitasset, graviorque Asiae esset quam Antiochus fuisset, popularem quidem neque ingratam

populis Asiae — nam eo quoque iam favor Persei vene-rat — orationem habuit, ceterum invisam senatui inuti'emque sibi et civitati suae. Eumeni vero conspiratio ad-versus eum favorem apud Romanos fecit. ita omnes e honores habiti, donaque quam amplissima data cum sell curuli atque eburneo scipione.

XV. Legationibus dimissis cum Harpalus, quant maxima celeritate poterat, regressus in Macedoniam nun tiasset regi nondum quidem parantes bellum reliquisse s Romanos, sed ita infestos, ut facile appareret non dilatu ros, et ipse, praeterquam quod et ita credebat futurum iam etiam volebat, in flore virium se credens esse Eumeni ante omnes infestus erat; a cuius sanguine or diens bellum, Euandrum Cretensem, ducem auxiliorum et Macedonas tres adsuetos ministeriis talium facinorum ad caedem regis subornat, litterasque eis dat ad Prax hospitam, principem auctoritate et opibus Delphorum satis constabat Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Del phos escensurum. praegressi cum Euandro insidiatore nihil aliud ad peragendum inceptum quam loci opportu nitatem, omnia circumeuntes, quaerebant. escendentibu ad templum a Cirrha, priusquam perveniretur ad fre quentia aedificiis loca, maceria erat ab laeva in semitam paulum exstantem a fundamento qua singuli transiren dextra pars labe terrae in aliquantum altitudinis derupt erat. post maceriam se abdiderunt gradibus adstructis ut ex ea velut e muro tela in praetereuntem conicerent primo a mari circumfusa turba amicorum ac satelli tum procedebat, deinde extenuabant paulatim angustia agmen. ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eun dum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Aetolia princeps, cum quo institutus regi sermo erat. tum insi diatores exorti saxa duo ingentia devolvunt, quorum al tero caput ictum est regi, altero humerus; sopitusque e semita proclivi ruit in declive, multis super prolapsu iam saxis congestis. et ceteri quidem etiam amicorum satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt: Panta leon constanter impavidus mansit ad protegendum regem

XVI. Latrones cum brevi circumitu maceriae decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re in iugum Parnasi refugerunt eo cursu, ut, cum unus non facile sequendo per invia atque ardua moraretur fugam eorum, ne ex comprenso indicium emanaret, occiderint comitem. ad corpus regis primo amici deinde satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere ac nihil sentientem. vivere tamen ex calore et spiritu remanente in praecordiis senserunt: victurum exigua ac prope nulla spes erat. quidam ex satellitibus secuti latronum vestigia, cum usque ad iugum Parnasi nequiquam fatigati pervenissent, re infecta redierunt. adgressi facinus Macedones ut inconsulte ita audacter, coeptum nec consulte et timide reliquerunt. compotem iam sui regem amici postero die deferunt ad navem; inde Corinthum, ab Corintho per Isthmi iugum navibus traductis Aeginam traiciunt. ibi adeo secreta eius curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius quam dignum concordia fraterna erat credidit: nam et cum uxore fratris et praefecto arci tamquam iam haud dubius regni heres est locutus. quae postea non fefellere Eumenen; et quamquam dissimulare et tacite habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendae praematuram festinationem fratri obiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

XVII. Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia, qui legatus ad visendum statum regionis eius speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit, congruentiaque omnia criminibus ab Eumene adlatis referebat. simul et adduxerat secum Praxo a Delphis, cuius domus receptaculum latronum fuerat, et L. Rammium Brundisinum, qui talis indicii delator erat. princeps Brundisii Rammius fuit; hospitio quoque et duces Romanos omnes et legatos exterarum quoque gentium insignes, praecipue regios, accipiebat. ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat; litterisque spem amicitiae interioris magnaeque inde fortunae facientibus ad regem profectus brevi perfamiliaris haberi

trahique magis quam vellet in arcanos sermones est coeptus. promissis enim ingentibus praemiis petere instituit ab eo rex, quoniam duces omnes legatique Romani hospitio eius uti adsuessent, quibus eorum ipse scripsisset ut venenum dandum curaret. cuius scire se comparationem plurimum difficultatis et periculi habere: pluribus consciis comparari, eventu praeterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam aut tuta ad rem celandam dentur. se daturum quod nec in dando nec datum ullo signo deprendi posset. Rammius veritus, ne si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur. nec Brundisium ante redire quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. ad eum primum indicio delato, iussu eius Romam simul venit. introductus in curiam, quae acta erant, exposuit.

XVIII. Haec ad ea quae ab Eumene delata erant accessere, quo maturius hostis Perseus iudicaretur, quippe quem non iustum modo apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. belli administratio ad novos consules reiecta est: in praesentia tamen Cn. Sicinium praetorem, cuius inter cives et peregrinos iurisdictio erat, scribere milites placuit, qui Brundisium ducti primo quoque tempore Apolloniam in Epirum traicerentur ad occupandas maritimas urbes, ubi consul, cui provincia Macedonia obvenisset, classem appellere tuto et copias per commodum exponere posset. Eumenes aliquamdiu Aeginae retentus periculosa et difficili curatione, cum primum tuto potuit, profectus Pergamum, praeter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante summa vi parabat bellum. legati eo ab Roma gratulantes, quod e tanto periculo evasisset, venerunt.

Cum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, ceteris praetoribus iam in provincias profectis M. Iunius et Sp. Lucretius, quibus Hispaniae provinciae obvenerant, fatigantes saepe idem petendo senatum, tandem pervicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur tria milia

peditum, centum et quinquaginta equites in Romanas legiones: in socialem exercitum quinque milia peditum et trecentos equites imperare sociis iussi. hoc copiarum in Hispanias cum praetoribus novis portatum est.

XIX. Eodem anno, quia per recognitionem Postumii consulis magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent, quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum.

Cum in exspectatione senatus esset bello etsi non indicto, tamen iam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes, Romam venerunt; quorum oratio fuit, regem educendum filium Romam misisse, ut iam inde a puero adsuesceret moribus Romanis hominibusque. petere, ut eum non sub hospitum modo privatorum custodia, sed publicae etiam curae ac velut tutelae vellent esse. ea regis legatio grata senatui fuit; decreverunt, ut Cn. Sicinius praetor aedes instructas locaret, ubi filius regis comitesque eius habitare possent. et Thracum legatis **que et** societatem amicitiamque petentibus et quod petebant datum est, et munera binum milium aeris summae in singulos missa. hos utique populos, quod ab tergo Macedoniae Thracia esset, adsumptos in societatem gaudebant. sed ut in Asia quoque et insulis explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem M. Decimium legatos miserunt. adire eos Cretam et Rhodum iusserunt, simul renovare amicitiam, simul speculari, num sollicitati animi sociorum ab rege Perseo essent.

XX. In suspensa civitate ad exspectationem novi belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio bello Punico ** consulis, cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. ea res prodigii loco habita ad senatum relata est: patres et ad haruspices referre et decemviros adire libros iusserunt. decemviri lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemque ha-

bendam, victimis maioribus sacrificandum et in Capitolio Romae et in Campania ad Minervae promontorium renuntiarunt; ludos per decem dies Iovi optimo maximo primo quoque die faciendos. ea omnia cum cura facta. haruspices in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium et interitum perduellium portendi responderunt, quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quae tempestas disiecisset. accesserunt quae cumularent religiones animis. Saturniae nuntiatum erat sanguine per triduum in oppido pluvisse; Calatiae asinum tripedem natum, et taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos; Auximi terra pluvisse. horum quoque prodigiorum causa res divinae factae et supplicatio unum diem feriaeque habitae.

XXI. Consules ad id tempus in provinciam non exierant, quia neque uti de M. Popillio referrent senatui obsequebantur, et nihil aliud decernere prius statutum patribus erat. aucta etiam invidia est Popillii litteris eius, quibus iterum cum Statellis Liguribus proconsul pugnasse se scripsit ac sex milia eorum occidisse; propter cuius iniuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. tum vero non absens modo Popillius, qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset et pacatos ad rebellium incitasset, sed consules, quod non exirent in provinciam, in senatu increpiti. hoc consensu patrum accensi M. Marcius Sermo et Q. Marcius Scylla tribuni plebis et consulibus multam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denuntiarunt, et rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. sanciebatur, ut qui ex Statellis deditis in libertatem restitutus ante Kal. Sextiles primas non esset, cuius dolo malo is in servitutem venisset, ut iuratus senatus decerneret, qui eam rem quaereret animadverteretque. ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. priusquam proficiscerentur consules, C. Cicereio praetori prioris anni ad aedem Bellonae senatus datus est. is expositis quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho in monte Albano, quod iam in morem venerat, ut sine publica

auctoritate fieret, triumphavit. rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes scivit iussitque. ex eo plebiscito C. Licinius praetor consuluit senatum, quem quaerere ea rogatione vellet. patres ipsum eum quaerere iusserunt. XXII. tum demum consules in provinciam profecti sunt, exercitumque a. M. Popillio acceperunt. neque tamen M. Popillius reverti Romam audebat, ne causam diceret adverso senatu, infestiore populo, apud praetorem, qui de quaestione in se posita senatum consuluisset. huic detractationi eius tribuni plebis alterius rogationis denuntiatione occurrerunt, ut si non ante idus Novembres in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac iudicaret. hoc tractus vinculo cum redisset, ingenti cum invidia in senatum venit. ibi cum laceratus iurgiis multorum esset, senatus consultum factum est, ut qui Ligurum post Q. Fulvium L. Manlium consules hostes non fuissent, ut eos C. Licinius Cn. Sicinius praetores in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum consul C. Popillius daret. multa milia hominum hoc senatus consulto restituta in libertatem, transductisque Padum ager est adsignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium causam dixit: tertio praetor, gratia consulis absentis et Popilliae familiae precibus victus, idibus Martiis adesse reum iussit, quo die novi magistratus inituri erant honorem, ne diceret ius qui privatus futurus esset. ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est.

XXIII. Legati Carthaginienses eo tempore Romae erant, et Gulussa filius Masinissae. inter eos magnae contentiones in senatu fuere. Carthaginienses querebantur praeter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re praesenti cognoscerent, missi essent, amplius septuaginta oppida castellaque agri Carthaginiensis biennio proximo Masinissam vi atque armis possedisse. id illi, cui nihil pensi sit, facile esse. Carthaginienses foedere illigatos silere: prohiberi enim extra fines efferre arma. quamquam sciant in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum, illo haud ambiguo capite foederis deterreri, quo diserte vetentur cum sociis populi Romani bel-

lum gerere. sed iam ultra superbiam crudelitatemque avaritiam eius non pati posse Carthaginienses. miss esse qui orarent senatum, ut trium harum rerum unam se impetrari sinerent: ut vel ex aequo apud socium p pulum, quid cuiusque esset, disceptarent; vel permitter Carthaginiensibus ut adversus iniusta arma pio iustoq se tutarentur bello; vel ad extremum, si gratia plus qu veritas apud eos valeret, semel statuerent, quid donat ex alieno Masinissae vellent. modestius certe daturos e et scituros, quid dedissent: ipsum nullum praeterqu suae libidinis arbitrio finem facturum. horum si nihil i petrarent, et aliquod suum post datam a P. Scipione p cem delictum esset, ipsi potius animadverterent in tutam servitutem se sub dominis Romanis quam liber tem expositam ad iniurias Masinissae malle: perire na que semel ipsis satius esse, quam sub acerbissimi car ficis arbitrio spiritum ducere. sub haec dicta lacriman procubuerunt, stratique humi, non sibi magis miseric diamque **. XXIV. interrogari Gulussam placuit, q ad ea responderet, aut si prius mallet, expromeret, su qua re Romam venisset. Gulussa neque sibi facile e dixit de iis rebus agere, de quibus nihil mandati a pa haberet, neque patri facile fuisse mandare, cum Cart ginienses nec de qua re acturi essent nec omnino itu se Romam indicaverint. in aede Aesculapii clandestin eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, u ** praeterea legatos occultis cum mandatis Romam m eam causam fuisse patri mittendi se Romam, qui dep caretur senatum, ne quid communibus inimicis crimin tibus se crederent, quem ob nullam aliam causam propter constantem fidem erga populum Romanum o sent. his utrimque auditis senatus de postulatis Cart giniensium consultus respondere ita iussit, Gulussam p cere extemplo in Numidiam proficisci et nuntiare pa ut de iis de quibus Carthaginienses querantur lega quam primum ad senatum mittat, denuntietque Cart giniensibus, ut ad disceptandum veniant. si aliquid p sent Masinissae honoris causa, et fecisse et facturos ess

ius gratiae non dare. agrum, qua cuiusque sit, possideri velle, nec novos statuere fines, sed veteres observari in animo habere. Carthaginiensibus victis se et urbem et agros concessisse, non ut in pace eriperent per iniuriam, quae iure belli non ademissent. ita regulus Carthaginiensesque dimissi. munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata.

XXV. Sub idem tempus Cn. Servilius Caepio Ap. Claudius Cento T. Annius Luscus legati ad res repetendas in Macedoniam renuntiandamque amicitiam regi missi redierunt; qui iam sua sponte infestum Persei senatum insuper accenderunt relatis ordine quae vidissent quaeque audissent. vidisse se per omnes urbes Macedonum summa vi parari bellum. cum ad regem pervenissent, per multos dies conveniendi eius potestatem non factam: postremo cum desperato iam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere revocatos et ad eum introductos esse. suae orationis summam fuisse foedus cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renovatum, in quo diserte prohiberi eum extra fines arma efferre, prohiberi socios populi Romani lacessere bello. exposita deinde ab se ordine quae ipsi nuper in senatu Eumenen vera omnia et comperta referentem audissent. Samothracae praeterea per multos dies occultum consilium cum legationibus civitatium Asiae regem habuisse. pro his iniuriis satisfieri senatum aequum censere, reddique sibi res sociisque suis, quas contra ius foederis habeat. regem ad ea primo accensum ira inclementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis obicientem frequenter, quod alii super alios legati venirent speculatum dicta factaque sua, quod se ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere aequum censerent; postremo multum ac diu vociferatum reverti postero die iussisse: scriptum se responsum dare velle. tum ita sibi scriptum traditum esse: foedus cum patre ictum ad se nihil pertinere; id se renovari non quia probaret, sed quia in nova possessione regni patienda omnia essent, passum. novum foedus si secum facere vellent, convenire prius de condicionibus debere;

et si in animum inducerent, ut ex aequo foedus fieret, et se visurum quid sibi faciundum esset, et illos credere rei publicae consulturos. atque ita se proripuisse, et summoveri e regia omnes coeptos. tum se amicitiam et societatem renuntiasse. qua voce eum accensum restitisse atque voce clara denuntiasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus: ita se profectos; nec sibi aut *venientibus aut* manentibus quicquam hospitaliter aut benigne factum. Thessali deinde Aetolique legati auditi. senatui, ut scirent quam primum quibus ducibus usura res publica esset, litteras mitti consulibus placuit, ut uter eorum esset, Romam ad magistratus creandos veniret. XXVI. nihil magnopere, quod memorari attineat, rei publicae eo anno consules gesserant. magis e re publica visum erat comprimi ac sedari exasperatos Ligures.

Cum Macedonicum bellum exspectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt, simul questi fines suos secundo populatum, simul nuntiantes uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem, communi consilio parare Romanis bellum; et specie legatorum Illyrios speculatores Romae esse Perse auctore missos, ut quid ageretur scirent. Illyrii vocati in senatum; qui cum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent, quaesitum, ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca lautia acciperent, sciretur denique venisse eos, et super qua re venissent. haesitantibus in responso, ut curia excederent, dictum: responsum tamquam legatis, ut qui adire senatum non postulassent, dari non placuit; mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nuntiarent, qui socii quererentur apud senatum exustum a rege agrum, non aequum eum facere, qui ab sociis suis non abstineret iniuriam. in hanc legationem missi A. Terentius Varro C. Plaetorius C. Cicereius. ex Asia, qui circa socios reges missi erant, redierunt legati, qui renuntiarunt Eumenen in ea, Antiochum in Syria, Ptolemaeum in Alexandria sese convenisse. omnes sollicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitos-

que omnia, quae populus Romanus imperasset, praestaturos. et civitates socias adisse: ceteras satis fidas, solos Rhodios fluctuantes et imbutos Persei consiliis invenisse. venerant Rhodii legati ad purganda ea, quae vulgo iactari de civitate sciebant: ceterum senatum iis dari, cum novi consules magistratum inissent, placuit.

XXVII. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio praetori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus in navalibus Romae subductis, quae possent usui esse, reficeret pararetque naves quinquaginta. si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegae in Siciliam scriberet, ut eas quae in Sicilia naves essent reficeret atque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. socios navales libertini ordinis in viginti et quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius praetor scribere iussus, in quinque et viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret; idem praetor peditum octo milia, quadringentos equites ab sociis Latini nominis exigeret. hunc militem qui Brundisii acciperet atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno praetor fuerat, deligitur. Cn. Sicinius praetor [qui] ut exercitum paratum ad traiciendum haberet, C. Popillio consuli ex auctoritate senatus C. Licinius praetor scribit, ut et legionem secundam, quae maxime veterana in Liguribus erat, et socios Latini nominis quattuor milia peditum, ducentos equites idibus Februariis Brundisii adesse iuberet. hac classe et hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret, iussus, prorogato in annum imperio. ea omnia, quae senatus censuit, impigre facta sunt. duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductae; qui deduceret eas Brundisium, L. Porcius Licinus praepositus: duodecim ex Sicilia missae. ad frumentum classi exercituique coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius T. Iuventius M. Caecilius. ad omnia prae parata Cn. Sicinius praetor, paludatus ex urbe profectus, Brundisium venit.

XXVIII. Exitu prope anni C. Popillius consul Romam

rediit aliquanto serius quam senatus censuerat, cui primo quoque tempore magistratus creari, cum tantum bellum immineret, e re publica visum erat. itaque non secundis auribus patrum auditus est consul, cum in aede Bellonae de rebus in Liguribus gestis dissereret. succlamationes frequentes erant interrogationesque, cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset. comitia consularia, in quam edicta erant diem, ante diem duodecimum Kal. Martias sunt habita. creati consules P. Licinius Crassus C. Cassius Longinus. postero die praetores facti C. Sulpicius Galba L. Furius Philus L. Canuleius Dives C. Lucretius Gallus C. Caninius Rebilus L. Villius Annalis. his praetoribus provinciae decretae, duae iure Romae dicendo, Hispania et Sicilia et Sardinia, ut uni sors integra esset, quo senatus censuisset. consulibus designatis imperavit senatus, ut qua die magistratum inissent, hostiis maioribus rite mactatis precarentur, ut quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, ut id prosperum eveniret. eodem die decrevit senatus, C. Popillius consul ludos per dies decem Iovi optimo maximo voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, si res publica decem annos in eodem statu fuisset. ita ut censuerant, in Capitolio vovit consul ludos fieri donariaque dari, quanta ex pecunia decresset senatus, cum centum et quinquaginta non minus adessent. praeeunte verba Lepido pontifice maximo id votum susceptum est.

Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Aemilius Papus decemvir sacrorum et Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. hic foeda morte periit. ex duobus filiis eius, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum alterum *decessisse*, *alterum* gravi et periculoso morbo aegrum esse. obruit animum simul luctus metusque: mane ingressi cubiculum servi laqueo dependentem invenere. erat opinio post censuram minus compotem fuisse sui: vulgo Iunonis Laciniae iram ob spoliatum templum alienasse mentem ferebant. suffectus in Aemilii locum decemvir M. Valerius Messalla; in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus oppido adolescens sacerdos est lectus.

XXIX. P. Licinio C. Cassio consulibus non urbs tantum Roma nec terra Italia, sed omnes reges civitatesque, quae in Europa quaeque in Asia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenen cum vetus odium stimulabat, tum recens ira, quod scelere regis prope ut victima mactatus Delphis esset. Prusias Bithyniae rex statuerat abstinere armis eventumque exspectare: nam neque Romanos posse aequum censere adversus fratrem uxoris arma ferre, et apud Persea victorem veniam per sororem impetrabilem fore. Ariarathes Cappadocum rex, praeterquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est iunctus Eumeni adfinitate, in omnia belli pacisque se consociaverat consilia. Antiochus imminebat quidem Aegypti regno, et pueritiam regis et inertiam tutorum spernens; et ambigendo de Coele Syria causam belli se habiturum existimabat, gesturumque sine ullo impedimento occupatis Romanis in Macedonico bello id bellum: tamen omnia et per suos legatos senatui et ipse legatis eorum enixe pollicitus erat. Ptolemaeus propter aetatem alieni etiam tum arbitrii erat: tutores et bellum adversus Antiochum parabant, quo vindicarent Coelen Syriam, et Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masinissa et frumento iuvabat Romanos, et auxilia cum elephantis Misagenenque filium mittere ad bellum parabat. consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat: si penes Romanos victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res esse, neque ultra quicquam movendum; non enim passuros Romanos vim Carthaginiensibus adferri: si fractae essent opes Romanorum, quae tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore. Gentius rex Illyriorum fecerat potius, cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat, utram foveret partem, impetuque magis quam consilio his aut illis se adiuncturus videbatur. Cotys Thrax, Odrysarum rex, iam Macedonum partis erat.

XXX. Haec sententia regibus cum esset de bello, in liberis gentibus populisque plebs ubique omnis ferme, ut solet, deterioris erat ad regem Macedonasque inclinata:

principum diversa cerneres studia. pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent, pauci ex iis iustitia imperii Romani capti, plures ita, si praecipuam operam navassent, potentes sese in civitatibus suis futuros rati. pars altera regiae adulationis erat, quos aes alienum et desperatio rerum suarum eodem manente statu praecipites ad novanda omnia agebat; quosdam ventosum ingenium, quia Perseus magis aurae popularis erat. tertia pars, optima eadem et prudentissima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis quam sub rege malebat esse: si liberum inde arbitrium fortunae esset, neutram partem volebant potentiorem altera oppressa fieri, sed illibatis potius viribus utriusque partis pacem ex aequo manere: ita inter utrosque optimam condicionem civitatium fore protegente altero semper inopem ab alterius iniuria. haec sentientes certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant.

Consules quo die magistratum inierunt, ex senatus consulto cum circa omnia fana, in quibus lectisternium maiorem partem anni esse solet, maioribus hostiis immolassent, inde preces suas acceptas ab diis immortalibus ominati, senatui rite sacrificatum precationemque de bello factam renuntiarunt. haruspices ita responderunt, si quid rei novae inciperetur, id maturandum esse: victoriam, triumphum, propagationem *finium portendi. patres, quod faustum* felixque populo Romano esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum consules iusserunt, ut quod Perseus Philippi filius, Macedonum rex, adversus foedus cum patre Philippo ictum et secum post mortem eius renovatum sociis populi Romani arma intulisset, agros vastasset urbesque occupasset, quodque belli parandi adversus populum Romanum consilia inisset, arma milites classem eius rei causa comparasset, ut nisi de iis rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur. haec rogatio ad populum lata est. XXXI. senatus consultum inde factum est, ut consules inter se provincias Italiam et Macedoniam compararent sortirenturve; cui Macedonia obvenisset, ut is regem Persea quique eius sectam secuti

essent, nisi populo Romano satisfecissent, bello persequeretur. legiones quattuor novas scribi placuit, binas singulis consulibus. id praecipue provinciae Macedoniae datum, quod, cum alterius consulis legionibus quina milia et duceni pedites ex vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedoniam sena milia peditum scribi iussa, equites treceni aequaliter in singulas legiones. et in so ciali exercitu consuli alteri auctus numerus: sexdecim milia peditum, octingentos equites, praeter eos, quos Cn. Sicinius duxisset, sexcentos equites, in Macedoniam traiceret. Italiae satis visa duodecim milia sociorum peditum, sexcenti equites. illud quoque praecipuum datum sorti Macedoniae, ut centuriones militesque veteres scriberet quos vellet consul usque ad quinquaginta annos. in tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex senatus consulto ad populum tulerunt ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed consulum praetorumque in iis faciendis iudicium arbitriumque esset. inter praetores ita partita imperia: praetorem, cuius sors fuisset, ut iret quo senatus censuisset, Brundisium ad classem ire placuit, atque ibi recognosceret socios navales, dimissisque si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis, et daret operam, ut duae partes civium Romanorum, tertia sociorum esset. commeatus classi legionibusque ut ex Sicilia Sardiniaque subveherentur, praetoribus, qui eas provincias sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, *L. Canuleius Hispaniam*, C. Sulpicius Galba urbanam iurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos: C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors obvenit.

XXXII. Inter consules magis cavillatio quam magna contentio de provincia fuit. Cassius sine sorte se Macedoniam optaturum dicebat, nec posse collegam salvo iureiurando secum sortiri. praetorem eum, ne in provinciam iret, in contione iurasse se stato loco statisque diebus

sacrificia habere, quae absente se recte fieri non possent; quae non magis consule quam praetore absente recte fieri possent. si senatus non quid vellet in consulatu potius quam quid in praetura iuraverit P. Licinius animadvertendum esse censeat, se tamen futurum in senatus potestate. consulti patres, cui consulatum populus Romanus non negasset, ab se provinciam negari superbum rati, sortiri consules iusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obvenit. legiones inde sortiti sunt: prima et tertia in Macedoniam traicerentur, secunda et quarta ut in Italia remanerent.

Dilectus tum consules multo intentiorem quam alias curam habebant. Licinius veteres quoque scribebat milites centurionesque; et multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant qui priore Macedonico bello aut adversus Antiochum in Asia stipendia fecerant. cum tribuni militum centuriones, et primum quemque citarent, tres et viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior et M. Claudius Marcellus, ad consules reiciebant: eorum cognitionem esse debere, quibus dilectus quibusque bellum mandatum esset: ceteri cognituros se, de quo appellati essent, aiebant, et si iniuria fieret, auxilium civibus laturos. XXXIII. ad subsellia tribunorum res agebatur: eo M. Popillius consularis, advocatus, centuriones et consul venerunt. consule inde postulanti, ut in contione ea res ageretur, populus in contionem advocatus. pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante consul fuerat, ita verba fecit. militares homines et stipendia iusta et corpora et aetate et adsiduis laboribus confecta habere: nihil recusare tamen, quo minus operam rei publicae dent. id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos cum militassent habuissent, attribuerentur. P. Licinius consul senatus consulta recitari iussit, primum quo bellum senatus Perseo iussisset, deinde quo veteres centuriones quam plurimum ad id bellum scribi censuisset, nec ulli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiae esse. deprecatus

est deinde, ne novo bello, tam propinquo Italiae, adversus regem potentissimum, aut tribunos militum dilectum habentes impedirent, aut prohiberent consulem, quem cuique ordinem adsignari e re publica esset, eum adsignare. si quid in ea re dubium esset, ad senatum reicerent. XXXIV. postquam consul quae voluerat dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero, qui tribunos plebis appellaverant, a consule et ab tribunis petiit, ut sibi paucis ad populum agere liceret. permissu omnium ita locutus fertur. „Sp. Ligustinus tribus Crustuminae ex Sabinis sum oriundus, Quirites. pater mihi iugerum agri reliquit et parvum tugurium, in quo natus educatusque sum; hodieque ibi habito. cum primum in aetatem veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit, quae secum nihil attulit praeter libertatem pudicitiamque, et cum his fecunditatem, quanta vel in diti domo satis esset. sex filii nobis, duae filiae sunt, utraeque iam nuptae. filii quattuor togas viriles habent, duo praetextati sunt. miles sum factus P. Sulpicio C. Aurelio consulibus. in eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui adversus Philippum regem; tertio anno virtutis causa mihi T. Quinctius Flamininus decimum ordinem hastatum adsignavit. devicto Philippo Macedonibusque cum in Italiam portati ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. neminem omnium imperatorum, qui vivant, acriorem virtutis spectatorem ac iudicem fuisse sciunt qui et illum et alios duces longa militia experti sunt. hic me imperator dignum iudicavit, cui primum hastatum prioris centuriae adsignaret. tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui adversus Aetolos et Antiochum regem est missus. a M'. Acilio mihi primus princeps prioris centuriae est adsignatus. expulso rege Antiocho, subactis Aetolis reportati sumus in Italiam; et deinceps bis quae annua merebant legiones stipendia feci. bis deinde in Hispania militavi, semel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho praetore. a Flacco inter ceteros, quos virtutis causa secum ad triumphum deducebat, deductus

sum; a Ti. Graccho rogatus in provinciam ii. quater intra paucos annos primum pilum duxi, quater et triciens virtutis causa donatus ab imperatoribus sum, sex civicas coronas accepi. viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, et maior annis sum quinquaginta. quodsi mihi nec stipendia omnia emerita essent necdum aetas vacationem daret, tamen, cum quattuor milites pro me uno vobis dare, P. Licini, possem, aequum erat me dimitti. sed haec pro causa mea dicta accipiatis velim: ipse me, quoad quisquam, qui exercitus scribit, idoneum militem iudicabit, numquam sum excusaturus. ordine quo me dignum iudicent tribuni militum, ipsorum est potestatis ne quis me virtute in exercitu praestet, dabo operam, et semper ita fecisse me et imperatores mei et qui una stipendia fecerunt testes sunt. vos quoque aequum est, commilitones, etsi appellationis vobis usurpatis ius, cum adolescentes nihil adversus magistratuum senatusque auctoritatem usquam feceritis, nunc quoque in potestate senatus ac consulum esse, et omnia honesta loca ducere, quibus rem publicam defensuri sitis.“ XXXV. haec ubi dixit, collaudatum multis verbis consul ex contione in senatum duxit. ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiae actae, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis causa ei adsignarunt. ceteri centuriones remissa appellatione ad dilectum obedienter responderunt.

Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinae Kal. Iuniis fuere; eoque sollemni perfecto C. Lucretius praetor omnibus, quae ad classem opus erant, praemissis Brundisium est profectus. praeter eos exercitus, quos consules comparabant, C. Sulpicio Galbae praetori negotium datum, ut quattuor legiones scriberet urbanas iusto numero peditum equitumque, iisque quattuor tribunos militum ex senatu legeret qui praeessent; sociis Latini nominis imperaret quindecim milia peditum, mille et ducentos equites: is exercitus uti paratus esset, quo senatus censuisset. P. Licinio consuli ad exercitum civilem socialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo milia, Cretenses sagittarii — incertus numerus, quantum rogati

auxilia Cretenses misissent —, Numidae item equites elephantique. in eam rem legati ad Masinissam Carthaginiensesque missi L. Postumius Albinus Q. Terentius Culleo C. Aburius. in Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum C. Decimium A. Licinium Nervam.

XXXVI. Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. eos in oppidum intromitti non placuit, cum iam bellum regi eorum et Macedonibus et senatus decresset et populus iussisset. in aedem Bellonae in senatum introducti ita verba fecerunt, mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent: si impetrari a senatu posset, ut ii revocentur, regem de iniuriis, si quas sociis factas quererentur, arbitratu senatus satisfacturum esse. Sp. Carvilius ad eam ipsam rem ex Graecia remissus ab Cn. Sicinio in senatu erat. is Perrhaebiam expugnatam armis, Thessaliae aliquot urbes captas, cetera quae aut ageret aut pararet rex, cum argueret, respondere ad ea legati iussi. postquam haesitabant, negantes sibi ultra quicquam mandatum esse, iussi renuntiare regi consulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia esse: ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos. Romam quod praeterea mitteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum. ita dimissis P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem iuberet eos Italia excedere, et Sp. Carvilium mitteret, qui, donec navem conscendissent, custodiret. haec Romae acta nondum profectis in provinciam consulibus.

Iam Cn. Sicinius, qui priusquam magistratu abiret, Brundisium ad classem et ad exercitum praemissus erat, traiectis in Epirum quinque milibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphaeum in agro Apolloniati castra habebat. inde tribunos cum duobus milibus militum ad occupanda Dassaretiorum et Illyriorum castella, ipsis arcessentibus praesidia, ut tutiores a finitimorum impetu Macedonum essent, misit. XXXVII. paucis post diebus Q. Marcius A. Atilius et P. et Ser. Cornelii Lentuli et L. Decimius, legati in Graeciam missi, Corcyram peditum mille secum advexerunt: ibi inter se et regiones quas

obirent et milites diviserunt. Decimius missus est ad Gentium regem Illyriorum, quem si aliquem respectum amicitiae cum *populo Romano* habere cerneret, temptaret aut etiam ad belli societatem perliceret iussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum traicerent, oramque maris in occidentem versi ante hiemem circumirent. Marcio et Atilio Epirus Aetolia et Thessalia circumeundae adsignantur; inde Boeotiam atque Euboeam adspicere iussi, tum in Peloponnesum traicere: ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. priusquam digrederentur a Corcyra, litterae a Perseo adlatae sunt, quibus quaerebat, quae causa Romanis aut in Graeciam traiciendi copias aut urbes occupandi esset. cui rescribi non placuit; nuntio ipsius, qui litteras attulerat, dici praesidii causa ipsarum urbium Romanos facere. Lentuli circumeuntes Peloponnesi oppida, cum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut quo animo, qua fide adiuvissent Romanos Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea iuvarent, fremitum in contionibus audiebant Achaeis indignantibus eodem se loco esse, qui omnia a principiis Macedonici belli praestitissent Romanis et Macedonum Philippi bello hostes fuissent, quo Messenii atque Elei, qui pro Antiocho hoste arma adversus populum Romanum tulissent, ac nuper in Achaicum contributi concilium velut praemium belli se victoribus Achaeis tradi quererentur. XXXVIII. Marcius et Atilius ad Gitanas Epiri oppidum decem milia a mari cum escenderent, concilio Epirotarum habito cum magno omnium adsensu auditi sunt; et quadringentos iuventutis eorum in Orestas, ut praesidio essent liberatis ab senatu Macedonibus, miserunt. inde in Aetoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in praetoris mortui locum alius sufficeretur, et Lycisco praetore facto, quem Romanorum favere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. eo legati Acarnanum et Boeotorum exsules venerunt. Acarnanes nuntiare iussi, quae Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regiis adversus populum Romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis

oblatam. si male meriti clementiam populi Romani experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur. Boeotis exprobratum societatem eos cum Perseo iunxisse. cum culpam in Ismeniam principem alterius partis conferrent, et quasdam civitates dissentientes in causam deductas, appariturum id esse Marcius respondit: singulis enim civitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos. Thessalorum Larisae fuit concilium. ibi et Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit, et legatis, quod et Philippi prius et post Antiochi bello enixe adiuti a gente Thessalorum essent. hac mutua commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda quae Romani vellent.

Secundum hoc concilium legati a Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. ab huius necessitudinis commemoratione orsi petierunt legati, in colloquium veniendi regi potestatem faceret. Marcius et se ita a patre suo accepisse dixit, amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse. minime immemorem necessitudinis eius legationem eam suscepisse. colloquium, si satis commode valeret, non fuisse se dilaturum; nunc, ubi primum posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Homolio Dium esset, praemissis qui nuntiarent regi, venturos. XXXIX. et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recipit se levi aura spei obiecta, quod Marcius ipsius causa suscepisse se legationem dixisset: post dies paucos ad constitutum locum venerunt. magnus comitatus fuit regius cum amicorum tum satellitum turba stipante. non minore agmine legati venerunt et ab Larisa multis prosequentibus et legationibus civitatium, quae convenerant Larisam et renuntiare domum certa quae audissent volebant. inerat cura insita mortalibus videndi congredientes nobilem regem et populi principis terrarum omnium legatos. in conspectu steterunt dirimente amni: paulisper internuntiando cunctatio fuit, utri transgrederentur. aliquid illi regiae maiestati, aliquid hi populi Romani nomini, cum praesertim Perseus petisset colloquium, existimabant deberi. io-

co etiam Marcius cunctantes movit. „minor“ inquit „ad maiorem et“ — quod Philippo ipsi cognomen erat — „filius ad patrem transeat.“ facile persuasum id regi est. aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. rex cum omni comitatu transire aequum censebat: legati vel cum tribus venire iubebant, vel si tantum agmen traduceret, obsides daret nihil fraudis fore in colloquio. Hippiam et Pantauchum, quos et legatos miserat, principes amicorum, obsides dedit. nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut appareret sociis nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. salutatio non tamquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit; positisque sedibus consederunt. XL. cum paulisper silentium fuisset, „exspectari nos“ inquit Marcius „arbitror, ut respondeamus litteris tuis, quas Corcyram misisti, in quibus quaeris quid ita legati cum militibus venerimus et praesidia in singulas urbes dimittamus. ad hanc interrogationem tuam et non respondere vereor ne superbum sit, et vera respondere ne nimis acerbum audienti tibi videatur. sed cum aut verbis castigandus aut armis sit qui foedus rumpit, sicut bellum adversus te alii quam mihi mandatum malim, ita orationis acerbitatem adversus hospitem, utcumque est, subibo, sicut medici, cum salutis causa tristiora remedia adhibent. ex quo regnum adeptus es, unam rem te, quae facienda fuerit, senatus fecisse censet, quod legatos Romam ad renovandum ** iudicat potius quam cum renovatum esset violandum. Abrupolim, socium atque amicum populi Romani, regno expulisti: Artetauri interfectores, ut caede, ne quid ultra dicam, laetatum appareret, recepisti, qui omnium Illyriorum fidissimum Romano nomini regulum occiderant: per Thessaliam et Maliensem agrum cum exercitu contra foedus Delphos isti; Byzantiis item contra foedus misisti auxilia: cum Boeotis, sociis nostris, secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, iureiurando pepigisti: Thebanos legatos, Euersam et Callicritum, venientes a nobis quaerere malo quis interfecerit quam arguere. in Aetolia bellum intestinum et caedes principum per quos nisi per

tuos factae videri possunt? Dolopes a te ipso evastati sunt. Eumenes rex ab Roma cum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet piget referre: quae hospes Brundisinus occulta facinora indicet, certum habeo et scripta tibi omnia ab Roma esse et legatos tuos renuntiasse. haec ne dicerentur a me, uno modo vitare potuisti, non quaerendo, quam ob causam exercitus in Macedoniam traicerentur, aut praesidia in sociorum urbes mitteremus. quaerenti tibi superbius tacuissemus, quam vera respondimus. equidem pro paterno nostro hospitio faveo orationi tuae, et opto, ut aliquam mihi materiem praebeas agendae tuae apud senatum causae."

XLI. Ad ea rex „bonam causam, si apud iudices aequos ageretur, apud eosdem et accusatores et iudices agam. eorum autem quae obiecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam, partim quae fateri non erubescam, partim quae verbo obiecta verbo negare sit. quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundisinus aut Eumenes mihi obiciat, ut accusare potius vere quam conviciari videantur? scilicet nec Eumenes, cum tam multis gravis publice ac privatim sit, alium quam me inimicum habuit; neque ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum quam Rammium, quem neque umquam ante videram nec eram postea visurus, invenire potui. et Thebanorum, quos naufragio perisse constat, et Artetauri caedis mihi reddenda ratio est; in qua tamen nihil ultra obicitur quam interfectores eius in regno exsulasse meo. cuius condicionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, ut quicumque exsules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quae damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. si hoc et vos recusabitis et omnes aliae gentes, ego quoque inter ceteros ero. et hercule, quid attinet cuiquam exsilium patere, si nusquam exsuli futurus locus est? ego tamen istos, ut primum in Macedonia esse admonitus a vobis comperi, requisitos abire ex regno iussi, et in perpetuum interdixi finibus meis. et

haec quidem mihi tamquam causam dicenti reo obiecta sunt: illa tamquam regi, et quae de foedere, quod mihi est vobiscum, disceptationem habeant. nam si est in foedere ita scriptum, ut ne si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat, mihi fatendum est, quod me armis adversus Abrupolim socium populi Romani defenderim, foedus violatum esse. sin autem hoc et ex foedere licuit, et iure gentium ita comparatum est, ut arma propulsentur, quid tandem me facere decuit, cum Abrupolis fines mei regni usque ad Amphipolim pervastasset, multa libera capita, magnam vim mancipiorum, multa milia pecorum abegisset? quiescerem et paterer, donec Pellam et in regiam meam armatus pervenisset? at enim bello quidem iusto sum persecutus, sed vinci non oportuit eum, neque alia quae victis accidunt pati; quorum casum cum ego subierim, qui sum armis lacessitus, quid potest queri sibi accidisse, qui causa belli fuit? non .um eodem modo defensurus, Romani, quod Dolopas armis coercuerim, quia, etsi non merito eorum, iure feci meo, cum mei regni, meae dicionis essent, vestro decreto patri attributi meo. nec, si causa reddenda sit, non vobis nec foederatis, sed iis, qui ne in servos quidem saeva atque iniusta imperia probant, plus aequo et bono saevisse in eos videri possum: quippe Euphranorem praefectum a me impositum ita occiderunt, ut mors poenarum eius levissima fuerit. XLII. at cum processissem inde ad visendas Larisam et Antrona et Pteleon, quo in propinquo multo ante debita vota persolverem, Delphos sacrificandi causa escendi. et his criminis augendi causa, cum exercitu me isse adicitur: scilicet ut, quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem praesidia. vocate in concilium Graeciae civitates, per quas iter feci, queratur unusquilibet militis mei iniuriam: non recusabo quin simulato sacrificio aliud petisse videar. Aetolis et Byzantiis praesidia misimus, et cum Boeotis amicitiam fecimus. haec qualiacumque sunt, per legatos meos non solum indicata sed etiam excusata sunt saepe in senatu vestro, ubi aliquos ego disceptato-

res non tam aequos quam te, Q. Marci, paternum amicum et hospitem, habebam. sed nondum Romam accusator Eumenes venerat, qui calumniando omnia detorquendoque suspecta et invisa efficeret, et persuadere vobis conaretur non posse Graeciam in libertate esse et vestro munere frui, quoad regnum Macedoniae incolume esset. circumagetur hic orbis: erit mox qui arguat nequiquam Antiochum ultra iuga Tauri emotum, graviorem multo Asiae quam Antiochus fuerit Eumenen esse, nec conquiescere socios vestros posse, quoad regia Pergami sit: eam arcem supra capita finitimarum civitatium impositam. ego haec, Q. Marci et A. Atili, quae aut a vobis obiecta aut purgata a me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audientium sint, nec tam referre, quid ego aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. conscius mihi sum nihil me scientem deliquisse, et si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me et emendari castigatione hac posse. nihil certe insanabile, nec quod bello et armis persequendum esse censeatis, commisi: aut frustra clementiae gravitatisque vestrae fama vulgata per gentes est, si talibus de causis, quae vix querela et expostulatione dignae sunt, arma capitis et regibus sociis bella infertis."

XLIII. Haec dicentem et cum adsensu Marcius ** auctor fuit mittendi Romam legatos, cum experienda omnia ad ultimum nec praetermittendam spem ullam censuisset. reliqua consultatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. ad id cum necessaria petitio indutiarum videretur, cuperetque Marcius neque aliud colloquio petisset, gravate et in magnam gratiam petentis concessit. nihil enim satis paratum ad bellum in praesentia habebant Romani, non exercitum, non ducem, cum Perseus, ni spes vana pacis occaecasset consilia, omnia praeparata atque instructa haberet, et suo maxime tempore atque alieno hostibus incipere bellum posset.

Ab hoc colloquio fide indutiarum interposita legati Romani in Boeotiam comparati sunt. ibi iam motus coeperat esse discedentibus a societate communis concilii

Boeotorum quibusdam populis, ex quo renuntiatum erat respondisse legatos apparituram quibus populis proprie societatem cum rege iungi displicuisset. primi a Chaeronea legati, deinde a Thebis in ipso itinere occurrerunt, adfirmantes non interfuisse se, quo societas ea decreta esset, concilio; quis legati nullo in praesentia responso dato Chalcidem se sequi iusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. comitiis praetoriis Boeotorum victa pars iniuriam persequens coacta multitudine decretum Thebis fecit, ne Boeotarchae urbibus reciperentur. exsules Thespias universi concesserunt; inde — recepti enim sine cunctatione erant — Thebas iam mutatis animis revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati coetum et concilium habuissent, exsilio multarentur. novus deinde praetor — Ismenias is erat, vir nobilis ac potens — capitalis poenae absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant; inde ad Romanos Larisam profecti causam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant: ex contentione ortum certamen. utriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, et exsules accusatoresque Ismeniae et Ismenias ipse. XLIV. Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatium principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quoque proprio *decreto regiam* societatem aspernati Romanis se adiungebant: Ismenias gentem Boeotorum in fidem Romanorum permitti aequum censebat. inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum afuit, quin ab exsulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebae quoque ipsae, quod Boeotiae caput est, in magno motu erant, aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos, et turba Coronaeorum Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiae societatis. sed constantia principum docentium cladibus Philippi Antiochique, quanta esset vis fortuna imperii et Romani, victa eadem multitudo et ut tolleretur regia societas decrevit, et eos qui auctores paciscendae amicitiae fuerant ad satisfaciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari civitatem iussit. Thebanos Marcius et Atilius laeti audierunt

auctoresque et his et separatim singulis fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. ante omnia exsules restitui iusserunt, et auctores regiae societatis decreto suo damnarunt. ita, quod maxime volebant, discusso Boeotico concilio Peloponnesum proficiscuntur Ser. Cornelio Chalcidem arcessito. Argis praebitum est iis concilium; ubi nihil aliud a gente Achaeorum petierunt, quam ut mille milites darent. id praesidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Graeciam traiceretur, missum est. Marcius et Atilius peractis, quae agenda in Graecia erant, principio hiemis Romam redierunt.

XLV. Inde legatio sub idem tempus in Asiam ac circum insulas missa. tres erant legati, Ti. Claudius Sp. Postumius M. Iunius. ii circumeuntes hortabantur socios ad suscipiendum adversus Persea pro Romanis bellum; et quo quaeque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant, quia minores secuturae maiorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non favere tantum sed adiuvare etiam viribus suis bellum poterant, quadraginta navibus auctore Hegesilocho praeparatis, qui cum in summo magistratu esset — prytanin ipsi vocant — multis orationibus pervicerat Rhodios, ut omissa, quam saepe vanam experti essent, regum fovendorum spe Romanam societatem, unam tum in terris vel viribus vel fide stabilem, retinerent. bellum imminere cum Perseo: desideraturos Romanos eundem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent. trepidaturos tum repente paranda classe, cum mittenda esset, nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis coepissent. id eo magis enixe faciundum esse, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refellerent. his incitati quadraginta navium classem instructam ornatamque legatis Romanis advenientibus, ut non exspectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt. et haec legatio magnum ad conciliandos animos civitatium Asiae momentum fuit. Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam rediit.

XLVI. Perseus cum ab colloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio condicionibus pacis misit, et Byzantium et Rhodum litteras legatis ferendas dedit. in litteris eadem sententia ad omnes erat, collocutum se cum Romanorum legatis; quae audisset quaeque dixisset ita disposita, ut superior fuisse in disceptatione videri posset. apud Rhodios legati addiderunt confidere pacem futuram; auctoribus enim Marcio atque Atilio missos Romam legatos. si pergerent Romani contra foedus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem: si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum ius ac potestas ad unum populum perveniat. cum ceterorum id interesse, tum praecipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant; quae serva atque obnoxia fore, si nullus alio sit quam ad Romanos respectus. magis et litterae et verba legatorum benigne sunt audita quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior esse partis melioris auctoritas coeperat. responsum ex decreto est optare pacem Rhodios: si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, diiungeret sibi ab Romanis. ab Rhodo redeuntes Boeotiae quoque civitates, et Thebas et Coroneam et Haliartum, adierunt, quibus expressum invitis existimabatur, ut relicta regia societate Romanis adiungerentur. Thebani nihil moti sunt, quamquam nonnihil et damnatis principibus et restitutis exsulibus succensebant Romanis. Coronaei et Haliartii favore quodam insito in reges legatos in Macedoniam miserunt praesidium petentes, quo se adversus impotentem superbiam Thebanorum tueri possint. cui legationi responsum ab rege est praesidium se propter indutias cum Romanis factas mittere non posse: tamen suadere, ita ab Thebanorum iniuriis, qua possent, ut se vindicarent, ne Romanis praeberent causam in se saeviendi.

XLVII. Marcius et Atilius Romam cum venissent, legationem in Capitolio ita renuntiarunt, ut nulla re magis

gloriarentur quam decepto per indutias et spem pacis rege. adeo enim apparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia opportuna loca praeoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Graeciam traiceretur. spatio autem indutiarum sumpto secum venturum illum nihilo paratiorem, Romanos omnibus instructiores rebus coepturos bellum. Boeotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne coniungi amplius ullo consensu Macedonibus possent. haec ut summa ratione acta magna pars senatus approbabat: veteres et moris antiqui memores negabant se in ea legatione Romanas agnoscere artes. non per insidias et nocturna proelia, nec simulatam fugam improvisosque ad incautum hostem reditus, nec ut astu magis quam vera virtute gloriarentur, bella maiores gessisse: indicere prius quam gerere solitos bella, denuntiare etiam interdum ** finire in quo dimicaturi essent. eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum vitae eius insidiantem; eadem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum regis. haec Romana esse, non versutiarum Punicarum neque calliditatis Graecae, apud quos fallere hostem quam vi superare gloriosius fuerit. interdum in praesens tempus plus profici dolo quam virtute: sed eius demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit se neque arte neque casu, sed collatis comminus viribus, iusto ac pio bello esse superatum. haec seniores, quibus nova ea minus placebat sapientia: vicit tamen ea pars senatus, cui potior utilis quam honesti cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii, et eodem rursus in Graeciam cum quinqueremibus remitteretur, iubereturque cetera, uti e re publica maxime visum esset, agere. A. quoque Atilium miserunt ad occupandam Larisam in Thessalia timentes, ne, si indutiarum dies exisset, Perseus praesidio eo misso caput Thessaliae in potestate haberet. duo milia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam iussus. et P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, trecenti milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in potestate Boeotia esset.

XLVIII. His praeparatis, quamquam ad bellum con-

silia erant destinata, senatum tamen praeberi legatis placuit. eadem fere, quae in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. insidiarum Eumeni factarum crimen et maxima cura et minime tamen probabiliter — manifesta enim res erat — defensum: cetera deprecatio erat. sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri aut flecti possent. denuntiatum, extemplo moenibus urbis Romae, Italia intra tricesimum diem excederent. P. Licinio deinde consuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denuntiatum, ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum. C. Lucretius praetor, cui classis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab urbe profectus: nam ex refectis navibus alias in alium usum retineri ad urbem placuit. praemissus a praetore est frater M. Lucretius cum quinquereme una, iussusque ab sociis ex foedere acceptis navibus ad Cephalleniam classi occurrere. ab Reginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus quattuor, praeter oram Italiae supervectus Calabriae extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium traicit. ibi decem ipsorum Dyrrhachinorum, duodecim Issaeorum, quinquaginta quattuor Gentii regis lembos nanctus, simulans se credere eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniam traicit. C. Lucretius praetor ab Neapoli profectus superato freto die quinto in Cephalleniam transmisit. ibi stetit classis, simul opperiens ut terrestres copiae traicerentur, simul ut onerariae ex agmine suo per altum dissipatae consequerentur.

XLIX. Per hos forte dies P. Licinius consul votis in Capitolio nuncupatis paludatus ab urbe profectus est. semper quidem ea res cum magna dignitate ac maiestate geritur: praecipue convertit oculos animosque, cum ad magnum nobilemque aut virtute aut fortuna hostem euntem consulem prosequuntur. contrahit enim non officii modo cura sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cuius imperio consilioque summam rem publicam tuendam permiserunt. subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunae eventus commu-

nisque Mars belli sit; adversa, secunda, quaeque inscitia et temeritate ducum clades saepe acciderint, quae contra bona prudentia et virtus attulerit. quem scire mortalium utrius mentis, utrius fortunae consulem ad bellum mittant? triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem in Capitolium ad eosdem deos, a quibus proficiscatur, visuri, an hostibus eam praebituri laetitiam sint? Persi autem regi, adversus quem ibatur, famam et bello clara Macedonum gens et Philippus pater, inter multa prospere gesta Romano etiam nobilitatus bello, praebebat; tum ipsius Persei numquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli exspectatione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentem consulem prosecuti sunt. duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius Q. Mucius, et tres illustres iuvenes, P. Lentulus et duo Manlii Acidini: alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. cum iis consul Brundisium ad exercitum, atque inde cum omnibus copiis transvectus ad Nymphaeum in Apolloniatium agro posuit castra.

L. Paucos ante dies Perseus, postquam legati ab Roma regressi praeciderant spem pacis, consilium habuit. ibi aliquamdiu diversis sententiis certatum est. erant quibus vel stipendium pendendum, si iniungeretur, vel agri parte cedendum, si multarent, quidquid denique aliud pacis causa patiendum esset, non recusandum videretur, nec committendum, ut in aleam tanti casus se regnumque daret. si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque adferre posse, quibus non amissa modo reciperare, sed timendus ultro iis esse quos nunc timeret posset. ceterum multo maior pars ferocioris sententiae erat. quidquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse adfirmabant. neque enim Romanos pecunia aut agro egere, sed hoc scire, cum omnia humana, tum maxima quaeque et regna et imperia sub casibus multis esse. Carthaginiensium opes fregisse sese, et cervicibus eorum praepotentem finitimum regem imposuisse; Antiochum progeniemque eius ultra iuga Tauri emotum: unum esse Macedoniae regnum, et regione propinquum,

et quod, sicubi populo Romano sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis videatur posse facere. dum integrae *res sint*, *statuere* apud animum suum Persea debere, utrum singula concedendo nudatus ad extremum opibus extorrisque regno Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi privatus superstes regno suo in contemptu atque inopia consenescat, malit, an armatus vindex fortunae dignitatisque suae, aut ut viro forti dignum sit, patiatur quodcumque casus belli tulerit, aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. non esse admirabilius Romanos Graecia pelli quam Hannibalem Italia pulsum esse. neque hercule videre, qui conveniat fratri, adfectanti per iniuriam regnum, summa vi restitisse, alienigenis bene parto eo cedere. postremo ita bello et pace quaeri, ut inter omnes conveniat nec turpius quicquam esse quam sine certamine cessisse regno, nec praeclarius quicquam quam pro dignitate ac maiestate omnem fortunam expertum esse.

LI. Pellae, in vetere regia Macedonum, hoc consilium erat. „geramus ergo“ inquit, „diis bene iuvantibus, quando ita videtur, bellum“; litterisque circa praefectos dimissis Citium — Macedoniae oppidum est — copias omnes contrahit. ipse centum hostiis sacrificio regaliter Minervae, quam vocant Alcidemon, facto cum purpuratorum et satellitum manu profectus Citium est. eo iam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiae. castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit, summa omnium quadraginta tria milia armata fuere, quorum pars ferme dimidia phalangitae erant: Hippias Beroeaeus praeerat. delecta deinde et viribus et robore aetatis ex omni caetratorum numero duo milia erant: agema hanc ipsi legionem vocabant; praefectos habebat Leonnatum et Thrasippum Eulyestas. ceterorum caetratorum, trium ferme milium hominum, dux erat Antiphilus Edessaeus. Paeones et ex Parorea et Parstrymonia — sunt autem ea loca subiecta Thraciae — et Agrianes, admixtis etiam Thracibus incolis, trium milium ferme et ipsi expleverunt numerum. armaverat contraxe-

ratque eos Didas Paeon, qui adolescentem Demetrium occiderat. et armatorum duo milia Gallorum erant, praefecto Asclepiodoto. ab Heraclea ex Sintis tria milia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par pene numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum et Syllum Gnosium. et Leonides Lacedaemonius quingentis ex Graecia, mixto generi hominum, praeerat. regii is generis ferebatur, exsul damnatus frequenti concilio Achaeorum, litteris ad Persea deprensis. Aetolorum et Boeotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achaeus praefectus erat. ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis duodecim milia armatorum ferme efficiebantur. equitum ex tota Macedonia contraxerat tria milia. venerat eodem Cotys Seuthae filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus, pari ferme peditum numero. ita summa totius exercitus triginta novem milia peditum erant, quattuor equitum. satis constabat, secundum eum exercitum quem magnus Alexander in Asiam traiecit, numquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse. LII. sextus et vicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia et progeniem ediderat, cuius magna pars matura militiae esset, et levibus bellis Thracum accolarum, quae exercerent magis quam fatigarent, sub adsidua tamen militia fuerat. et diu meditatum Philippo primo, deinde et Persei Romanum bellum omnia ut instructa parataque essent effecerat. mota parumper acies, non iusto decursu tamen, ne stetisse tantum in armis viderentur; armatosque, sicut erant, ad contionem vocavit. ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos *, quorum maior Philippus natura frater, adoptione filius, minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. cohortatus est milites ad bellum; iniuriam populi Romani in patrem seque commemoravit. illum omnibus indignitatibus compulsum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos simul milites ad occupandas Graeciae urbes missos. fallaci dein colloquio per speciem reconciliandae pacis extractam hiemem, ut

tempus ad comparandum haberent: consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quae ** trecenos equites habeant, et pari ferme numero sociorum peditum equitumque. eo ut accedant regum auxilia Eumenis et Masinissae, non plus septem milia peditum, duo equitum futura. auditis hostium copiis respicerent suum ipsi exercitum, quantum numero, quantum genere militum praestarent tironibus raptim ad id bellum conscriptis ipsi a pueris eruditi artibus militiae, tot subacti atque durati bellis. auxilia Romanis Lydos et Phrygas et Numidas esse, sibi Thracas Gallosque, ferocissimas gentium. arma illos habere ea, quae sibi quisque paraverit pauper miles, Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura et impensa facta. commeatum illis cum procul tum omnibus sub casibus maritimis fore: se et pecuniam et frumentum, praeter reditus metallorum, in decem annos seposuisse. omnia quae deorum indulgentia, quae regia cura praeparanda fuerint, plena cumulataque habere Macedonas. animum habendum esse quem habuerint maiores eorum, qui Europa omni domita transgressi in Asiam incognitum famae aperuerint armis orbem terrarum, nec ante vincere desierint, quam Rubro mari inclusis quod vincerent defuerit. at hercule nunc non de ultimis Indiae oris, sed de ipsius Macedoniae possessione certamen fortunam indixisse. cum patre suo gerentes bellum Romanos speciosum Graeciae liberandae tulisse titulum: nunc propalam Macedoniam in servitutem petere, ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. haec enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere bello et facere imperata velint.

LIII. Cum per omnem orationem satis frequenti adsensu succlamatum esset, tum vero ea vociferatio simul indignantium minitantiumque, partim iubentium bonum animum habere regem, exorta est, ut finem dicendi faceret, tantum iussis ad iter parare: iam enim dici movere castra ab Nymphaeo Romanos. contione dimissa, ad audiendas legationes civitatium Macedoniae se contulit. venerant autem ad pecunias pro facultatibus quaeque suis et fru-

mentum pollicendum ad bellum. omnibus gratiae actae, remissum omnibus: satis regios apparatus ad ea dictum sufficere. vehicula tantum imperata, ut tormenta telorumque missilium ingentem vim praeparatam bellicumque aliud instrumentum veherent.

Profectus inde toto exercitu, Eordaeam petens, ad Begorritem quem vocant lacum positis castris, postero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium processit. deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad Azorum Pythium et Dolichen: Tripolim vocant incolentes. haec tria oppida paulisper cunctata, quia obsides Larisaeis dederant, victa tamen praesenti metu in deditionem concesserunt. benigne his appellatis haud dubius Perrhaebos quoque idem **, urbem, nihil cunctatis qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare coactus, primo etiam die acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus in deditionem omnes ante noctem accepit. LIV. Mylae, proximum oppidum, ita munitum, ut inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis habuerunt, sed probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus iaculati sunt. quae res cum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniae ad tuendos sese acrius accendit. itaque per triduum ingentibus utrimque animis et oppugnata est et defensa. multitudo Macedonum ad subeundum in vicem proelium haud difficulter succedebat: oppidanos, diem noctem eosdem tuentes moenia, non vulnera modo sed etiam vigiliae et continens labor conficiebat. quarto die cum scalae undique ad muros erigerentur et porta vi maiore oppugnaretur, oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt eruptionemque repentinam in hostes faciunt; quae cum irae magis inconsultae quam verae fiduciae virium esset, pauci et fessi ab integris pulsi terga dederunt, fugientesque per patentem portam hostes acceperunt. ita capta urbs ac direpta est. libera quoque corpora, quae caedibus superfuerunt, venum data. diruto magna ex parte et incenso oppido profectus ad Phalan-

nam castra movit, inde postero die Gyrtonem pervenit. quo cum T. Minucium Rufum et Hippiam Thessalorum praetorem cum praesidio intrasse accepisset, ne temptata quidem oppugnatione praetergressus, Elatiam et Gonnum perculsis inopinato adventu oppidanis recepit. utraque oppida in faucibus sunt qua Tempe adeunt, magis Gonnus. itaque et firmiore id praesidio tutum equitum peditumque, ad hoc fossa triplici ac vallo munitum reliquit. ipse ad Sycurium progressus opperiri ibi hostium adventum statuit; simul et frumentari passim exercitum iubet in subiecto hostium agro. namque Sycurium est sub radicibus Ossae montis. qua in meridiem vergit, subiectos habet Thessaliae campos, ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. ad has opportunitates accedit summa salubritas et copia, pluribus circumiectis fontibus, perennium aquarum.

LV. Consul Romanus per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens iter expeditum primo per Epirum habuit; deinde postquam in Athamaniam est transgressus asperi ac prope invii soli, cum ingenti difficultate parvis itineribus aegre Gomphos pervenit: cui si vexatis hominibus equisque tironem exercitum ducenti acie instructa et loco suo et tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt magna sua cum clade fuisse pugnaturos. postquam Gomphos sine certamine ventum est, praeter gaudium periculosi saltus superati contemptus quoque hostium adeo ignorantium opportunitates suas accessit. sacrificio rite perfecto consul et frumento dato militibus paucos ad requiem iumentorum hominumque moratus dies, cum audiret vagari Macedonas effusos per Thessaliam vastarique sociorum agros, satis iam refectum militem ad Larisam ducit. inde cum tria milia ferme abesset a Tripoli — Scaeam vocant —, super Peneum amnem posuit castra. per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus accessit cum Attalo atque Athenaeo fratribus Philetaero fratre relicto Pergami ad tutelam regni. cum Attalo et quattuor milibus peditum mille equitum ad consulem venit: Chalcide relicta duo milia peditum, quibus

Athenaeus praepositus. et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Graeciae populis convenerunt, quorum pleraque — adeo parva erant — in oblivionem adducta. Apolloniatae trecentos equites, centum pedites miserunt. Aetolorum alae unius instar, quantum ab tota gente equitum [erat] venerant, et Thessalorum omnis equitatus separatus erat, non plus quam trecenti erant equites in castris Romanis. Achaei iuventutis suae Cretico maxime armatu ad mille quingentos dederunt.

LVI. Sub idem tempus et C. Lucretius praetor, qui navibus praeerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem iusso petere ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad praeoccupandas in Boeotia res. tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius Chalcidem adveniens cum a P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuntium, praetoris verbis qui abscedere eum inde iuberet, misit. Boeotorum iuventute, quae pars cum Romanis stabat, eam rem adgressus legatus a moenibus abscessit. haec soluta obsidio locum alteri novae obsidioni dedit: namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali, decem milibus armatorum, ad hoc duobus milibus regiorum, qui sub Athenaeo erant, Haliartum circumsedit; parantibusque iam oppugnare supervenit a Creusa praetor. ad idem fere tempus et ab sociis naves Chalcidem convenerunt, duae Punicae quinqueremes, duae ab Heraclea ex Ponto triremes, quattuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiae quadriremes. has praetor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit sociis. et Q. Marcius Chalcidem navibus venit Alope capta, Larisa, quae Cremaste dicitur, oppugnata.

Cum hic status in Boeotia esset, Perseus cum ad Sycurium, sicut ante dictum est, stativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto, ad vastandum Pheraeum agrum misit, ratus ad iuvandas sociorum urbes longius a castris abstractos deprehendi Romanos posse. quos cum eo tumultu nihil motos animadvertisset, praedam quidem praeterquam hominum — pecora autem maxime omnis

generis fuere — divisit ad epulandum militibus. LVII. sub idem deinde tempus consilium et consul et rex habuerunt, unde bellum ordirentur. regis creverunt animi vastatione concessa sibi ab hoste Pheraei agri: itaque eundum inde ad castra nec dandum ultra spatium cunctandi censebat. et Romani censebant cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferentes non latam Pheraeis opem. consultantibus, quid agerent — aderant autem Eumenes et Attalus in consilio — trepidus nuntius adfert hostem magno agmine adesse. consilio dimisso signum extemplo datur, ut arma capiant. interim placet ex regiis auxiliis centum equites et parem numerum iaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta, cum paulo plus mille passus abesset a castris Romanis, consistere signa peditum iussit. praegressus ipse cum equitibus ac levi armatura, et Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum praecesserunt. minus quingentos passus ab castris aberant, cum in conspectu fuere hostium equites: duae alae erant magna ex parte Gallorum, Cassignatus praeerat, et levis armaturae centum fere et quinquaginta Mysi aut Cretenses. constitit rex incertus, quantum esset hostium. duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum cum binis Cretensium cohortibus et Thracum misit. proelium, cum pares numero essent neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis ferme triginta interfecti, inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. et tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit. postero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admovit plaustris cum aqua sequentibus: nam duodecim milium passuum via omnis sine aqua et plurimi pulveris erat; adfectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse apparebat. cum Romani quiessent stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore ut Romani equites abeuntium novissimum agmen adgrederentur; inde certamine orto cum longius a castris eos elicuissent, facile, ubiubi essent, se, qui equitatu et levi

armatura plus possent, conversuros aciem. LVIII. postquam inceptum non succedebat, castra propius hostem movit rex, et a quinque milibus passuum communiit. inde luce prima in eodem quo solebat loco peditum acie instructa equitatum omnem levemque armaturam ad castra hostium ducit. visus et plurimus et propior solito pulvis trepidationem in castris Romanis fecit. et primo vix creditum nuntianti est, quia prioribus continuis diebus numquam ante horam quartam hostis apparuerat, tum solis ortus erat. deinde ut plurium clamore et cursu a portis dubitatio exempta est, tumultus ingens oboritur. tribuni praefectique et centuriones in praetorium, miles ad sua quisque tentoria discurrit. minus quingentos passus a vallo instruxerat Perseus suos circa tumulum quem Callicinum vocant. laevo cornu Cotys rex praeerat cum omnibus suae gentis; equitum ordines levis armatura interposita distinguebat. in dextro cornu Macedones erant equites, intermixti turmis eorum Cretenses: huic armaturae Midon Beroeaeus, equitibus et summae partis eius Meno Antigonensis praeerat. proximi cornibus constiterant regii equites, et mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis hic et Paeoniae praefectus Didas erant praepositi. medius omnium rex erat, circa eum agema quod vocant, sacraeque equitum alae. ante se statuit funditores iaculatoresque: quadringentorum manus utraque numerum explebat: Ionem Thessalonicensem et ** Neoptolemum iis praefecit. sic regii constiterant. consul intra vallum peditum acie instructa et ipse equitatum omnem cum levi armatura emisit. pro vallo instructi sunt. dextro cornu praepositus C. Licinius Crassus consulis frater, cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis; sinistro M. Valerius Laevinus sociorum ex Graecis populis equites habebat et eiusdem gentis levem armaturam. mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Q. Mucius. ducenti equites Galli ante signa horum instructi, et de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Thessali quadringenti equites parvo intervallo super laevum cornu locati. Eu-

menes rex Attalusque cum omni manu sua ab tergo inter postremam aciem ac vallum steterunt.

LIX. In hunc modum maxime instructae acies, par ferme utrimque numerus equitum ac levis armaturae concurrunt a funditoribus iaculatoribusque, qui praecesserunt, proelio orto. primi omnium Thraces, haud secus quam diu claustris retentae ferae, ita concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu, Italicos equites, incurrerunt, ut usu belli et ingenio impavida gens turbaretur ** gladiis hastas petere pedites ** nunc succidere crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus in mediam invectus aciem Graecos primo impetu avertit; quibus cum gravis ab tergo instaret hostis, Thessalorum equitatus, qui a laevo cornu brevi spatio diiunctus in subsidiis fuerat extra concursum, primo spectator certaminis, deinde inclinata re maximo usui fuit. cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adiunxerunt, et cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fuga dissipatis dabant, et cum minus conferti hostes instarent, progredi etiam ausi multos fugientium obvios exceperunt. nec regii, sparsi iam ipsi passim sequendo, cum ordinatis et certo incedentibus gradu manus conserere audebant. cum victor equestri proelio rex, parvo momento si adiuvisset, debellavisset, opportune ad hortandum supervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci coepto deessent, Hippias et Leonnatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. fluctuante rege inter spem metumque tantae rei conandae Cretensis Euander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen peditum venientium sub signis vidit, ad regem accurrit, et monere instituit, ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret: si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestae conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet. in hoc consilium pronior erat animus regis. itaque collaudato Euandro signa referri peditumque agmen redire in castra iubet, equitibus receptui canere.

LX. Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo milia haud minus peditum; capti sexcenti ferme equites. ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. postquam rediere in castra victores, omnes quidem laeti, ante alios Thracum insolens laetitia eminebat: cum cantu enim superfixa hastis capita hostium portantes redierunt. apud Romanos non maestitia tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplo castra hostis adgrederetur. Eumenes suadere, ut trans Peneum transferret castra, ut pro munimento amnem haberet, dum perculsi milites animos colligerent. consul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione silentio noctis transductis copiis castra in ulteriore ripa communit. rex postero die ad lacessendos proelio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non institisset victis, sed aliquanto maiorem culpam esse, quod nocte foret cessatum: nam ut neminem alium suorum moveret, levi armatura immissa trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse. Romanis quidem praesens pavor demptus erat, in tuto castra habentibus: damnum inter cetera praecipue famae movebat. et in consilio apud consulem pro se quisque in Aetolos conferebant causam: ab iis fugae terrorisque principium ortum; secutos pavorem Aetolorum et ceteros socios Graecorum populorum. quinque principes Aetolorum, qui primi terga vertentes conspecti dicebantur, *Romam missi.* Thessali pro contione laudati, ducesque eorum etiam virtutis causa donati.

LXI. Ad regem spolia caesorum hostium referebantur. dona ex his aliis arma insignia, aliis equos, quibusdam captivos dono dabat. scuta erant supra mille quingenta; loricae thoracesque mille amplius summam explebant; galearum gladiorumque et missilium omnis generis maior aliquanto numerus. haec per se ampla, aucta atque multiplicata verbis regis, quae ad contionem vocato exercitu habuit. „praeiudicatum eventum belli habetis. meliorem partem hostium, equitatum Romanum, quo invictos se

esse gloriabantur, fudistis. equites enim illis principes iuventutis, equites seminarium senatus; inde lectos in patrum numerum consules, inde imperatores creant: horum spolia paulo ante divisimus inter vos. nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis, quae nocturna fuga vobis subtractae naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit; transgressique extemplo castra oppugnabimus, quae hodie cepissemus, ni fugissent: aut si acie decernere volent, eundem pugnae pedestris eventum exspectate, qui equitum in certamine fuerit." et qui vicerant alacres, spolia caesorum hostium humeris gerentes facinora sua audivere, ex eo quod acciderat spem futuri praecipientes; et pedites aliena gloria accensi, praecipue qui Macedonum phalangis erant, sibi quoque et navandae regi operae et similem gloriam ex hoste pariendi occasionem *optabant*. *contione* dimissa, postero die profectus inde ad Mopselum posuit castra. tumulus hic ante Tempe est, imminet Larisae medius * abest * Gonnum.

LXII. Romani, non abscedentes ab ripa Penei, transtulerunt in locum tutiorem castra. eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus et viginti. per eos dies consilium habenti regi de summa belli, cum iam consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi sunt quidam amicorum consilium dare, ut secunda fortuna in condicionem honestae pacis uteretur potius, quam spe vana evectus in casum irrevocabilem se daret. modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati praesentis fortunae, prudentis hominis et merito felicis esse. mitteret ad consulem qui foedus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater eius pacem ab T. Quinctio victore accepisset. neque finiri bellum magnificentius quam ab tam memorabili pugna; neque spem firmiorem pacis perpetuae dari, quam quae perculsos adverso proelio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. quodsi Romani tum quoque insita pertinacia aequa aspernarentur, deos hominesque

et moderationis Persei et illorum pervicacis superbiae futuros testes. numquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus. itaque plurium adsensu comprobata est sententia. legati ad consulem missi adhibito frequenti consilio auditi sunt. pacem petiere, vectigal quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis pollicentes; urbibus agris locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum primum. haec legati. summotis his cum consultarent, Romana constantia vicit in consilio. ita tum mos erat, in adversis vultum secundae fortunae gerere, moderari animos in secundis. responderi placuit ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se deque universa Macedonia statuendi ius. haec cum renuntiassent legati, miraculo ignaris moris pertinacia esse, et plerique vetare amplius mentionem pacis facere: ultro mox quaesituros quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse, timere; et summam pecuniae augens, si pretio pacem emere posset, non destitit animum consulis temptare. postquam nihil ex eo quod primo responderat mutabat, desperata pace ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro temptaturus.

LXIII. Fama equestris pugnae vulgata per Graeciam nudavit voluntates hominum. non enim solum qui partis Macedonum erant, sed plerique ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque regis experti, laeti eam famam accepere, non ob aliam causam quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur, deteriori atque infirmiori favendo.

Eodem tempore in Boeotia summa vi Haliartum Lucretius praetor oppugnabat; et quamquam nec habebant externa auxilia obsessi praeter Coronaeorum iuniores, qui prima obsidione moenia intraverant, neque sperabant, tamen ipsi animis magis quam viribus resistebant. nam et eruptiones in opera crebro faciebant, et arietem admotum nunc ** libramento plumbi gravatum ad terram urgebant, et si qua declinarent qui agebant ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere raptim ex ipsa

ruinae strage congestis saxis exstruebant. cum operibus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos dividi praetor iussit [ut] corona undique moenia adgressurus, eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod qua parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari nec poterat. ipse ab ea parte, qua duae turres quodque inter eas muri ruerat, duo milia militum delectorum admovit, ut eodem tempore, quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu adversus se oppidanorum facto scalis vacua defensoribus moenia capi parte aliqua possent. haud segniter oppidani vim eius arcere parant. nam super stratum ruinis locum fascibus aridis sarmentorum iniectis stantes cum ardentibus facibus accensuros ea se saepe minabantur, ut incendio intersaepti ab hoste spatium ad obiciendum interiorem murum haberent. quod inceptum eorum fors impediit: nam tantus repente effusus est imber, ut nec accendi facile pateretur et exstingueret accensa. itaque et transitus per distracta fumantia virgulta patuit, et in unius loci praesidium omnibus versis moenia quoque pluribus simul partibus scalis capiuntur. in primo tumultu captae urbis seniores impubesque, quos casus obvios obtulit, passim caesi: armati in arcem confugerunt; et postero die, cum spei nihil superesset, deditione facta sub corona venierunt. fuerunt autem duo milia ferme et quingenti. ornamenta urbis, statuae et tabulae pictae, et quidquid pretiosae praedae fuit, ad naves delatum; urbs diruta a fundamentis. inde Thebas ductus exercitus; quibus sine certamine receptis urbem tradidit exsulibus et qui Romanorum partis erant, adversae factionis hominum fautorumque regis ac Macedonum familias sub corona vendidit. his gestis in Boeotia ad mare ac naves rediit.

LXIV. Cum haec in Boeotia gererentur, Perseus ad Sycurium stativa dierum aliquot habuit. ubi cum audisset raptim Romanos circa ex agris demessum frumentum convehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas fascibus desecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota castra stramentorum fecisse, ratus

incendio opportuna esse, faces taedamque et malleolos stuppae illitos pice parari iubet; atque ita media nocte profectus, ut prima luce adgressus falleret. nequiquam. primae stationes oppressae tumultu ac terrore suo ceteros excitaverunt, signumque datum est arma extemplo capiendi; simulque in vallo, ad portas, miles instructus erat. et ** oppugnationis castrorum Perseus et extemplo circumegit aciem, et prima impedimenta ire, deinde peditum signa ferri iussit. ipse cum equitatu et levi armatura substitit ad agmen cogendum, ratus, id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. breve certamen levis armaturae maxime cum procursatoribus fuit: equites peditesque sine tumultu in castra redierunt.

Demessis circa segetibus Romani ad Cranonium intactum agrum castra movent. ibi cum securi et propter castrorum longinquitatem et viae inopis aquarum difficultatem, quae inter Sycurium et Cranona est, stativa haberent, repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura visus ingentem tumultum fecit. pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant; peditum agmen sub luce reliquerant in proxima planitie. stetit paulisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos; qui postquam nihil movebant, equitem mittit qui pedites referre ad Sycurium signa iuberet, ipse mox insecutus. Romani equites modico intervallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos invadere possent, postquam confertos abire, signa atque ordines servantes viderunt, et ipsi in castra redeunt.

LXV. Inde offensus longinquitate itineris rex ad Mopselum castra movit; et Romani demessis Cranonis segetibus in Phalannaeum agrum transeunt. ibi cum ex transfuga cognosset rex sine ullo armato praesidio passim vagantes per agros Romanos metere, cum mille equitibus, duobus milibus Thracum et Cretensium profectus, cum quantum accelerare poterat effuso agmine isset, improviso adgressus est Romanos. iuncta vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur, sexcenti ferme homines. praedam custodiendam ducendamque in castra

trecentis Cretensium dedit: ipse revocato ab effusa caede equite et reliquis peditum ducit ad proximum praesidium, ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pompeius tribunus militum praeerat, qui perculsos milites repentino hostium adventu in propinquum tumulum recepit, loci se praesidio, quia numero et viribus impar erat, defensurus. ibi cum in orbem milites coegisset, ut densatis scutis ab ictu sagittarum et iaculorum sese tuerentur, Perseus circumdato armatis tumulo alios ascensum undique temptare iubet et comminus proelium conserere, alios eminus tela ingerere. ingens Romanos terror circumstabat: nam neque conferti pugnare propter eos qui in tumulum conitebantur poterant, et ubi ordines procursando solvissent, patebant iaculis sagittisque. maxime cestrosphendonis vulnerabantur. hoc illo bello novum genus teli inventum est. bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat crassitudine digiti; huic abiegnae breves pinnae tres, velut sagittis solent, circumdabantur; funda media duo scutalia imparia habebat. cum maiori nisu libratum funditor habena rotaret, excussum velut glans emicabat. cum et hoc et alio omni genere telorum pars vulnerata militum esset, nec facile iam arma fessi sustinerent, instare rex, ut dederent se, fidem dare, praemia interdum polliceri. nec cuiusquam ad deditionem flectebatur animus, cum ex insperato iam obstinatis mori spes adfulsit. nam cum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nuntiassent consuli circumsideri praesidium, motus periculo tot civium — nam octingenti ferme, et omnes Romani erant — cum equitatu ac levi armatura — accesserant nova auxilia, Numidae pedites equitesque et elephanti — castris egreditur, et tribunis militum imperat, ut legionum signa sequantur. ipse velitibus ad firmanda levium armorum auxilia adiectis ad tumulum praecedit. consulis latera tegunt Eumenes Attalus et Misagenes regulus Numidarum.

LXVI. cum in conspectu prima signa suorum circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, ut contentus fortuito successu, captis aliquot frumentato-

ribus occisisque, non tereret tempus in obsidione praesidii, secundum, ea quoque temptata utcumque, cum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire, et ipse hostium adventum elatus successu mansit, et qui phalangem arcesserent propere misit; qua et serius quam res postulabat et raptim acta, turbati cursu adversus instructos et praeparatos erant adventuri. consul anteveniens extemplo proelium conseruit. primo resistere Macedones, deinde, ut nulla re pares erant, amissis trecentis peditibus, viginti quattuor primoribus equitum ex ala, quam sacram vocant, inter quos Antimachus etiam praefectus alae cecidit, abire conantur. ceterum iter prope ipso proelio tumultuosius fuit. phalanx abs trepido nuntio accita cum raptim duceretur, primo in angustiis captivorum agmini oblata vehiculisque frumento onustis haesit. ingens ibi vexatio partis utriusque fuit nullo exspectante ut utcumque explicaretur agmen, sed armatis deicientibus per praeceps impedimenta — neque enim aliter via aperiri poterat —, iumentis, cum stimularentur, in turba saevientibus. vix ab incondito agmine captivorum expedierant sese, cum regio agmini perculsisque equitibus occurrunt. ibi vero clamor iubentium referre signa ruinae quoque prope similem trepidationem fecit, ut si hostes introire angustias ausi longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. consul recepto ex tumulo praesidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. sunt qui eo die magno proelio pugnatum auctores sint: octo milia hostium caesa, in his Sopatrum et Antipatrum regios duces, vivos captos circiter duo milia octingentos, signa militaria capta viginti septem. nec incruentam victoriam fuisse: supra quattuor milia et trecentos de exercitu consulis cecidisse, signa sinistrae alae quinque amissa.

LXVII. Hic dies et Romanis refecit animos et Persea perculit, ut dies paucos ad Mopselum moratus sepulturae maxime militum amissorum cura, praesidio satis valido ad Gonnum relicto in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex regiis praefectis cum modica manu relinquit ad Philam, iussum Magnetas ex propinquo tem-

ptare. cum Pellam venisset, exercitu in hiberna dimisso ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. eo fama adfertur Atlesbim regulum Thracum et Corragum Eumenis praefectum in Cotyis fines impetum fecisse, et regionem Marenen quam vocant cepisse. itaque dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus magnis proficiscentem donis prosequitur. ducenta talenta, semestre stipendium, equitatui numerat, cum primo annuum dare constituisset.

Consul postquam profectum Persea audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. ante ipsa Tempe in faucibus situm Macedoniae claustra tutissima praebet, et in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. cum et loco et praesidio valido inexpugnabilis [res] esset, abstitit incepto. in Perrhaebiam flexis itineribus Malloea primo impetu capta ac direpta, Tripŏli aliaque Perrhaebia recepta Larisam rediit. inde Eumene atque Attalo domum remissis Misagenem Numidasque in hiberna in proximis Thessalis urbibus distribuit, et partem exercitus ita per totam Thessaliam divisit, ut et hiberna commoda omnes haberent et praesidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus milibus ad obtinendam Ambraciam misit. Graecarum civitatium socios omnes praeter Achaeos dimisit. cum exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim, Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit a fundamentis, Antrona voluntate colentium recepit. ad Larisam deinde exercitum admovit. urbs deserta erat; in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare adgreditur. primi omnium Macedones, regium praesidium, metu excesserant; a quibus relicti oppidani in deditionem extemplo veniunt. dubitari inde, utrum Demetrias adgredienda foret an in Boeotia aspiciendae res. Thebani, vexantibus eos Coronaeis, in Boeotiam arcessebant. ad horum preces, quia hibernis aptior regio quam Magnesia erat, in Boeotiam duxit.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XLIII.

EPITOME. Praetores aliquot, eo quod crudeliter et avare provincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul complures in Graecia urbes expugnavit et crudeliter diripuit: ob id captivi, qui ab eo sub corona venierant, ex senatus consulto postea restituti sunt. item a praefectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. res praeterea a Perseo rege in Thracia prospere gestas continet, victis Dardanis et Illyrico, cuius rex erat Gentius. motus, qui in Hispania ab Olonico factus erat, ipso interempto consedit. M. Aemilius Lepidus a censoribus princeps in senatu lectus.

I. Eadem aestate, qua in Thessalia *haec gesta sunt*, *Q. Mucius* legatus in Illyricum a consule missus, opulenta duo oppida oppugnavit. eorum unum vi atque armis coegit in deditionem; omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiae eos qui Carnuntem munitam urbem incolebant adliceret. postquam nec ut dederent se compellere neque capere obsidendo poterat, ne duabus oppugnationibus nequiquam fatigatus miles esset, quam prius intactam urbem reliquerat, diripuit.

Alter consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quicquam gessit, et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto est conatus. ingressum hoc iter consulem senatus ex Aquileiensium legatis cognovit, qui querentes coloniam suam novam et infirmam necdum satis munitam inter infestas nationes Istrorum et Illyriorum esse cum peterent, ut senatus curae haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, vellentne eam rem C. Cassio consuli mandari, responderunt Cassium Aquileiam indicto exercitu profectum per Illyricum in Macedoniam esse. ea res primo incredibilis visa, et pro se quisque credere Carnis forsitan aut Istris

bellum illatum. tum Aquileienses nihil se ultra scire nec audere adfirmare quam triginta dierum frumentum militi datum, et duces qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosque. enimvero senatus indignari tantum consulem ausum, ut suam provinciam relinqueret, in alienam transiret, exercitum novo periculoso itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret. decernunt frequentes, ut C. Sulpicius praetor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe, et quantum accelerare possent, Cassium consulem, ubicumque sit, persequantur; nuntient, ne bellum cum ulla gente moveat, nisi cum qua senatus gerendum censuerat. legati hi profecti M. Cornelius Cethegus M. Fulvius P. Marcius Rex. metus de consule atque exercitu distulit eo tempore muniendae Aquileiae curam.

II. Hispaniae deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. ii de magistratuum Romanorum avaritia superbiaque conquesti, nixi genibus ab senatu petierunt, ne se socios foedius spoliari vexarique quam hostes patiantur. cum et alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas, L. Canuleio praetori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, a quibus Hispani pecunias repeterent, quinos reciperatores ex ordine senatorio daret, patronosque quos vellent sumendi potestatem faceret. vocatis in curiam legatis recitatum est senatus consultum, iussique nominare patronos quattuor nominaverunt, M. Porcium Catonem P. Cornelium Cn. F. Scipionem L. Aemilium L. F. Paulum C. Sulpicium Gallum. cum M. Titinio primum, qui praetor A. Manlio M. Iunio consulibus in citeriore Hispania fuerat, reciperatores sumpserunt. bis ampliatus, tertio absolutus est reus. dissensio inter duarum provinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniae populi M. Catonem et Scipionem, ulterioris L. Paulum et Gallum Sulpicium patronos sumpserunt. ad reciperatores adducti a citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus: ille Sp. Postumio Q. Mucio consulibus triennio ante, hic biennio prius, L. Postumio M. Popillio consulibus praetor fuerat.

gravissimis criminibus accusati ambo ampliatique: cum dicenda de integro causa esset, excusati exsilii causa solum vertisse. Furius Praeneste, Matienus Tibur exsulatum abierunt. fama erat prohiberi a patronis nobiles ac potentes compellare; auxitque eam suspicionem Canuleius praetor, quod omissa ea re dilectum habere instituit, dein repente in provinciam abiit, ne plures ab Hispanis vexarentur. ita praeteritis silentio oblitteratis, in futurum consultum tamen ab senatu Hispanis, quod impetrarunt, ne frumenti aestimationem magistratus Romanus haberet, neve cogeret vicesimas vendere Hispanos quanti ipse vellet, et ne praefecti in oppida sua ad pecunias cogendas imponerentur.

III. Et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit. ex militibus Romanis et ex Hispanis mulieribus cum quibus conubium non esset, natos se memorantes, supra quattuor milia hominum orabant, ut sibi oppidum, in quo habitarent, daretur. senatus decrevit, uti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur; eorumque si quos manumisisset, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. qui Carteiensium domi manere vellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro adsignato. Latinam eam coloniam esse, libertinorumque appellari.

Eodem tempore ex Africa et Gulussa regulus, Masinissae filius, legatus patris, et Carthaginienses venerunt. Gulussa prior in senatum introductus, et quae missa erant ad bellum Macedonicum a patre suo exposuit, et si qua praeterea vellent imperare, praestaturum merito populi Romani est pollicitus, et monuit patres conscriptos, ut a fraude Carthaginiensium caverent. classis eos magnae parandae consilium cepisse, specie pro Romanis et adversus Macedonas: ubi ea parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis quem hostem aut socium habeant. hanc iniec

IV. tis tantus exstitit pavor ** ingressi castra, ostentantes capita, fecerunt, ut si admotus extemplo exercitus foret, capi castra potuerint. tum quoque fuga ingens facta

est: et erant qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam censerent; civitatesque complures eo nuntio audito in deditionem venerunt. quibus purgantibus sese culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui se ultro ad poenam ipsi obtulissent, cum veniam dedisset praetor, profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus quieto exercitu pacatum agrum, qui paulo ante ingenti tumultu arserat, peragravit. haec lenitas praetoris, qua sine sanguine ferocissimam gentem domuerat, eo gratior plebi patribusque fuit, quo crudelius avariusque in Graecia bellatum et ab consule Licinio et ab Lucretio praetore erat. Lucretium tribuni plebis absentem contionibus adsiduis lacerabant, cum rei publicae causa abesse excusaretur: sed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinae duceret. id opus centum triginta milibus aeris locasse dicitur: tabulis quoque pictis ex praeda fanum Aesculapii exornavit. invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortensium successorem eius Abderitae legati, flentes ante curiam querentesque oppidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse: causam excidii fuisse urbi, quod cum centum milia denarium et tritici quinquaginta milia modium imperaret, spatium petierint, quo de ea re et ad Hostilium consulem et Romam mitterent legatos. vixdum ad consulem se pervenisse, et audisse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona ceteros venisse. indigna res senatui visa, decreveruntque eadem de Abderitis, quae de Coronaeis decreverant priore anno; eademque pro contione edicere Q. Maenium praetorem iusserunt. et legati duo, C. Sempronius Blaesus Sex. Iulius Caesar, ad restituendos in libertatem Abderitas missi. iisdem mandatum, ut et Hostilio consuli et Hortensio praetori nuntiarent senatum Abderitis iniustum bellum illatum, conquirique omnes qui in servitute sint et restitui in libertatem aequum censere.

V. Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A.

Hostilio erat, querellae ad senatum delatae sunt et legati regis Gallorum Cincibili venerunt. frater eius verba in senatu fecit, questus Alpinorum populorum agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse et inde multa milia hominum in servitutem abripuisse. sub idem tempus Carnorum Istrorumque et Iapydum legati venerunt: duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent; pacatum ab se tamquam ad aliud bellum gerendum abisse. inde ex medio regressum itinere hostiliter peragrasse fines suos, caedes passim rapinasque et incendia facta; nec se ad id locorum scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint. et regulo Gallorum absenti et his populis responsum est senatum ea, quae facta querantur, neque scisse futura, neque si sint facta, probare. sed indicta causa damnari absentem consularem virum iniurium esse, cum is rei publicae causa absit: ubi ex Macedonia redisset C. Cassius, tum, si coram eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam, uti satisfiat. nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quae patrum sententia esset. munera mitti legatis ex binis milibus aeris censuerunt. duobus fratribus regulis haec praecipua, torques duo ex quinque pondo auri facti et vasa argentea quinque ex viginti pondo et duo equi phalerati cum agasonibus et equestria arma ac sagula, et comitibus eorum vestimenta liberis servisque. haec missa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium esset educendique ex Italia potestas fieret. legati cum Gallis missi trans Alpes C. Laelius M. Aemilius Lepidus, ad ceteros populos C. Sicinius P. Cornelius Blasio T. Memmius.

VI. Multarum simul Graeciae Asiaeque civitatium legati Romam convenerunt. primi Athenienses introducti: ii se quod navium habuerint militumque P. Licinio consuli et C. Lucretio praetori misisse exposuerunt, quibus eos non usos frumenti sibi centum milia imperasse, quod, quamquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes

peregrino frumento alerent, tamen, ne deessent officio, confecisse; et alia quae imperarentur praestare paratos esse. Milesii nihil praestitisse memorantes, si quid imperare ad bellum senatus vellet, praestare se paratos esse polliciti sunt. Alabandenses templum urbis Romae se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei divae instituisse; et coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent donum Iovi optimo maximo, attulisse, et scuta equestria trecenta; ea, cui iussissent, tradituros. donum ut in Capitolio ponere et sacrificare liceret, petebant. hoc et Lampsaceni, octoginta pondo coronam adferentes, petebant, commemorantes discessisse se a Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, cum sub dicione Persei et ante Philippi fuissent. pro eo et quod imperatoribus Romanis omnia praestitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur, et si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciderent. ceteris legatis comiter responsum; Lampsacenos in sociorum formulam referre Q. Maenius praetor iussus. munera omnibus in singulos binum milium aeris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam iussi.

Et ex Africa legati simul Carthaginiensium ** tritici deciens centum milia et hordei quingenta indicantes se ad mare devecta habere, ut quo senatus censuisset deportarent: id munus officiumque suum scire minus esse quam pro meritis populi Romani et voluntate sua; sed saepe alias, bonis in rebus utriusque populi, se gratorum fideliumque socium muneribus functos esse. item Masinissae legati tritici eandem summam polliciti, et mille et ducentos equites, duodecim elephantos; et si quid aliud opus esset, uti imperaret senatus: aeque propenso animo, et quae ipse ultro pollicitus sit, praestaturum esse. gratiae et Carthaginiensibus et regi actae, rogatique, ut ea, quae pollicerentur ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent. legatis in singulos binum milium aeris munera missa.

VII. Cretensium legatis commemorantibus se, quan-

tum sibi imperatum a P. Licinio consule esset sagittariorum, in Macedoniam misisse, cum interrogati non infitiarentur apud Persea maiorem numerum sagittariorum quam apud Romanos militare, responsum est, si Cretenses bene ac naviter destinarent potiorem populi Romani quam regis Persei amicitiam habere, senatum quoque Romanum iis tamquam certis sociis responsum daturum esse. interea nuntiarent suis placere senatui dare operam Cretenses, ut, quos milites intra praesidia regis Persei haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent.

Cretensibus cum hoc responso dimissis Chalcidenses vocati, quorum legatio ipso introitu, ob id quod Micythio princeps eorum pedibus captus lectica est introlatus, ultimae necessitatis extemplo visa res, in qua ita adfecto excusatio valetudinis aut ne ipsi quidem petenda visa foret aut data petenti non esset. cum sibi nihil vivi reliquum praeterquam linguam ad deplorandas patriae suae calamitates praefatus esset, exposuit civitatis primum suae benefacta et vetera et ea quae Persei bello praestitissent ducibus exercitibusque Romanis; tum quae primo C. Lucretius in populares suos praetor Romanus superbe avare crudeliter fecisset, deinde quae tum cum maxime L. Hortensius faceret. quem ad modum omnia sibi, etiam iis quae patiantur tristiora, patienda esse ducant potius, quam fide decedatur, sic quod ad Lucretium Hortensiumque attineret scire tutius fuisse claudere portas quam in urbem eos accipere. qui exclusissent eos, Emathiam Amphipolim Maroneam Aenum incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis spoliata compilataque sacrilegiis C. Lucretium navibus Antium devexisse, libera corpora in servitutem abrepta, fortunas sociorum populi Romani direptas esse et quotidie diripi. nam ex instituto C. Lucretii Hortensium quoque in tectis hieme pariter atque aestate navales socios habere, et domos suas plenas turba nautica esse; versari inter se coniuges liberosque suos, quibus nihil neque dicere pensi sit neque facere.

VIII. arcessere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram purgaretque sese. ceterum multo plura prae-

sens audivit quam in absentem iacta erant; et graviores potentioresque accessere accusatores duo tribuni plebis, M'. Iuventius Thalna et Cn. Aufidius. ii non in senatu modo eum lacerarunt, sed in contionem etiam pertracto multis obiectis probris diem dixerunt. senatus iussu Chalcidensibus Q. Maenius praetor respondit, quae bene meritos sese et ante et in eo bello quod geratur de populo Romano dicant, ea et scire vera eos referre senatum, et perinde ac debeant grata esse. quae facta a C. Lucretio fierique ab L. Hortensio praetoribus Romanis querantur, ea neque facta neque fieri voluntate senatus quem non posse existimare, qui sciat bellum Persei et ante Philippo patri eius intulisse populum Romanum pro libertate Graeciae, non ut ea a magistratibus socii atque amici paterentur? litteras se ad L. Hortensium praetorem daturos esse, quae Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere; si qui in servitutem liberi venissent, ut eos conquirendos primo quoque tempore restituendosque in libertatem curaret; sociorum navalium neminem, praeter magistros, in hospitia deduci aequum censere. haec Hortensio iussu senatus scripta. munera binum milium aeris legatis missa, et vehicula Micythioni publice locata, quae eum Brundisium commode perveherent. C. Lucretium, ubi dies quae dicta erat venit, tribuni ad populum accusarunt, multamque deciens centum milium aeris dixerunt. comitiis habitis omnes quinque et triginta tribus eum condemnarunt.

IX. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. nam nec hostes moverunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit; et satis explorata pace eius anni, milites duarum legionum Romanarum intra dies sexaginta quam in provinciam venit dimisit. sociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam et Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliae provinciae pleraque oppida adiit.

Nusquam alibi quam in Macedonia bellum erat: suspectum tamen et Gentium Illyriorum regem habebant. itaque et octo naves ornatas a Brundisio senatus censuit

mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum praesidio duarum Issensium navium insulae praeerat, ** miserunt — duo milia militum in eas naves sunt imposita, quae M. Raecius praetor ex senatus consulto in ea parte Italiae, quae obiecta Illyrico est, conscripsit —: et consul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quattuor milibus peditum misit, ut accolas Illyrici tutarentur. qui non contentus iis, quas adduxerat copiis, auxilia ab sociis corrogando ad octo milia hominum vario genere armavit, peragrataque omni ea regione ad Lychnidum Dassaretiorum consedit. X. haud procul inde Uscana oppidum finium plerumque Persei erat. decem milia civium habebat, et modicum custodiae causa Cretensium praesidium. inde nuntii ad Claudium occulti veniebant, si propius copias admovisset, paratos fore qui proderent urbem. et operae pretium esse: non se amicosque tantum, sed etiam milites praeda expleturum. spes cupiditati admota ita occaecavit animum, ut nec ex iis qui venerunt quemquam retineret, nec obsides, pignus futuros afore fraudem agendae rei, posceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet. die tantum statuta profectus a Lychnido, duodecim milia ab urbe, ad quam tendebat, posuit castra. quarta inde vigilia signa movit mille ferme ad praesidium castrorum relictis. incompositi, longo agmine effusi, infrequentes, cum nocturnus error dissiparet, ad urbem pervenerunt. crevit neglegentia, postquam neminem armatum in muris viderunt. ceterum ubi primum sub ictu teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur, et ad clamorem erumpentium ingens strepitus e muris ortus ululantium mulierum cum crepitu undique aeris, et incondita multitudo turba immixta servili variis vocibus personabat. hic tam multiplex undique obiectus terror effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent. itaque fugientes plures quam pugnantes interempti sunt: vix duo milia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit. ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colligeret, quae res palatis per

agros saluti fuisset, ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit.

XI. Haec et alia haud prospere in Macedonia gesta ex Sex. Digitio tribuno militum, qui sacrificii causa Romam venerat, sunt audita. propter quae veriti patres, ne qua maior ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam M. Fulvium Flaccum et M. Caninium Rebilum miserunt, qui comperta quae agerentur referrent; et ut A. Hostilius consul comitia consulibus subrogandis ita ediceret, uti mense Ianuario comitia haberi possent, et ut primo quoque tempore in urbem rediret. interim M. Raecio praetori mandatum, ut edicto senatores omnes ex tota Italia, nisi qui rei publicae causa abessent, Romam revocaret: qui Romae essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma abesset. ea, uti senatus censuit, sunt facta. comitia consularia ante diem quintum Kal. Februarias fuere. creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum et Cn. Servilius Caepio. post diem tertium praetores sunt facti C. Decimius M. Claudius Marcellus C. Sulpicius Gallus C. Marcius Figulus Ser. Cornelius Lentulus P. Fonteius Capito. designatis praetoribus praeter duas urbanas quattuor provinciae sunt decretae, Hispania et Sardinia et Sicilia et classis. legati ex Macedonia exacto admodum mense Februario redierunt. hi quas res ea aestate prospere gessisset rex Perseus referebant, quantusque timor socios populi Romani cepisset tot urbibus in potestatem regis redactis. exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse; culpam eius rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. ignominiam Claudii temeritate acceptam elevare eos patres laeti acceperunt: quippe perpaucos Italici generis, et magna *ex parte* tumultuario dilectu conscriptos ibi milites amissos referebant. consules designati ubi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad senatum iussi; destinataeque provinciae iis sunt Italia et Macedonia.

Hoc anno intercalatum est: tertio die post Terminalia calendae intercalares fuere. sacerdotes intra eum annum mortui L. Flamininus ** pontifices duo decesserunt, L.

Furius Philus et C. Livius Salinator. in locum Furii T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt.

XII. Principio insequentis anni cum consules novi Q. Marcius et Cn. Servilius de provinciis rettulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam et Macedoniam aut sortiri placuit: priusquam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam quod res desideraret supplementi decerni. in Macedoniam peditum Romanorum sex milia, sociorum nominis Latini sex milia; equites Romanos ducentos quinquaginta, socios trecentos. veteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena milia peditum, treceni equites essent. alteri consuli nullus certus finitus numerus civium Romanorum, quem in supplementum legeret. id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quae quina milia peditum et ducenos haberent, equites trecenos. Latinorum maior quam collegae decretus numerus, peditum decem milia et sexcenti equites. quattuor praeterea legiones scribi iussae, quae, si quo opus esset, educerentur. tribunos iis non permissum ut consules facerent: populus creavit. sociis nominis Latini sexdecim milia peditum et mille equites imperati. hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret, si quo res posceret. Macedonia maxime curam praebebat. in classem mille socii navales cives Romani libertini ordinis, ex Italia quingenti scribi iussi, totidem ut ex Sicilia scriberentur, et cui ea provincia evenisset, mandatum ut eos in Macedoniam, ubicumque classis esset, deportandos curaret. in Hispaniam tria milia peditum Romanorum in supplementum, trecenti equites decreti. finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina milia duceni, et treceni equites. et sociis imperare praetor, cui Hispania obvenisset, iussus quattuor milia peditum et trecentos equites.

XIII. Non sum nescius ab eadem neglegentia, qua nihil deos portendere vulgo nunc credant, [neque] nuntiari admodum nulla prodigia in publicum neque in annales referri. ceterum et mihi vetustas res scribenti nescio

quo pacto antiquus fit animus, et quaedam religio tenet, quae illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere, quae in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nuntiata, facem in caelo conspectam, et bovem feminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies caeli ardentis species adfulserat. Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrimavit. in urbe Romana duo aeditui nuntiarunt, alter in aede Fortunae anguem iubatum a compluribus visum esse, alter in aede Primigeniae Fortunae, quae in colle est, duo diversa prodigia, palmam in area enatam, et sanguine interdiu pluvisse. duo non suscepta prodigia sunt, alterum, quod in privato loco factum esset, — palmam enatam in impluvio suo T. Marcius Figulus nuntiabat —, alterum, quod in loco peregrino: Fregellis in domo L. Atrei hasta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil eius ambureret ignis, dicebatur. publicorum prodigiorum causa libri a decemviris aditi: quadraginta maioribus hostiis quibus diis consules sacrificarent ediderunt, et ut supplicatio fieret, cunctique magistratus circa omnia pulvinaria victimis maioribus sacrificarent, populusque coronatus esset. omnia, uti decemviri praeierunt, facta.

XIV. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. petierunt censuram principes civitatis, C. Valerius Laevinus P. Postumius Albinus P. Mucius Scaevola M. Iunius Brutus C. Claudius Pulcher Ti. Sempronius Gracchus. hos duos censores creavit populus Romanus. cum dilectus habendi maior quam alias propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, quod et iuniores non responderent. adversus quos C. Sulpicius et M. Claudius praetores plebis causam egerunt. non consulibus, sed ambitiosis consulibus dilectum difficilem esse: neminem invitum militem ab iis fieri. id ut ita esse scirent et patres conscripti, praetores, quibus et vis imperii minor et auctoritas esset, dilectum, si ita senatui videretur, perfecturos esse. id praetoribus magna patrum ** non sine sugillatione consulum manda-

tum est. censores ut eam rem adiuvarent, ita in contione edixerunt, legem censui censendo dicturos esse, ut praeter commune omnium civium iusiurandum haec adiurarent „tu minor annis sex et quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii Ti. Sempronii censorum ad dilectum prodibis; et quotiescumque dilectus erit, quamdiu hi censores magistratum habebunt, si miles factus non eris, in dilectu prodibis?" item quia fama erat multos ex Macedonicis legionibus incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abesse, edixerunt de militibus P. Aelio C. Popillio consulibus postve eos consules in Macedoniam scriptis, ut qui eorum in Italia essent, intra dies triginta, censi prius apud sese, in provinciam redirent; qui in patris aut avi potestate essent, eorum nomina ad se ederentur. missorum quoque causas sese cognituros esse; et quorum ante emerita stipendia gratiosa missio sibi visa esset, eos milites fieri iussuros. hoc edicto litterisque censorum per fora et conciliabula dimissis tanta multitudo iuniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba insolita esset. XV. praeter dilectum eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quattuor a C. Sulpicio praetore scriptae legiones sunt, intraque undecim dies dilectus est perfectus. consules deinde sortiti provincias sunt. nam praetores propter iurisdictionem maturius sortiti erant. urbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat; Hispaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. consulum Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit. Latinisque actis Marcius extemplo est profectus. Caepione deinde referente ad senatum, quas ex novis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret, decrevere patres, ut C. Sulpicius M. Claudius praetores ex his quas scripsissent legionibus, quas videretur, consuli darent. indigne patiens praetorum arbitrio consulem subiectum, dimisso senatu ad tribunal praetorum stans postulavit, ex senatus consulto destinarent sibi duas legiones. praetores consulis in eligendo arbitrium fecerunt.

Senatum deinde censores legerunt: M. Aemilius Lepidus princeps ab tertiis iam censoribus lectus. septem e senatu eiecti sunt. in censu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis census docuit, in provinciam cogebant: causas stipendiis missorum cognoscebant, et cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adigebant „ex tui animi sententia, tu ex edicto C. Claudii Ti. Sempronii censorum in provinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris?" XVI. in equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit: multis equos ademerunt. in ea re cum equestrem ordinem offendissent, flammam invidiae adiecere edicto, quo edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fulvio A. Postumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve aut adfinis eius conductionis esset saepe id querendo veteres publicani cum impetrare nequissent ab senatu, ut modum potestati censoriae imponerent, tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatae contentione iratum censoribus, patronum causae nancti sunt. clientem libertinum parietem in Sacra via adversus aedes publicas demoliri iusserant, quod publico inaedificatus esset. appellati a privato tribuni. cum praeter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignera capienda miserunt, multamque pro contione privato dixerunt. hinc contentione orta cum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur, quae publica vectigalia, ultro tributa C. Claudius et Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset: ab integro locarentur, et ut omnibus redimendi et conducendi promiscue ius esset. diem ad eius rogationem concilio tribunus plebis dixit. qui postquam venit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente silentium fuit: cum Claudio obstreperetur, audientiam facere praeconem iussit. eo facto avocatam a se contionem tribunus questus et in ordinem se coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. postero die ingentes tumultus ciere. Ti Gracchi primum bona consecravit,

quod in multa pignoribusque eius, qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coegisset; C. Claudio diem dixit, quod contionem ab se avocasset; et utrique censori perduellionem se iudicare pronuntiavit, diemque comitiis a C. Sulpicio praetore urbano petiit. non recusantibus censoribus qui minus primo quoque tempore iudicium de se populus faceret, in ante dies octavum et septimum Kal. Octobres comitiis perduellionis dicta dies. censores extemplo in atrium Libertatis escenderunt, et ibi signatis tabellis publicis clausoque tabulario et dimissis servis publicis negarunt se prius quicquam publici negotii gesturos, quam iudicium populi de se factum esset. prior Claudius causam dixit; et cum ex duodecim centuriis equitum octo censorem condemnassent multaeque aliae primae classis, extemplo principes civitatis in conspectu populi annulis aureis positis vestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent. maxime tamen sententiam vertisse dicitur Ti. Gracchus, quod cum clamor undique plebis esset periculum Graccho non esse, conceptis verbis iuravit, si collega damnatus esset, non exspectato de se iudicio comitem exsilii eius futurum. adeo tamen ad extremum spei venit reus, ut octo centuriae ad damnationem defuerint. absoluto Claudio tribunus plebis negavit se Gracchum morari.

XVII. Eo anno postulantibus Aquileiensium legatis, ut numerum colonorum augerent, mille et quingentae familiae ex senatus consulto scriptae, triumvirique qui eas deducerent missi sunt T. Annius Luscus P. Decius Subulo M. Cornelius Cethegus. eodem anno C. Popillius et Cn. Octavius legati, qui in Graeciam missi erant, senatus consultum Thebis primum recitatum per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret praeterquam quod senatus censuisset. hoc fiduciam in posterum quoque praebuerat, levatos se oneribusque impensisque, quibus alia aliis imperantibus exhauriebantur. Achaico concilio Aegii iis dato benigne locuti auditique, egregia spe futuri status fidissima gente relicta, in Aetoliam traiecerunt. ibi nondum

quidem seditio erat, sed omnia suspecta criminumque inter ipsos plena; ob quae obsidibus postulatis, neque exitu rei imposito in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyrii concilium legatis Acarnanes dederunt. ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam principum postulare, ut praesidia in urbes suas inducerentur adversus amentiam eorum, qui ad Macedonas Acarnanicam gentem trahebant; pars recusare, ne, quod bello captis et hostibus mos esset, id pacatae et sociae civitates ignominiae acciperent. iusta deprecatio haec visa. Larisam ad Hostilium proconsulem — ab eo enim missi erant — legati redierunt. Octavium retinuit secum, Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam misit.

XVIII. Perseus principio hiemis egredi Macedoniae finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani, sub tempus brumae, cum inexsuperabiles ab Thessalia montes nivis altitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosque, ne quid averso se in Romanum bellum periculi adesset, cum a Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione ab Romanis praestarent, Dardanos recens domuisset bellum, solum infestum esse Macedoniae latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis et aditum praebentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem iam diu dubium in societatem perlici posse, cum decem milibus peditum, quorum pars phalangitae erant, et duobus milibus levium armorum et quingentis equitibus profectus Stuberam venit. inde frumento complurium dierum sumpto, iussoque apparatu oppugnandarum urbium sequi, tertio die ad Uscanam — Penestianae terrae ea maxima urbs est — posuit castra, prius tamen quam vim admoveret missis qui temptarent nunc praefectorum praesidii nunc oppidanorum animos. erat autem ibi cum iuventute Illyriorum Romanum praesidium. postquam nihil pacati referebant, oppugnare est adortus et corona eam capere conatus est. cum sine intermissione interdiu noctuque alii aliis succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent, sustinebant tamen

eam tempestatem propugnatores urbis, quia spes erat neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari. ceterum postquam vineas agi turresque excitari viderunt, victa pertinacia est. nam praeterquam quod adversus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinata obsidione. itaque cum spei nihil ad resistendum esset, C. Carvilius Spoletinus et C. Afranius a praesidio Romano missi, qui a Perseo peterent primo, ut armatos suaque secum ferentes abire sineret, dein, si id minus impetrarent, vitae tantum libertatisque fidem acciperent. promissum id benignius est ab rege quam praestitum: exire enim sua secum efferentibus iussis primum arma ademit. his urbe egressis et Illyriorum cohors — quingenti erant — et Uscanenses se urbemque dediderunt. XIX. Perseus praesidio Uscanae imposito multitudinem omnem deditorum, quae prope numero exercitum aequabat, Stuberam abducit. ibi Romanis — quattuor milia autem hominum erant — praeter principes in custodiam civitatium divisis, Uscanensibus Illyriisque venditis in Penestiam exercitum reducit ad Oaeneum oppidum in potestatem redigendum: et alioqui opportune situm, et transitus ea est in Labeates, ubi Gentius regnabat. praetereunti frequens castellum, Draudacum nomine, peritorum quidam regionis eius nihil Oaeneo capto opus esse ait, nisi in potestate et Draudacum sit: opportunius etiam ad omnia positum esse. admoto exercitu omnes extemplo dediderunt sese. qua spe celeriore deditione erectus, postquam animadvertit, quantus agminis sui terror esset, undecim alia castella eodem metu in potestatem redigit. ad perpauca vi opus fuit, cetera voluntate dedita; et in his recepti mille et quingenti dispositi per praesidia milites Romani. magno usui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo nihil in ipsos saevitum. inde ad Oaeneum perventum est, quod sine iusta oppugnatione capi non poterat. et maiore aliquanto quam cetera iuventute, et validum oppidum moenibus erat, et hinc amnis Artatus nomine, hinc mons

praealtus et aditu difficilis cingebat. haec spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus circumvallato oppido aggerem a parte superiore ducere instituit, cuius altitudine muros superaret. quod opus dum perficitur, crebris interim proeliis, quibus per excursiones et moenia sua oppidani tutabantur et opera hostium impediebant, magna eorum multitudo variis casibus absumpta est, et qui supererant, labore diurno nocturnoque et vulneribus inutiles erant. ubi primum agger iniunctus muro est, et cohors regia, quos Nicatoras appellant, transcendit, et scalis multis simul partibus impetus in urbem est factus. puberes omnes interfecti sunt; coniuges liberosque eorum in custodiam dedit; praedae alia militum cessere. Stuberam inde victor revertens ad Gentium legatos Pleuratum Illyrium, exsulantem apud se, et Adaeum Macedonem a Beroea mittit: iis mandat, ut exponerent aestatis eius hiemisque acta sua adversus Romanos Dardanosque; adicerent recentia in Illyrico hibernae expeditionis opera, hortarentur Gentium in amicitiam secum et cum Macedonibus iungendam. XX. hi transgressi iugum Scordi montis, per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi rex Gentius erat. eo acciti legati mandata exponentes benigne auditi sunt; qui responsum sine effectu tulerunt, voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis; ceterum ad conandum id quod velit pecuniam maxime deesse. haec Stuberam rettulere regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. extemplo iidem legati addito Glaucia ex numero custodum corporis remittuntur sine mentione pecuniae, qua non data barbarus inops impelli ad bellum non poterat. Ancyram inde populatus Perseus in Penestas rursum exercitum reducit, firmatisque Uscanae et circa eam per omnia castella quae receperat praesidiis in Macedoniam sese recipit.

XXI. L. Coelius legatus Romanus praeerat Illyrico; qui moveri non ausus, cum in iis locis rex esset, post profectionem demum eius conatus in Penestis Uscanam

recipere a praesidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus Lychnidum copias reduxit. inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas misit ad obsides ab his urbibus, quae in amicitia cum fide permanserant, accipiendos: procedere etiam in Parthinos — ii quoque obsides dare pepigerant — iussit. ab utraque gente sine tumultu exigit. Penestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrhachium — tum Epidamni magis celebre nomen Graecis erat — missi. Ap. Claudius acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens Phanotam, Epiri castellum, adortus oppugnare, et auxilia Athamanum Thesprotorumque praeter Romanum exercitum, ad sex milia hominum, secum adduxit; neque operae pretium fecit Cleua, qui relictus a Perseo erat, cum valido praesidio defendente. et Perseus Elimeam profectus, et circa eam exercitu lustrato, ad Stratum vocantibus Epirotis ducit. Stratus validissima tum urbs Aetoliae erat: sita est super Ambracium sinum, prope amnem Inachum. cum decem milibus peditum eo profectus est et equitibus trecentis, quos pauciores propter angustias viarum et asperitatem duxit. tertio die cum pervenisset ad Citium montem, vix transgressis propter altitudinem nivis locum quoque castris aegre invenit. profectus inde magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via aut tempestas esset, cum ingenti vexatione, praecipue iumentorum, altero die ad templum Iovis, Nicaeum quem vocant, posuit castra. ad Arachthum inde flumen itinere ingenti emenso retentus altitudine amnis ** mansit. quo spatio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progressus iter obvium Archidamum principem Aetolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit. XXII. eo die ad finem agri Aetoli castra posita: inde altero die ad Stratum perventum; ubi prope Inachum amnem castris positis cum exspectaret effusos omnibus portis Aetolos in fidem suam venturos, clausas portas atque ipsa ea nocte, qua venerat, receptum Romanum praesidium cum C. Popillio legato invenit. principes qui praesentis Archidami auctoritate compulsi regem arces-

sierant, obviam egresso Archidamo segniores facti locum adversae factioni dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia arcessendum. in tempore et Dinarchus, praefectus equitum gentis Aetolorum, cum sexcentis peditibus et equitibus *centum venit.* satis constabat eum tamquam ad Persea tendentem Stratum venisse, mutato deinde cum fortuna animo Romanis se, adversus quos venerat, iunxisse. nec Popillius securior quam debebat esse inter tam mobilia ingenia erat. claves portarum custodiamque murorum suae extemplo potestatis fecit, Dinarchum Aetolosque cum iuventute Stratiorum in arcem per praesidii speciem amovit. Perseus ab imminentibus superiori parti urbis tumulis temptatis colloquiis, cum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque milia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. ibi consilio advocato cum Archidamus Epirotarumque transfugae retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis praeparatis commeatibus, cum inopiam prius obsidentes quam obsessi sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erant, territus in Aperantiam castra movit. Aperanti eum propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque consensu omnium acceperunt: is ipse cum octingentorum militum praesidio his est praepositus. XXIII. rex cum non minore vexatione iumentorum hominumque, quam venerat, in Macedoniam rediit: Appium tamen ab obsidione Phanotes fama ducentis ad Stratum Persei summovit. Cleuas cum praesidio impigrorum iuvenum insecutus sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius superatis angustiis, in campo, quem Meleona vocant, stativa dierum paucorum habuit. interim Cleuas adsumpto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti; Philostratus cum cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. in palatos populatores cum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem insessam ab ho-

stibus praecipitant. inde mille occisis, centum ferme captis, et ubique prospere gesta re prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius nequiquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque et si qui alii Epirotae erant praesidiis cum Italicis militibus in Illyricum regressus, per Parthinorum socias urbes in hiberna militibus dimissis, ipse Romam sacrificii causa rediit. Perseus ex Penestarum gente mille pedites ducentos equites revocatos Cassandream, praesidio ut essent, misit. ab Gentio eadem adferentes redierunt. nec deinde alios atque alios mittendo temptare eum destitit, cum appareret quantum in eo praesidii esset, nec tamen impetrare ab animo posset, ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret.

TITI LIVI

AB URBE CONDITA

LIBER XLIV.

EPITOME. Q. Marcius Philippus per invios saltus penetraverat in Macedoniam, compluresque urbes occupavit. Rhodii misere legatos Romam, minantes se Perseo auxilio futuros, nisi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam iungeret. indigne id latum. cum id bellum L. Aemilio Paulo, sequentis anni consuli iterum, mandatum esset, Paulus in contione precatus, ut quidquid diri populo Romano immineret, in domum suam converteretur, et in Macedoniam profectus, vicit Persen totamque Macedoniam in potestatem redegit. antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum praedixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura esset. Gentius quoque, rex Illyriorum, cum rebellasset, a L. Anicio praetore victus venit in deditionem, et cum uxore et liberis et propinquis Romam missus est. legati Alexandria a Cleopatra et Ptolemaeo regibus venerunt querentes de Antiocho rege Syriae, quod his bellum inferret. Perses sollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami et Gentio rege Illyriorum, quia iis pecuniam quam promiserat non dabat, relictus ab his est.

I. Principio veris, quod hiemem eam, qua haec gesta sunt, insecutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus consul cum quinque milibus, quod in supplementum legionum secum traiecturus erat, Brundisium pervenit. M. Popillius consularis et alii pari nobilitate adolescentes tribuni militum in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. per eos dies et C. Marcius Figulus praetor, cui classis provincia evenerat, Brundisium venit; et simul ex Italia profecti Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniae portum tenuerunt. inde consul ad Ambraciam egressus itinere terrestri petit Thessaliam, praetor superato Leucata Corinthium sinum invectus et Creusae relictis navibus terra et ipse per mediam Boeotiam — diei unius expedito iter est — Chalcidem ad classem contendit. castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palaepharsalum habebat sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, et sociis cum fide cultis et ab omni genere iniuriae defensis. audito successoris adventu cum arma viros equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obviam venienti consuli processit. et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac Romani nominis, et in rebus deinde gerendis ** proconsul enim ad exercitum ** paucis post diebus consul contionem apud milites habuit. orsus a parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem, adiecit post scelere partum regnum veneficia, caedes, latrocinio nefando petitum Eumenen, iniurias in populum Romanum, direptiones sociarum urbium contra foedus, ea omnia quam diis quoque invisa essent, sensurum in exitu rerum suarum: favere enim pietati fideique deos, per quae populus Romanus ad tantum fastigii venerit. vires deinde populi Romani, iam terrarum orbem complectentis, cum viribus Macedoniae, exercitus cum exercitibus comparavit: quanto maiores Philippi Antiochique opes non maioribus copiis fractas esse? II. huius generis adhortatione accensis militum animis, consultare de summa gerendi belli coepit. eo et C. Marcius praetor a Chalcide classe accepta venit.

placuit non ultra morando in Thessalia tempus terere, sed movere extemplo castra atque inde pergere in Macedoniam et praetorem dare operam, ut eodem tempore classis quoque invehatur hostium littoribus. praetore dimisso consul menstruum iusso milite secum ferre profectus decimo post die quam exercitum acceperat, castra movit; et unius diei progressus iter convocatis itinerum ducibus cum exponerent in consilio iussisset, qua quisque ducturus esset, summotis iis quam potissimum peteret, rettulit ad consilium. aliis per Pythium placebat via, aliis per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hostilius consul, aliis praeter Ascuridem paludem. restabat aliquantum viae communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum castra posituri erant, deliberatio eius rei differtur. in Perrhaebiam inde ducit, et inter Azorum et Dolichen stativa habuit ad consulendum rursus quam potissimum capesseret viam. per eosdem dies Perseus, cum appropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omnes saltus insidere praesidiis statuit. in iugum Cambuniorum montium — Volustana ipsi vocant — decem milia levis armaturae iuvenum cum duce Asclepiodoto mittit; ad castellum quod super Ascuridem paludem erat — Lapathus vocatur locus — Hippias tenere saltum cum duodecim milium Macedonum praesidio iussus. ipse cum reliquis copiis primo circa Dium stativa habuit, deinde, adeo ut obtorpuisse inops consilii videretur, cum equitibus expeditis littore nunc Heracleum nunc Philam percurrebat, eodem inde cursu Dium repetens.

III. Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter Ottolobum diximus regis castra ** praemitti tamen quattuor milia armatorum ad loca opportuna praeoccupanda placuit; quis praepositi sunt M. Claudius Q. Marcius consulis filius. confestim et universae copiae sequebantur. ceterum adeo ardua et aspera et confragosa via fuit, ut praemissi expediti biduo quindecim milium passuum aegre itinere confecto castra posuerint **. Dierum quem cepere locum appellant. inde postero die septem milia progressi, tumulo haud procul hostium castris

capto, nuntium ad consulem remittunt perventum ad hostem esse; loco se tuto et ad omnia opportuno consedisse; ut quantum extendere iter posset consequeretur. sollicito consuli et propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, et eorum vicem, quos paucos inter media praesidia hostium praemiserat, nuntius ad Ascuridem paludem occurrit. addita igitur et ipsi fiducia est, coniunctisque copiis castra tumulo qui tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat, sunt acclinata. non hostium modo castra, quae paulo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium et Philam oraque maris late patente ex tam alto iugo prospectu oculis subicitur. quae res accendit militi animos, postquam summam belli ac regias omnes copias terramque hostilem tam e propinquo conspexerunt. itaque cum alacres, protinus duceret ad castra hostium, consulem hortarentur, dies unus fessis labore viae ad quietem datus est. tertio die, parte copiarum ad praesidium castrorum relicta, consul ad hostem ducit. IV. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat; qui ex quo castra Romana in tumulo conspexit, praeparatis ad certamen animis suorum venienti agmini consulis obvius fuit. et Romani expediti ad pugnam exierant et hostes: levis armatura erat, promptissimum genus ad lacessendum certamen. congressi igitur extemplo tela coniecerunt; multa utrimque vulnera temerario incursu et accepta et illata: pauci utriusque partis ceciderunt. irritatis in posterum diem animis maioribus copiis atque infestius concursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem fuisset: iugum montis in angustum dorsum cuneatum vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. itaque paucis pugnantibus cetera multitudo, praecipue qui gravium armorum erant, spectatores pugnae stabant: levis armatura etiam per amfractus iugi procurrere, et ab lateribus cum levi armatura conserere, per iniqua atque aequa loca pugnam petere. ac pluribus ea die vulneratis quam interfectis proelium nocte diremptum est.

Tertio die egere consilio Romanus imperator: nam neque manere in iugo inopi neque regredi sine flagitio

atque etiam periculo, secedenti ex superioribus locis instare hostis poterat; nec aliud restabat quam audacter commissum pertinaci audacia, quae prudens interdum in exitu est, corrigere. ventum quidem erat eo, ut si hostem similem antiquis Macedonum regibus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. sed cum ad Dium per littora cum equitibus vagaretur rex, et ab duodecim milibus prope clamorem et strepitum pugnantium audiret, nec auxit copias integros fessis summittendo, neque ipse, quod plurimum intererat, certamini adfuit, cum Romanus imperator maior sexaginta annis et praegravis corpore omnia militaria munera ipse impigre obiret. egregie ad ultimum in audacter commisso perseveravit; et Popillio relicto in custodia iugi, per invia transgressurus, praemissis qui repurgarent iter, Attalum et Misagenem cum suae gentis utrumque auxiliaribus praesidio esse saltum aperientibus iubet, ipse equites impedimentaque prae se habens cum legionibus agmen cogit. V. inenarrabilis labor descendentibus cum ruina iumentorum sarcinarumque. progressis vixdum quattuor milia passuum nihil optabilius esse quam redire qua venerant, si possent. hostilem prope tumultum agmini elephanti praebebant, qui ubi ad invia venerant, deiectis rectoribus cum horrendo stridore pavorem ingentem, equis maxime, incutiebant, donec traducendi eos ratio inita est. per proclive sumpto fastigio longi duo validi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur, distantes inter se paulo plus quam quanta belluae latitudo est: in eos transverso incumbente tigno ad tricenos longi pedes, ut pons esset, iniungebantur, humusque insuper iniciebatur. modico deinde infra intervallo similis alter pons, dein tertius, et plures ex ordine, qua rupes abscisae erant, fiebant. solido procedebat elephans in pontem; cuius priusquam in extremum procederet, succisis asseribus collapsus pons usque ad alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat. alii elephanti pedibus insistentes, alii clunibus subsidentes prolabebantur. ubi planities altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec

ad aequiorem vallem perventum est. paulo plus septem milia die Romani processerunt; minimum pedibus itineris confectum. plerumque provolventes se simul cum armis aliisque oneribus cum omni genere vexationis processerunt, adeo ut ne dux quidem et auctor itineris infitiaretur parva manu deleri omnem exercitum potuisse. nocte ad modicam planitiem pervenerunt; neque an infestus is locus esset saeptus undique circumspiciendi spatium fuit. vix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nanctis locum postero quoque die in tam cava valle opperiri Popillium ac relictas cum eo copias necesse fuit; quos et ipsos, cum ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter vexavit. tertio die coniunctis copiis eunt per saltum, quem incolae Callipeucen appellant. quarto inde die per aeque invia, sed adsuetudine peritius et meliore cum spe, quod nec hostis umquam apparebat et mari appropinquabant, degressi in campos inter Heracleum et Libethrum posuerunt castra peditum, quorum pars maior tumulos tenebat. ibi vallo campi quoque partem, ubi eques tenderet, amplectebantur.

VI. Lavanti regi dicitur nuntiatum hostes adesse. quo nuntio cum pavidus exsiluisset e solio, victum se sine proelio clamitans proripuit; et subinde per alia aliaque pavida consilia et imperia trepidans, duos ex amicis Pellam, alterum usque ad pathum ** pecunia deposita erat ** ex praesidiis revocat, omnesque aditus aperit bello. ipse ab Dio auratis statuis omnibus raptis, ne praeda hosti essent, incolas eius loci demigrare Pydnam cogit: et quae temeritas consulis videri potuisset, quod eo processisset, unde invito hoste regredi nequiret, eam non inconsultam audaciam fecit. duos enim saltus, per quos inde evadere possent, habebant Romani, unum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam praeter Dium; quae utraque regiis tenebantur praesidiis. itaque si dux intrepidus decem dies primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset, neque receptus Romanis per Tempe in Thessaliam neque commeatibus pervehendis eo patuisset iter sunt enim Tempe saltus, etiamsi non bello fiat infestus,

transitu difficilis. nam praeter angustias per quinque milia, qua exiguum iumento onusto iter est, rupes utrimque ita abscisae sunt, ut despici vix sine vertigine quadam simul oculorum animique possit. terret et sonitus et altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. hic locus tam suapte natura infestus per quattuor distantia loca praesidiis regiis fuit insessus. unum in primo aditu ad Gonnum erat, alterum Condylo, castello inexpugnabili, tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant, quartum viae ipsi, qua et media et angustissima vallis est, impositum, quam vel decem armatis tueri facile est. intercluso per Tempe simul aditu commeatibus simul reditu, ipsi montes per quos descenderant repetendi erant. quod, ut furto fefellerant, ita propalam, tenentibus superiora cacumina hostibus non poterant; et experta difficultas spem omnem incidisset. supererat nihil aliud in temere commisso quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hostes; quod, nisi dii mentem regi ademissent, et ipsum ingentis difficultatis erat. nam cum Olympi radices montis paulo plus quam mille passuum ad mare relinquant spatium, cuius dimidium loci occupat ostium late restagnans Baphyri amnis, partem planitiae aut Iovis templum aut oppidum tenet, reliquum perexiguum fossa modica valloque claudi poterat, et saxorum ad manum silvestrisque materiae tantum erat, ut vel murus obici turresque excitari potuerint. quorum nihil cum dispexisset caecata mens subito terrore, nudatis omnibus praesidiis patefactisque bello ad Pydnam refugit.

VII. Consul plurimum et praesidii et spei cernens in stultitia et segnitia hostis, remisso nuntio ad Sp. Lucretium Larisam, ut castella relicta ab hoste circa Tempe occuparet, praemisso Popillio ad explorandos transitus circa Dium, postquam patere omnia in omnes partes animadvertit, secundis castris pervenit ad Dium, metarique sub ipso templo, ne quid sacro in loco violaretur, iussit. ipse urbem ingressus, sicut non magnam, ita exornatam publicis locis et multitudine statuarum munitamque egregie, vix satis credere in tantis rebus sine causa relictis non

aliquem subesse dolum. unum diem ad exploranda circa omnia moratus castra movet; satisque credens in Pieria frumenti copiam fore eo die ad amnem nomine Mityn processit. postero die progressus Agassas urbem tradentibus sese ipsis recepit; et ut reliquorum Macedonum animos sibi conciliaret, obsidibus contentus sine praesidio relinquere se eis urbem immunesque ac suis legibus victuros est pollicitus. progressus inde diei iter ad Ascordum flumen posuit castra; et quantum procederet longius a Thessalia, eo maiorem rerum omnium inopiam sentiens regressus ad Dium est dubitatione omnibus exempta, quid intercluso ab Thessalia patiendum fuisset, cui procul inde abscedere tutum non esset. Perseus coactis in unum omnibus copiis ducibusque increpare praefectos praesidiorum, ante omnes Asclepiodotum atque Hippiam· ab his dicere claustra Macedoniae tradita Romanis esse; cuius culpae reus nemo iustius quam ipse fuisset. consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit cum commeatu naves venire — ingens enim caritas annonae ac prope inopia erat — ab invectis iam portum audit onerarias naves Magnesiae relictas esse. incerto inde quidnam agendum foret — adeo sine ulla ope hostis quae adgravaret, cum ipsa difficultate rerum pugnandum erat — peropportune litterae a Sp. Lucretio adlatae sunt castella se, quae super Tempe essent, et circa Philan tenere omnia, frumentique in iis et aliarum in usum rerum copiam invenisse. VIII. his magnopere laetus consul ab Dio ad Philan ducit, simul ut praesidium eius firmaret, simul ut militi frumentum, cuius tarda subvectio erat, divideret. ea profectio famam haudquaquam secundam habuit. nam alii metu recessisse eum ab hoste ferebant, quia manenti in Pieria proelio dimicandum foret, alii ignarum, belli quae in dies fortuna novaret, ut opperientibus sese rebus omisisse de manibus ea, quae mox repeti non possent. simul enim cessit possessione Dii, excitavit hostem, ut tunc tandem sentiret recuperanda esse quae prius sua culpa amissa forent. audita enim profectione consulis regressus Dium, quae disiecta ac

vastata ab Romanis erant, reficit. pinnas moenium decussas reponit, ab omni parte muros firmat; deinde quinque milia passuum ab urbe citra ripam Enipei amnis castra ponit, amnem ipsum transitu perdifficilem pro munimento habiturus. fluit ex valle Olympi montis, aestate exiguus, hibernis idem incitatus pluviis et supra rupes ingentes gurgites facit, et infra prorutam in mare evolvendo terram praealtas voragines, cavatoque medio alveo ripas utrimque praecipites. hoc flumine obsaeptum iter hostis credens extrahere reliquum tempus eius aestatis in animo habebat.

Inter haec consul a Phila Popillium cum duobus milibus armatorum Heracleum mittit. abest a Phila quinque milia ferme passuum, media regione inter Dium Tempeque, in rupe amni imminente positum. IX. Popillius priusquam armatos muris admoveret, misit qui magistratibus principibusque suaderent, fidem clementiamque Romanorum quam vim experiri mallent. nihil ea consilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regiis castris apparebant. tum terra marique — et classis appulsa ab littore stabat — simul armis simul operibus machinisque oppugnari coepti. iuvenes etiam quidam Romani ludicro circensi ad usum belli verso partem humillimam muri ceperunt. mos erat tum, nondum hac effusione inducta bestiis omnium gentium circum complendi, varia spectaculorum conquirere genera: nam semel quadrigis, semel desultore misso vix unius horae tempus utrumque curriculum complebat. inter cetera sexageni ferme iuvenes, interdum plures apparatioribus ludis, armati inducebantur. horum inductio ex parte simulacrum decurrentis exercitus erat, ex parte elegantioris quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum usum. cum alios decursus edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis summissioribus, tertiis magis et quartis, postremis etiam genu nixis, fastigatam, sicut tecta aedificiorum sunt, testudinem faciebant. hinc quinquaginta ferme pedum spatio distantes duo armati procurrebant, comminatique inter se, ab ima in sum-

mam testudinem per densata scuta cum evasissent, nunc velut propugnantes per oras extremae testudinis, nunc in media inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo persultabant. huic testudini simillima parti muri admota cum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis aequabantur; depulsisque iis in urbem duorum signorum milites transcenderunt. id tantum dissimile fuit, quod et in fronte extrema et ex lateribus soli non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora, sed praetenta pugnantium more. ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes laeserunt, et testudini iniecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. et consul capto iam Heracleo castra eo promovit, tamquam Dium atque inde summoto rege in Pieriam etiam progressurus. sed hiberna iam praeparans vias commeatibus subvehendis ex Thessalia muniri iubet, et eligi horreis opportuna loca, tectaque aedificari, ubi deversari portantes commeatus possent.

X. Perseus tandem e pavore eo quo attonitus fuerat recepto animo malle imperiis suis non obtemperatum esse, cum trepidans gazam in mare deici Pellae, Thessalonicae navalia iusserat incendi. Andronicus Thessalonicam missus traxerat tempus, id ipsum quod accidit, paenitentiae relinquens locum. incautior Nicias Pellae proiciendo pecuniae partem, quod fuerat ** : sed in errorem emendabilem visus lapsus esse, quod per urinatores omne ferme extractum est. tantusque pudor regi pavoris eius fuit, ut urinatores clam interfici iusserit, deinde Andronicum quoque et Nician, ne quis tam dementis imperii conscius exsisteret. inter haec C. Marcius cum classe ab Heracleo Thessalonicam profectus et agrum pluribus locis, expositis per littora armatis, late vastavit, et procurrentes ab urbe secundis aliquot proeliis trepidos intra moenia compulit. iamque ipsi urbi terribilis erat, cum dispositis omnis generis tormentis non vagi modo circa muros, temere appropinquantes, sed etiam qui in navibus erant, saxis tormento emicantibus percutiebantur. revocatis igitur in naves militibus, omissaque Thessalonicae op-

pugnatione Aeniam inde petunt. quindecim milia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertili agro. pervastatis finibus eius legentes oram Antigoneam perveniunt. ibi egressi in terram primo et vastarunt agros passim, et aliquantum praedae contulerunt ad naves. dein palatos eos adorti Macedones, mixti pedites equitesque, fugientes effuse ad mare persecuti quingentos ferme occiderunt et non minus ceperunt. nec aliud quam ultima necessitas, cum recipere se tuto ad naves prohiberentur, animos militum Romanorum simul desperatione alia salutis simul indignitate irritavit. redintegrata in littore pugna est; adiuvere qui in navibus erant. ibi Macedonum ducenti ferme caesi, par numerus captus.

Ab Antigonea classis profecta ad agrum Pallenensem escensionem ad populandum fecit. finium is ager Cassandrensium erat, longe fertilissimus omnis orae, quam praetervecti fuerant. ibi Eumenes rex viginti tectis navibus ab Elea profectus obvius fuit, et quinque missae a Prusia rege tectae naves. XI. hac virium accessione animus crevit praetori, ut Cassandream oppugnaret. condita est a Cassandro rege in ipsis faucibus, quae Pallenensem agrum ceterae Macedoniae iungunt, hinc Toronaico hinc Macedonico saepta mari. eminet namque in altum lingua in qua sita est, nec minus quam inclutus magnitudine Atho mons excurrit, obversa in regionem Magnesiae duobus imparibus promontoriis, quorum maiori Posideum est nomen, minori Canastraeum. divisis partibus oppugnare adorti. Romanus ad Clitas quas vocant munimenta, cervis etiam obiectis, ut viam intercluderet, a Macedonico ad Toronaicum mare perducit. ab altera parte euripus est: inde Eumenes oppugnabat. Romanis in fossa complenda, quam nuper obiecerat Perseus, plurimum erat laboris. ibi quaerenti praetori, quia nusquam cumuli apparebant, quo regesta e fossa terra foret, monstrati sunt fornices: non ad eandem crassitudinem qua veterem murum, sed simplici laterum ordine structos esse. consilium igitur cepit transfosso pariete iter in urbem patefacere. fallere autem ita se posse, si muros a parte alia scalis

adortus tumultu iniecto in custodiam eius loci propugnatores urbis avertisset. erant in praesidio Cassandreae, praeter non contemnendam iuventutem oppidanorum, octingenti Agrianes et duo milia Penestarum Illyriorum, a Pleurato inde missi, bellicosum utrumque genus. his tuentibus muros, cum subire Romani summa vi niterentur, momento temporis parietes fornicum perfossi urbem patefecerunt. quod si qui irrupere armati fuissent, extemplo cepissent. hoc ubi perfectum esse opus militibus nuntiatum est, clamorem alacres gaudio repente tollunt, aliis parte alia in urbem irrupturis. XII. hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor vellet. postquam patere urbem accepere praefecti praesidii Phylo et Philippus, pro eo qui occupasset adgredi opus factum esse rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque erumpunt, Romanosque, qui alii aliunde coibant convocabanturque, ut signa in urbem inferrent, incompositos atque inordinatos fugant persequunturque ad fossam, in quam compulsos ruina cumulant. sexcenti ferme ibi interfecti, omnesque prope, qui inter murum fossamque deprensi erant, vulnerantur. ita suo ipse conatu perculsus praetor segnior ad alia factus consilia erat. et ne Eumeni quidem, simul a mari simul a terra adgredienti, quicquam satis procedebat. placuit igitur utrique custodiis firmatis, ne quod praesidium ex Macedonia intromitti posset, quoniam vis aperta non processisset, operibus moenia oppugnare. haec parantibus his decem regii lembi ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, cum in salo stantes hostium naves conspexissent, ipsi obscura nocte, simplici ordine, quam poterant proxime littus tenentes, intrarunt urbem. huius novi praesidii fama absistere oppugnatione simul Romanos regemque coegit. circumvecti promontorium ad Toronen classem appulerunt. eam quoque oppugnare adorti, ubi valida defendi manu animadverterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. ibi cum appropinquantes repleta moenia armatis vidissent, praetervecti ad Iolcon classem appulerunt, inde agro vastato Demetriadem quoque adgressuri.

XIII. Inter haec et consul, ne segnis sederet tantum in agro hostico, M. Popillium cum quinque milibus militum ad Meliboeam urbem oppugnandam mittit. sita est in radicibus Ossae montis, qua parte in Thessaliam vergit, opportune imminens super Demetriadem. primus adventus hostium perculit incolas loci: collectis deinde e necopinato pavore animis discurrunt armati ad portas ac moenia, qua suspecti aditus erant; spemque extemplo inciderunt capi primo impetu posse. obsidio igitur parabatur, et opera oppugnationum fieri coepta. Perseus cum audisset simul Meliboeam a consulis exercitu oppugnari, simul classem Iolci stare, ut inde Demetriadem adgrederetur, Euphranorem quendam ex ducibus cum delectis duobus milibus Meliboeam mittit. eidem imperatum, ut si a Meliboea summovisset Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem castra moverent Romani. et ab oppugnatoribus Meliboeae, cum in superioribus locis repente apparuisset, cum trepidatione multa relicta opera sunt ignisque iniectus. ita a Meliboea abscessum est. Euphranor soluta unius urbis obsidione Demetriadem extemplo ducit. nocte * moenia modo sed agros etiam confiderunt se a populationibus tueri posse; et eruptiones in vagos populatores non sine vulneribus hostium factae sunt. circumvecti tamen moenia sunt praetor et rex, situm urbis contemplantes, si qua parte temptare aut opere aut vi possent. fama fuit per Cydantem Cretensem et Antimachum, qui Demetriadi praeerat, tractatas inter Eumenen et Persea condiciones amicitiae. ab Demetriade certe abscessum est. Eumenes ad consulem navigat; gratulatus quod prospere Macedoniam intrasset, Pergamum in regnum abit. Marcius Figulus praetor parte classis in hiberna Sciathum missa cum reliquis navibus Oreum Euboeae petit, eam urbem aptissimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia quique in Thessalia erant, mitti commeatus possent. de Eumene rege longe diversa tradunt. si Valerio Antiati credas, nec classe adiutum ab eo praetorem esse, cum saepe eum litteris arcessisset, tradit, nec cum gratia ab consule profectum in Asiam, in-

dignatum, quod ut iisdem castris tenderet permissum non fuerit. ne ut equites quidem Gallos, quos secum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuisse. Attalum fratrem eius et remansisse apud consulem, et sinceram eius fidem aequali tenore egregiamque operam in eo bello fuisse.

XIV. Dum bellum in Macedonia geritur, legati Transalpini ab regulo Gallorum — Balanos ipsius traditur nomen; gentis ex qua fuerit, non traditur — Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. gratiae ab senatu actae muneraque missa, torquis aureus duo pondo et paterae aureae quattuor pondo, equus phaleratus armaque equestria. secundum Gallos Pamphylii legati coronam auream ex viginti milibus Philippeorum factam in curiam intulerunt, petentibusque iis, ut id donum in cella Iovis optimi maximi ponere et sacrificare in Capitolio liceret, permissum; benigneque amicitiam renovare volentibus legatis responsum, et binum milium aeris singulis missum munus. tum ab rege Prusia et paulo post ab Rhodiis de eadem re longe aliter disserentes legati auditi sunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perseo egit. Prusiae preces magis quam postulatio fuere, profitentis et ad id tempus se cum Romanis stetisse, et quoad bellum foret, staturum. ceterum cum ad se a Perseo legati venissent de finiendo cum Romanis bello, et iis pollicitum deprecatorem apud senatum futurum, petere, si possent inducere in animum ut finiant iram, se quoque in gratia reconciliatae pacis ponerent. haec regii legati. Rhodii superbe commemoratis meritis erga populum Romanum, et paene victoriae, utique de Antiocho rege, maiore parte ad se vindicata, adiecerunt, cum pax inter Macedonas Romanosque esset, sibi amicitiam cum rege Perseo coeptam. eam se invitos, nullo eius in se merito, quoniam ita Romanis visum sit in societatem se belli trahere, interrupisse. tertium se annum multa eius incommoda belli sentire. mari enim intercluso penuria premi insulam inopem amissis maritimis ** colendi atque commeatibus. cum id ultra pati non possent, legatos alios

ad Persea in Macedoniam misisse, qui ei denuntiarent Rhodiis placere pacem eum componere cum Romanis; se Romam eadem nuntiatum missos. per quos stetisset, quo minus belli finis fieret, adversus eos quid sibi faciendum esset Rhodios consideraturos esse. ne nunc quidem haec sine indignatione legi audirive posse certum habeo. inde existimari potest, qui habitus animorum audientibus ea patribus fuerit. XV. Claudius nihil responsum auctor est: tantum senatus consultum recitatum, quo Caras et Lycios liberos esse iuberet populus Romanus, litterasque extemplo ad utramque gentem sciret indicatum mitti; qua audita re principem legationis, cuius magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, corruisse. alii responsum esse tradunt populum Romanum et principio eius belli haud vanis auctoribus compertum habuisse Rhodios cum Perseo rege adversus rem publicam suam occulta consilia inisse; et si id ante dubium fuisset, legatorum paulo ante verba ad certum redegisse; et plerumque ipsam se fraudem, etiamsi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuntio in orbe terrarum arbitria belli pacisque agere; Rhodiorum nutu arma sumpturos posituros que Romanos esse. iam non deos foederum testes, sed Rhodios habituros. itane tandem? ni pareatur iis exercitusque de Macedonia deportentur, visuros esse, quid sibi faciendum sit? quid Rhodii visuri sint, ipsos scire. populum certe Romanum devicto Perseo, quod prope diem sperent fore, visurum, ut pro meritis cuiusque in eo bello civitatis gratiam dignam referat. munus tamen legatis in singulos binum milium aeris missum est: quod ii non acceperunt.

XVI. Litterae deinde recitatae Q. Marcii consulis sunt, quemadmodum saltu superato in Macedoniam transisset. ibi et ex aliis locis commeatus * prospectos in hiemem habere, et ab Epirotis viginti milia modium tritici, decem hordei sumpsisse: ut pro eo frumento pecunia Romae legatis eorum curaretur. vestimenta militibus ab Roma mittenda esse. equis ducentis ferme opus esse, maxime Numidis; nec sibi in his locis ullam copiam esse. senatus consultum ut ea omnia ex litteris consulis fierent factum.

est. C. Sulpicius praetor sex milia togarum, triginta tunicarum et equos deportanda in Macedoniam praebendaque arbitratu consulis locavit, et legatis Epirotarum pecuniam pro frumento solvit; et Onesimum Pythonis filium, nobilem Macedonem, in senatum introduxit. is pacis semper auctor regi fuerat, monueratque, sicut pater eius Philippus institutum usque ad ultimum vitae diem servabat quotidie bis in die foederis icti cum Romanis perlegendi, ut eum morem, si non semper, crebro tamen usurparet. postquam deterrere eum a bello nequiit, primo subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis, quae non probabat, coepit: postremo cum suspectum se esse cerneret et proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit, magno usui consuli fuit. ea introductus in curiam cum memorasset, senatus in formulam sociorum eum referri iussit, locum lautia praeberi, agri Tarentini, qui publicus populi Romani esset, ducenta iugera dari, et aedes Tarenti emi. uti ea curaret, C. Decimio praetori mandatum.

Censores censum idibus Decembribus severius quam ante habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accusarat, tribu quoque is motus et aerarius factus. ad opera publica facienda cum eis dimidium ex vectigalibus eius anni attributum ex senatus consulto a quaestoribus esset, Ti. Sempronius ex ea pecunia quae ipsi attributa erat, aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum, lanienasque et tabernas coniunctas in publicum emit, basilicamque faciendam curavit, quae postea Sempronia appellata est.

XVII. Iam in exitu annus erat, et propter Macedonici maxime belli curam in sermonibus homines habebant, quos in annum consules ad finiendum tandem id bellum crearent. itaque senatus consultum factum est, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. senatus consultum Sulpicius praetor ad consulem *misit*, *literasque consulis* post paucos dies recitavit, quibus ante diem ** in urbem venturum. et consul ma-

turavit, et comitia eo die qui dictus erat sunt perfecta. consules creati L. Aemilius Paulus iterum, quarto decimo anno postquam primo consul fuerat, et C. Licinius Crassus. praetores postero die facti Cn. Baebius Tamphilus L. Anicius Gallus Cn. Octavius P. Fonteius Balbus M. Aebutius Helva C. Papirius Carbo. omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. itaque designatos extemplo sortiri placuit provincias, ut utri Macedonia consuli cuique praetori classis venisset sciretur, ut iam inde cogitarent pararentque quae bello usui forent, senatumque consulerent, si qua re consulto opus esset. Latinas, ubi magistratum inissent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere, neque consulem cui eundum in Macedoniam esset teneri. his decretis consulibus Italia et Macedonia, praetoribus praeter duas iurisdictiones in urbe classis et Hispania et Sicilia et Sardinia provinciae nominatae sunt. consulum Aemilio Macedonia, Licinio Italia evenit. praetores Cn. Baebius urbanam, L. Anicius peregrinam et si quo senatus censuisset, Cn. Octavius classem, P. Fonteius Hispaniam, *M. Aebutius Siciliam*, C. Papirius Sardiniam est sortitus.

XVIII. Extemplo apparuit omnibus non segniter id bellum L. Aemilium gesturum, praeterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctesque intentus ea sola, quae ad id bellum pertinerent, animo agitabat. iam omnium primum a senatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus visendos classemque et comperta referenda, quid aut terrestribus aut navalibus copiis opus esset; praeterea ut explorarent copias regias, quantum possent, quaque provincia nostra, qua hostium foret; utrum intra saltus castra Romani haberent, an iam omnes angustiae exsuperatae, et in aequa loca pervenissent; qui fideles nobis socii, qui dubii suspensaeque ex fortuna fidei, qui certi hostes viderentur; quanti praeparati commeatus, et unde terrestri itinere, unde navibus supportarentur; quid ea aestate terra marique rerum gestarum esset: ex his bene cognitis certa in futurum consilia capi posse. senatus Cn. Servilio consuli negotium dedit, ut is in Macedo-

niam, quos L. Aemilio videretur, legaret. legati biduo post profecti Cn. Domitius Ahenobarbus A. Licinius Nerva L. Baebius.

Bis in exitu anni eius lapidatum esse nuntiatum est, in Romano agro, simul in Veienti. bis novemdiale sacrum factum est. sacerdotes eo anno mortui sunt P. Quinctilius Varus flamen Martialis et M. Claudius Marcellus decemvir; in cuius locum Cn. Octavius suffectus. et iam magnificentia crescente notatum est ludis circensibus P. Cornelii Scipionis Nasicae et P. Lentuli aedilium curulium sexaginta tres Africanas et quadraginta ursos et elephantos lusisse.

XIX. L. Aemilio Paulo C. Licinio consulibus, idibus Martiis principio insequentis anni, cum in exspectatione patres fuissent, maxime quidnam consul de Macedonia, cuius ea provincia esset, referret, nihil se habere Paulus quod referret, cum nondum inde legati redissent, dixit. ceterum Brundisii legatos iam esse, bis ex cursu Dyrrhachium reiectos. cognitis mox quae nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. et ne quid profectionem suam teneret, pridie idus Apriles Latinis esse constitutam diem. sacrificio rite perfecto se et Cn. Octavium, simul senatus censuisset, exituros esse. C. Licinio collegae suo fore curae se absente, ut, si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. interea legationes exterarum nationum audiri posse. primi Alexandrini legati ab Ptolemaeo et Cleopatra regibus vocati sunt. sordidati, barba et capillo promisso, cum ramis oleae ingressi curiam procubuerunt, et oratio quam habitus fuit miserabilior. Antiochus Syriae rex, qui obses Romae fuerat, per honestam speciem maioris Ptolemaei reducendi in regnum, bellum cum minore fratre eius, qui tum Alexandream tenebat, gerens, et ad Pelusium navali proelio victor fuerat, et tumultuario opere ponte per Nilum facto transgressus cum exercitu obsidione ipsam Alexandream terrebat, nec procul abesse quin poteretur regno opulentissimo videbatur. ea legati querentes orabant senatum, ut opem regno regibusque amicis imperio ferrent. ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud

omnes reges gentesque auctoritatem esse, ut si legatos misissent, qui denuntiarent non placere senatui sociis regibus bellum fieri, extemplo abscessurus a moenibus Alexandreae abducturusque exercitum in Syriam esset. quod si cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemaeum et Cleopatram Romam venturos, cum pudore quodam populi Romani, quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent. moti patres precibus Alexandrinorum extemplo C. Popillium Laenatem et C. Decimium et C. Hostilium legatos ad finiendum inter reges bellum miserunt. prius Antiochum, dein Ptolemaeum adire iussi et nuntiare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, eum non pro amico nec pro socio habituros esse.

XX. His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis legati ex Macedonia Quinquatribus ultimis adeo exspectati venerunt, ut, nisi vesper esset, extemplo senatum vocaturi consules fuerint. postero die senatus fuit legatique auditi sunt. ii nuntiant maiore periculo quam emolumento exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere; castra castris prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interiecto arceantur. neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse. hiemem etiam asperam rebus gerendis intervenisse. in otio militem ali, nec plus quam sex * frumentum habere. Macedonum dici triginta milia armatorum esse. si Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distineri regem: nunc et Appium et quod cum eo praesidii sit, in summo periculo esse, nisi propere aut iustus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. ad classem se e castris profectos sociorum navalium partem morbo audisse absumptam, partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, et homines navibus deesse; qui sint, neque stipendium accepisse neque vestimenta habere. Eumenen classemque eius, tamquam vento adlatas naves, sine causa et venisse et abisse; nec animum eius regis constare satis visum. sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nuntiabant.

XXI. Legatis auditis, tunc de bello referre sese L. Aemilius dixit. senatus decrevit, ut in octo legiones parem numerum tribunorum consules et populus crearent: creari autem neminem eo anno placere nisi qui honorem gessisset. tum ex omnibus tribunis militum uti L. Aemilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, et ut sollemni Latinarum perfecto L. Aemilius consul, Cn. Octavius praetor, cui classis obtigisset, in provinciam proficiscantur. additus est his tertius L. Anicius praetor, cuius inter peregrinos iurisdictio erat: eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. dilectus cura C. Licinio consuli imposita. is septem milia civium Romanorum et equites ducentos scribere iussus, et sociis nominis Latini septem milia peditum imperare, quadringentos equites, et Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam litteras mittere, ut sexcentos equites conscriberet. hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam iussus. neque in ea provincia plus quam duas legiones esse: eas repleri, ut sena milia peditum, trecenos haberent equites. ceteros equites peditesque in praesidiis disponi. qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. decem praeterea milia peditum imperata sociis, et octingenti equites. id praesidii additum Anicio praeter duas legiones, quas portare in provinciam est iussus, quina milia peditum et ducenos habentes, trecenos equites. et in classem quinque milia navalium socium sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere provinciam iussus; eo addere sociorum decem milia peditum et sexcentos equites.

XXII. Senatus consultis perfectis L. Aemilius consul e curia in contionem processit orationemque talem habuit. „animadvertisse videor, Quirites, maiorem mihi sortito Macedoniam provinciam gratulationem factam, quam cum aut compulsus ** consulatus, aut quo die magistratum inissem; neque id ob aliam causam quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur, existimastis dignum maiestate populi Romani exitum per me imponi posse. deos quoque huic favisse sorti spero, eosdemque in rebus ge-

rendis adfuturos esse. haec partim opinari partim sperare possum. illud adfirmare pro certo habeo audeoque, me omni ope adnisurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis. quae ad bellum opus sunt et senatus decrevit, et quoniam extemplo proficisci placet neque ego in mora sum, C. Licinius collega, vir egregius, aeque enixe parabit ac si ipse id bellum gesturus esset. vos quae scripsero senatui aut vobis *habete pro certis*. rumores credulitate vestra ne alatis, quorum auctor nemo exstabit. nam nunc quidem quod vulgo fieri, hoc praecipue bello, animadverti, nemo tam famae contemptor est, cuius non debilitari animus possit. in omnibus circulis, atque etiam, si diis placet, in conviviis sunt qui exercitus in Macedoniam ducant, ubi castra locanda sint sciant, quae loca praesidiis occupanda, quando aut quo saltu intranda Macedonia, ubi horrea ponenda, qua terra mari subvehantur commeatus, quando cum hoste manus conserendae, quando quiesse sit melius. nec quid faciendum sit modo statuunt, sed quidquid aliter quam ipsi censuere factum est, consulem veluti dicta die accusant. haec magna impedimenta res gerentibus sunt: neque enim omnes tam firmi et constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit, qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit quam secunda fama male rem publicam gerere. non sum is, qui non existimem admonendos duces esse: immo eum, qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum iudico magis quam sapientem. quid ergo est? primum a prudentibus et proprie rei militaris peritis et usu doctis monendi imperatores sunt; deinde ab his qui intersunt gerendis ** loco, qui hostem, qui temporum opportunitatem vident, qui in eodem velut navigio participes sunt periculi. itaque si quis est, qui quod e re publica sit suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, confidat, is ne deneget operam rei publicae et in Macedoniam mecum veniat. nave, equo, tabernaculo, viatico etiam a me iuvabitur. si quem id facere piget, otium urbanum militiae laboribus praeoptat, e terra ne gubernaverit. sermonum satis ipsa praebet urbs. loqua-

citatem suam contineat: nos castrensibus consiliis contentos futuros esse sciat." ab hac contione, Latinis, quae pridie Kal. Apriles fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato protinus inde et consul et praetor Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. traditum est memoriae maiore quam solita frequentia prosequentium consulem celebratum, ac prope certa spe ominatos esse homines finem esse Macedonico bello maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore.

XXIII. Dum haec in Italia geruntur, Perseus quod iam inchoatum perficere, quia impensa pecuniae facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem sibi adiungeret, hoc, postquam intrasse saltum Romanos et adesse discrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus, cum per Hippiam legatum trecenta argenti talenta pactus esset, ita ut obsides ultro citroque darentur, Pantauchum misit ex fidissimis amicis ad ea perficienda. Meteone Labeatidis terrae Pantauchus regi Illyrio occurrit: ibi et iusiurandum ab rege et obsides accepit. missus et a Gentio est legatus nomine Olympio, qui iusiurandum a Perseo obsidesque exigeret. cum eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt; et auctore Pantaucho, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio et Morcus destinantur. quibus ita mandatum, ut iureiurando obsidibusque et pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur. duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse. adiunctam civitatem, penes quam unam tum rei navalis gloria esset, nec terra nec mari spem relicturam Romanis. venientibus Illyriis Perseus ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus ad Dium occurrit. ibi ea quae convenerunt circumfuso agmine equitum facta, quos adesse foederi sancitae cum Gentio societatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adiecturam. et obsides in conspectu omnium dati acceptique; et Pellam ad thesauros regios missis qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis Thessalonicae conscendere iussi. ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo

venerat, auctoribusque Dinone et Polyarato, principibus civitatis eius, adfirmabat Rhodios paratos ad bellum esse. is princeps iunctae cum Illyriis legationis datus est.

XXIV. Eodem tempore ad Eumenen et ad Antiochum communia mandata, quae subicere condicio rerum poterat. natura inimica inter se esse liberam civitatem et regem. singulos populum Romanum adgredi, et quod indignius sit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adiutore patrem suum oppressum; Eumene adiuvante et quadam ex parte etiam Philippo patre suo Antiochum oppugnatum; in se nunc et Eumenen et Prusian armatos esse. si Macedoniae regnum sublatum foret, proximam Asiam esse, quam iam ex parte sub specie liberandarum civitatium suam fecerint, deinde Syriam. iam Prusiam Eumeni honore praeferri, iam Antiochum victorem praemio belli ab Aegypto arceri. haec cogitantem providere iubebat, ut aut ad pacem secum faciendam compelleret Romanos, aut perseverantes in bello iniusto communes duceret omnium regum hostes. ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenen per speciem captivorum redimendorum missus legatus erat: verum occultiora quaedam agebantur, quae in praesentia invisum quidem et suspectum Romanis Eumenen falsis gravioribus ** proditor enim ac prope hostis habitus, dum inter se duo reges captantes fraude et avaritia certant. Cydas erat Cretensis, ex intimis Eumenis. hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari suo militante apud Persea, inde postea ad Demetriadem semel cum Menecrate quodam, iterum cum Antimacho, regiis ducibus, sub ipsis moenibus urbis collocutus fuerat. Hierophon quoque, qui tum missus est, duabus ad eundem Eumenen iam ante legationibus functus erat. quae colloquia occulta et legationes infames quidem erant, sed quid actum esset, quidve inter reges convenisset, ignorabatur. res autem ita sese habuit. XXV. Eumenes neque favit victoriae Persei, neque bello eum invadere animo habuit, non tam quia paternae inter eos inimicitiae erant, quam ipsorum odiis inter se accensae. non ea regum aemulatio, ut aequo animo Persea tantas apisci opes tan-

tamque gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. cernebat et Persea iam inde ab initio belli omni modo spem pacis temptasse, et in dies magis, quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, et ipsos duces et senatum non abhorrere a finiendo tam incommodo ac difficili bello. hac utriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte taedio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. nam modo ne iuvaret bello Romanos terra marique, modo pacis patrandae cum Romanis paciscebatur mercedem: ne bello interesset, ** mille et quingenta talenta. in utroque non fidem modo se sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat. Perseus ad rem inchoandam promptissimus erat cogente metu, et de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conveneratque, ut accepti Cretam mitterentur. ubi ad pecuniae mentionem ventum erat, ibi haesitabat; et utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam et danti et magis accipienti mercedem esse. malebat in spem Romanae pacis non recusare impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum, interea Samothracae in templo depositurum. ea insula cum ipsius dicionis esset, videre Eumenes nihil interesse in ea an Pellae pecunia esset, id agere ut partem aliquam praesentem ferret. ita nequiquam inter se captati nihil praeter infamiam movere.

XXVI. Nec haec tantum Persei per avaritiam est dimissa res, cum pecuniam tutam et pacem habere per Eumenen, quae vel parte regni redimenda esset, aut reiectus protrahere inimicum mercede onustum, et hostes merito ei Romanos posset facere: sed iam ante Gentii regis parata societas, et tum Gallorum effusorum per Illyricum ingens oblatum auxilium avaritia dimissum est. veniebant decem milia equitum, par numerus peditum, et ipsorum iungentium cursum equis et in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. hi pacti erant eques denos praesentes aureos, pedes quinos, mille

dux eorum. venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obviam cum dimidia copiarum parte denuntiare per vicos urbesque, quae viae propinquae sunt, coepit, ut commeatus expedirent, frumenti vini pecorum ut copia esset. ipse equos phalerasque et sagula donum principibus ferre, et parum auri, quod inter paucos divideret, multitudinem credens trahi spe posse. ad Almanam urbem pervenit, et in ripa fluminis Axii posuit castra. circa Desudabam in Maedica exercitus Gallorum consederat, mercedem pactam opperiens. eo mittit Antigonum, ex purpuratis unum, qui iuberet multitudinem Gallorum ad Bylazora — Paeoniae is locus est — castra movere, principes ad se venire frequentes. septuaginta quinque milia ab Axio flumine et castris regiis aberant. haec mandata ad eos cum pertulisset Antigonus, adiecissetque per viam quantam omnium praeparatam cura regis copiam inventuri forent, quibusque muneribus principes advenientes vestis argenti equorumque excepturus rex esset, de his quidem se coram cognituros respondent, illud, quod praesens pepigissent, interrogant, ecquid aurum, quod in singulos pedites equitesque dividendum esset, secum adduxisset. cum ad id nihil responderetur, Clondicus regulus eorum „abi, renuntia ergo“ inquit „regi, nisi aurum obsidesque accepissent, nusquam inde Gallos longius vestigium moturos.“ haec relata regi cum essent, advocato consilio cum quid omnes suasuri essent appareret, ipse pecuniae quam regni melior custos instituit de perfidia et feritate Gallorum disserere, multorum iam ante cladibus experta: periculosum esse tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne graviores eos socios habeant quam hostes Romanos. quinque milia equitum satis esse, quibus et uti ad bellum possent, et quorum multitudinem ipsi non timeant. XXVII. apparebat inde omnibus mercedem multitudinis timere, nec quicquam aliud: sed cum suadere consulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui nuntiaret quinque milium equitum opera tantum uti regem, non tenere multitudinem aliam. quod ubi audivere barbari, ceterorum quidem fremitus fuit indignantium se frustra excitos sedi-

bus suis: Clondicus rursus interrogat, ecquid ipsis quinque milibus, quod convenisset, numeraret. cum adversus id quoque misceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuntio, quod vix speraverat ipse posse contingere, retro ad Histrum, perpopulati Thraciam, qua vicinia erat viae, redierunt. quae manus quieto sedente rege ad Enipeum adversus Romanos Perrhaebiae saltum in Thessaliam traducta non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exspectarent, sed ipsas exscindere urbes tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne urbibus sociis opitulari possent. ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset, quando neque manere amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, cum ex adverso castra Macedonum ** qui ea pependerant spe, haud mediocriter debilitavit. eadem avaritia Gentium regem sibi alienavit. nam cum trecenta talenta Pellae missis a Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus, inde decem talenta ad Pantauchum missa, eaque praesentia dari regi iussit; reliquam pecuniam, signatam Illyriorum signo, portantibus suis praecipit, parvis itineribus veherent, dein cum ad finem Macedoniae ventum esset, subsisterent ibi ac nuntios ab se opperirentur. Gentius exigua parte pecuniae accepta, cum adsiduo a Pantaucho ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur, M. Perpernam et L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in custodiam coniecit. hoc audito Perseus contraxisse eum necessitates ratus ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum qui pecuniam portabat misit, velut nihil aliud agens, quam ut quanta maxima posset praeda ex se devicto Romanis reservaretur. et ab Eumene Hierophon, ignotis quae occulte acta erant, redit. de captivis actum esse et ipsi evulgaverant, et Eumenes consulem vitandae suspicionis causa certiorem fecit.

XXVIII. Perseus post reditum ab Eumene Hierophontis spe deiectus Antenorem et Callippum praefectos classis cum quadraginta lembis — adiectae ad hunc numerum quinque pristes erant — Tenedum mittit, ut inde sparsas per Cycladas insulas naves Macedoniam cum

frumento petentes tutarentur. Cassandreae deductae naves in portus primum, qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum placido mari cum traiecissent, stantes in portu Rhodias apertas naves Eudamumque praefectum earum inviolatos atque etiam benigne appellatos dimiserunt. cognito deinde in latere altero quinquaginta onerarias suarum stantibus in ostio portus Eumenis rostratis, quibus Damius praeerat, inclusas esse, circumvecti propere, ac summotis terrore hostium navibus onerarias datis qui prosequerentur decem lembis in Macedoniam mittunt, ita ut in tutum prosecuti redirent Tenedum. nono post die ad classem iam ad Sigeum stantem redierunt. inde Subota — insula est interiecta Elaeae et Atho — traiciunt. forte postero die quam Subota classis tenuit, quinque et triginta naves, quas hippagogus vocant, ab Elaea profectae cum equitibus Gallis equisque Phanas promontorium Chiorum petebant, unde transmittere in Macedoniam possent. Attalo ab Eumene mittebantur. has naves per altum ferri cum ex specula signum datum Antenori esset, profectus ab Subotis inter Erythrarum promontorium Chiumque, qua artissimum fretum est, iis occurrit. nihil minus credere praefecti Eumenis quam Macedonum classem in illo vagari mari: nunc Romanos esse, nunc Attalum, aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Romanis Pergamum petere. sed cum iam appropinquantium forma lemborum haud dubia esset, et concitatio remorum directaeque in se prorae hostes appropinquare aperuissent, tunc iniecta trepidatio est, cum resistendi spes nulla esset, inhabilique navium genere et Gallis vix quietem ferentibus in mari. pars eorum, qui propiores continenti littori erant, in Erythraeam enarunt; pars velis datis ad Chium naves eiecere, relictisque equis effusa fuga urbem petebant. sed propius urbem lembi accessuque commodiore cum exposuissent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam exclusos. clauserant enim Chii portam, ignari qui fugerent aut sequerentur. octingenti ferme Gallorum occisi, ducenti vivi capti; equi pars in mari fractis navibus absumpti, partim nervos succide-

runt in littore Macedones. viginti eximiae equos formae cum captivis eosdem decem lembos, quos ante miserat, Antenor devehere Thessalonicam iussit, et primo quoque tempore ad classem reverti: Phanis se eos exspectaturum. triduum ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sunt, et spe celerius reversis decem lembis evecti Aegaeo mari Delum traiecerunt.

XXIX. Dum haec geruntur, legati Romani C. Popillius et C. Decimius et C. Hostilius a Chalcide profecti tribus quinqueremibus Delum cum venissent, lembos ibi Macedonum quadraginta et quinque regis Eumenis quinqueremes invenerunt. sanctitas templi insulaeque inviolatos praestabat omnes. itaque permixti Romanique et Macedones et Eumenis navales socii in templo, indutias religione loci praebente, versabantur. Antenor Persei praefectus, cum aliquas alto praeferri onerarias naves ex speculis significatum foret, parte lemborum ipse insequens, parte per Cycladas disposita, praeterquam si quae Macedoniam peterent, omnes aut supprimebat aut spoliabat naves. quibus poterat Popillius suis aut Eumenis navibus succurrebat: sed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis Macedones fallebant. per id fere tempus legati Macedones Illyriique simul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit non lemborum modo adventus passim per Cycladas atque Aegaeum vagantium mare, sed etiam coniunctio ipsa regum Persei Gentiique et fama cum magno numero peditum equitumque venientium Gallorum. et iam cum accessissent animi Dinoni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benigne modo responsum regibus est, sed palam pronuntiatum bello finem se auctoritate sua impositūros esse: itaque ipsi quoque reges aequos adhiberent animos ad pacem accipiendam.

XXX. Iam veris principium erat, novique duces in provincias venerant, consul Aemilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adversus Gentium. patre Pleurato rege Illyriorum et matre Eurydica genitus fratres duos, Platorem utroque parente, Caravantium matre eadem natum habuit.

hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto Platorem occidit et duos amicos eius, Ettritum et Epicadum, impigros viros, quo tutius regnaret. fama fuit Honuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum invidisse, tamquam his nuptiis adiungenti sibi Dardanorum gentem: et simillimum id vero fecit ducta ea virgo Platore interfecto. gravis deinde, dempto fratris metu, popularibus esse coepit; et violentiam insitam ingenio intemperantia vini accendebat. ceterum, sicut ante dictum est, ad Romanum incitatus bellum Lissum omnes copias contraxit. quindecim milia armatorum fuerunt. inde fratre in Caviorum gentem vi aut terrore subigendam cum mille peditibus et quinquaginta equitibus misso, ipse ad Bassaniam urbem quinque milia ab Lisso ducit. socii erant Romanorum: itaque per praemissos nuntios prius temptati obsidionem pati quam dedere sese maluerunt. Caravandium in Caviis Durnium oppidum advenientem benigne accepit, Caravandis altera urbs exclusit. et cum agros eorum effuse vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. iam et Ap. Claudius adsumptis ad eum exercitum, quem habebat, Bullinorum et Apolloniatium et Dyrrhachinorum auxiliis profectus ex hibernis circa Genusum amnem castra habebat, audito foedere inter Persea et Gentium, et legatorum violatorum iniuria accensus, bellum haud dubie adversus eum gesturus. Anicius praetor eo tempore Apolloniae auditis quae in Illyrico gererentur, praemissisque ad Appium litteris, ut se ad Genusum opperiretur, triduo et ipse in castra venit; et ad ea quae habebat auxilia Parthinorum iunctis duobus milibus peditum et equitibus ducentis — peditibus Epicadus, equitibus Algalsus praeerat — parabat ducere in Illyricum, maxime ut Bassanitas solveret obsidione. tenuit impetum eius fama lemborum vastantium maritimam oram. octoginta erant lembi, auctore Pantaucho missi a Gentio ad Dyrrhachinorum et Apolloniatium agros populandos. tum classis ad

to eo tradiderunt se. XXXI. deinceps et urbes regionis

eius idem faciebant, adiuvante inclinationem animorum clementia in omnes et iustitia praetoris Romani. ad Scodram inde ventum est, quod belli caput erat, non eo solum quod Gentius eam sibi ceperat velut regni totius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est et difficilis aditu. duo cingunt eam flumina, Clausala latere urbis, quod in orientem patet, praefluens, Barbanna ab regione occidentis, ex Labeatide palude oriens. hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini, quod ortum ex monte Scordo, multis et aliis auctum aquis, mari Hadriatico infertur. mons Scordus, longe altissimus regionis eius, ab oriente Dardaniam subiectam habet, a meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum. quamquam munitum situ naturali oppidum erat, gensque id tota Illyriorum et rex ipse tuebatur, tamen praetor Romanus, quia prima successerant prospere, fortunam totius rei principia secuturam esse ratus et repentinum valiturum terrorem, instructo exercitu ad moenia succedit. quod si clausis portis muros portarumque turres dispositis armatis defendissent, vano cum incepto moenibus pepulissent Romanos: nunc porta egressi proelium loco aequo maiore animo commiserunt quam sustinuerunt. pulsi enim et fuga conglobati, cum ducenti amplius in ipsis faucibus portae cecidissent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad praetorem mitteret Gentius Teuticum et Bellum, principes gentis, per quos indutias peteret, ut deliberare de statu rerum suarum posset. triduo in hoc dato cum castra Romana quingentos ferme passus ab urbe abessent, navem conscendit, et flumine Barbanna navigat in lacum Labeatum, velut secretum locum petens ad consultandum, sed ut apparuit, falsa spe excitus Caravantium fratrem multis milibus armatorum actis ex ea regione, in quam missus erat, adventare. qui postquam evanuit rumor, tertio post die navem eandem secundo amni Scodram demisit; praemissisque nuntiis, ut sibi appellandi praetoris potestas fieret, copia facta in castra venit. et principium orationis ab accusatione stultitiae orsus suae, postremo ad preces lacrimasque effusus, genibus prae-

toris accidens in potestatem sese dedit. primo bonum animum habere iussus, ad cenam etiam invitatus in urbem ad suos rediit. et cum praetore eo die honorifice est epulatus, deinde in custodiam C. Cassio tribuno militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege rex, ut in eam fortunam reccideret. XXXII. Anicius Scodra recepta nihil prius quam requisitos Petillium Perpernamque legatos ad se duci iussit. quibus splendore suo restituto Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosque regis; qui Meteonem, Labeatium gentis urbem, profectus Etlevam uxorem cum filiis duobus, Scerdilaedo Pleuratoque, et Caravantium fratrem Scodram in castra adduxit. Anicius bello Illyrio intra triginta dies perfecto nuntium victoriae Perpernam Romam misit, et post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente coniuge ac liberis ac fratre aliisque principibus Illyriorum. hoc unum bellum prius perpetratum quam coeptum Romae auditum est.

Quibus diebus haec agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat propter adventum simul Aemilii novi consulis, quem cum ingentibus minis adventare audiebat, simul Octavii praetoris. nec minus terroris a classe Romana et periculo maritimae orae habebat. Thessalonicae Eumenes et Athenagoras praeerant cum parvo praesidio duorum milium caetratorum. eo et Androclen praefectum mittit, iussum sub ipsis navalibus castra habere. Aenean mille equites — praeerat Meno Antigonensis — misit ad tutandam maritimam oram, ut quocumque littore applicuisse naves hostium audissent, extemplo ferrent agrestibus opem. quinque milia Macedonum missa ad praesidium Pythii et Petrae, quibus praepositi erant Histiaeus et Theogenes et Midon. his profectis ripam munire Enipei fluminis adgressus est, quia sicco alveo transiri poterat. huic ut omnis multitudo vacaret, feminae ex propinquis urbibus cocta cibaria in castra adferebant: miles iussus ex propinquis silvis benigne

XXXIII. conferre, postremo sequi se utrarios ad mare,

quod minus trecentos passus aberat, iussit, et in littore alios alibi modicis intervallis fodere. montes ingentis altitudinis spem faciebant, eo magis quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venae in mare permanantes undae miscerentur. vix deducta summa arena erat, cum scaturigines turbidae primo et tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam velut deum dono coeperunt. aliquantum ea quoque res duci famae et auctoritatis apud milites adicit. iussis deinde militibus expedire arma, ipse cum tribunis primisque ordinibus ad contemplandos transitus *est progressus qua* descensus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus ascensus esset. his satis exploratis illa quoque primum, ut ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providit. ubi omnibus simul pronuntiaretur quod fieret, neque omnes exaudirent, incerto imperio accepto alios, ab se adicientes, plus eo quod imperatum sit, alios minus facere; clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, et prius hostes quam ipsos, quid paretur, scire. placere igitur tribunum militum primo pilo legionis secretum edere imperium; illum et dein singulos proximo cuique in ordine centurioni dicere, quid opus facto sit, sive a primis signis ad novissimum agmen, sive ab extremis ad primos perferendum imperium sit. vigiles etiam novo more scutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire, ut armis utatur, sed ad vigilandum, ut cum senserit hostium adventum, recipiat se excitetque ad arma alios. scuto prae se erecto stare galeatos; deinde ubi fessi sint, innixos pilo, capite super marginem scuti posito, sopitos stare, ut fulgentibus armis procul conspici ab hoste possint, ipsi nihil provideant. stationum quoque morem mutavit. armati omnes, et frenatis equis equites, diem totum perstabant: id cum aestivis diebus urente adsiduo sole fieret, tot horarum aestu et languore ipsos equosque fessos integri saepe adorti hostes vel pauci plures vexabant. itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, et in postmeridianam succedere alios iussit: ita numquam fatigatos recens hostis adgredi poterat.

XXXIV. Haec cum ita fieri placere contione advocata pronuntiasset, adiecit urbanae contioni convenientem orationem. unum imperatorem in exercitu providere et consulere quid agendum sit debere, nunc per se, nunc cum iis, quos advocarit in consilium; qui non sint advocati, eos nec palam nec secreto iactare consilia sua. militem haec tria curare debere, corpus ut quam validissimum et pernicissimum habeat, arma apta, cibum paratum ad subita imperia: cetera scire de se diis immortalibus et imperatori suo curae esse. in quo exercitu milites consultent, imperator rumoribus vulgi circumagatur, ibi nihil salutare esse. se, quod sit officium imperatoris, provisurum, ut bene gerendae rei occasionem iis praebeat: illos nihil quid futurum sit quaerere debere; ubi datum signum sit, tum militarem operam navare. ab his praeceptis contionem dimisit, vulgo etiam veteranis fatentibus se illo primum die, tamquam tirones, quid agendum esset in re militari didicisse. non sermonibus tantum his, cum quanto adsensu audissent verba consulis, ostenderunt; sed rerum praesens effectus erat. neminem totis mox castris quietum videres: acuere alii gladios, alii galeas bucculasque, scutorum * alii, alii loricas tergere, alii aptare corpori arma, experirique sub his membrorum agilitatem, quatere alii pila, alii micare gladiis mucronemque intueri, ut facile quis cerneret, ubi primum conserendi manum cum hoste data occasio esset, aut victoria egregia aut morte memorabili finituros bellum. Perseus quoque cum adventu consulis simul et veris principio strepere omnia moverique apud hostes velut novo bello cerneret, mota a Phila castra in adversa ripa posita, nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubie transitus speculantem

norum esse. XXXV. quae res Romanis auxit animos, Macedonibus regique eorum haud mediocrem attulit terrorem. et primo supprimere in occulto famam eius rei est conatus missis, qui Pantauchum inde venientem appropinquare castris vetarent. sed iam et pueri quidam visi ab suis erant inter obsides Illyrios ducti; et quo quae-

que accuratius celantur, eo facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant.

Sub idem tempus Rhodii legati in castra venerunt cum iisdem de pace mandatis, quae Romae ingentem iram patrum excitavere. multo iniquioribus animis a castrensi consilio auditi sunt. itaque cum alii praecipites sine responso agendos ** castris, pronuntiavit post diem quintum decimum se responsum daturum. interim, ut appareret, quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuisset, consultare de ratione belli gerendi coepit. placebat quibusdam, et maxime maioribus natu, per Enipei ripam munitionesque vim facere: confertis et vim facientibus resistere Macedonas non posse, ex tot castellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quae validis praesidiis insedissent, priore anno deiectos. aliis placebat Octavium cum classe Thessalonicam petere et populatione maritimae orae distringere copias regias, ut altero ab tergo se ostendente bello circumactus ad interiorem partem regni tuendam nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur. ipsi natura et operibus inexsuperabilis ripa videbatur, et praeterquam quod tormenta ubique disposita essent, missilibus etiam melius et certiore ictu hostes uti audierat. alio spectabat mens tota ducis; dimissoque consilio Perrhaebos mercatores Coenum et Menophilum, notae et fidei iam sibi et prudentiae homines, arcessitos secreto percunctatur, quales ad Perrhaebiam transitus sint. cum loca non iniqua esse dicerent, praesidiis autem regiis obsideri, spem cepit, si nocte improviso valida manu adgressus necopinantes esset, deici praesidia posse: iacula enim et sagittas et cetera missilia in tenebris, ubi quid petatur procul provideri nequeat, inutilia esse; gladio comminus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus vincat. his ducibus usurus, praetorem Octavium arcessitum exposito, quid pararet, Heracleum cum classe petere iubet, et mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. ipse P. Scipionem Nasicam Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis milibus Heracleum mittit, velut classem conscensuros ad maritimam oram interioris Ma-

cedoniae, quod in consilio agitatum erat, vastandam. secreto indicatum cibaria his praeparata ad classem esse, ne quid eos moraretur. inde iussi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythium adoriri possent. ipse postero die, ut detineret regem ab circumspectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum stationibus hostium proelium commisit. pugnatumque utrimque est levi armatura. nec gravioribus armis in tam inaequali alveo pugnari poterat. descensus ripae utriusque in alveum trecentorum ferme passuum erat, medium spatium torrentis, alibi aliter cavati, paulo plus quam mille passus patebat. ibi in medio spectantibus utrimque ex vallo castrorum *hinc rege* hinc consule cum suis legionibus pugnatum est. missilibus procul regia auxilia melius pugnabant; comminus stabilior et tutior aut parma aut scuto Ligustino Romanus erat. meridie fere receptui cani suis consul iussit. ita eo die diremptum proelium est haud paucis utrimque interfectis. sole orto postero die irritatis certamine animis etiam acrius concursum est. sed Romani non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quae disposita in turribus stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maxime vulnerabantur. ubi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perveniebant. multo pluribus eo die amissis consul paulo serius recepit suos. tertio die proelio abstinuit, degressus ad imam partem castrorum, veluti per devexum brachium transitum temptaturus. Perseus, quod in oculis erat

XXXVI. anni post circumactum solstitium erat, hora diei iam ad meridiem vergebat, iter multo pulvere et incalescente sole factum erat. lassitudo et sitis iam sentiebatur, et meridiano aestu magis accessurum utrumque mox apparebat. statuit sic adfectos recenti atque integro hosti non obicere: sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrimque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos quam ad hostes opus esset. nondum omnibus instructis instabat tribunis militum, ut maturarent instruere,

circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. ibi primo alacres signum poscebant; deinde, quantum incresceret aestus, et vultus minus vigentes et voces segniores erant, et quidam incumbentes scutis nixique pilis stabant. tum iam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem castrorum et impedimenta constituerent. quod ubi fieri milites sensere, alii gaudere palam, quod fessos viae labore flagrantissimo aestu non coegisset pugnare. legati circa imperatorem ducesque externi erant, inter quos et Attalus, omnes approbantes, cum pugnaturum consulem credebant — neque enim ne his quidem cunctationem aperuerat suam: tunc mutatione consilii subita cum alii silerent, Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulem, ne hostem ludificatum priores imperatores fugiendo certamen manibus emitteret: vereri ne nocte abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniae sit illaesusque, sicut prioribus ducibus, per calles saltusque Macedonicorum montium vagando circumagatur. se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, adgrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat. consul nihil offensus libera admonitione tam clari adolescentis „et ego" inquit „animum istum habui, Nasica, quem tu nunc habes; et quem ego nunc habeo, tu habebis. multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna sit. non operae sit stanti nunc in acie docere quibus de causis hodie quiesse melius sit. rationes alias reposcito: nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris." conticuit adolescens: haud dubie videre aliqua impedimenta pugnae consulem, quae sibi non apparerent. XXXVII. Paulus postquam metata castra impedimentaque collocata animadvertit, ex postrema acie triarios primos subducit, deinde principes, stantibus in prima acie hastatis, si quid hostis moveret, postremo hastatos, ab dextro primum cornu singulorum paulatim signorum milites subtrahens. ita pedites equitibus cum levi armatura ante aciem hosti oppositis sine tumultu abducti, nec ante, quam prima frons valli ac fossa perducta est, ex statione equites revocati

sunt. rex quoque cum sine detractatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus quod per hostem moram fuisse pugnae scirent, et ipse in castra copias reduxit.

Castris permunitis C. Sulpicius Gallus tribunus militum secundae legionis, qui praetor superiore anno fuerat, consulis permissu ad contionem militibus vocatis pronuntiavit nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora secunda usque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse. id quia naturali ordine statis temporibus fiat, et sciri ante et praedici posse. itaque quem ad modum, quia certi solis lunaeque et ortus et occasus sint, nunc pleno orbe nunc senescentem exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur, ita ne obscurari quidem, cum condatur umbra terrae, trahere in prodigium debere. nocte, quam pridie nonas Septembres insecuta est dies, edita hora cum luna defecisset, Romanis militibus Galli sapientia prope divina videri: Macedonas ut triste prodigium, occasum regni perniciemque gentis portendens movit; nec aliter vates. clamor ululatusque in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit.

Postero die — tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut et regem et consulem suorum quidam, quod sine proelio discessum esset, accusarent — regi prompta defensio erat, non eo solum, quod hostis prior, aperte pugnam detractans, in castra copias reduxisset, sed etiam quod eo loco signa constituisset, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non posset. consul ad id quod pridie praetermisisse pugnandi occasionem videbatur, et locum dedisse hosti, si nocte abire vellet, tunc quoque per speciem immolandi terere videbatur tempus, cum luce prima signum propositum pugnae ad exeundum in aciem fuisset. tertia demum hora sacrificio rite perpetrato ad consilium vocavit; atque ibi, quod rei gerendae tempus esset, loquendo et intempestive consultando videbatur quibusdam extrahere. post sermones tamen consul orationem habuit.

XXXVIII. „P. Nasica, egregius adolescens, ex omnibus unus quibus hesterno die pugnari placuit, denudavit mihi

suum consilium, idem postea, ita ut transisse in sententiam meam videri posset, tacuit. quibusdam aliis absentem carpere imperatorem quam praesentem monere melius visum est. et tibi, P. Nasica, et quicumque idem quod tu occultius senserunt, non gravabor reddere dilatae pugnae rationem. nam tantum abest ut me hesternae quietis paeniteat, ut servatum a me exercitum eo consilio credam. in qua me opinione esse ne quis sine causa vestrum credat, recognoscat, agedum, mecum, si videtur, quam multa pro hoste et adversus nos fuerint. iam omnium primum, quantum numero nos praestent, neminem vestrum nec ante ignorasse, et hesterno die explicatam intuentes aciem animadvertisse, certum habeo. ex hac nostra paucitate quarta pars militum praesidio impedimentis relicta erat; nec ignavissimum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. sed fuerimus omnes. parvum hoc tandem esse credimus, quod ex his castris, in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut summum crastino die, si ita videbitur, diis bene iuvantibus, sumus? nihilne interest, utrum militem, quem neque viae labor hodie neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere iubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem et corpore et animo educas, an longo itinere fatigatum et onere fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis pulvere, torrente meridiano sole, hosti obicias recenti, requieto, qui nulla re ante consumptas vires ad proelium adferat? quis, pro deum fidem, ita comparatus, vel iners atque imbellis, fortissimum virum non vicerit? quid quod hostes per summum otium instruxerant aciem, praeparaverant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus, nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat et incompositis concurrendum? XXXIX. at hercule aciem quidem inconditam inordinatamque habuissemus, castra munita, provisam aquationem, tutum ad eam iter praesidiis impositis, explorata circa omnia: an nihil nostri habentes praeter nudum campum, in quo pugnaremus? maiores vestri castra munita portum ad omnes casus exercitus ducebant

esse, unde ad pugnam exirent, quo iactati tempestate pugnae receptum haberent. ideo cum munimentis ea saepsissent, praesidio quoque valido firmabant, quod qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur. castra sunt victori receptaculum, victo perfugium. quam multi exercitus, quibus minus prospera pugnae fortuna fuit, intra vallum compulsi, tempore suo, interdum momento post, eruptione facta victorem hostem pepulerunt? patria altera est militaris haec sedes, vallumque pro moenibus, et tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. sine ulla sede vagi dimicassemus, ut quo victores nos reciperemus? his difficultatibus et impedimentis pugnae illud opponitur. quid si hostis hac interposita nocte abisset? quantum rursus sequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriendum laboris erat! ego autem neque mansurum eum neque in aciem copias educturum fuisse certum habeo, si cedere hinc statuisset. quanto enim facilius abire fuit, cum procul abessemus, quam nunc, cum in cervicibus sumus? nec falleret nos interdiu aut nocte abeundo. quid autem est nobis optatius *quam ut* quorum castra praealta fluminis ripa tuta, vallo insuper saepta ac crebris turribus, oppugnare adorti sumus, eos relictis munimentis, agmine effuso abeuntes in patentibus campis ab tergo adoriamur? hae dilatae pugnae ex hesterno die in hodiernum causae fuerunt. pugnare enim et ipsi mihi placet; et ideo, quia per Enipeum amnem saepta ad hostem via erat, alio saltu, deiectis hostium praesidiis, novum iter aperui; neque priusquam debellavero absistam."

XL. Post hanc orationem silentium fuit, partim traductis in sententiam eius, partim verentibus nequiquam offendere in eo quod utcumque praetermissum revocari non posset. ac ne illo ipso quidem die aut consuli aut regi *pugnare placuit*, *regi* quod nec fessos, ut pridie, ex via neque trepidantes in acie instruenda et vixdum compositos adgressurus erat: consuli, quod in novis castris non ligna, non pabulum convectum erat, ad quae petenda ex propinquis agris magna pars militum e castris exierat.

neutro imperatorum volente fortuna, quae plus consiliis humanis pollet, contraxit certamen. flumen erat haud magnum propius hostium castris, ex quo et Macedones et Romani aquabantur praesidiis ex utraque ripa positis, ut id facere tuto possent. duae cohortes a parte Romanorum erant, Marrucina et Peligna, duae turmae Samnitium equitum, quibus praeerat M'. Sergius Silus legatus; et aliud pro castris stativum erat praesidium sub C. Cluvio legato, tres cohortes, Firmana Vestina Cremonensis, duae turmae equitum, Placentina et Aesernina. cum otium ad flumen esset neutris lacessentibus, hora circiter nona iumentum e manibus curantium elapsum in ulteriorem ripam effugit. quod cum per aquam ferme genus tenus altam tres milites sequerentur, Thraces duo id iumentum ex medio alveo in suam ripam trahentes * altero eorum occiso receptoque iumento ad stationem suorum se recipiebant. octingentorum Thracum praesidium in hostium ripa erat. ex his pauci primo, aegre passi popularem in suo conspectu caesum, ad persequendos interfectores fluvium transgressi sunt, dein plures, postremo omnes, et cum praesidio

XLI. proelium ducit. movebat imperii maiestas, gloria viri, ante omnia aetas, quod maior sexaginta annis iuvenum munia in parte praecipua laboris periculique capessebat. intervallum quod inter caetratos et phalanges erat, implevit legio, atque aciem hostium interrupit. a tergo caetratis erat, frontem adversus clipeatos habebat: chalcaspides appellabantur. secundam legionem L. Albinus consularis ducere adversus leucaspidem phalangem iussus: ea media acies hostium fuit. in dextrum cornu, unde circa fluvium commissum proelium erat, elephantos inducit et alas sociorum; et hinc primum fuga Macedonum est orta. nam sicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent, experiendo, cum agi, non quem ad modum agantur edisseri oportet, sine ullo effectu evanescunt, ita tum elephanti in acie nomen tantum sine usu fuerunt. elephantorum impetum subsecuti sunt socii no-

minis Latini, pepuleruntque laevum cornu. in medio secunda legio immissa dissipavit phalangem. neque ulla evidentior causa victoriae fuit, quam quod multa passim proelia erant, quae fluctuantem turbarunt primo, deinde disiecerunt phalangem, cuius confertae et intentis horrentis hastis intolerabiles vires sunt: si carptim adgrediendo circumagere immobilem longitudine et gravitate hastam cogas, confusa strue implicantur: si vero aut ab latere aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinae modo turbantur, sicut tum adversus catervatim incurrentes Romanos, et interrupta multifariam acie, obviam ire cogebantur. et Romani, quacumque data intervalla essent, insinuabant ordines suos. qui si universa acie in frontem adversus instructam phalangem concurrissent, quod Pelignis principio pugnae incaute congressis adversus caetratos evenit, induissent se hastis nec confertam aciem sustinuissent.
XLII. ceterum sicut peditum passim caedes fiebant, nisi qui abiectis armis fugerunt, sic equitatus prope integer pugna excessit. princeps fugae rex ipse erat. iam a Pydna cum sacris alis equitum Pellam petebat; confestim eos Cotys sequebatur Odrysarumque equitatus. ceterae quoque Macedonum alae integris abibant ordinibus, quia interiecta peditum acies, cuius caedes victores tenebat, immemores fecerat sequendi equites. diu phalanx a fronte, a lateribus, ab tergo caesa est. postremo qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingressi, manus ad eos qui in classe erant tendentes, suppliciter vitam orabant. et cum scaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos sese venire rati, ut caperent potius quam occiderent, longius in aquam, quidam etiam natantes, progressi sunt. sed cum hostiliter e scaphis caederentur, retro qui poterant nando repetentes terram in aliam foediorem pestem incidebant: elephanti enim ab rectoribus ad litus acti exeuntes obterebant elidebantque. facile conveniebat Romanis numquam una acie tantum Macedonum interfectum. caesa enim ad viginti milia hominum sunt, ad sex milia, qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in potestatem

pervenerunt, et vagi ex fuga quinque milia hominum capta. ex victoribus ceciderunt non plus centum, et eorum multo maior pars Peligni. vulnerati aliquanto plures sunt. quod si maturius pugnari coeptum esset, ut satis diei victoribus ad persequendum superesset, deletae omnes copiae forent: nunc imminens nox et fugientes texit et Romanis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit.

XLIII. Perseus ad Pieriam silvam via militari, frequenti agmine equitum et regio comitatu fugit. simul in silvam ventum est, ubi plures diversae semitae erant, et nox appropinquabat, cum perpaucis maxime fidis via devertit. equites sine duce relicti alii alia in civitates suas dilapsi sunt; perpauci inde Pellam celerius quam ipse Perseus, quia recta expedita via ierant, pervenerunt. rex ad mediam ferme noctem terrore et variis difficultatibus viae vexatus in regiam ingressus est. ac Perseo qui Pellae praeerant Eulaeus Euctusque et regii pueri praesto erant. contra ea amicorum, qui alii alio casu servati ex proelio Pellam venerant, cum saepe arcessiti essent, nemo ad eum venit. tres erant tantum cum eo fugae comites, Euander Cretensis, Neo Boeotius et Archidamus Aetolus. cum iis, iam metuens, ne, qui venire ad se abnuerent, maius aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. secuti eum sunt admodum quingenti Cretenses. petebat Amphipolim: sed nocte a Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem traicere, eum finem sequendi propter difficultatem transitus fore ratus Romanis.

XLIV. Consulem, cum se in castra victor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus et ipse postea deleta Carthagine appellatus, naturalis consulis Pauli filius, adoptione Africani nepos. is septimum decimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turba ablatus erat; et serius cum redisset, tunc demum, recepto sospite filio, victoriae tantae gaudium consul sensit.

Amphipolim cum iam fama pugnae pervenisset, concursusque matronarum in templum Dianae, quam Tauro-

polon vocant, ad opem exposcendam fieret, Diodorus, qui praeerat urbi, metuens ne Thraces, quorum duo milia in praesidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in tabellarii speciem litteras in foro medio accepit. scriptum in iis erat ad Emathiam classem Romanam appulsam esse, agrosque circa vexari; orare praefectos Emathiae, ut praesidium adversus populatores mittat. his lectis hortatur Thracas, ut ad tuendam Emathiae oram proficiscantur: magnam eos caedem praedamque palatis passim per agros Romanis facturos. simul elevat famam adversae pugnae: quae si vera foret, alium super alium recentes ex fuga venturos fuisse. per hanc causam Thracibus ablegatis, simul transgressos eos Strymonem vidit, portas clausit. XLV. tertio die Perseus quam pugnatum erat Amphipolim venit. inde oratores cum caduceo ad Paulum misit. interim Hippias et Midon et Pantauchus, principes amicorum regis, Beroeam, quo ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti Romanis dedunt. hoc idem et aliae deinceps metu perculsae parabant facere. consul nuntiis victoriae Q. Fabio filio et L. Lentulo et Q. Metello cum litteris Romam missis spolia iacentis hostium exercitus peditibus concessit, equitibus praedam circumiecti agri, dum ne amplius duabus noctibus ab castris abessent. ipse propius mare ad Pydnam castra movit. Beroea primum, deinde Thessalonica et Pella et deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnaei, qui proximi erant, nondum miserant legatos: multitudo incondita plurium simul gentium turbaque, quae ex acie fuga in unum compulsa erat, consilium et consensum civitatis impediebat; nec clausae modo portae, sed etiam inaedificatae erant. missi Midon et Pantauchus sub muros ad colloquium Solonis, qui in praesidio erat: per eum emittitur militaris turba. oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus, una tantum spe Bisaltarum auxilii temptata, ad quos nequiquam miserat legatos, in contionem processit Philippum secum filium habens, ut et ipsos Amphipolitanos, et equitum peditumque, qui aut semper secuti aut fuga eodem delati erant, adhortando

animos confirmaret. sed aliquotiens dicere incipientem cum lacrimae praepedissent, quia ipse dicere nequiit, Euandro Cretensi editis, quae agi cum multitudine vellet, de templo descendit. multitudo sicut ad conspectum regis fletumque tam miserabilem et ipsa ingemuerat lacrimaveratque, ita Euandri orationem aspernabatur; et quidam ausi sunt media ex contione succlamare „abite hinc, ne qui pauci supersumus, propter vos pereamus.“ horum ferocia vocem Euandri clausit. rex inde domum se recepit, pecuniaque et auro argentoque in lembos, qui in Strymone stabant, delatis et ipse ad flumen descendit. Thraces navibus se committere non ausi domos dilapsi, et aliae militaris generis turbae: Cretenses spem pecuniae secuti. et quoniam in dividendo plus offensionum quam gratiae erat, quinquaginta talenta iis posita sunt in ripa diripienda. ab hac direptione cum per tumultum naves conscenderent, lembum unum in ostio amnis multitudine gravatum merserunt. Galepsum eo die, postero Samothracam, quam petebant, perveniunt: ad duo milia talentum pervecta eo dicuntur.

XLVI. Paulus per omnes deditas civitates dimissis qui praeessent, ne qua iniuria in nova pace victis fieret, retentisque apud se caduceatoribus regis P. Nasicam, ignarus fugae regis, Amphipolim misit cum modica peditum equitumque manu, simul ut Sinticen evastaret et ad omnes conatus regis impedimento esset. inter haec Meliboea a Cn. Octavio capitur diripiturque; ad Aeginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, ducenti eruptione ex oppido facta amissi sunt ignaris Aeginiensibus debellatum esse. consul a Pydna profectus cum toto exercitu die altero Pellam pervenit; et cum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi stativa habuit, situm urbis undique aspiciens, quam non sine causa delectam esse regiam advertit. sita est in tumulo vergente in occidentem hibernum: cingunt paludes inexsuperabilis altitudinis aestate et hieme, quas restagnantes faciunt lacus. in ipsa palude, qua proxima urbi est, velut insula eminet arx aggeri operis ingentis imposita, qui et

murum sustineat et humore circumfusae paludis nihil laedatur. muro urbis coniuncta procul videtur: divisa est intermurali amni et eadem ponte iuncta, ut nec oppugnante externo aditum ab ulla parte habeat, nec si quem ibi rex includat, ullum nisi per facillimae custodiae pontem effugium. et gaza regia in eo loco erat: sed tum nihil praeter trecenta talenta, quae missa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inventum est. per quos dies ad Pellam stativa fuerunt, legationes frequentes, quae ad gratulandum convenerant, maxime ex Thessalia, auditae sunt. nuntio deinde accepto Persea Samothracam traiecisse, profectus a Pella consul quartis castris Amphipolim pervenit. effusa omnis obviam turba cuivis indicio erat non bono ac iusto rege orba **.

TITI LIVI

AB URBE CONDITA

LIBER XLV.

EPITOME. Perseus ab Aemilio Paulo in Samothrace captus est. cum Antiochus Syriae rex Ptolemaeum et Cleopatram Aegypti reges obsideret, et missis ad eum a senatu legatis, qui iuberent ab obsidione socii regis absistere, editisque mandatis consideraturum se quid faciendum esset respondisset, unus ex legatis Popillius virga regem circumscripsit, iussitque, antequam circulo excederet, responsum daret. qua asperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. legationes gratulantium populorum atque regum in senatum admissae, Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, exclusa. postero die cum de eo quaereretur, ut iis bellum indiceretur, causam in senatu patriae suae legati egerunt. nec tamquam socii nec tamquam hostes dimissi. Macedonia in provinciae formam redacta est. Aemilius Paulus, repugnantibus militibus ipsius propter minorem praedam, et contradicente Ser. Sulpicio Galba triumphavit, et Persen cum tribus filiis duxit ante currum. cuius triumphi laetitia ne solida ei

contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est; quorum alterius mors triumphum patris praecessit, alterius secuta est. lustrum conditum est a censoribus: censa sunt civium capita trecenta duodecim milia, octingenta nonaginta quinque. Prusias Bithyniae rex Romam, ut senatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit, et Nicomedem filium senatui commendavit. rex plenus adulationis libertum se populi Romani dicebat.

I. Victoriae nuntii, Q. Fabius et L. Lentulus et Q. Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam cum venissent, praeceptam tamen eius rei laetitiam invenerunt. quarto post die quam cum rege est pugnatum, cum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula pervasit, pugnatum in Macedonia et devictum regem esse, dein fremitus increvit, postremo clamor plaususque, velut certo nuntio victoriae adlato, est exortus. mirari magistratus et quaerere auctorem repentinae laetitiae; qui postquam nullus erat, evanuit equidem tamquam certae rei gaudium, omen tamen laetum insidebat animis. quod postquam veris nuntiis Fabii Lentulique et Metelli adventu firmatum est, cum victoria ipsa tum augurio animorum suorum laetabantur. et aliter editur circensis turbae non minus similis veri laetitia. ante diem quintum decimum calendas Octobres, ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio consuli ad quadrigas mittendas escendenti tabellarius, qui se ex Macedonia venire diceret, laureatas litteras * dicitur. quadrigis missis consul currum conscendit, et cum per circum reveheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit. quibus conspectis repente immemor spectaculi populus in medium decurrit. eo senatum consul vocavit, recitatisque tabellis ex auctoritate patrum pro foris publicis denuntiavit populo L. Aemilium collegam signis collatis cum rege Perseo pugnasse; Macedonum exercitum caesum fusumque; regem cum paucis fugisse; civitates omnes Macedoniae in dicionem populi Romani venisse. his auditis clamor cum ingenti plausu ortus; ludis relictis domus ..na pars hominum ad coniuges liberosque laetum .. portabant. tertius decimus dies erat ab eo, quo

in Macedonia pugnatum est. II. postero die senatus in curia habitus, supplicationesque decretae, et senatus consultum factum est, ut consul, quos praeter milites sociosque navales coniuratos haberet, dimitteret: de militibus sociisque navalibus dimittendis referretur, cum legati ab L. Aemilio consule, a quibus praemissus tabellarius esset, venissent. ante diem sextum Kal. Octobres hora fere secunda legati urbem ingressi sunt: ingentem secum occurrentium, quacumque ibant, prosequentiumque trahentes turbam in forum ad curiam perrexerunt. senatus forte in curia erat: eo legatos consul introduxit. ibi tantum temporis retenti, dum exponerent quantae regiae copiae peditum equitumque fuissent, quot milia ex his caesa, quot capta forent, quam paucorum militum iactura tanta hostium strages facta, quam cum paucis rex fugisset, existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse, neque terra neque mari elabi posse; eadem haec paulo post in contionem traducti exposuerunt; renovataque laetitia, cum consul edixisset, ut omnes aedes sacrae aperirentur, pro se quisque ex contione ad gratias agendas ire diis, ingentique turba non virorum modo sed etiam feminarum conferta tota urbe deorum immortalium templa. senatus revocatus in curiam supplicationes ob rem egregie gestam ab L. Aemilio consule in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hostiisque maioribus sacrificari iussit. naves quae in Tiberi paratae instructaeque stabant, ut si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci et in navalibus collocari, socios navales dato annuo stipendio dimitti, et cum his omnes, qui in consulis verba iuraverant; et quod militum Corcyrae, Brundisii, ad mare superum aut in agro Larinati esset — omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si res posceret, C. Licinius collegae ferret opem, — hos omnes milites dimitti placuit. supplicatio pro contione populo indicta est ex ante diem quintum idus Octobres cum eo die in quinque dies.

III. Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerva et P. Decius, nuntiarunt exercitum Illyriorum caesum, Gentium

regem captum, in dicione populi Romani et Illyricum esse. ob eas res, gestas ductu auspicioque L. Anicii praetoris, senatus in triduum supplicationes decrevit. dilatae et edictae a consule sunt in ante quartum et tertium et pridie idus Novembres.

Tradidere quidam legatos Rhodios, nondum dimissos, post victoriam nuntiatam velut ad ludibrium stolidae superbiae in senatum vocatos esse. ibi Agepolim principem eorum ita locutum: missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos et Persea faciendam, quod id bellum grave atque incommodum Graeciae omni, sumptuosum ac damnosum ipsis Romanis esset. fortunam perbene fecisse, quando finito aliter bello gratulandi sibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dedisset. haec ab Rhodio dicta. responsum ab senatu esse Rhodios nec utilitatium Graeciae neque cura impensarum populi Romani, sed pro Perseo legationem eam misisse. nam si ea fuisset cura, quae simularetur, tum mittendos legatos fuisse, cum Perseus in Thessaliam exercitu inducto per biennium Graecas urbes alias obsideret, alias denuntiatone armorum terreret: tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam. postquam superatos saltus transgressosque in Macedoniam Romanos audierint et inclusum teneri Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam rem quam ad Persea ex imminenti periculo eripiendum. cum hoc responso legatos dimissos.

IV. Per eosdem dies et M. Marcellus ex provincia Hispania decedens Marcolica nobili urbe capta decem pondo auri et argenti ad summam sestertium deciens in aerarium rettulit.

Paulus Aemilius consul cum castra, ut supra dictum est, ad Siras terrae Odomanticae haberet, et litteras ab rege Perseo per ignobiles tres legatos cerneret, et ipse illacrimasse dicitur sorti humanae, quod qui paulo ante non contentus regno Macedoniae Dardanos Illyriosque oppugnasset, Bastarnarum excivisset auxilia, is tum amisso exercitu, extorris regno, in parvam insulam compulsus, supplex, fani religione, non viribus suis tutus esset. sed

postquam regem Persea consuli Paulo salutem legit, miserationem omnem stultitia ignorantis fortunam suam exemit. itaque quamquam in reliqua parte litterarum minime regiae preces erant, tamen sine responso ac sine litteris ea legatio dimissa est. sensit Perseus cuius nominis obliviscendum victo esset: itaque alterae litterae cum privati nominis titulo missae et petiere et impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de statu et condicione suae fortunae posset. missi sunt tres legati, P. Lentulus A. Postumius Albinus A. Antonius. nihil ea legatione perfectum est Perseo regium nomen omni vi amplectente, Paulo ut se suaque omnia in fidem et clementiam populi Romani permitteret tendente.

V. Dum haec aguntur, classis Cn. Octavii Samothracam est appulsa. is quoque praesenti admoto terrore modo minis modo spe perlicere, ut se traderet, cum conaretur, adiuvit in hoc eum res seu casu contracta seu consilio. L. Atilius illustris adolescens cum in contione esse populum Samothracum animum advertisset, a magistratibus petiit, ut sibi paucis adloquendi populi potestatem facerent. permisso, „utrum nos, hospites Samothraces, vere accepimus an falso, sacram hanc insulam et augusti totam atque inviolati soli esse?“ cum creditae sanctitati adsentirentur omnes, „cur igitur“ inquit „pollui eam homicida ** sanguine regis Eumenis violavit: et cum omnis praefatio sacrorum eos quibus non sint purae manus sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis?“ nobilis fama erat apud omnes Graeciae civitates Eumenis regis per Euandrum Delphis prope perpetrata caedes. itaque praeterquam quod in potestate Romanorum sese insulamque totam et templum cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondan, qui summus magistratus apud eos erat — regem ipsi appellant —, ad Persea mittunt, qui nuntiaret argui caedis Euandrum Cretensem, esse autem iudicia apud sese more maiorum comparata de iis, qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. si confideret Euander innoxium se rei capitalis argui, veniret ad causam dicendam: si committere se iu-

dicio non auderet, liberaret religione templum ac sibimet ipse consuleret. Perseus sevocato Euandro iudicium subeundi nullo pacto auctor esse: nec causa nec gratia parem fore. suberat et ille metus, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. reliqui quid esse, nisi ut fortiter moriatur? nihil palam abnuere Euander; sed cum veneno se malle mori quam ferro dixisset, occulte fugam parabat. quod cum renuntiatum regi esset, metuens ne tamquam a se subtracto poenae reo iram Samothracum in se converteret, interfici Euandrum iussit. qua perpetrata temere caede subit extemplo animum in se nimirum receptam labem, quae Euandri fuisset; ab illo Delphis vulneratum Eumenen, ab se Samothracae Euandrum occisum; ita duo sanctissima in terris templa se uno auctore sanguine humano violata. huius rei crimen corrupto pecunia Theonda avertitur, ut renuntiaret populo Euandrum sibi ipsum mortem conscisse. VI. ceterum tanto facinore in unicum relictum amicum commisso, per tot casus expertum, proditumque quia non prodiderat, omnium ab se abalienavit animos. pro se quisque transire ad Romanos; fugaeque consilium capere solum prope relictum coegerunt, Oroandemque Cretensem, cui nota Thraciae ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, ut se sublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracae: ibi lembus stabat. sub occasum solis deferuntur quae ad usum necessaria erant; defertur et pecunia, quanta clam deferri poterat. rex ipse nocte media cum tribus consciis fugae per posticum aedium in propinquum cubiculo hortum, atque inde maceriam aegre transgressus ad mare pervenit. Oroandes tantum moratus, dum pecunia deferretur, primis tenebris solverat navem ac per altum Cretam petebat. postquam in portu navis non inventa est, vagatus Perseus aliquamdiu in littore, postremo timens lucem iam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. pueri regii apud Macedonas vocabantur principum liberi ad ministerium electi regis: ea cohors persecuta regem fugientem ne tum

quidem abscedebat, donec iussu Cn. Octavii pronuntiatum est per praeconem regios pueros Macedonasque alios, qui Samothracae essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem libertatemque et sua omnia servaturos, quae aut secum haberent aut in Macedonia reliquissent. ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad C. Postumium tribunum militum. liberos quoque parvos regios Ion Thessalonicensis Octavio tradidit; nec quisquam, praeter Philippum maximum natu ex filiis, cum rege relictus. tum sese filiumque Octavio tradidit, fortunam deosque, quorum templum erat, nulla ope supplicem iuvantes accusans. in praetoriam navem imponi iussus, eodem et pecunia, quae superfuit delata est; extemploque classis Amphipolim repetit. inde Octavius regem in castra ad consulem misit praemissis litteris, ut in potestate eum esse et adduci sciret.

VII. Secundam eam Paulus, sicut erat, victoriam ratus victimas cecidit eo nuntio; et consilio advocato litteras praetoris cum recitasset, Q. Aelium Tuberonem obviam regi misit, ceteros manere in praetorio frequentes iussit. non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. patrum aetate Syphax rex captus in castra Romana adductus erat; praeterquam quod nec sua nec gentis fama comparandus, tunc accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius Macedonici: Perseus caput belli erat, nec ipsius tantum patris avique, quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat, sed effulgebant Philippus ac magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. pullo amictus ** illo Perseus ingressus est castra nullo suorum alio comite, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. progredi prae turba occurrentium ad spectaculum non poterat, donec a consule lictores missi essent, qui summoto iter ad praetorium facerent. consurrexit consul, et iussis sedere aliis progressusque paulum introeunti regi dextram porrexit. summittentemque se ad pedes sustulit, nec attingere genua passus introductum in tabernaculum adversus advocatos in consilium considere iussit. VIII. pri-

17 *

ma percontatio fuit, qua subactus iniuria contra populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset, quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret. cum responsum exspectantibus cunctis terram intuens diu tacitus fleret, rursum consul „si iuvenis regnum accepisses, minus equidem mirarer ignorasse te, quam gravis aut amicus aut inimicus esset populus Romanus: nunc vero, cum et bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses, et pacis postea, quam cum summa fide adversus eum coluimus, meminisses, quod consilium, quorum et vim bello et fidem in pace expertus esses, cum iis tibi bellum esse quam pacem malle?" nec interrogatus nec accusatus cum responderet, „utcumque tamen haec, sive errore humano seu casu seu necessitate inciderunt, bonum animum habe. multorum regum populorum casibus cognita populi Romani clementia non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis praebet." haec Graeco sermone Perseo: Latine deinde suis „exemplum insigne cernitis" inquit „mutationis rerum humanarum. vobis hoc praecipue dico, iuvenes. ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec praesenti credere fortunae, cum quid vesper ferat incertum sit. is demum vir erit, cuius animum neque prospera flatu suo efferet nec adversa infringet." consilio dimisso tuendi cura regis Q. Aelio mandatur. eo die et invitatus ad consulem Perseus et alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat. exercitus deinde in hiberna dimissus est. IX. maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquae urbes acceperunt.

Hic finis belli, cum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit, idemque finis incluti per Europae plerumque atque Asiam omnem regni. vicesimum ab Carano, qui primus regnabat, Persea numerabant. Perseus Q. Fulvio L. Manlio consulibus regnum accepit, a senatu rex est appellatus M. Iunio A. Manlio consulibus, regnavit undecim annos. Macedonum regnum obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntae filium fuit. inde ac per eum crescere cum coepisset,

Europae se tamen finibus continuit, Graeciam omnem et partem Thraciae atque Illyrici amplexum. superfudit deinde se in Asiam, et tredecim annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, qua Persarum prope immenso spatio imperium fuerat, suae dicionis fecit, Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimos fines Rubrum mare amplectitur, peragravit. tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque, inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt, lacerantes suis viribus, a summo culmine fortunae ad ultimum finem centum quinquaginta annos stetit.

X. Victoriae Romanae fama cum pervasisset in Asiam, Antenor, qui cum classe lemborum ad Phanas stabat, Cassandriam inde traiecit. C. Popillius, qui ad Delum praesidio navibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia et statione summotos hostium lembos audivit, dimissis et ipse Atticis navibus ad susceptam legationem peragendam navigare Aegyptum pergit, ut prius occurrere Antiocho posset, quam ad Alexandreae moenia accederet. cum praeterveherentur Asiam legati et Loryma venissent, qui portus viginti paulo amplius milia ab Rhodo abest, ex adverso urbi ipsi positus, principes Rhodiorum occurrunt — iam enim eo quoque victoriae fama perlata erat — orantes, ut Rhodum deveherentur: pertinere id ad famam salutemque civitatis, noscere ipsos omnia, quae acta essent agerenturque Rhodi, et comperta per se, non vulgata fama, Romam referre. diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro salute sociae urbis paterentur. postquam Rhodum ventum est, in contionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. adventus legatorum auxit potius timorem civitati quam minuit: omnia enim Popillius, quae singuli universique eo bello hostiliter dixerant fecerantque, rettulit, et vir asper ingenio augebat atrocitatem eorum, quae dicerentur, vultu truci et accusatoria voce, ut cum propriae simultatis nulla causa cum civitate esset, ex unius senatoris Romani acerbitate, qualis in se universi senatus animus esset, coniectarent. C. Decimii moderatior oratio

fuit, qui in plerisque eorum, quae commemorata a Popillio essent, culpam non penes populum sed penes paucos concitores vulgi esse dixit. eos, venalem linguam habentes, decreta plena regiae adsentationis fecisse, et eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet quam paeniteret. quae omnia, si sana mens populo foret, in capita noxiorum versura. cum magno adsensu auditus est, non magis eo quod multitudinem noxa levabat, quam quod culpam in auctores verterat. itaque cum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tam grata oratio eorum fuit, qui quae Popillius obiecerat diluere utcumque conati sunt, quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxae obiciendis adsensi sunt. decretum igitur extemplo, ut qui pro Perseo adversus Romanos dixisse quid aut fecisse convincerentur, capitis condemnarentur. excesserunt urbe sub adventu Romanorum quidam, alii mortem sibi consciverunt. legati non ultra quam quinque dies Rhodi morati Alexandream proficiscuntur. nec eo segnius iudicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur; quam perseverantiam in exsequenda re Decimii lenitas **.

XI. Cum haec gererentur, Antiochus frustra temptatis moenibus Alexandrea abscesserat; ceteraque Aegypto potitus, relicto Memphi maiore Ptolemaeo, cui regnum quaeri suis viribus simulabat, ut victorem mox adgrederetur, in Syriam exercitum abduxit. nec huius voluntatis eius ignarus Ptolemaeus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandreae et sorore adiuvante et non repugnantibus fratris amicis ratus, primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque eius non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. suspectum Antiochum effecerat quod cetera Aegypto sibi tradita Pelusii validum relictum erat praesidium. apparebat claustra Aegypti teneri, ut cum vellet, rursus inde exercitum induceret; bello intestino cum fratre eum exitum fore, ut victor fessus certamine nequaquam par Antiocho futurus esset. haec prudenter animadversa a maiore cum adsensu minor frater quique cum eo erant

acceperunt: soror plurimum adiuvit non consilio modo sed etiam precibus. itaque consentientibus cunctis pace facta Alexandream recipitur, ne multitudine quidem adversante, quae in bello non per obsidionem modo, sed etiam postquam a moenibus abscessum est, quia nihil ex Aegypto subvehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. his cum laetari Antiochum conveniens esset, si reducendi eius causa exercitum Aegyptum induxisset, quo specioso titulo ad omnes Asiae et Graeciae civitates legationibus recipiendis litterisque dimittendis usus erat, adeo est offensus, ut multo acrius infestiusque adversus duos quam adversus unum pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit; ipse primo vere cum exercitu Aegyptum petens in Coelen Syriam processit. circa Rhinocolura Ptolemaei legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusque, ut suum munus tueretur, et diceret potius quid fieri vellet, quam hostis ex socio factus vi atque armis ageret, respondit non aliter neque classem revocaturum neque exercitum reducturum, nisi sibi et tota Cypro et Pelusio agroque qui circa Pelusiacum ostium Nili esset cederetur, diemque praestituit, intra quam de condicionibus peractis responsum acciperet. XII. postquam dies data indutiis praeteriit ** navigantibus ostio Nili ad Pelusium, per deserta Arabiae ** ad Memphim incolebant, et ab ceteris Aegyptiis, partim voluntate partim metu, ad Alexandream modicis itineribus descendit. ad Eleusinem transgresso flumen, qui locus quattuor milia ab Alexandrea abest, legati Romani occurrerunt. quos cum advenientes salutasset, dextramque Popillio porrigeret, tabellas ei Popillius senatus consultum scriptum habentes tradit, atque omnium primum id legere iubet. quibus perlectis cum se consideraturum adhibitis amicis, quid faciendum sibi esset dixisset, Popillius, pro cetera asperitate animi, virga quam in manu gerebat circumscripsit regem; ac „priusquam hoc circulo excedas“ inquit“ „redde responsum, senatui quod referam.“ obstupefactus tam violento imperio parumper cum haesitasset, „faciam“ inquit „quod censet senatus.“ tum demum Popillius dex-

tram regi tamquam socio atque amico porrexit. die deinde finita cum excessisset Aegypto Antiochus, legati, concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos vixdum convenerat pax, Cyprum navigant, et inde, quae iam vicerat proelio Aegyptias naves, classem Antiochi dimittunt. clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Aegyptus habenti iam redditumque patrium regnum stirpi Ptolemaei fuerat.

Consulum eius anni sicut alterius clarus consulatus insigni victoria, ita alterius obscura fama, quia materiam res gerendi non habuit. iam primum cum legionibus ad conveniendum diem dixit, non auspicato templum intravit. vitio diem dictam esse augures, cum ad eos relatum est, decreverunt. profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam et Papinum stativa habuit, deinde circa eadem loca cum sociis nominis Latini hibernabat: legiones Romanae, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romae manserant. et praetores praeter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iere. eundem ius dicere Romae — nam eam quoque sortem habebat — inter cives et peregrinos patres censuerant.

XIII. Et Popillius et ea legatio quae missa ad Antiochum erat, Romam rediit: rettulit controversias inter reges sublatas esse exercitumque ex Aegypto in Syriam reductum. post ipsorum regum legati venerunt, Antiochi [legati] referentes omni victoria potiorem pacem regi, senatui quae placuisset, visam, eumque haud secus quam deorum imperio legatorum Romanorum iussis paruisse. gratulati deinde victoriam sunt, quam omni ope, si quid imperatum foret, adiuturum regem fuisse. Ptolemaei legati communi nomine regis et Cleopatrae gratias egerunt: plus eos senatui populoque Romano quam parentibus suis, plus quam diis immortalibus debere, per quos obsidione miserrima liberati essent, regnum patrium prope amissum *recepissent*. *responsum* ab senatu est Antiochum recte atque ordine fecisse, quod legatis paruisset, gratumque id esse senatui populoque Romano: regibus Aegypti, Ptole-

maeo Cleopatraeque, si quid per se boni commodique evenisset, id magnopere senatum laetari, daturumque operam, ut regni sui maximum semper praesidium positum esse in fide populi Romani ducant. munera legatis ut ex instituto mittenda curaret, C. Papirio praetori mandatum. litterae deinde e Macedonia adlatae, quae victoriae laetitiam geminarent: Persea regem in potestatem consulis venisse.

Dimissis legatis disceptatum inter Pisanos Lunensesque legatos, Pisanis querentibus agro se a colonis Romanis pelli, Lunensibus adfirmantibus eum de quo agatur ab triumviris agrum sibi adsignatum esse. senatus qui de finibus cognoscerent statuerentque quinqueviros misit, Q. Fabium Buteonem P. Cornelium Blasionem T. Sempronium Muscam L. Naevium Balbum C. Appuleium Saturninum.

Et ab Eumene et ab Attalo et ab Athenaeo fratribus communis legatio de victoria gratulatum venit. et Masgabae regis Masinissae filio, Puteolis nave egresso, praesto fuit obviam missus cum pecunia L. Manlius quaestor, qui Romam eum publico sumptu perduceret. advenienti extemplo senatus datus est. ibi adolescens ita locutus est, ut quae rebus grata erant, gratiora verbis faceret. commemoravit, quot pedites equitesque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misisset: sed duas res ei rubori fuisse, unam, quod rogasset eum per legatos senatus quae ad bellum opus essent, et non imperasset, alteram, quod pecuniam ei pro frumento misisset. Masinissam meminisse regnum a populo Romano partum auctumque et multiplicatum habere, usu regni contentum scire dominium et ius eorum qui dederint esse. sumere itaque eosdem, non se rogare aequum esse, neque emere ea ex fructibus agri ab se dati, quae ibi proveniant. id Masinissae satis esse et fore, quod populo Romano superesset. cum iis mandatis a patre profectum postea consecutos equites, qui devictam Macedoniam nuntiarent, gratulatumque senatui iuberent indicare tantae eam rem laetitiae patri suo esse, ut Romam

venire velit Iovique optimo maximo in Capitolio sacrificare et grates agere: id, nisi molestum sit, ut ei permittatur ab senatu petere. XIV. responsum regulo est facere patrem eius Masinissam quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat. et populum Romanum ab eo bello Punico forti fidelique opera adiutum, et illum favente regnum populo Romano adeptum; aequatis iis postea trium regum bellis deinceps omnibus eum functum officiis. victoria vero populi Romani laetari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunae regnique sui cum rebus Romanis miscuisset. grates diis pro populi Romani victoria apud suos penates ageret; Romae filium pro eo acturum. gratulatum quoque satis suo ac patris nomine esse. ipsum relinquere regnum et Africa excedere, praeterquam quod illi inutile esset, non esse e re publica populi Romani senatum censere. petenti Masgabae ut Hanno Hamilcaris filius obses in locum ** exigeret. munera ex senatus consulto emere regulo quaestor iussus ex centum pondo argenti, et prosequi eum Puteolos, omnemque sumptum, quoad in Italia esset, praebere, et duas naves conducere, quibus ipse comitesque regis in Africam deveherentur; et comitibus omnibus, liberis servisque, vestimenta data. haud ita multo post de altero Masinissae filio Misagene litterae adlatae sunt, missum eum ab L. Paulo post devictum Persea in Africam cum equitibus suis, navigantem, dispersa classe in Hadriatico mari Brundisium tribus navibus aegrum delatum. ad eum cum iisdem muneribus, quae data Romae fratri eius erant, L. Stertinius quaestor Brundisium missus, iussusque curare, ut aedes hospi

XV. in quattuor urbanas tribus descripti erant libertini, praeter eos, quibus filius quinquenni maior ex se natus esset: eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri iusserunt. et eos qui praedium praediave rustica pluris sestertium triginta milium haberent, censendi * ius factum est. hoc cum ita servatum esset, negabat Claudius suffragii lationem iniussu populi censorem cuiquam homini,

nedum ordini universo adimere posse. neque enim, si tribu movere posset, quod sit nihil aliud quam mutare iubere tribum, ideo omnibus quinque et triginta tribubus emovere posse, id est civitatem libertatemque eripere; non ubi censeatur finire, sed censu excludere. haec inter ipsos disceptata. postremo eo descensum est, ut ex quattuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes qui servitutem servissent conicerent. Esquilinae sors exiit: in ea Ti. Gracchus pronuntiavit libertinos omnes censeri placere. magno ea res honori censoribus apud senatum fuit. gratiae actae et Sempronio, qui in bene coepto perseverasset, et Claudio, qui non impedisset. plures quam ab superioribus et senatu remoti sunt et equos vendere iussi. omnes iidem ab utroque et tribu moti et aerarii facti; neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia. petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigenda et ad opera quae locassent probanda anni et sex mensum tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit.

Eodem anno C. Cicereius aedem Monetae in monte Albano dedicavit quinquennio post, quam vovit. flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus.

XVI. Q. Aelio M. Iunio consulibus de provinciis referentibus censuere patres duas provincias Hispaniam rursus fieri, quae una per bellum Macedonicum fuerat; et Macedoniam Illyricumque eosdem, L. Paulum et L. Anicium, obtinere, donec de sententia legatorum res et bello turbatas et in statum alium ex regno formandas composuissent. consulibus Pisae et Gallia decretae cum binis *legionibus quinum milium* peditum et equitum quadringenorum. praetorum sortes fuere, Q. Cassii urbana, M'. Iuventii Thalnae inter peregrinos, Ti. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hispania citerior, C. Licinii Nervae ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat: nequiit ire in provinciam, ad res capitales quaerendas ex senatus consulto retentus.

De prodigiis deinde nuntiatis senatus est consultus

aedes deum penatium in Velia de caelo tacta erat, et in oppido Minervio duae portae et muri aliquantum. Anagniae terra pluerat, et Lanuvii fax in caelo visa erat; et Calatiae in publico agro M. Valerius civis Romanus nuntiabat ex foco suo sanguinem per triduum et duas noctes manasse. ob id maxime decemviri libros adire iussi supplicationem in diem unum populo edixerunt, et quinquaginta capris in foro sacrificaverunt. et aliorum prodigiorum causa diem alterum supplicatio circa omnia pulvinaria fuit et hostiis maioribus sacrificatum est et urbs lustrata. inde, quod ad honorem deum immortalium pertineret, decrevit senatus, ut quoniam perduelles superati, Perseus et Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in potestate populi Romani essent, ut quanta dona Ap. Claudio M. Sempronio consulibus ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria essent, tanta Q. Cassius et M'. Iuventius praetores curarent danda.

XVII. Legatos deinde, quorum de sententia imperatores L. Paulus L. Anicius componerent res, decreverunt decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. in Macedoniam sunt hi nominati, A. Postumius Luscus C. Claudius, ambo ii censorii; ** C. Licinius Crassus, collega in consulatu Pauli: tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. iis consularibus addidere Cn. Domitium Ahenobarbum Ser. Cornelium Sullam L. Iunium T. Numisium Tarquiniensem A. Terentium Varronem *C. Antistium Labeonem*. in Illyricum autem hi nominati, P. Aelius Ligus consularis, C. Cicereius et Cn. Baebius Tamphilus — hic priore anno, Cicereius multis ante annis praetor fuerat —, P. Terentius Tuscivicanus, P. Manilius. moniti deinde consules a patribus, ut, quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret, primo quoque tempore provincias aut compararent inter se aut sortirentur, sortiti sunt. M. Iunio Pisae obvenerunt, quem priusquam in provinciam iret, legationes, quae undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in senatum placuit, Q. Aelio Gallia. ceterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset impe-

ratores nihil indignum nec clementia nec gravitate populi Romani decreturos esse, tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent. XVIII. omnium primum liberos esse placebat Macedonas atque Illyricos, ut omnibus gentibus appareret arma populi Romani non liberis servitutem sed contra servientibus libertatem adferre, ut et in libertate gentes quae essent tutam eam sibi perpetuamque sub tutela *populi Romani* esse, et quae sub regibus viverent et in praesens tempus mitiores eos iustioresque respectu populi Romani habere se, et si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum eius victoriam Romanis, sibi libertatem adlaturum crederent. metalli quoque Macedonici quod ingens vectigal erat, locationesque praediorum rusticorum tolli placebat: nam neque sine publicano exerceri posse, et ubi publicanus esset, ibi aut ius publicum vanum aut libertatem sociis nullam esse. ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse: ubi in medio praeda administrantibus esset, ibi numquam causas seditionum et certaminis defore. commune consilium gentis esset, ne improbum vulgus ab senatu Romano aliquando libertatem salubri moderatione datam ad licentiam pestilentem traheret. in quattuor regiones describi Macedoniam, ut suum quaeque concilium haberet, placuit; et dimidium tributi quam quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere. similia his et in Illyricum mandata. cetera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus praesens tractatio rerum certiora subiectura erat consilia.

XIX. Inter multas regum gentiumque et populorum legationes Attalus, frater regis Eumenis, maxime convertit in se omnium oculos animosque. exceptus enim est ab his, qui simul eo bello militaverunt, haud paulo benignius, quam si ipse rex Eumenes venisset. adduxerant eum duae in speciem honestae res, una gratulatio conveniens in ea victoria, quam ipse adiuvisset, altera querimonia Gallici tumultus acceptaeque cladis, qua regnum in dubium adductum esset. suberat et secreta spes honorum

praemiorumque ab senatu, quae vix salva pietate ei contingere poterant. erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem eius elicerent: eam opinionem de Attalo et Eumene Romae esse, tamquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis nec Persei fido socio. itaque vix statui posse, utrum quae pro se, an quae contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent: adeo universos omnia et huic tribuere et illi iure negare. eorum hominum, ut res docuit, Attalus erat, qui quantum spes spopondisset cuperent, ni unius amici prudens monitio veluti frenos animo eius gestienti secundis rebus imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad id ipsum a non securo Eumene Romam missus, speculator rerum, quae a fratre agerentur, monitorque fidus, si decedi fide vidisset. is ad occupatas iam aures sollicitatumque iam animum cum venisset, adgressus tempestivis sermonibus rem prope prolapsam restituit, aliis alia regna crevisse rebus dicendo: regnum eorum novum, nullis vetustis fundatum opibus, fraterna stare concordia, quod unus nomen regium et praecipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, qui aetate proximus sit, quis non pro rege habeat? neque eo solum, quia tantas praesentes eius opes cernat, sed quod haud ambiguum prope diem regnaturum eum infirmitate aetateque Eumenis esset, nullam stirpem liberum habentis: — necdum enim agnoverat eum, qui postea regnavit — quid attinere vim adferre rei sua sponte ad eum mox venturae? accessisse etiam novam tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu et concordia regum resisti queat. si vero ad externum bellum domestica seditio adiciatur, sisti non posse. nec aliud eum quam, ne frater in regno moriatur, sibi ipsi spem propinquam regni erepturum. si utraque gloriosa res esset, et servasse fratri regnum et eripuisse, servati tamen regni, quae iuncta pietati sit, potiorem laudem fuisse. sed enimvero cum detestabilis altera res et proxima parricidio sit, quid ad deliberationem dubii superesse? utrum enim partem regni petiturum esse, an totum erepturum? si partem,

ambo infirmos distractis viribus, et omnibus iniuriis probrisque obnoxios fore: si totum, privatumne ergo maiorem fratrem, an exsulem illa aetate, illa corporis infirmitate, ad ultimum mori iussurum? egregium enim, ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus taceatur, Persei exitum videri, qui ex fraterna caede raptum diadema in templo Samothracum, velut praesentibus diis exigentibus poenas, ad pedes victoris hostis prostratus posuerit. eos ipsos, qui non illi amici sed Eumeni infesti stimulent eum, pietatem constantiamque laudaturos, si fidem ad ultimum fratri praestitisset. XX. haec plus valuere in Attali animo. itaque introductus in senatum, gratulatus victoriam est, et sua merita eo bello fratrisque, si qua erant, et Gallorum defectionem, quae nuper ingenti motu facta erat, exposuit; petiit, ut legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur. his pro regni utilitate editis mandatis, Aenum sibi et Maroneam petiit. ita destituta eorum spe, qui fratre accusato partitionem regni petiturum crediderant, curiam excessit. ut raro alias quisquam rex aut privatus, tanto favore tantoque omnium adsensu est auditus: omnibus honoribus muneribusque et praesens est cultus et proficiscentem prosecuti sunt.

Inter multas Asiae Graeciaeque legationes Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt. nam cum primo in veste candida visi essent, quod et gratulantes decebat, et si sordidam vestem habuissent, lugentium Persei casum praebere speciem poterant, postquam consulti ab M. Iunio consule patres stantibus in comitio legatis, an locum lautia senatumque darent, nullum hospitale ius in iis servandum censuerunt, egressus e curia consul, cum Rhodii gratulatum se de victoria purgatumque civitatis crimina dicentes venisse petissent, ut senatus sibi daretur, pronuntiat, sociis et amicis et alia comiter atque hospitaliter praestare Romanos et senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorum numero habendi sint. his auditis prostraverunt se omnes humi, consulemque et cunctos qui aderant orantes, ne nova falsaque crimina plus obesse Rhodiis aequum censerent

quam antiqua merita, quorum ipsi testes essent. extemplo veste sordida sumpta domos principum cum precibus ac lacrimis circumibant orantes ut prius cognoscerent causam quam condemnarentur. XXI. M'. Iuventius Thalna, praetor, cuius inter cives et peregrinos iurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat, rogationemque promulgaverat, ut Rhodiis bellum indiceretur, et ex magistratibus eius anni deligerent, qui ad id bellum cum classe mitteretur, se eum sperans futurum esse. huic actioni M. Antonius et M. Pomponius tribuni plebis adversabantur, sed et praetor novo maloque exemplo rem ingressus erat, quod ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis de sua unius sententia rogationem ferret, vellent iuberentne Rhodiis bellum indici, cum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde *ex auctoritate* patrum ad populum latum; et tribuni plebis, cum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi quam privatis suadendi dissuadendique legem potestas facta esset, eoque persaepe evenisset, ut et qui non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis ex oratione dissuadentium intercederent, et qui ad intercedendum venissent desisterent victi auctoritatibus suadentium legem. tum inter praetorem tribunosque omnia intempestive agendi certamen erat: tribuni festinationem praetoris ante tempus intercedendo

in adventum im

XXII. „est, peccaverimusne adhuc dubium est, poenas ignominias omnes iam patimur. antea, Carthaginiensibus victis, Philippo Antiocho superatis, cum Romam venissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum vobis, patres conscripti, ex curia in Capitolium ad deos vestros dona ferentes; nunc ex sordido deversorio, vix mercede recepti, ac prope hostium more extra urbem manere iussi, in hoc squalore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos provinciis nuper Lycia atque Caria, quos praemiis atque honoribus amplissimis donastis. et Macedonas

Illyriosque liberos esse, ut audimus, iubetis, cum servierint antequam vobiscum bellarent — nec cuiusquam fortunae invidemus, immo agnoscimus clementiam populi Romani —: Rhodios, qui nihil aliud quam quieverunt hoc bello, hostes ex sociis facturi estis? certe quidem vos estis Romani, qui ideo felicia bella vestra esse, quia iusta sint, prae vobis fertis; nec tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod non sine causa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugnata Carthaginienses, Athenae oppugnatae et Graecia in servitutem petita et adiutus Hannibal pecunia auxiliis Philippum hostem fecerunt. Antiochus ipse ultro ab Aetolis hostibus vestris arcessitus ex Asia classe in Graeciam traiecit, Demetriade et Chalcide et saltu Thermopylarum occupato de possessione imperii vos deicere conatus. cum Perseo socii vestri oppugnati, alii *eiecti alii* interfecti reguli principesque gentium aut populorum causa belli vobis fuere. quem tandem titulum nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? nondum segrego civitatis causam a Polyarato et Dinone, civibus nostris, et iis, quos ut traderemus vobis adduximus. si omnes Rhodii aeque noxii essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset? Persei partibus favimus, et quemadmodum Antiochi Philippique bello pro vobis adversus reges, sic nunc pro rege adversus vos stetimus. quemadmodum soleamus socios iuvare et quam impigre capessere bella, C. Livium L. Aemilium Regillum interrogate, qui classibus vestris in Asia praefuerunt. numquam vestrae naves pugnavere sine nobis. nostra classe pugnavimus semel ad Samum, iterum in Pamphylia adversus Hannibalem imperatorem; quae victoria nobis eo gloriosior est, quod cum ad Samum magnam partem navium adversa pugna et egregiam iuventutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi iterum ausi sumus regiae classi ex Syria venienti obviam ire. haec non gloriandi causa rettuli — neque enim ea nunc nostra est fortuna —, sed ut admonerem, quemadmodum adiuvare socios solerent Rhodii." XXIII. „praemia et *Philippo et* Antiocho devictis amplissima accepimus a vobis. si, quae

vestra nunc est fortuna deum benignitate et virtute vestra, ea Persei fuisset, et praemia petitum ad victorem regem venissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? pecuniane a nobis adiutum an frumento? auxiliis terrestribus an navalibus? quod praesidium tenuisse nos? ubi pugnasse aut sub illius ducibus aut per nos ipsos? si quaereret, ubi miles noster, ubi navis intra praesidia sua fuisset, quid responderemus? causam fortasse diceremus apud victorem, quem ad modum apud vos dicimus. hoc enim legatos utroque de pace mittendo consecuti sumus, ut ne ab utraque parte gratiam iniremus, ab altera etiam crimen et periculum esset. quamquam Perseus vere obiceret, id quod vos non potestis, patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui pollicerentur vobis, quae ad bellum opus essent, navalibus copiis, armis, iuventute nostra, sicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. ne praestaremus, per vos stetit, qui de quacumque causa tum aspernati nostra auxilia estis. neque fecimus igitur quicquam tamquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio, sed a vobis prohibiti praestare non potuimus. „ „quid igitur? nihilne factum neque dictum est in civitate vestra, Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus?" " hic iam non quod factum est defensurus sum — non adeo insanio —, sed publicam causam a privatorum culpa segregaturus. nulla enim est civitas, quae non et improbos cives et imperitam multitudinem semper habeat. etiam apud vos fuisse audivi qui adsentando multitudini grassarentur, et secessisse aliquando a vobis plebem nec in potestate vestra rem publicam fuisse. si hoc in hac tam bene morata civitate accidere potuit, mirari quisquam potest aliquos fuisse apud nos, qui regis amicitiam petentes plebem nostram consiliis depravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in officio cessaremus. non praeteribo id quod gravissimum est in hoc bello crimen civitatis nostrae: legatos eodem tempore et ad vos et ad Persea de pace misimus; quod infelix consilium furiosus, ut postea audivimus, orator stultissimum fecit, quem sic locutum constat tamquam

C. Popillius legatus Romanus, quem ad summovendos a bello Antiochum et Ptolemaeum reges misistis, loqueretur. sed tamen ea sive superbia sive stultitia appellanda est, eadem, quae apud vos, et apud Persea fuit. tam civitatium quam singulorum hominum mores sunt: gentes quoque aliae iracundae, aliae audaces, quaedam timidae, in vinum, in Venerem proniores aliae sunt. Atheniensium populum fama est celerem et supra vires audacem esse ad conandum, Lacedaemoniorum cunctatorem et vix in ea, quibus fidit, ingredientem. non negaverim et totam Asiae regionem inaniora parere ingenia, et nostrorum tumidiorem sermonem esse, quod excellere inter finitimas civitates videamur, et id ipsum non tam viribus nostris quam vestris honoribus ac iudiciis. satis quidem et tunc in praesentia castigata illa legatio erat, cum tam tristi responso vestro dimissa. si tum parum ignominiae pensum est, haec certe tam miserabilis ac supplex legatio etiam insolentioris, quam illa fuit, legationis satis magnum piaculum esset. superbiam, verborum praesertim, iracundi oderunt, prudentes irrident, utique si inferioris adversus superiorem est: capitali poena nemo umquam dignam iudicavit. id enimvero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent. etiam deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ideo quemquam fulmine ictum audimus."

XXIV. „quid igitur superat, quod purgemus, si nec factum hostile ullum nostrum est, et verba tumidiora legati offensione aurium non perniciem civitatis meruerunt? voluntatis nostrae tacitae velut litem aestimari vestris inter vos sermonibus audio, patres conscripti. favisse nos regi, et illum vincere maluisse, ideo bello persequendos esse credunt. alii vestrum voluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello persequendos esse: neque moribus neque legibus ullius civitatis ita comparatum esse, ut si qui vellet inimicum perire, si nihil fecerit, quo id fiat, capitis damnetur. his, qui nos poena, non crimine liberant, gratiam quidem habemus: ipsi nobis hanc dicimus legem. si omnes voluimus quod arguimur, non distinguimus voluntatem a facto, omnes plectamur: si alii principum no-

strorum vobis, alii regi faverunt, non postulo, ut propter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis fautores salvi sint; illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. non estis vos illis infestiores quam civitas ipsa; et hoc quia sciebant, plerique eorum aut profugerunt aut mortem sibi consciverunt. alii damnati a nobis in potestate vestra erunt, patres conscripti. ceteri Rhodii sicut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne poenam quidem sumus. priorum nostrorum benefactorum cumulus hoc, quod nunc cessatum in officio est, expleat. cum tribus regibus gessistis bella per hos annos: ne plus obsit nobis quod uno bello cessavimus, quam quod duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum Antiochum Persea tamquam tres sententias ponite: duae nos absolvunt: una ut dubia est, ita gravior sit? illi de nobis si iudicarent, damnati essemus. vos iudicatis, patres conscripti, sit Rhodus in terris an funditus deleatur: non enim de bello deliberatis, patres conscripti, quod inferre potestis, gerere non potestis, cum nemo Rhodiorum arma adversus vos laturus sit. si perseverabitis in ira, tempus a vobis petemus, quo hanc funestam legationem domum referamus; omnia libera capita, quidquid Rhodiorum virorum feminarum est, cum omni pecunia nostra naves conscendemus, ac relictis penatibus publicis privatisque Romam veniemus, et omni auro et argento, quidquid publici quidquid privati est, in comitio, in vestibulo curiae vestrae cumulato, corpora nostra coniugumque ac liberorum vestrae potestati permittemus, hic passuri quodcumque patiendum erit: procul ab oculis nostris urbs nostra diripiatur, incendatur. hostes Rhodios esse Romani iudicare possunt: est tamen et nostrum aliquod de nobis iudicium, quod numquam iudicabimus nos vestros hostes, nec quicquam hostile, etiam si omnia patiemur, faciemus."

XXV. Secundum talem orationem universi rursus prociderunt, ramosque oleae supplices iactantes, tandem excitati curia excesserunt. tunc sententiae interrogari coeptae. infestissimi Rhodiis erant qui consules praetoresve aut legati gesserant in Macedonia bellum. plurimum

causam eorum adiuvit M. Porcius Cato, qui asper ingenio tum lenem mitemque senatorem egit. non inseram simulacrum viri copiosi quae dixerit referendo: ipsius oratio scripta exstat, Originum quinto libro inclusa. Rhodiis responsum ita redditum est, ut nec hostes fierent nec socii permanerent. Philocrates et Astymedes principes legationis erant. partem cum Philocrate renuntiare Rhodum legationem placuit, partem cum Astymede Romae subsistere, quae quae agerentur sciret certioresque suos faceret. in praesentia praesidia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque iusserunt praefectos. haec Rhodum nuntiata. quae per se tristia fuissent, quia maioris mali levatus erat timor, cum bellum timuissent, in gaudium renuntiata verterunt. itaque extemplo coronam viginti milium aureorum decreverunt. Theaetetum praefectum classis in eam legationem miserunt. societatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de ea re scitum populi fieret aut litteris mandaretur, quod nisi impetrarent, maior a repulsa ignominia esset. praefecti classis id unius erat ius, ut agere de ea re sine rogatione ulla perlata posset. nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut sociali foedere se cum Romanis non illigarent, ob nullam aliam causam quam ne spem regibus absciderent auxilii sui, si quo id opus esset, neu sibi ipsis fructus ex benignitate et fortuna eorum percipiendi. tunc utique petenda societas videbatur, non quae tutiores eos ab aliis faceret; nec enim timebant quemquam praeter Romanos, sed quae ipsis Romanis minus suspectos. sub idem fere tempus et Caunii descivere ab his, et Mylasenses Euromensium oppida occuparunt. non ita fracti animi civitatis erant, ut non sentirent, si Lycia et Caria ademptae ab Romanis forent, cetera aut se ipsa per defectionem liberarent aut a finitimis occuparentur, includi se insulae parvae et sterilis agri littoribus, quae nequaquam alere tantae urbis populum posset. missa igitur iuventute propere et Caunios, quamquam Cibyratarum asciverant auxilia, coegerunt imperio parere; et Mylasenses Alabandenosque, qui Euromensium provinciam ademptum

ipsi coniuncto exercitu venerunt, circa Orthosiam acie vicerunt.

XXVI. Dum haec ibi, alia in Macedonia, alia Romae geruntur, interim in Illyrico L. Anicius rege Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodrae, quae regia fuerat, praesidio imposito Gabinium praefecit, Rhizoni et Olcinio urbibus opportunis C. Licinium. praepositis his Illyrico reliquo exercitu in Epirum est profectus. ubi prima Phanota ei dedita tota multitudine cum infulis obviam effusa. hic praesidio imposito in Molossidem transgressus, cuius omnibus oppidis praeter Passaronem et Tecmonem et Phylacen et Horreum receptis primum ad Passaronem ducit. Antinous et Theodotus principes eius civitatis erant, insignes et favore Persei et odio adversus Romanos, iidem universae genti auctores desciscendi ab Romanis. hi conscientia privatae noxae, quia ipsis nulla spes veniae erat, ut communi ruina patriae opprimerentur, clauserunt portas, multitudinem, ut mortem servituti praeponerent, hortantes. nemo adversus praepotentes viros hiscere audebat. tandem Theodotus quidam, nobilis et ipse adolescens, cum maior a Romanis metus timorem a principibus suis vicisset, „quae vos rabies“ inquit „agitat, qui duorum hominum noxae civitatem accessionem facitis? equidem pro patria qui letum oppetissent, saepe fando audivi: qui patriam pro se perire aequum censerent, hi primi inventi sunt. quin aperimus portas, et imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?“ haec dicentem cum multitudo sequeretur, Antinous et Theodotus in primam stationem hostium irruperunt, atque ibi offerentes se ipsi vulneribus interfecti: urbs dedita est Romanis. simili pertinacia Cephali principis clausum Tecmonem ipso interfecto per deditionem recepit. nec Phylace nec Horreum oppugnationem tulerunt. pacata Epiro, divisisque in hiberna copiis per opportunas urbes, regressus ipse in Illyricum, Scodrae, quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus conventum habuit. ibi pro tribunali pronuntiavit de sententia consilii, senatum populumque Romanum Illyrios

esse liberos iubere: praesidia ex omnibus oppidis arcibus et castellis sese deducturum. non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses et Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defecissent. Daorseis quoque immunitatem dare, quod relicto Caravantio cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus et Dassarensibus et Selepitanis ceterisque Illyriis vectigal dimidium impositum eius, quod regi pependissent. inde in tres partes Illyricum divisit. unam eam fecit quae supra dicta est, alteram Labeatas omnes, tertiam Agranonitas et Rhizonitas et Olciniatas accolasque eorum. hac formula dicta in Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hiberna rediit.

XXVII. Dum haec in Illyrico geruntur, Paulus ante adventum decem legatorum Q. Maximum filium, iam ab Roma regressum, ad Aeginium et Agassas diripiendas mittit, Agassas, quod cum Marcio consuli tradidissent urbem petita ultro societate Romana, defecerant rursus ad Persea. Aeginiensium novum crimen erat: famae de victoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum urbem ingressos hostiliter saevierant. ad Aeniorum quoque urbem diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius quam finitimae civitates in armis fuerant. autumni fere tempus erat; cuius temporis initio ad circumeundam Graeciam visendaque quae nobilitata fama maiora auribus accepta sunt, quam oculis noscuntur, ut statuit, praeposito castris C. Sulpicio Gallo profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio et Athenaeo Eumenis regis fratre per Thessaliam Delphos petit, inclutum oraculum; ubi sacrificio Apollini facto inchoatas in vestibulo columnas, quibus impositum statuas regis Persei fuerant, suis statuis victor destinavit. Lebadiae quoque templum Iovis Trophonii adit: ibi cum vidisset os specus, per quod oraculo utentes sciscitatum deos descendunt, sacrificio Iovi Hercynnaeque facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculum Euripi Euboeaeque tantae insulae, ponte continenti iunctae, descendit. a Chalcide Aulidem traicit, trium milium spatio distantem,

portum inclutum statione quondam mille navium Agamemnoniae classis, Dianaeque templum, ubi navibus cursum ad Troiam filia victima aris admota rex ille regum *petiit. inde Oropum* Atticae ventum est, ubi pro deo vates antiquus colitur templumque vetustum est, fontibus rivisque circa amoenum. Athenas inde plenas quidem et ipsas vetustate famae, multa tamen visenda habentes, arcem, portus, muros Piraeeum urbi iungentes, navalia magnorum imperatorum, simulacra deorum hominumque, omni genere et materiae et artium insignia. XXVIII. sacrificio Minervae praesidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die pervenit. urbs erat tunc praeclara ante excidium; arx quoque et Isthmus praebuere spectaculum: arx intra moenia in immanem altitudinem edita, scatens fontibus; Isthmus duo maria ab occasu et ortu solis finitima artis faucibus dirimens. Sicyonem inde et Argos nobiles urbes adit; inde haud parem opibus Epidaurum, sed inclutam Aesculapii nobili templo, quod quinque milibus passuum ab urbe distans nunc vestigiis revulsorum donorum, tum donis dives erat, quae remediorum salutarium aegri mercedem sacraverant deo. inde Lacedaemonem adit, non operum magnificentia sed disciplina institutisque memorabilem, ac Pallantium; unde per Megalopolim Olympiam escendit. ubi et alia quidem spectanda visa, et Iovem velut praesentem intuens motus animo est. itaque haud secus quam si in Capitolio immolaturus esset, sacrificium amplius solito apparari iussit. ita peragrata Graecia, ut nihil eorum quae quisque Persei bello privatim aut publice sensisset inquireret, ne cuius metu sollicitaret animos sociorum, Demetriadem cum revertitur, in itinere sordidata turba Aetolorum occurrit; mirantique et percunctanti, quid esset, defertur quingentos quinquaginta principes ab Lycisco et Tisippo circumsesso senatu per milites Romanos missos ab A. Baebio praefecto praesidii interfectos, alios in exsilium actos esse, bonaque eorum qui interfecti essent et exsulum possideri. iussis qui arguebantur Amphipolim adesse ipse convento Cn. Octavio Demetriade, postquam fama accidit traiecisse iam

mare decem legatos, omnibus aliis omissis Apolloniam ad eos pergit. quo cum Perseus obviam Amphipoli nimis soluta custodia processisset — id diei iter est — ipsum quidem benigne allocutus est: ceterum postquam in castra ad Amphipolim venit, graviter increpuisse traditur C. Sulpicium, primum quod Persea tam procul a se vagari per provinciam passus esset, deinde quod adeo indulsisset militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua pateretur. referrique tegulas et refici tecta, sicut fuerant, iussit. et Persea quidem cum maiore filio Philippo traditos A. Postumio in custodiam misit, filiam cum minore filio a Samothrace accitos Amphipolim omni liberali cultu habuit. XXIX. ipse, ubi dies venit, quo adesse Amphipoli denos principes civitatium iusserat, litterasque omnes, quae ubique depositae essent, et pecuniam regiam conferri, cum decem legatis, circumfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. adsuetis regio imperio tamen novum formam terribilem praebuit tribunal summoto aditum, praeco, accensus, insueta omnia oculis auribusque; quae vel socios, nedum hostes victos terrere possent. silentio per praeconem facto, Paulus Latine, quae senatui, quae sibi ex consilii sententia visa essent, pronuntiavit. ea Cn. Octavius praetor — nam et ipse aderat — interpretata sermone Graeco referebat. omnium primum liberos esse iubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosque, utentes legibus suis, annuos creantes magistratus; tributum dimidium eius quod pependissent regibus, pendere populo Romano. deinde in quattuor regiones dividi Macedoniam: unam fore et primam partem quod agri inter Strymonem et Nessum amnem sit, accessurum huic parti trans Nessum ad orientem versum, qua Perseus tenuisset vicos castella oppida, praeter Aenum et Maroneam et Abdera; trans Strymonem autem vergentia ad occasum, Bisalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant. secundam fore regionem, quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, praeter Sinticen Heracleam et Bisaltas; ab occasu, qua Axius terminaret fluvius, additis Paeonibus, qui prope Axium

flumen ad regionem orientis colerent. tertia pars facta, quam Axius ob oriente, Peneus amnis ab occasu cingunt; ad septentrionem Bora mons obicitur: adiecta huic parti regio Paeoniae, qua ab occasu praeter Axium amnem porrigitur; Edessa quoque et Beroea eodem concesserunt. quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. capita regionum, ubi concilia fierent, primae regionis Amphipolim, secundae Thessalonicen, tertiae Pellam, quartae Pelagoniam fecit. eo concilia suae cuiusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari iussit. pronuntiavit deinde neque conubium neque commercium agrorum aedificiorumque inter se placere cuiquam extra fines regionis suae esse. metalla quoque auri atque argenti non exerceri, ferri et aeris permitti. vectigal exercentibus dimidium eius impositum quod pependissent regi. et sale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Paeoniam, quod et sua fuisset et continens esset finibus suis, omnibus dare libertatem pronuntiavit, qui sub regno Persei fuissent. post non impetratam Paeoniam salis commercium dedit: tertiae regioni imperavit, ut Stobos Paeoniae deveherent, pretiumque statuit. navalem materiam et ipsos caedere et alios pati vetuit. regionibus quae adfines barbaris essent — excepta autem tertia omnes erant — permisit, ut praesidia armata in finibus extremis haberent.

XXX. Haec pronuntiata primo die conventus varie adfecerunt animos. libertas praeter spem data arrexit, et levatum annuum vectigal. regionatim commercio interruptis ita videri lacerata tamquam animalia in artus alterum alterius indigentes distracta: adeo, quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, et ut se ipsa quaeque contenta pars esset, Macedones quoque ignorabant. pars prima Bisaltas habet, fortissimos viros — trans Nessum incolunt et circa Strymonem — et multas frugum proprietates et metalla et opportunitatem Amphipolis, quae obiecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. secunda pars celeberrimas urbes Thessalonicen et Cassandream habet, ad hoc Pallenen, fertilem ac frugiferam terram:

maritimas quoque opportunitates ei praebent portus ad Toronen ac montem Atho — Aeneae vocant hunc —, alii ad insulam Euboeam, alii ad Hellespontum opportune versi. tertia regio nobiles urbes Edessam et Beroeam et Pellam habet, et Vettiorum bellicosam gentem; incolas quoque permultos Gallos et Illyrios, impigros cultores. quartam regionem Eordaei et Lyncestae et Pelagones incolunt, iuncta his Atintania et Stymphalis et Elimiotis. frigida haec omnis duraque cultu et aspera plaga est: cultorum quoque ingenia terrae similia habet. ferociores eos et accolae barbari faciunt, nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus suos. divisa itaque Macedonia et partium usibus separatis, quae iam universos teneret Macedonas, formula dicta, cum leges quoque se daturum ostendisset.

XXXI Aetoli deinde citati. in qua cognitione magis utra pars Romanis, utra regi favisset quaesitum est, quam utra fecisset iniuriam aut accepisset: noxa liberati interfectores; exsilium pulsis aeque ratum fuit ac mors interfectis; A. Baebius unus est damnatus, quod milites Romanos praebuisset ad ministerium caedis. hic eventus Aetolorum causae in omnibus Graeciae gentibus populisque eorum qui partis Romanorum fuerant inflavit ad intolerabilem superbiam animos, et obnoxios pedibus eorum subiecit quos aliqua parte suspicio favoris in regem contigerat. tria genera principum in civitatibus erant, duo, quae adulando aut Romanorum imperium aut amicitiam regum sibi privatim opes oppressis faciebant civitatibus; medium unum, utrique generi adversum, libertatem et leges tuebatur. his *ut maior* apud suos caritas, ita minor ad externos gratia erat. secundis rebus elati Romanorum partis eius fautores soli tum in magistratibus, soli in legationibus erant. hi cum frequentes et ex Peloponneso et ex Boeotia et ex aliis Graeciae conciliis adessent, implevere aures decem legatorum: non eos tantum, qui se propalam per vanitatem iactassent tamquam hospites et amicos Persei, sed multo plures alios ex occulto favisse, reliquos per speciem tuendae libertatis in conciliis ad-

versus Romanos omnia instruxisse: nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi fractis animis partium aleretur confirmareturque auctoritas eorum, qui nihil praeter imperium Romanorum spectarent. ab his editis nominibus evocati litteris imperatoris ex Aetolia Acarnaniaque et Epiro et Boeotia, qui Romam ad causam dicendam sequerentur. in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius et Cn. Domitius, ut ipsi edicto evocarent. id duabus de causis factum, una, quod fiduciae plus animorumque esse Achaeis ad non parendum credebant, et forsitan etiam in periculo fore Callicraten et ceteros criminum auctores delatoresque; altera cur praesentes evocarent causa erat, quod ex aliis gentibus principum litteras deprensas in commentariis regiis habebant, in Achaeis caecum erat crimen nullis eorum litteris inventis.

Aetolis dimissis Acarnanum citata gens: in his nihil novatum nisi quod Leucas exempta est Acarnanum concilio. quaerendo deinde latius, qui publice aut privatim partium regis fuissent, in Asiam quoque cognitionem extendere; et ad Antissam in Lesbo insula diruendam, traducendos Methymnam Antissaeos Labeonem miserunt, quod Antenorem regium praefectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum est vagatus, portu receptum commeatibus iuvissent. duo securi percussi viri insignes, Andronicus Andronici filius Aetolus, quod patrem secutus arma contra populum Romanum tulisset, et Neo Thebanus, quo auctore societatem cum Perseo iunxerant.

XXXII. His rerum externarum cognitionibus interpositis Macedonum rursus advocatum concilium; pronuntiatum quod ad statum Macedoniae pertinebat, senatores, quos synedros vocant, legendos esse, quorum consilio res publica administraretur. nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis maioribus quam quindecim annos natis praecedere in Italiam placeret. id prima specie saevum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factum. nominati sunt enim regis amici purpuratique, duces exercituum, praefecti navium aut praesidiorum, servire regi humiliter,

aliis superbe imperare adsueti; praedivites alii, alii, quos fortuna non aequarent, his sumptibus pares; regius omnibus victus vestitusque, nulli civilis animus, neque legum neque libertatis aeque patiens. omnes igitur, qui in aliquis ministeriis regiis, etiam qui in legationibus fuerant, iussi Macedonia excedere atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denuntiata. leges Macedoniae dedit cum tanta cura, ut non hostibus victis sed sociis bene meritis dare videretur, et quas ne usus quidem longo tempore, qui unus est legum corrector, experiendo argueret.

Ab seriis rebus ludicrum, quod ex multo ante praeparato, et in Asiae civitates et ad reges missis qui denuntiarent, et cum circumiret ipse Graeciae civitates, indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit. nam et artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo, et athletarum et nobilium equorum convenit, et legationes cum victimis, et quidquid aliud deorum hominumque causa fieri magnis ludis in Graecia solet, ita factum est, ut non magnificentiam tantum sed prudentiam in dandis spectaculis, ad quae rudes tum Romani erant, admirarentur. epulae quoque legationibus paratae et opulentia et cura eadem. vulgo dictum ipsius ferebant, et convivium instruere et ludos parare eiusdem esse qui vincere bello sciret. XXXIII. edito ludicro omnis generis, clipeisque aereis in naves impositis cetera omnis generis arma cumulata, ingentem acervum, precatus Martem Minervam Luamque matrem et ceteros deos, quibus spolia hostium dicare ius fasque est, ipse imperator face subdita succendit, deinde circumstantes tribuni militum pro se quisque ignes coniecerunt. notata est in illo conventu Europae Asiaeque, undique partim ad gratulationem partim ad spectaculum contracta multitudine, tantis navalibus terrestribusque exercitibus ea copia rerum, ea vilitas annonae, ut et privatis et civitatibus et gentibus dona data pleraque eius generis sint ab imperatore, non in usum modo praesentem, sed etiam quod domos aveherent. spectaculo fuit ei quae venerat

turbae non scenicum magis ludicrum, non certamina hominum aut curricula equorum, quam praeda Macedonica omnis, ut viseretur, exposita statuarum tabularumque, textilium et vasorum ex auro et argento et aere et ebore factorum ingenti cura in ea regia, ut non in praesentem modo speciem, qualibus referta regia Alexandreae erat, sed in perpetuum usum fierent. haec in classem imposita devehenda Romam Cn. Octavio data.

Paulus, benigne legatis dimissis, transgressus Strymonem mille passuum ab Amphipoli castra posuit; inde profectus Pellam quinto die pervenit. praetergressus urbem, ad Spelaeum quod vocant biduum moratus, P. Nasicam et Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Persea iuverant bello, misit, iussos ad Oricum sibi occurrere: ipse Epirum petens quintis decimis castris Passaronem pervenit. XXXIV. haud procul inde Anicii castra aberant. ad quem litteris missis, ne quid ad ea quae fierent moveretur: senatum praedam Epiri civitatium, quae ad Persea defecissent, exercitui dedisse; summissis centurionibus in singulas urbes, qui se dicerent ad praesidia deducenda venisse, ut liberi Epirotae sicut Macedones essent, denos principes ex singulis evocavit civitatibus, quibus cum denuntiasset, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimisit. ante in ulteriores quam in propiores profecti, ut uno die in omnes perveniretur. edita tribunis centurionibusque erant quae agerentur. mane omne aurum argentumque collatum, hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus; tantaque praeda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta milia capitum humanorum abducerentur. muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuere oppida circa septuaginta. vendita praeda omnium, de ea summa militi numeratum est. Paulus ad mare Oricum descendit, nequaquam, ut ratus erat, expletis militum animis, qui tamquam nullum in Macedonia gessissent bellum, expertes regiae praedae esse indignabantur. Orici cum missas cum Scipione Nasica Maximoque filio copias

invenisset, exercitu in naves imposito in Italiam traiecit. et post paucos dies Anicius conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, iussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem causae reservarat, et ipse navibus exspectatis, quibus usus Macedonicus exercitus erat, in Italiam traiecit.

Cum haec in Macedonia Epiroque gesta sunt, legati qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos et regem Eumenem missi erant, in Asiam pervenerunt. indutiis per hiemem factis et Galli domos abierant et rex in hiberna concesserat Pergamum, gravique morbo aeger fuerat. ver primum ex domo excivit, iamque Synnada pervenerant, cum Eumenes ad Sardes undique exercitum contraxerat. ibi Romani cum ** et Solovettium ducem Gallorum Synnadis adlocuti sunt, et Attalus cum eis profectus; sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum est locutus, rettulitque ferociorem eum deprecando factum; ut mirum videri posset inter tam opulentos reges, Antiochum Ptolemaeumque, tantum legatorum Romanorum verba valuisse, ut extemplo pacem facerent, apud Gallos nullius momenti fuisse.

XXXV. Romam primum reges captivi, Perseus et Gentius, in custodiam cum liberis abducti, dein turba alia captivorum, tum quibus Macedonum denuntiatum erat, ut Romam venirent, principumque Graeciae: nam ii quoque non solum praesentes exciti erant, sed etiam si qui apud reges esse dicebantur, litteris arcessiti sunt. Paulus ipse post dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant, ornata Macedonicis spoliis, non insignium tantum armorum sed etiam regiorum textilium, adverso Tiberi ad urbem est subvectus, completis ripis obviam effusa multitudine. paucos post dies Anicius et Octavius classe sua advecti. tribus iis omnibus decretus est ab senatu triumphus; mandatumque Q. Cassio praetori, cum tribunis plebis ageret, ex auctoritate patrum rogationem ad plebem ferrent ut iis, quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium esset.

intacta invidia media sunt: ad summa ferme tendit. nec de Anicii nec de Octavii triumpho dubitatum est: Paulum, cui ipsi quoque se comparare erubuissent, obtrectatio carpsit. antiqua disciplina milites habuerat; de praeda parcius quam speraverant ex tantis regiis opibus, dederat nihil relicturis, si aviditati indulgeretur, quod in aerarium deferret. totus Macedonicus exercitus imperatori erat neglegenter adfuturus comitiis ferendae legis. sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum secundae legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prensando ipse et per suae legionis milites sollicitando stimulaverat, ut frequentes ad suffragium adessent. imperiosum ducem et malignum antiquando rogationem, quae de triumpho eius ferretur, ulciscerentur. plebem urbanam secuturam esse militum iudicia. pecuniam illum dare non potuisse: militem honorem dare posse. ne speraret ibi fructum gratiae, ubi non meruisset. XXXVI. iis incitatis, cum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius, tribunus plebis ferret, et privatis de lege dicendi locus esset, ad suadendum ut in re minime dubia haud quisquam procederet, Ser. Galba repente processit et a tribunis postulavit, ut, quoniam hora iam octava diei esset, nec satis temporis ad demonstrandum haberet, cur L. Aemilium non iuberent triumphare, in posterum diem differrent et mane eam rem agerent: integro sibi die ad causam eam orandam opus esse. cum tribunus dicere eo die, si quid vellet, iuberet, in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque exacta acerbe munia militiae; plus laboris, plus periculi quam desiderasset res iniunctum; contra in praemiis, in honoribus omnia artata; militiamque, si talibus succedat ducibus, horridiorem asperioremque bellantibus, eandem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliore fortuna quam milites Romanos esse. si frequentes postero die ad legem antiquandam adessent, intellecturos potentes viros non omnia in ducis, aliquid et in militum manu esse. his vocibus incitati postero die milites tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli praeterea ad suffra-

gium ferendum esset. intro vocatae primae tribus cum antiquarent, concursus in Capitolium principum civitatis factus est, indignum facinus esse clamitantium, L. Paulum tanti belli victorem despoliari triumpho: obnoxios imperatores tradi licentiae atque avaritiae militari. nunc nimis saepe per ambitionem peccari: quid, si domini milites imperatoribus imponantur? in Galbam pro se quisque probra ingerere. tandem hoc tumultu sedato M. Servilius, qui consul et magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent ab tribunis petere, dicendique sibi ad populum potestatem facerent. tribuni cum ad deliberandum secessissent, victi auctoritatibus principum de integro agere coeperunt, revocaturosque se easdem tribus renuntiarunt, si M. Servilius aliique privati, qui dicere vellent, dixissent.

XXXVII. *Tum Servilius* „quantus imperator L. Aemilius fuerit, Quirites, si ex alia re nulla aestimari possit, vel hoc satis erat, quod cum tam seditiosos et leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicum in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. eadem severitas imperii, quam nunc oderunt, tunc eos continuit. itaque antiqua disciplina habiti ** neque fecerunt. Ser. quidem Galba, si in L. Paulo accusando tirocinium ponere et documentum eloquentiae dare voluit, non triumphum impedire debuit, quem, si nihil aliud, senatus iustum esse iudicaverat, sed postero die quam triumphatum est, privatum cum visurus esset, nomen deferret et legibus interrogaret, aut serius paulo, cum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. ita et pretium recte facti triumphum haberet L. Paulus pro egregie bello gesto, et poenam, si quid et vetere gloria sua et nova indignum fecisset. sed videlicet, cui crimen nullum, nullum probrum dicere poterat, eius obtrectare laudes voluit. diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paulum petiit; quattuor horas, quantum supererat diei, dicendo absumpsit. quis umquam tam nocens reus fuit, cuius vitia vitae tot horis expromi non

possent? quid interim obiecit quod L. Paulus, si causam dicat, negatum velit? duas mihi aliquis contiones parumper faciat, unam militum Macedonicorum, puram alteram integrioris iudicii et a favore et odio, universo iudicante populo Romano: apud contionem togatam et urbanam prius res agatur. quid apud Quirites Romanos, Ser. Galba, diceres? illa enim tibi tota abscisa oratio esset „„in statione severius et intentius instituisti; vigiliae acerbius et diligentius circumitae sunt; operis plus quam antea fecisti, cum ipse imperator ut exactor circumiret; eodem die et iter fecisti et in aciem ex itinere *ductus es. ne* victorem quidem te acquiescere passus est: statim ad persequendos hostes duxit. cum te praeda partienda locupletem facere posset, pecuniam regiam translaturus in triumpho est et in aerarium laturus."" haec sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiae, parum avaritiae suae inservitum censent, ita apud populum Romanum nihil valuissent, qui ut vetera atque audita a parentibus suis non repetat, quae ambitione imperatorum clades acceptae sint, quae severitate imperii victoriae partae, proximo certe Punico bello quid inter M. Minucium magistrum equitum et Q. Fabium dictatorem interfuerit meminit. itaque accusatorem id scire potuisse, et supervacaneam defensionem Pauli fuisse. transeatur ad alteram contionem; nec Quirites vos sed milites videor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere et verecundiam aliquam imperatoris violandi adferre possit."

XXXVIII. „equidem ipse aliter affectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paulo ante eram, cum ad plebem urbanam spectabat oratio. quid etiam dicitis, milites? aliquis est Romae, praeter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit: et eum non iisdem manibus discerpitis quibus Macedonas vicistis? vincere vos prohibuisset, si potuisset, qui triumphantes urbem inire prohibet. erratis, milites, si triumphum imperatoris tantum et non militum quoque et universi populi Romani esse decus censetis. non unius in hoc Pauli; multi etiam, qui ab senatu non impetrarunt triumphum, in monte Al-

bano triumpharunt; nemo L. Paulo magis eripere decus perfecti belli Macedonici potest quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio secundi, quam illis qui ** triumphaverunt; nec L. Paulum minorem aut maiorem imperatorem triumphus faciet —: militum magis in hoc universique populi Romani fama agitur, primum ne invidiae et ingrati animi adversus clarissimum quemque civem opinionem habeat, et imitari in hoc populum Atheniensem, lacerantem invidia principes suos, videatur. satis peccatum in Camillo a maioribus vestris est, quem tamen ante receptam per eum a Gallis urbem violarunt; satis insuper a vobis in P. Africano. Literni domicilium et sedem fuisse domitoris Africae! Literni sepulcrum ostendi! erubescamus, gloria si par illis viris L. Paulus iniuria vestra exaequetur. haec igitur primum infamia deleatur, foeda apud alias gentes, damnosa apud nostros. quis enim aut Africani aut Pauli similis *esse in* ingrata et inimica bonis civitate velit? si infamia nulla esset et de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? tot de Gallis triumphi, tot de Hispanis, tot de Poenis ipsorum tantum imperatorum an populi Romani dicuntur? quemadmodum non de Pyrrho modo nec de Hannibale *nec Philippo* sed de Epirotis Carthaginiensibusque et Macedonibus triumphi acti sunt, sic non M'. Curius tantum nec P. Cornelius *nec T. Quinctius*, sed Romani triumpharunt. militum quidem propria est causa, qui et ipsi laureati et quisque donis quibus donati sunt insignes triumphum nomine cient, suasque et imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. si quando non deportati ex provincia milites ad triumphum sint, fremunt, et tamen tum quoque se absentes, quod suis manibus parta victoria sit, triumphare credunt. si quis vos interroget, milites, ad quam rem in Italiam deportati et non statim confecta provincia dimissi sitis, quid Romam frequentes sub signis veneritis, quid moremini hic et non diversi domos quisque abeatis vestras, quid aliud respondeatis, quam vos triumphantes videri velle? vos certe victores conspici velle debebatis.

triumphatum nuper de Philippo patre huius et de Antiocho est." XXXIX. „ambo regnabant, cum de iis triumphatum est. de Perseo capto, in urbem cum liberis abducto non triumphabitur? quodsi in curru scandentes Capitolium, auratos purpuratosque, ex inferiore loco L. Paulus in turba togatorum unus privatus interroget „„L. Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho esse an me censetis?"" currum ei cessuri et prae pudore videntur insignia ipsi sua tradituri. et vos Gentium quam Persea duci in triumpho mavultis, Quirites, et de accessione potius belli quam de bello triumphari? et legiones ex Illyrico laureatae urbem inibunt et navales socii: Macedonicae legiones suo abrogato triumphos alienos spectabunt? quid deinde tam opimae praedae, tam opulentae victoriae spoliis fiet? quonam abdentur illa tot milia armorum detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulae pictae, textilia, tantum argenti caelati, tantum auri, tanta pecunia regia? an noctu, tamquam furtiva, in aerarium deportabuntur? quid? illud spectaculum maximum, nobilissimus opulentissimusque rex captus, ubi victori populo ostendetur? quos Syphax rex captus, accessio Punici belli, concursus fecerit, plerique meminimus. Perseus rex captus, Philippus et Alexander filii regis, tanta nomina, subtrahentur civitatis oculis? ipsum L. Paulum, bis consulem, domitorem Graeciae, omnium oculi conspicere urbem curru ingredientem avent: ad hoc fecimus consulem, ut bellum per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum perficeret. cui sortito provinciam, cui proficiscenti praesagientibus animis victoriam triumphumque destinavimus, ei victori triumphum negaturi? et quidem non homines tantum sed deos etiam suo honore fraudaturi? diis quoque enim, non solum hominibus debetur triumphus. maiores vestri omnium magnarum rerum et principia exorsi ab diis sunt et finem statuerunt. consul proficiscens praetorve paludatis lictoribus in provinciam et ad bellum vota in Capitolio nuncupat: victor perpetrato eodem in Capitolio triumphans ad eosdem deos, quibus vota nuncupavit, merita dona

populi Romani tansvehens redit. pars non minima triumphi est victimae praecedentes, ut appareat diis grates agentem imperatorem ob rem publicam bene gestam redire. omnes illas victimas, quas traducendo in triumpho dedicavit, alias alio caedente mactabitis? quid? illas epulas senatus, quae nec privato loco nec publico profano, sed in Capitolio eduntur — utrum hominum voluptatis causa an deorum hominumque — auctore Ser. Galba turbaturi estis? L. Pauli triumpho portae claudentur? rex Macedonum Perseus cum liberis et turba alia captivorum, spolia Macedonum, citra flumen relinquentur? L. Paulus privatus, tamquam rure rediens, a porta domum ibit? et tu, centurio, miles, quid de imperatore Paulo senatus decrerit potius quam quid Ser. Galba fabuletur, audi; et hoc dicere me potius quam illum audi. ille nihil praeterquam loqui, et id ipsum maledice ac maligne, didicit: ego ter et viciens cum hoste per provocationem pugnavi; ex omnibus, cum quibus manum conserui, spolia rettuli; insigne corpus honestis cicatricibus, omnibus adverso corpore exceptis, habeo." nudasse deinde se dicitur, et quo quaeque bello vulnera accepta essent rettulisse. quae dum ostentat, adapertis forte quae velanda erant, tumor inguinum proximis risum movit. tum „hoc quoque quod ridetis" inquit „in equo dies noctesque persedendo habeo; nec magis me eius quam cicatricum harum pudet paenitetque, quando numquam mihi impedimento ad rem publicam bene gerendam domi militiaeque fuit. ego hoc ferro saepe vexatum corpus vetus miles adolescentibus militibus ostendi: Galba nitens et integrum denudet. revocate, si videtur, tribuni, ad suffragium tribus; ego ad vos, milites,

XL. summam omnis captivi auri argentique translati ** miliens ducentiens fuisse Valerius Antias tradit; quae haud dubie maior aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusque auri argenti generatim ab ipso scriptis efficitur. alterum tantum aut in bellum proximum absumptum aut in fuga, cum Samothracen peteret, dissi-

patum tradunt; eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniae intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis coacervatum fuerat. itaque admodum inops pecuniae Philippus, Perseus contra praedives bellare cum Romanis coepit. ipse postremo Paulus in curru, magnam cum dignitate alia corporis tum senecta ipsa maiestatem prae se ferens; post currum inter alios illustres viros filii duo, Q. Maximus et P. Scipio; deinde equites turmatim et cohortes peditum suis quaeque ordinibus. pediti in singulos dati denarii centeni, duplex *centurioni*, *triplex* equiti. tantum pediti daturum fuisse credunt, et pro rata aliis, si aut non refragati honori eius fuissent, aut benigne hac ipsa summa pronuntiata acclamassent.

Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hostium ductus, sed etiam victor Paulus, auro purpuraque fulgens. nam duobus e filiis, quos duobus datis in adoptionem solos nominis sacrorum familiaeque heredes retinuerat domi, minor, ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum, maior quattuordecim annorum triduo post triumphum decessit; quos praetextatos curru vehi cum patre, sibi ipsos similes praedestinantes triumphos, oportuerat. paucis post diebus, data a M. Antonio tribuno plebis contione, cum de suis rebus gestis more ceterorum imperatorum disseruisset, memorabilis eius oratio et digna Romano principe fuit. XLI. „quamquam et quanta felicitate rem publicam administraverim, et quae duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos Quirites arbitror, cum spectaculo vobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint, tamen paucis quaeso sinatis me cum publica felicitate comparare eo quo debeo animo privatam meam fortunam. profectus ex Italia classem a Brundisio sole orto solvi, nona diei hora cum omnibus meis navibus Corcyram tenui. inde quinto die Delphis Apollini pro me exercitibusque et classibus vestris sacrificavi. a Delphis quinto die in castra perveni; ubi exer-

citu accepto, mutatis quibusdam, quae magna impedimenta victoriae erant, progressus inde, quia inexpugnabilia castra hostium erant neque cogi pugnare poterat rex, inter praesidia eius saltum ad Petram evasi, et ad pugnam rege coacto acie vici, Macedoniam in potestatem populi Romani redegi, et quod bellum per quadriennium quattuor ante me consules ita gesserunt, ut semper successori traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. aliarum deinde secundarum rerum velut proventus secutus: civitates omnes Macedoniae se dediderunt; gaza regia in potestatem venit; rex ipse tradentibus prope ipsis diis in templo Samothracum cum liberis est captus. mihi quoque ipsi nimia iam fortuna mea videri, eoque suspecta esse. maris pericula timere coepi in tanta pecunia regia in Italiam traicienda et victore exercitu transportando. postquam omnia secundo navium cursu in Italiam pervenerunt, neque erat quod ultra precarer, illud optavi, ut cum ex summo retro volvi fortuna consuesset, mutationem eius domus mea potius quam res publica sentiret. itaque defunctam esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero, quod triumphus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. et cum ego et Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla spectemur: ille, qui ante se captivos captivus ipse duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet: ego, qui de illo triumphavi, ab alterius funere filii currum ** ex Capitolio prope iam exspirantem veni; neque ex tanta stirpe liberum superest qui L. Aemilii Pauli nomen ferat. duos enim tamquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos Cornelia et Fabia gens habent: Pauli in domo praeter senem nemo superest. sed hanc cladem domus meae vestra felicitas et secunda fortuna publica consolatur." XLII. haec tanto dicta animo magis confudere audientium animos, quam si miserabiliter orbitatem suam deflendo locutus esset.

Cn. Octavius calendis Decembribus de rege Perseo navalem triumphum egit. is triumphus sine captivis fuit, sine spoliis. dedit sociis navalibus in singulos denarios

septuagenos quinos, gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex, magistris navium quadruplex.

Senatus deinde habitus est. patres censuerunt, ut Q. Cassius Persea regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret; comites, pecuniam, argentum, instrumentum quod haberet. Bithys regis Thracum filius cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. ceteros captivos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. paucos post dies quam haec acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendum filium aliosque obsides apportantes. eis in senatum introductis, et id ipsum argumenti praetendentibus orationi, non sua voluntate Cotyn bello iuvisse Persea, quod obsides dare coactus esset, orantibusque, ut eos pretio, quantum ipsi statuissent patres, redimi paterentur, responsum ex auctoritate senatus est populum Romanum meminisse amicitiae, quae cum Cotye maioribusque eius et gente Thracum fuisset. obsides datos crimen, non criminis defensionem esse, cum Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello Romano occupatus timendus fuerit. ceterum etsi Cotys Persei gratiam praetulisset amicitiae populi Romani, magis quid se dignum esset, quam quid merito eius fieri posset, aestimaturum, filium atque obsides ei remissurum. beneficia gratuita esse populi Romani: pretium eorum malle relinquere in accipientium animis quam praesens exigere. legati tres nominati, T. Quinctius Flamininus C. Licinius Nerva M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent; et Thracibus munera data in singulos binum milium aeris. Bithys cum ceteris obsidibus a Carseolis accersitus ad patrem cum legatis missus. naves regiae captae de Macedonibus, invisitatae ante magnitudinis, in campo Martio subductae sunt.

XLIII. Haerente adhuc non in animis modo sed paene in oculis memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphavit de rege Gentio Illyriisque. similia omnia magis visa hominibus quam paria: minor ipse imperator, et nobilitate Anicius cum Aemilio, et iure imperii praetor cum consule collatus; non Gentius Perseo,

non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecuniae, non dona donis comparari poterant. itaque sicut praefulgebat huic triumphus recens, ita apparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendum. perdomuerat intra paucos dies terra marique ferocem, locis munimentisque fretam gentem Illyriorum; regem regiaeque omnes stirpis ceperat. transtulit in triumpho multa militaria signa spoliaque alia et supellectilem regiam, auri pondo viginti et septem, argenti decem et novem pondo, denarium decem tria milia, et centum viginti milia Illyrii argenti. ante currum ducti Gentius rex cum coniuge et liberis et Caravantius frater regis et aliquot nobiles Illyrii. de praeda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini quantum civibus, et sociis navalibus dedit quantum militibus. laetior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. sestertium ducentiens ex ea praeda redactum esse auctor est Antias, praeter aurum argentumque, quod in aerarium sit latum; quod quia unde redigi potuerit non apparebat, auctorem pro re posui. rex Gentius cum liberis et coniuge et fratre Spoletium in custodiam ex senatus consulto ductus, ceteri captivi Romae in carcerem coniecti; recusantibusque custodiam Spoletinis Iguvium reges traducti. reliquum ex Illyrico praedae ducenti viginti lembi erant: de Gentio rege captos eos Corcyraeis et Apolloniatibus et Dyrrhachinis Q. Cassius ex senatus consulto tribuit.

XLIV. Consules eo anno agro tantum Ligurum populato, cum hostes exercitus numquam eduxissent, nulla re memorabili gesta Romam ad magistratus subrogandos redierunt, et primo comitiali die consules crearunt M. Claudium Marcellum C. Sulpicium Gallum, deinde praetores postero die L. Iulium L. Appuleium Saturninum A. Licinium Nervam P. Rutilium Calvum P. Quinctilium Varum M. Fonteium. his praetoribus duae urbanae provinciae sunt decretae, duae Hispaniae, Sicilia ac Sardinia.

Intercalatum eo anno: postridie Terminalia interca-

lariae calendae fuerunt. augur eo anno mortuus est C. Claudius: in eius locum augures legerunt T. Quinctium Flamininum. et flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius Pictor.

Eo anno rex Prusias venit Romam cum filio Nicomede. is magno comitatu urbem ingressus ad forum a porta tribunalque Q. Cassii praetoris perrexit; concursuque undique facto deos, qui urbem Romam incolerent, senatumque et populum Romanum salutatum se dixit venisse, et gratulatum, quod Persea Gentiumque reges vicissent, Macedonibusque et Illyriis in dicionem redactis auxissent imperium. cum praetor senatum ei, si velit, eo die daturum dixisset, biduum petiit, quo templa deum urbemque et hospites amicosque viseret. datus qui circumduceret eum, L. Cornelius Scipio quaestor, qui et Capuam ei obviam missus fuerat; et aedes, quae ipsum comitesque eius benigne reciperent, conductae. tertio post die senatum adiit; gratulatus victoriam est; merita sua in eo bello commemoravit; petiit, ut votum sibi solvere, Romae in Capitolio decem maiores hostias et Praeneste unam Fortunae, liceret: ea vota pro victoria populi Romani esse. et ut societas secum renovaretur; agerque sibi de rege Antiocho captus, quem nulli datum a populo Romano Galli possiderent, daretur. filium postremo Nicomedem senatui commendavit. omnium qui in Macedonia imperatores fuerant favore est adiutus. itaque cetera quae petebat concessa: de agro responsum est legatos ad rem inspiciendam missuros. si is ager populi Romani fuisset nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono Prusiam habituros esse: si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidem Romani factum apparere; aut si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius iniuria quicquam ei datum vellet populus Romanus. ne cui detur quidem, gratum esse donum posse, quod eum qui det, ubi vellet, ablaturum esse sciat. facile Nicomedis commendationem accipere. quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus Romanus, documento Ptolemaeum Aegypti regem esse. cum hoc responso Prusias est dimissus. munera ei ex ** sestertiis iussa dari, et vasorum

argenteorum pondo quinquaginta. et filio regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabae filio regis Masinissae data essent; et ut victimae aliaque, quae ad sacrificium pertinerent, seu Romae seu Praeneste immolare vellet, regi ex publico sicut magistratibus Romanis praeberentur; et ut ex classe, quae Brundisii esset, naves longae viginti adsignarentur, quibus uteretur, donec ad classem dono datam ei rex pervenisset; L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumptumque ipsi et comitibus praeberet, donec navem conscendisset. mire laetum ea benignitate in se populi Romani regem fuisse ferunt: munera sibi ipsi emi non sisse, filium iussisse donum populi Romani accipere. haec de Prusia nostri scriptores. Polybius eum regem indignum maiestate nominis tanti tradit pileatum, capite raso, obviam ire legatis solitum, libertumque se populi Romani ferre, et ideo insignia ordinis eius gerere; Romae quoque, cum veniret in curiam, summisisse se, et osculo limen curiae contigisse, et deos servatores suos senatum appellasse, aliamque orationem non tam honorificam audientibus quam sibi deformem habuisse. moratus circa urbem triginta haud amplius dies in regnum est profectus ***. actumque in Asia bellum.

LIBRORUM XLVI—CXL EPITOMAE.

XLVI. Eumenes rex Romam venit; qui quia Macedonico bello medium egerat, ne aut hostis iudicatus videretur, si exclusus esset, aut liberatus crimine, si admitteretur, in commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. legati Prusiae regis questi sunt de Eumene, quod fines suos popularetur, dixeruntque eum conspirasse cum Antiocho adversus populum Romanum. societas cum Rhodiis deprecantibus iuncta est. lustrum a censoribus conditum: censa sunt civium capita trecenta viginti septem milia viginti duo; princeps senatus lectus M. Aemilius Lepidus. Ptolemaeus Aegypti rex, pulsus regno a minore fratre, missis ad eum legatis in regnum restitutus est. Ariarathe, Cappadociae rege, mortuo filius eius Ariarathes regnum accepit, et amicitiam cum populo Romano per legatos renovavit. res praeterea adversus Ligures et Corsos et Lusitanos vario eventu gestas, et motus Syriae mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum

reliquerat, continet. hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore Demetrius Seleuci filius, qui Romae obses fuerat, clam, quia non dimittebatur a Romanis, interemit; et ipse in regnum receptus. L. Aemilio Paulo, qui Persen vicerat, mortuo tanta eius abstinentia fuit, ut, cum ex Hispania et ex Macedonia immensas opes rettulisset, vix ex auctione eius redactum sit, unde uxori eius dos solveretur. Pomptinae paludes a Cornelio Cethego consule, cui ea provincia evenerat, siccatae, agerque ex iis factus.

XLVII. Cn. Tremellio tribuno plebis multa dicta est, quod cum M. Aemilio Lepido pontifice maximo iniuriose contenderat; sacrorumque quam magistratuum ius potentius fuit. lex de ambitu lata. lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita trecenta triginta octo milia, trecenta quattuordecim; princeps senatus lectus Aemilius Lepidus. inter Ptolemaeos fratres, qui dissidebant, foedus ictum, ut alter Aegypto alter Cyrenis regnaret. Ariarathes, Cappadociae rex, consilio Demetrii regis Syriae et viribus pulsus regno, a senatu restitutus est. missi a senatu qui inter Masinissam et Carthaginienses de agro iudicarent. C. Marcius consul adversus Dalmatas primum parum prospere, postea feliciter pugnavit; cum quibus bello confligendi causa fuit, quod Illyrios, populi Romani socios, vastaverant; eandemque gentem Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul Transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida Antipolim et Nicaeam vastabant, subegit. praeterea res in Hispania a compluribus parum prospere gestas continet. consules anno quingentesimo nonagesimo octavo ab urbe condita magistratum, peractis comitiis insequentisque anni consulibus creatis, Kal. Ian. inire coeperunt. mutandi comitia causa fuit quod Hispani rebellabant. legati ad disceptandum inter Carthaginienses et Masinissam missi nuntiaverunt vim navalis materiae se Carthagine deprehendisse. aliquot praetores a provinciis avaritiae nomine accusati damnati sunt.

XLVIII. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita trecenta viginti quattuor milia. semina tertii belli Punici referuntur. cum in finibus Carthaginiensium ingens Numidarum exercitus, duce Ariobarzane Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Carthaginiensibus, cum Ariobarzanem specie contra Masinissam regem, sed re vera contra Romanos accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. contradicente P. Cornelio Nasica placuit legatos mitti Carthaginem, qui specularentur, quid ageretur. castigato senatu Carthaginiensium, quod contra foedus et exercitum et navales materias haberent, pacem inter eos et Masinissam facere voluerunt, Masinissa agro, de quo lis erat, cedente. sed Gisgo Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tum in magistratu erat, cum senatus pariturum se iudicio legatis dixisset, ita bellum adversus Romanos suadendo concitavit, ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. id nuntiantes in festum iam senatum Carthaginiensibus infestiorem fecerunt. M. Porcius Cato filii in praetura mortui funus tenuissimo, ut potuit — nam pauper erat —, sumptu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniae ingenti adseveratione mentiretur, Romam missus. M. Aemilius Lepidus, qui princeps senatus sextis iam censoribus erat lectus, antequam exspiraret, praecepit filiis, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent; in reliquum funus ne plus quam aeris deciens consumerent: imaginum specie, non sumptibus nobilitari magnorum virorum funera solere. de veneficiis quaesitum. Publicia et Licinia, nobiles feminae, quae viros suos consulares necasse insimulabantur, cognita causa, cum praetori pro se vades dedissent, cognatorum decreto necatae sunt. Gulussa Masinissae filius denuntiavit Carthagini dilectus agi, classem comparari, et haud dubie bellum strui. cum Cato suaderet, ut iis bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicente nihil temere faciendum placuit decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus A. Postumius Albinus consules cum dilectum severe agerent, nec quemquam gratia dimitterent, ab tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem impetrare non poterant, in carcerem coniecti sunt. cum Hispaniense bellum parum prospere aliquoties gestum ita confudisset civitatem Romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent aut legati

ire vellent, P. Cornelius Aemilianus processit, et excepturum se militiae genus quodcumque imperatum esset professus est; quo exemplo omnes ad studium militandi concitavit. L. Lucullus consul, cum M. Claudius Marcellus cui successerat, placasse omnes Celtiberiae populos videretur, Vaccaeos et Cantabros et alias adhuc incognitas nationes in Hispania subegit. ibi P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus, L. Pauli filius, Africani nepos, sed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit; et in oppugnatione Intercatiae urbis maius etiam periculum adiit: nam murum primus transcendit. Ser. Sulpicius Galba praetor male adversus Lusitanos pugnavit. cum legati ex Africa cum oratoribus Carthaginiensium et Gulussa Masinissae filio redissent, dicerentque et exercitum se et classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit. Catone et aliis principibus senatui suadentibus, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod P. Cornelius Nasica dicebat nondum sibi iustam causam belli videri, placuit, ut bello abstinerent, si Carthaginienses classem exussissent et exercitum dimisissent: sin minus, proximi consules de Punico bello referrent. cum locatum a censoribus theatrum exstrueretur, P. Cornelio Nasica auctore tamquam inutile et nociturum publicis moribus ex senatus consulto destructum est, populusque aliquamdiu stans ludos spectavit. Carthaginienses cum adversus foedus bellum Masinissae intulissent, victi ab eo annos habente nonaginta duos, et sine pulpamine mandere et gustare panem tantum solito, insuper Romanum bellum meruerunt.

XLIX. Tertii Punici belli initium altero et sexcentesimo anno ab urbe condita, intra quintum annum quam erat coeptum, consummati. inter M. Porcium Catonem et Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus vir in civitate habebatur, alter optimus etiam a senatu iudicatus erat, diversis certatum sententiis est Catone suadente bellum, et ut tolleretur delereturque Carthago, Nasica dissuadente. placuit tamen, quod contra foedus naves haberent, quod exercitus extra fines duxissent, quod socio populi Romani et amico Masinissae arma intulissent, quod filium eius Gulussam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepissent, bellum iis indici. priusquam ullae copiae in naves imponerentur, Uticenses legati Romam venerunt, se suaque omnia dedentes. ea legatio veluti omen grata patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Ludi Diti patri ad Terentum ex praecepto librorum Sibyllinorum facti, qui ante annum centesimum, primo Punico bello, quingentesimo et altero anno ab urbe condita, facti erant. legati triginta Romam venerunt, per quos se Carthaginienses dedebant. Catonis sententia devicit, ut in decreto perstaretur, et ut consules quam primum ad bellum proficiscerentur. qui ubi in Africam transierunt, acceptis quos imperaverant trecentis obsidibus, et armis omnibusque instrumentis bellicis, si qua Carthagine erant, tunc, cum ex auctoritate patrum iuberent ut in alium locum, dum a mari decem milia passuum, ne minus, remotum, oppidum facerent, indignitate rei ad bellandum Carthaginienses compulerunt. obsideri oppugnarique coepta est Carthago ab L. Marcio M'. Manilio consulibus. in qua oppugnatione cum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus suis irrupissent et ab oppidanis graviter caederentur, a Scipione Africano expliciti sunt; per quem et castellum Romanorum, quod nocte expugnabant, paucis equitibus iuvantibus liberatum est. castrorumque, quae Carthaginienses omnibus copiis ab urbe pariter egressi oppugnabant, liberatorum is ipse praecipuam gloriam tulit. praeterea cum ab irrita oppugnatione Carthaginis consul — alter enim Romam ad comitia ierat — exercitum duceret adversus Hasdrubalem, qui cum altera manu iniquum saltum insiderat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret, victus deinde complurium, qui et prudentiae eius et virtuti invidebant, sententiis et ipse saltum ingressus est. cum, sicut praedixerat, fusus fugatusque esset Romanus exercitus et duae cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reversus liberavit eas et incolumes reduxit. quam virtutem eius et Cato, vir promptiore ad vituperandum lingua, in senatu sic prosecutus est, ut diceret reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare, Scipionem vigere; et po

pulus Romanus eo favore complexus, ut comitiis plurimae eum tribus consulem scriberent, cum hoc per aetatem non liceret. cum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui in fidem populi Romani dediti a Ser. Galba in Galliam venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit. exstat oratio in Annalibus eius inclusa. Q. Fulvius Nobilior, et ipse ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba. ipse quoque Galba, cum se damnari videret, complexus duos filios praetextatos et Sulpicii Galli filium, cuius tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. exstant tres orationes eius, duae adversus Libonem tribunum plebis rogationemque eius habitae de Lusitanis, una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos propter sese castra habentes caesos fatetur, quod compertum habuerit equo atque homine suo ritu immolatis per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam, ultimae sortis homo, Persei regis se filium ferens et mutato nomine Philippus vocatus, cum ab urbe Romana, quo illum Demetrius Syriae rex ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset, multis ad falsam eius fabulam, velut ad verum coeuntibus, contracto exercitu totam Macedoniam aut voluntate incolentium aut armis occupavit. fabulam autem talem finxerat: ex pellice se et Perseo rege ortum traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen regiae stirpis exstaret. Adramyttei se educatum usque ad duodecimum annum aetatis, patrem eum esse credentem a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui. adfecto deinde eo, cum prope ad ultimum vitae finem esset, detectam tandem ibi originem suam, falsaeque matri libellum datum signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, cum ad puberem aetatem venisset; obtestationesque ultimas adiectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur. pubescenti libellum traditum, in quo relicti sibi duo thesauri a patre dicerentur. tum scienti mulierem subditum se esse, veram stirpem ignoranti, edidisse genus, atque obtestatam, ut prius quam manaret ad Eumenem res, regi Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur. eo se exterritum, simul sperantem aliquod a Demetrio auxilium, in Syriam se contulisse, atque ibi primum, quis esset, palam expromere ausum.

L. Thessalia, cum et illam invadere armis atque occupare Pseudophilippus vellet, per legatos Romanorum auxiliis Achaeorum defensa est. Prusias rex Bithyniae, omnium humillimorum vitiorum, a Nicomede filio adiuvante Attalo rege Pergami occisus est. habebat alium filium, qui pro superiore ordine dentium enatum habuisse unum os continens dicitur. cum tres legatos ad pacem inter Nicomedem et Prusiam faciendam Romani misissent, et unus ex iis multis cicatricibus sparsum caput haberet, alter pedibus aeger esset, tertius ingenio socors haberetur, dixit Cato eam legationem nec caput nec pedes nec cor habere. in Syria, quae eo tempore stirpe generis parem regi Macedonum, inertia socordiaque similem Prusiae regem habebat, iacente eo in ganea et lustris Ammonius regnabat, per quem et amici omnes regis et Laodice regina et Antigonus Demetrii filius occisi. Masinissa Numidiae rex maior nonaginta annis decessit, vir insignis. inter cetera opera iuvenilia, quae ad ultimum edidit, adeo etiam versus in senectam viguit, ut post sextum et octogesimum annum filium genuerit. inter tres liberos eius, maximum natu Micipsam, Gulussam, Mastanabalem, qui etiam Graecis litteris eruditus erat, P. Scipio Aemilianus, cum commune eis pater regnum reliquisset et dividere eos arbitro Scipione iussisset, partes administrandi regni divisit. item Phamaeae Himilconi, praefecto equitum Carthaginiensium, viro forti et cuius praecipua opera Poeni utebantur, persuasit, ut ad Romanos cum equitatu suo transiret. ex tribus legatis, qui ad Masinissam missi fuerant, Claudius Marcellus coorta tempestate fluctibus obrutus est. Carthaginienses Hasdrubalem, Masinissae nepotem, quem praetorem habebant, hominem proditionis suspectum in curia occiderunt; quae suspicio inde emanavit, quod propinquus esset Gulussae Romanos auxilio iuvantis. P. Scipio Aemilianus cum aedilitatem peteret, consul a populo dictus, quoniam per annos consulem fieri non licebat, cum magno certamine suffragantis plebis, et repugnan-

tibus aliquamdiu patribus, legibus solutus et consul creatus est. M'. Manilius aliquot urbes circumpositas Carthagini expugnavit. Pseudophilippus in Macedonia, caeso cum exercitu P. Iuventio praetore, a Q. Caecilio victus captusque est, et recepta Macedonia.

LI. Carthago in circuitu milia viginti tria passuum patens, magno labore obsessa et per partes capta est, primum a Mancino legato, deinde a Scipione consule, cui extra sortem Africa provincia data erat. Carthaginienses portu novo, quia vetus obstructus a Scipione erat, facto, et contracta clam exiguo tempore ampla classe infeliciter navali proelio pugnaverunt. Hasdrubalis quoque ducis eorum castra, ad Nepherim oppidum loco difficili sita, cum exercitu deleta sunt a Scipione, qui tandem urbem expugnavit septingentesimo anno quam erat condita. spoliorum maior pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. ultimo urbis excidio, cum se Hasdrubal Scipioni dedidisset, uxor eius, quae paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, ut ad victorem transfugerent, in medium se flagrantis urbis incendium cum duobus liberis ex arce praecipitavit. Scipio exemplo patris sui naturalis Aemilii Pauli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugasque ac fugitivos bestiis obiecit. belli Achaici semina referuntur haec, quod legati Romani ab Achaeis pulsati sint Corinthi, missi, ut eas civitates, quae sub dicione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent.

LII. Cum Achaeis, qui in auxilio Boeotos et Chalcidenses habebant, Q. Caecilius Metellus ad Thermopylas bello conflixit; quibus victis dux eorum Critolaus veneno sibi mortem conscivit. in cuius locum Diaeus, Achaici motus primus auctor, ab Achaeis dux creatus, ad Isthmon a L. Mummio consule victus est. qui omni Achaia in deditionem accepta Corinthon ex senatus consulto diruit, quia ibi legati Romani violati erant. Thebae quoque et Chalcis, quae auxilio fuerant, dirutae. ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit; nec quicquam ex iis opibus ornamentisque, quae praedives Corinthos habuit, in domum eius pervenit. Q. Caecilius Metellus de Andrisco triumphavit, P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus de Carthagine et de Hasdrubale. Viriathus in Hispania primum ex pastore venator, ex venatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus, totam Lusitaniam occupavit, C. Vetilium praetorem fuso eius exercitu cepit; post quem C. Plautius praetor nihilo felicius rem gessit. tantumque terroris is hostis intulit, ut adversus eum consulari opus esset et duce et exercitu. praeterea motus Syriae et bella inter reges gesta referuntur. Alexander, homo ignotus et incertae stirpis, occiso, sicut ante dictum est, Demetrio rege in Syria regnabat. hunc Demetrius Demetrii filius, qui a patre quondam ob incertos belli casus ablegatus Gnidon fuerat, contempta secordia inertiaque eius, adiuvante Ptolemaeo Aegypti rege, cuius filiam Cleopatram in matrimonium acceperat, bello interemit. Ptolemaeus in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit; atque in locum eius frater minor Ptolemaeus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, a Diodoto quodam, uno ex subiectis, qui Alexandri filio puero admodum regnum adserebat, bello superatus Seleuceam confugit. L. Mummius de Achaeis triumphavit, signa aerea marmoreaque et tabulas pictas in triumpho tulit.

LIII. Ap. Claudius consul Salassos, gentem Alpinam, domuit. alter Pseudophilippus in Macedonia a L. Tremellio quaestore cum exercitu caesus est. Q. Caecilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. a Q. Fabio proconsule pars magna Lusitaniae expugnatis aliquot urbibus recepta est. Acilius senator Graece res Romanas scribit.

LIV. Q. Pompeius consul in Hispania Termestinos subegit. cum eisdem et Numantinis pacem a populo Romano infirmatam fecit. lustrum a censoribus conditum est: censa civium capita trecenta viginti octo milia, quadringenta quadraginta duo. cum Macedonum legati conquestum de D. Iunio Silano praetore venissent, quod acceptis pecuniis provinciam spoliasset, et senatus de querelis eorum vellet cognoscere, T. Manlius Torquatus, pater Silani, petiit impetravitque, ut sibi cognitio mandaretur; et domi causa co-

gnita filium condemnavit abdicavitque, ac ne funeri quidem eius, cum suspendio vitam finisset, interfuit; sedensque domi potestatem consultantibus ex instituto fecit. Q. Fabius proconsul rebus in Hispania prospere gestis labem imposuit pace cum Viriatho aequis condicionibus facta. Viriathus a proditoribus consilio Servilii Caepionis interfectus est, et ab exercitu suo multum comploratus ac nobiliter sepultus, vir duxque magnus, et per quattuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

LV. P. Cornelio Nasica, cui cognomen Serapio fuit ab irridente Curiatio tribuno plebis impositum, et D. Iunio Bruto consulibus dilectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est: nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu virgis caesus est, et sestertio nummo veniit. tribuni plebis quia non impetrarent, ut sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerem duci iusserunt. Iunius Brutus consul in Hispania iis, qui sub Viriatho militaverant, agros et oppidum dedit, quod Valentia vocatum est. M. Popillius a Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusque est. C. Hostilio Mancino consule sacrificante pulli ex cavea evolaverunt; conscendenti deinde navim, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit vox „mane, Mancine“: quae auspicia tristia fuisse eventu probatum est. victus enim a Numantinis et castris exutus, cum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. triginta milia Romanorum a Numantinorum milibus quattuor victa erant. D. Iunius Lusitaniam triginta urbium expugnationibus usque ad occasum et Oceanum perdomuit; et cum fluvium Oblivionem transire nollent, ereptum signifero signum ipse transtulit, et sic ut transgrederentur persuasit. Alexandri filius*, rex Syriae, decem annos admodum habens, a Diodoto, qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est corruptis medicis, qui eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant, occiderunt.

LVI. D. Iunius Brutus in Hispania ulteriore feliciter adversus Gallaecos pugnavit. dissimili eventu M. Aemilius Lepidus proconsul adversus Vaccaeos rem gessit, cladem que similem Numantinae passus est. ad exsolvendum Numantini foederis religione populum Mancinus, cum huius rei auctor fuisset, deditus Numantinis non est receptus. lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita trecenta septemdecim milia, nongenta triginta tria. Fulvius Flaccus consul Vardaeos in Illyrico subegit. M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnavit. cum bellum Numantinum vitio ducum non sine pudore publico duraret, delatus est ultro Scipioni Africano a senatu populoque Romano consulatus; quem cum illi capere ob legem, quae vetabat quemquam iterum consulem fieri, non liceret, sicut priori consulatu, legibus solutus est. bellum servile in Sicilia ortum, cum opprimi a praetoribus non potuisset, C. Fulvio consuli mandatum est. huius belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus; qui contracta agrestium servorum manu et solutis ergastulis iusti exercitus numerum implevit. Cleon quoque, alter servus, ad septuaginta milia servorum contraxit; et copiis iunctis adversus populi Romani exercitum bellum saepe gesserunt.

LVII. Scipio Africanus Numantiam obsedit, et corruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam militiae disciplinam revocavit. omnia deliciarum instrumenta recidit; duo milia scortorum a castris eiecit; militem quotidie in opere habuit, et triginta dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat. aegre propter onus incedenti dicebat, „cum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito.“ alii scutum parum habiliter ferenti scutum amplius iusto ferre iussit: neque id se reprehendere, quando melius scuto quam gladio uteretur. quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus, si extraneus, fustibus cecidit. iumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. saepe adversus eruptiones hostium feliciter pugnavit. Vaccaei obsessi, liberis coniugibusque trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera missa sibi ab Antiocho rege Syriae, cum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse

dixit, eaque omnia referre quaestorem in publicas tabulas iussit: ex iis se viris fortibus dona daturum. cum undique Numantiam obsidione clausisset et obsessos fame videret urgeri, hostes, qui pabulatum exierant, vetuit occidi, quod diceret velocius eos absumpturos frumenti quod haberent, si plures fuissent.

LVIII. Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis cum legem agrariam ferret adversus voluntatem senatus et equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quam mille iugera possideret, in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegae causam diversae partis defendenti potestatem lege lata abrogaret, seque et C. Gracchum fratrem et Ap. Claudium socerum triumviros ad dividendum agrum crearet. promulgavit et aliam legem agrariam, qua sibi latius agrum patefaceret, ut iidem triumviri iudicarent, qua publicus ager, qua privatus esset. deinde cum minus agri esset quam quod dividi posset sine offensa etiam plebis, quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat, legem se promulgaturum ostendit, ut iis, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia quae regis Attali fuisset divideretur. heredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. tot indignitatibus commotus graviter senatus, ante omnes T. Annius consularis, qui cum in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum delatusque plebi, rursus in eum pro rostris contionatus est. cum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Cornelio Nasica in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum, et inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus in flumen proiectus. res praeterea in Sicilia vario eventu adversus fugitivos gestas continet.

LIX. Numantini fame coacti ipsi se per vicem tradentes trucidaverunt, captam urbem Scipio Africanus delevit et de ea triumphavit, quarto decimo anno post Carthaginem deletam. P. Rupilius consul in Sicilia cum fugitivis debellavit. Aristonicus regis Eumenis filius Asiam occupavit, cum testamento Attali regis legata populo Romano libera esse deberet. adversus eum P. Licinius Crassus consul, cum idem pontifex maximus esset, quod numquam antea factum erat, extra Italiam profectus, proelio victus et occisus est. M. Perperna consul victum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius et Q. Metellus, tunc primum utrique ex plebe facti censores, lustrum condiderunt: censa sunt civium capita trecenta septemdecim milia, octingenta viginti tria, praeter pupillos et viduas. Q. Metellus censor censuit, ut cogerentur omnes ducere uxores liberorum creandorum causa. exstat oratio eius, quam Augustus Caesar, cum de maritandis ordinibus ageret, velut in haec tempora scriptam in senatu recitavit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorem, a quo in senatu legendo praeteritus erat, de saxo deici iussit; quod ne fieret, ceteri tribuni plebis auxilio fuerunt. cum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eundem tribunum plebi, quoties vellet, creare liceret, rogationem eius P. Africanus gravissima oratione dissuasit; in qua dixit Ti. Gracchum iure caesum videri. C. Gracchus contra suasit rogationem: sed Scipio tenuit. bella inter Antiochum Syriae et Phraatem Parthorum regem gesta, nec magis quietae res Aegypti referuntur. Ptolemaeus Euergetes cognominatus, ob nimiam crudelitatem suis invisus, incensa a populo regia clam Cypron profugit; et cum sorori eius Cleopatrae, quam filia eius virgine per vim compressa atque in matrimonium ducta repudiaverat, regnum a populo datum esset, infensus filium quem ex illa habebat Cypri occidit, caputque eius et manus et pedes matri misit. seditiones a triumviris Fulvio Flacco et C. Graccho et C. Papirio Carbone agro dividendo creatis excitatae; quibus cum P. Scipio Africanus adversaretur, fortisque ac validus de die domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. suspecta fuit, tamquam ei venenum dedisset, Sempronia uxor, hinc maxime, quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat. de morte tamen eius nulla quaestio acta. eo defuncto seditiones triumvirales acrius exarserunt. C. Sempronius consul adversus Iapydas primo rem male gessit; mox victoria cladem acceptam emendavit virtute D. Iunii Bruti, eius qui Lusitaniam subegerat.

LX. L. Aurelius consul rebellantes Sardos subegit. Fulvius Flaccus primus Transalpinos Ligures domuit bello, missus in auxilium Massiliensibus adversus Saluvios Gallos, qui fines Massiliensium propulabantur. L. Opimius praetor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. pestilentia in Africa ab ingenti locustarum multitudine et deinde necatarum strage fuisse traditur. lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita trecenta nonaginta milia septingenta triginta sex. C. Gracchus, Tiberii frater, tribunus plebis, eloquentior quam frater, perniciosas aliquot leges tulit, inter quas frumentariam, ut senis et triente frumentum plebi daretur; alteram legem agrariam, quam et frater eius tulerat; tertiam, qua equestrem ordinem, tunc cum senatu consentientem, corrumperet, ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur, et quia illis temporibus trecenti tantum senatores erant, sexcenti equites trecentis senatoribus admiscerentur, id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet. et continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniae in Italia deducerentur, et una in solo dirutae Carthaginis; quo ipse triumvir creatus coloniam deduxit. praeterea res a Q. Metello consule adversus Baliares gestas continet; quas Graeci Gymnesias appellant, quia aestatem nudi exigunt. Baliares a teli missu appellati, aut a Baleo Herculis comite, ibi relicto cum Hercules ad Geryonem navigaret. motus quoque Syriae referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum et Seleucum filium, indignata, quod occiso patre eius a se iniussu suo diadema sumpsisset, interemit.

LXI. C. Sextius proconsul victa Saluviorum gente coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam e calidis frigidisque fontibus, atque nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul adversus Allobrogas ad oppidum Vindalium feliciter pugnavit; quibus bellum inferendi causa fuit, quod Teutomalium Saluviorum regem fugientem recepissent et omni ope iuvissent, quodque Aeduorum agros, sociorum populi Romani, vastassent. C. Gracchus seditioso tribunatu acto, cum Aventinum quoque armata multitudine occupasset, a L. Opimio consule ex senatus consulto vocato ad arma populo pulsus et occisus est, et cum eo Fulvius Flaccus consularis, socius eiusdem furoris. Q. Fabius Maximus consul, Pauli nepos, adversus Allobrogas et Bituitum Arvernorum regem feliciter pugnavit. ex Bituiti exercitu caesa milia hominum centum viginti. ipse rex cum ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albam custodiendus datus est, quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur. decretum quoque est, ut Congenatus filius eius comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius accusatus apud populum a Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem coniecisset, absolutus est.

LXII. Q. Marcius consul Stoenos, gentem Alpinam, expugnavit. Micipsa Numidiae rex mortuus regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hiempsali et Iugurthae, fratris filio, quem adoptaverat. L. Caecilius Metellus Dalmatas subegit. Iugurtha Hiempsalem fratrem petiit bello, quem victum occidit; Adherbalem regno expulit. is a senatu restitutus est. L. Caecilius Metellus Cn. Domitius Ahenobarbus censores duos et triginta senatu moverunt. praeterea motus Syriae regumque continet.

LXIII. Cato Porcius consul in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita trecenta nonaginta quattuor milia, trecenta triginta sex. Aemilia, Licinia, Marcia, virgines Vestales, incesti damnatae sunt; idque incestum quem ad modum et commissum et deprehensum et iudicatum sit, refertur. Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt: ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit.

LXIV. Adherbal bello petitus a Iugurtha et in oppido Cirta obsessus contra denuntiationem senatus ab eo occisus est. ob hoc ipsi Iugurthae bellum indictum; idque Calpurnius Bestia consul gerere iussus pacem cum Iugurtha iniussu populi et senatus fecit. Iugurtha fide publica evocatus ad

indicandos auctores consiliorum suorum, quod multos in senatu pecunia corrupisse dicebatur, Romam venit; et propter caedem admissam in regulum quendam nomine Massivam, qui regnum eius populo Romano invisi adfectabat, Romae interfectum, cum periclitaretur causam capitis dicere, clam profugit, et cedens urbe fertur dixisse „o urbem venalem, et cito perituram, si emptorem invenerit!“ A. Postumius legatus infeliciter proelio adversus Iugurtham gesto pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse servandam senatus censuit.

LXV. Q. Caecilius Metellus consul duobus proeliis Iugurtham fudit totamque Numidiam vastavit. M. Iunius Silanus consul adversus Cimbros infeliciter pugnavit. legatis Cimbrorum sedem et agros, in quibus consisterent, postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul adversus Thracas prospere pugnavit. L. Cassius consul a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, qui a civitate secesserant, in finibus Allobrogum cum exercitu caesus est. milites qui ex ea clade superaverant, obsidibus datis et dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

LXVI. Iugurtha pulsus a C. Mario Numidia, cum auxilio Bocchi Maurorum regis adiutus esset, caesis proelio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, vinctus ab eo et traditus Mario est; in qua re praecipua opera L. Cornelii Sullae, quaestoris Marii, fuit.

LXVII. M. Aurelius Scaurus, legatus consulis, a Cimbris fuso exercitu captus est; et cum in consilium ab iis evocatus deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret Romanos vinci non posse, a Boiorige feroci iuvene occisus est. ab iisdem hostibus Cn. Manlius consul et Q. Servilius Caepio proconsul victi proelio castrisque binis exuti sunt; militum milia octoginta occisa, calonum et lixarum quadraginta, secundum Arausionem. Caepionis, cuius temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt, primi post regem Tarquinium, imperiumque ei abrogatum. in triumpho C. Marii ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filiis, et in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat; eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est. iterum et tertium absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri vastatis omnibus, quae inter Rhodanum et Pyrenaeum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi ibique multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt; reversique in Galliam bellicosis se Teutonis coniunxerunt.

LXVIII. M. Antonius praetor in Ciliciam maritimos praedones persecutus est. C. Marius consul summa vi oppugnata a Teutonis et Ambronibus castra defendit. duobus deinde proeliis circa Aquas Sextias eos hostes delevit, in quibus caesa traduntur hostium ducenta milia, capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est. triumphum oblatum, donec et Cimbros vinceret, distulit. Cimbri repulso ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat et ad flumen Athesim castellum editum insederat reliqueratque, cum virtute sua explicata fugientem proconsulem exercitumque consecuti in Italiam traiecissent, iunctis eiusdem Catuli et C. Marii exercitibus proelio victi sunt ab eis, in quo caesa traduntur hostium centum quadraginta milia, capta sexaginta. Marius totius civitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis, qui offerebantur, uno contentus fuit. primores civitatis, qui aliquamdiu ut novo homini ad tantos honores evecto inviderant, conservatam ab eo rem publicam fatebantur. Publicius Malleolus matre occisa primus culeo insutus in mare praecipitatus est. ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. bella praeterea inter Syriae reges gesta continet.

LXIX. L. Appuleius Saturninus adiuvante C. Mario, et per milites occiso A. Nonio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum quam petierat gessit; et cum legem agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam non iuraverat, diem dixit; qui cum

a bonis civibus defenderetur, ne causa certaminum esset, in exsilium voluntarium Rhodum profectus est, ibique legendo et audiendo magnos viros avocabatur. profecto C. Marius, seditionis auctor, qui sextum consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua et igni interdixit. idem Appuleius Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum consulatus, quem adversarium actionibus suis timebat, occidit. quibus rebus concitato senatu, in cuius causam et C. Marius, homo varii et mutabilis ingenii consiliique semper secundum fortunam, transierat, cum eum tueri minime posset, oppressus armis cum Glaucia praetore et aliis eiusdem furoris bello quodam interfectus est. Q. Caecilius Metellus ab exsilio ingenti totius civitatis favore reductus est. M'. Aquillius proconsul in Sicilia bellum servile excitatum confecit.

LXX. Cum M'. Aquillius de pecuniis repetundis causam diceret, ipse iudices rogare noluit. M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam a pectore eius discidit, ut honestas cicatrices ostenderet. indubitanter absolutus est. Cicero eius rei solus auctor. T. Didius proconsul adversus Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemaeus Cyrenarum rex, cui cognomentum Apioni fuit, mortuus heredem populum Romanum reliquit, et eius regni civitates senatus liberas esse iussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociae a L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati, a rege Arsace missi, venerunt ad Sullam, ut amicitiam populi Romani peterent. P. Rutilius, vir summae innocentiae, quoniam legatus Q. Mucii proconsulis a publicanorum iniuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus in exsilium missus est. C. Sentius praetor adversus Thracas infeliciter pugnavit. senatus cum impotentiam equestris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti coepit, ut ad se iudicia transferrentur, sustinente causam eius M. Livio Druso tribuno plebis, qui ut vires sibi acquireret, perniciosa spe largitionis plebem concitavit. praeterea motus Syriae regumque continet.

LXXI. M. Livius Drusus tribunus plebis ut maioribus viribus senatus causam susceptam tueretur, socios et Italicos populos spe civitatis Romanae sollicitavit; iisque adiuvantibus per vim legibus agrariis frumentariisque latis, iudiciariam quoque pertulit, ut aequa parte iudicia penes senatum et equestrem ordinem essent. cum deinde promissa sociis civitas praestari non posset, irati Italici defectionem agitare coeperunt. eorum coitiones coniurationesque et orationes in conciliis principum referuntur. propter quae Livius Drusus invisus etiam senatui factus velut socialis belli auctor, incertum a quo, domi occisus est.

LXXII. Italici populi defecerunt Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani, initio belli a Picentibus moto. Q. Servilius proconsul in oppido Asculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo oppido erant, occisus est. saga populus sumpsit. Ser. Galba a Lucanis comprehensus unius feminae opera, ad quam devertebatur, captivitate exemptus est. Aesernia et Alba coloniae ab Italicis obsessae sunt. auxilia deinde Latini nominis et externarum gentium missa populo Romano, et expeditiones in vicem expugnationesque urbium referuntur.

LXXIII. L. Iulius Caesar consul male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia in potestatem Samnitum venit cum L. Postumio praetore, qui ab iis interfectus est. complures populi ad hostes defecerunt. cum P. Rutilius consul parum prospere adversus Marsos pugnasset et in proelio cecidisset, C. Marius legatus eius meliore eventu cum hostibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos proelio fudit. Q. Caepio legatus Rutilii cum obsessus prospere in hostes erupisset et ob eum successum aequatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus et circumventus insidiis fuso exercitu cecidit. L. Iulius Caesar consul feliciter adversus Samnites pugnavit. ob eam victoriam saga Romae posita sunt. et ut varia belli fortuna esset, Aesernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitum venit. sed C. Marius proelio Marsos fudit, Herio Asinio praetore Marrucinorum occiso. C. Caecilius in Gallia Transalpina Saluvios rebellantes vicit.

LXXIV. Cn. Pompeius Picentes proelio fudit et obsedit; propter quam

victoriam Romae praetextae et alia magistratuum insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. libertini tum primum militare coeperunt. A. Plotius legatus Umbros, L. Porcius praetor Etruscos, cum uterque populus defecisset, proelio vicerunt. Nicomedes in Bithyniae, Ariobarzanes in Cappadociae regnum reducti sunt. Cn. Pompeius consul Marsos acie vicit. cum aere alieno oppressa esset civitas, A. Sempronius Asellio praetor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab iis qui fenerabantur in foro occisus est. praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LXXV. A. Postumius Albinus legatus [cum classi praeesset], infamis crimine proditionis ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sulla legatus Samnites proelio vicit, et bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompeius Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius consul rebus prospere gestis fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit: ea res hostibus victoriam eius proelii dedit. Cosconius et Lucceius Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem, occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites pluribus proeliis fudit, aliquot populos recepit; quantisque raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LXXVI. A. Gabinius legatus rebus adversus Lucanos prospere gestis, et plurimis oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, totamque eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconsul Vestinos et Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque, a L. Murena, et Caecilio Pio legatis aliquot proeliis fracti, petierunt pacem. Asculum a Cn. Pompeio captum est, caesis et a Mam. Aemilio legato Italicis. Silo Pompaedius dux Marsorum, auctor eius rei, in proelio cecidit. Ariobarzanes Cappadociae, Nicomedes Bithyniae regno a Mithridate Ponti rege pulsi sunt. praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LXXVII. Cum P. Sulpicius tribunus plebis auctore C. Mario perniciosas leges promulgasset, ut exsules revocarentur et novi cives libertinique in tribus distribuerentur, et ut C. Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur, et adversantibus consulibus Q. Pompeio et L. Sullae vim intulisset, occiso Q. Pompeio consulis filio, genero Sullae, L. Sulla consul cum exercitu in urbem venit, et adversus factionem Sulpicii et Marii in ipsa urbe pugnavit, eamque expulit; ex qua duodecim a senatu hostes, inter quos C. Marius pater et filius, iudicati sunt. P. Sulpicius cum in quadam villa lateret, indicio servi sui retractus et occisus est. servus ut praemium promissum indici haberet, manumissus, et ob scelus proditi domini de saxo deiectus est. C. Marius filius in Africam traiecit. C. Marius pater cum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis; et cum missus ad occidendum eum servus, natione Gallus, maiestate tanti viri perterritus recessisset, impositus publice in navim delatus est in Africam. L. Sulla civitatis statum ordinavit, exinde colonias deduxit. Q. Pompeius consul, ad accipiendum a Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio eius occisus est. Mithridates, Ponti rex, Bithynia et Cappadocia occupatis et pulso Aquillio legato Phrygiam, provinciam populi Romani, cum ingenti exercitu intravit.

LXXVIII. Mithridates Asiam occupavit; Q. Oppium proconsulem, item Aquillium legatum, in vincula coniecit; iussuque eius, quidquid civium Romanorum in Asia fuit uno die trucidatum est. urbem Rhodum, quae sola in fide permanserat, oppugnavit, et aliquot proeliis navalibus victus recessit. Archelaus praefectus regis in Graeciam cum exercitu venit, Athenas occupavit. praeterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem aliis ad populum Romanum civitates suas trahentibus, continet.

LXXIX. L. Cornelius Cinna cum perniciosas leges per vim ferret, pulsus urbe a Cn. Octavio collega cum sex tribunis plebis; imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in potestatem suam redegit et bel

lum urbi intulit arcessito C. Mario cum aliis exsulibus ex Africa; in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu alter ex Cinnae, ignorantes concurrerunt, et cum victor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exstructo, ipse supra rogum se transfodit, et eodem igne consumptus est. et cum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeii fraude, qui utramque partem fovendo vires Cinnae dedit nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, et consulis segnitia confirmati Cinna et Marius quattuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio et Carboni dati sunt, urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit et crudeliter diripuit.

LXXX. Italicis populis a senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma recipiebant, Cinnae et Mario se coniunxerunt. ab iis Plautius cum exercitu caesus est. Cinna et Marius cum Carbone et Sertorio Ianiculum occupaverunt, et fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium et Ariciam et Lanuvium colonias devastavit. cum nulla spes esset optimatibus resistendi propter segnitiam et perfidiam et ducum et militum, qui corrupti aut pugnare nolebant aut in diversas partes transibant, Cinna et Marius in urbem recepti sunt; qui velut captam eam caedibus ac rapinis vastaverunt, Cn. Octavio consule occiso et omnibus adversae partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, C. et L. Caesare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriae occisus. pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. et citra ulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renuntiaverunt; eodemque die, quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium senatorem de saxo deici iussit, editisque plurimis sceleribus idibus Ianuariis decessit, vir cuius si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrum bello melior an pace perniciosior fuerit. adeo, quam rem publicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

LXXXI. L. Sulla Athenas, quas Archelaus praefectus Mithridatis occupaverat, circumsedit et cum magno labore expugnavit. urbi libertatem et civibus quae habuerant reddidit. Magnesia, quae sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridatem defensa est. praeterea Thracum in Macedonia continet gesta.

LXXXII. Sulla copias regis, quae Macedonia occupata in Thessaliam venerant, proelio vicit caesis hostium centum milibus et castris quoque expugnatis. renovato deinde bello iterum exercitum regis fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Sullae se tradidit. L. Valerius Flaccus consul, collega Cinnae, missus, ut Sullae succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo a C. Fimbria legato ipsius, ultimae audaciae homine, occisus est, et imperium ad Fimbriam translatum. praeterea expugnatae in Asia urbes a Mithridate, et crudeliter direpta provincia, incursiones Thracum in Macedoniam referuntur.

LXXXIII. Flavius Fimbria in Asia fusis proelio aliquot praefectis Mithridatis urbem Pergamum cepit, obsessumque regem non multum abfuit quin caperet. urbem Ilium, quae se potestati Sullae reservabat, expugnavit ac delevit, et magnam partem Asiae recepit. Sulla compluribus proeliis Thracas cecidit. cum L. Cinna et Cn. Papirius Carbo ab se ipsis consules per biennium creati bellum contra Sullam pararent, effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, et per eos qui concordiae studebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere et adversus Sullam proficisci, interfectus est. consulatum Carbo solus gessit. Sulla cum in Asiam traiecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita ut is cederet provinciis Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria desertus ab exercitu, qui ad Sullam transierat, ipse se percussit; impetravitque a servo suo, praebens cervicem, ut se occideret.

LXXXIV. Sulla legatis, qui a senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si cives, qui pulsi a Cinna ad se confugerant, restituerentur. quae condicio cum iusta senatui videretur, per Carbonem factionemque eius cui bellum videbatur utilius, ne conveniret effectum est. idem

Carbo cum ab omnibus oppidis Italiae coloniisque obsides exigere vellet, ut fidem eorum contra Sullam obligaret, consensu senatus prohibitus est. novis civibus senatus consulto suffragium datum est. Q. Metellus Pius, qui partem optimatium secutus erat, cum in Africa bellum moliretur, a C. Fabio praetore pulsus est; senatusque consultum per factionem Carbonis et Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. libertini in quinque et triginta tribus distributi sunt. praeterea belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet.

LXXXV. Sulla in Italiam cum exercitu traiecit, missisque legatis qui de pace agerent, a consule C. Norbano violatis, eundem Norbanum proelio vicit. et cum L. Scipionis, alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem iungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis sollicitatus per emissos a Sulla milites signa ad Sullam transtulit. Scipio cum occidi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. Pompei filius eius qui Asculum ceperat, conscripto voluntariorum exercitu cum tribus legionibus ad Sullam venerat; ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta urbe ad castra veniretur. praeterea expeditiones per totam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

LXXXVI. Cum C. Marius C. Marii filius consul ante annos [viginti] per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem et avaritiam in praetorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Sullae Sardiniam, Q. Antonio praetore pulso et occiso, occupavit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis velut erepturus civitatem et suffragii ius nuper datum, foedus percussit. idemque ex fiducia iam certae victoriae litigatores, a quibus adibatur, vadimonia Romam differre iussit, cum a parte diversa urbs adhuc teneretur. L. Damasippus praetor ex voluntate C. Marii consulis cum senatum contraxisset, omnem quae in urbe erat nobilitatem trucidavit; ex cuius numero Q. Mucius Scaevola pontifex maximus fugiens in vestibulo aedis Vestae occisus est. praeterea bellum a L. Murena adversus Mithridatem in Asia renovatum continet.

LXXXVII. Sulla C. Marium, exercitu eius fuso deletoque ad Sacriportum, in oppido Praeneste obsedit. urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere temptantem reppulit. praeterea res a legatis eius eadem ubique fortuna partium gestas continet.

LXXXVIII. Sulla Carbonem, exercitu eius fuso ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque caeso, Italia expulit; cum Samnitibus, qui soli ex Italicis populis nondum arma posuerant, iuxta urbem Romanam ante portam Collinam debellavit; recuperataque re publica pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum fuit, inquinavit. octo milia deditorum in villa publica trucidavit; tabulam proscriptionis proposuit; urbem ac totam Italiam caedibus replevit, inter quas omnes Praenestinos inermes concidi iussit, Marium senatorii ordinis virum cruribus brachiisque fractis, auribus praesectis et oculis effossis necavit. C. Marius Praeneste obsessus a Lucretio Ofella Sullanarum partium viro, cum per cuniculum captaret evadere, saeptus ab exercitu mortem sibi conscivit. id est, in ipso cuniculo, cum sentiret se evadere non posse, cum Pontio Telesino fugae comite stricto utrimque gladio concurrit; quem cum occidisset, ipse saucius impetravit a servo, ut se occideret.

LXXXIX. M. Brutus a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram appulerat, missus nave piscatoria Lilybaeum, ut exploraret, an ibi Pompeius esset, et circumventus a navibus quas Pompeius miserat, in se mucrone verso ad transtrum navis obnixus corporis pondere incubuit. Cn Pompeius in Siciliam cum imperio a senatu missus Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla dictator factus, quod nemo umquam fecerat, cum fascibus viginti quattuor processit. legibus novis rei publicae statum confirmavit, tribunorum plebis potestatem minuit, et omne ius legum ferendarum ademit. pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim; senatum ex equestri ordine supplevit; proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit, et bona eorum vendidit, ex quibus plurima primo

rapuit. redactum est sestertium ter milies quingenties. Q. Lucretium Ofellam, consulatum adversus voluntatem suam petere ausum, iussit occidi in foro; et cum hoc indigne ferret populus Romanus, contione advocata se iussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum et Hiarbam regem Numidiae, bellum molientes, victos occidit; et quattuor et viginti annos natus, adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphavit. C. Norbanus consularis proscriptus in urbe Rhodo cum comprehenderetur, ipse se occidit. Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad posticas aedes Bastiae uxoris cum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret; itaque se transfodit et sanguine suo fores uxoris respersit. Sulla Nolam a Samnitibus recepit. viginti septem legiones in agros captos deduxit, et eos iis divisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum in deditionem accepit. Mitylenae quoque in Asia, quae sola urbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnatae dirutaeque sunt.

XC. Sulla decessit, honosque ei a senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Lepidus cum acta Sullae temptaret rescindere, bellum excitavit: a Q. Catulo collega Italia pulsus est, et in Sardinia frustra bellum molitus periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam obtinebat, a Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitavit. L. Manlius proconsul et L. Domitius legatus ab Hirtuleio quaestore proelio victi sunt. praeterea res a P. Servilio proconsule adversus Cilicas gestas continet.

XCI. Cn. Pompeius cum adhuc eques Romanus esset, cum imperio consulari adversus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus proeliis vicit. Q. Metellus proconsul L. Hirtuleium quaestorem Sertorii cum exercitu cecidit.

XCII. Cn. Pompeius dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut singula ex utraque parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus proelio fudit; cuius victoriae partem cupiens ferre Pompeius parum prospere pugnavit. obsessus deinde Cluniae Sertorius adsiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. praeterea ab Curione proconsule in Thracia res gestas adversus Dardanos, et Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet, qui plurimos ex amicis et secum proscriptis crimine proditionis insimulatos occidit.

XCIII. P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, et aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes Bithyniae rex moriens populum Romanum fecit heredem, regnumque eius in provinciae formam redactum est. Mithridates foedere cum Sertorio icto bellum populo Romano intulit. apparatus deinde regiarum copiarum pedestrium navaliumque, et occupata Bithynia, M. Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem proelio a rege victus, resque a Pompeio et Metello adversus Sertorium gestae, qui omnibus belli [militiae] artibus par fuit. quos et ab obsidione Calagurris oppidi depulsos coegit diversas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

XCIV. L. Licinius Lucullus consul adversus Mithridatem equestribus proeliis feliciter pugnavit, et expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites a seditione inhibuit. Deiotarus Gallograeciae tetrarches praefectos Mithridatis bellum in Phrygia moventes cecidit. praeterea res a Cn. Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

XCV. C. Curio proconsul Dardanos in Thracia domuit. quattuor et septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt, et congregata servitiorum [ergastulorum] multitudine, Crixo et Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum et P. Varinium praetorem proelio vicerunt. L. Lucullus pro consul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit; pulsumque Bithynia regem, variis belli ac naufragiorum casibus fractum, coegit in Pontum profugere.

XCVI. Q. Arrius praetor Crixum fugitivorum ducem cum viginti millibus hominum cecidit. Cn Lentulus consul male adversus Spartacum pu-

gnavit. ab eodem L. Gellius consul et Q. Arrius praetor acie victi sunt. Sertorius a M'. Antonio et M. Perperna et aliis coniuratis in convivio interfectus est, octavo ducatus sui anno, magnus dux, et adversus duos imperatores, Pompeium et Metellum, ut frequentius victor, ad ultimum desertus et proditus. imperium partium ad M. Perpernam translatum est; quem Cn. Pompeius victum captumque interfecit, ac recepit Hispanias decimo fere anno quam coeptum erat bellum. C. Cassius proconsul et Cn. Manlius praetor male adversus Spartacum pugnaverunt; idque bellum M. Crasso praetori mandatum est.

XCVII. M. Crassus praetor primum cum parte fugitivorum, quae ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnavit, caesis hostium triginta quinque milibus et duce eorum Gannico. cum Spartaco deinde debellavit, caesis cum ipso sexaginta milibus. M. Antonius praetor bellum adversus Cretenses parum prospere gestum morte sua finivit. M. Lucullus proconsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto adversus Mithridatem feliciter pugnavit, caesis hostium amplius quam sexaginta milibus. M. Crassus et Cn. Pompeius consules facti (sed Pompeius, antequam quaesturam gereret, ex equite Romano) tribuniciam potestatem restituerunt. iudicia quoque per L. Aurelium Cottam praetorem ad equites Romanos translata sunt. Mithridates desperatione rerum suarum coactus ad Tigranem Armeniae regem confugit.

XCVIII. Machares filius Mithridatis, Bospori rex, ab L. Lucullo in amicitiam receptus est. Cn. Lentulus et L. Gellius censores asperam censuram egerunt, quattuor et sexaginta senatu motis; a quibus lustro condito censa sunt civium capita quadringenta quinquaginta milia. L. Metellus praetor in Sicilia adversus piratas prospere rem gessit. templum Iovis in Capitolio, quod incendio consumptum ac refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridatem et Tigranem et ingentes utriusque regis copias pluribus proeliis fudit. Q. Metellus proconsul bello adversus Cretenses mandato Cydoniam urbem obsedit. C. Triarius legatus Luculli adversus Mithridatem parum prospere pugnavit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem summamque victoriae imponeret, seditio militum tenuit; quia sequi nolebant, id est, quia legiones Valerianae impleta a se stipendia dicentes Lucullum reliquerunt.

XCIX. Q. Metellus proconsul Gnosson et Lyctum et Cydoniam et alias plurimas urbes expugnavit. L. Roscius tribunus plebis legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quattuordecim gradus proximi adsignarentur. Cn Pompeius lege ad populum lata persequi piratas iussus, qui commercium annonae intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit; belloque cum iis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis agros et urbes dedit. praeterea res gestas a Q. Metello adversus Cretenses continet, et epistolas Metelli et Cn. Pompeii in vicem missas. queriturque Metellus gloriam sibi rerum gestarum a Pompeio praeripi, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbium deditiones. Pompeius rationem reddit hoc se facere debuisse.

C. C. Manilius tribunus plebis magna indignatione nobilitatis legem tulit, ut Pompeio Mithridaticum bellum mandaretur. contio eius bona. Q. Metellus perdomitis Cretensibus liberae in id tempus insulae leges dedit. Cn. Pompeius ad gerendum bellum adversus Mithridatem profectus cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit, equestri proelio Mithridatem vicit. praeterea bellum inter Phraatem Parthorum regem et Tigranem Armeniorum, ac deinde inter Tigranem filium patremque gestum, continet.

CI. Cn. Pompeius Mithridatem nocturno proelio victum coegit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique ademptis Syria Phoenice Cilicia regnum Armeniae restituit. coniuratio eorum qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus, oppressa est. Cn. Pompeius cum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit; Iberos Albanosque, qui transitum non dabant, proelio vicit. praeterea fugam Mithridatis per Colchos Heniochosque, et res ab eo in Bosporo gestas continet.

CII. Cn. Pompeius in provinciae formam Pontum redegit. Pharnaces filius Mithridatis bellum patri intulit. ab eo Mithridates obsessus in regia cum veneno sumpto parum profecisset ad mortem, a milite Gallo nomine Bitoeto, a quo ut adiuvaret se petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Iudaeos subegit; fanum eorum in Hierosolyma, inviolatum ad id tempus, cepit. L. Catilina, bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo praetore et Cethego et pluribus aliis coniuravit de caede consulum et senatus, incendiis urbis et opprimenda re publica, exercitu quoque in Etruria comparato. ea coniuratio industria M. Tullii Ciceronis eruta est. Catilina urbe pulso de reliquis coniuratis supplicium sumptum est.

CIII. Catilina a C. Antonio proconsule cum exercitu caesus est. P. Clodius accusatus, quod in habitu muliebri in sacrarium, in quod virum intrare nefas est, intrasset et uxorem maximi pontificis stuprasset, absolutus est. C. Pontinius praetor Allobrogas, qui rebellaverant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transiit. C. Caesar Lusitanos subegit; eoque consulatus candidato et captante rem publicam invadere conspiratio inter tres principes civitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, C. Caesarem. leges agrariae a Caesare consule cum magna contentione, invito senatu et altero consule M. Bibulo, latae sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit. M. Cicero lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos cives necavisset, in exsilium missus est. Caesar in provinciam Galliam profectus Helvetios, gentem vagam, domuit, quae sedem quaerens per provinciam Caesaris Narbonem iter facere volebat. praeterea situm Galliarum continet. Pompeius de ** liberis Mithridatis, Tigrane et Tigranis filio triumphavit, Magnusque e tota contione consalutatus est.

CIV. Prima pars libri situm Germaniae moresque continet. C. Caesar cum adversus Germanos, qui Ariovisto duce in Galliam transcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Aeduis et Sequanis, quorum ager possidebatur, trepidationem militum propter metum novorum hostium ortam adlocutione exercitus inhibuit, et victos proelio Germanos Gallia expulit. M. Cicero Pompeio inter alios orante, et T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio senatus ac totius Italiae ab exsilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonae cura mandata est. Caesar Ambianos, Suessiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, proelio victos in deditionem accepit; ac deinde contra Nervios unam ex his civitatibus cum magno discrimine pugnavit, eamque gentem delevit, quae bellum gessit donec ex sexaginta milibus armatorum trecenti superessent, ex sexcentis senatoribus tres tantum evaderent. lege lata de redigenda in provinciae formam Cypro et publicanda pecunia regia, M. Catoni administratio eius rei mandata est. Ptolemaeus Aegypti rex, ob iniurias quas patiebantur, a suis regno pulsus Romam venit. C. Caesar Venetos, gentem Oceano iunctam, navali proelio vicit. praeterea res a legatis eius eadem fortuna gestas continet.

CV. Cum C. Catonis tribuni plebis intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato in petitione praeturae, praelato Vatinio, repulsam tulit. idem cum legem impediret, qua provinciae consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniae, Crasso Syria et Parthicum bellum dabantur, a C. Trebonio tribuno plebis, legis auctore, in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemaeum reduxit in regnum Aegypti, reiecto Archelao, quem sibi regem asciverant. Caesar victis Germanis in Gallia caesisque Rhenum transcendit, et proximam partem Germaniae domuit; ac deinde Oceano in Britanniam, primo parum prospere tempestatibus adversis, traiecit, iterum felicius; magnaque multitudine hostium caesa aliquam partem insulae in potestatem redegit.

CVI. Iulia Caesaris filia, Pompeii uxor, decessit; honosque ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum, defecerunt; a quibus Cotta et Titurius legati Caesaris circumventi insidiis, cum exercitu cui praeerant, caesi sunt. et cum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent,

interque ea quibus in Nerviis praeerat Q. Cicero, ab ipso Caesare hostes proelio fusi sunt. M. Crassus bellum Parthis illaturus Euphratem fluvium transiit, victusque proelio, in quo et filius eius cecidit, cum reliquias exercitus in collem recepisset, evocatus in colloquium ab hostibus velut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, et ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

CVII. C. Caesar Treviris in Gallia victis iterum in Germaniam transiit, nulloque ibi hoste invento reversus in Galliam Eburones et alias civitates, quae conspiraverant, vicit, et regem Ambiorigem in fuga persecutus est. P. Clodii a T. Annio Milone, candidato consulatus, Appia via ad Bovillas occisi corpus plebs in curia cremavit. cum seditiones inter candidatos consulatus Hypsaeum Scipionem et Milonem essent, qui armis ac vi contendebant, ad comprimendas eas Cn. Pompeius legatus a senatu consul tertium factus est, absens et solus, quod nulli alii umquam contigit. quaestione decreta de morte P. Clodii, Milo iudicio damnatus in exsilium actus est. lex lata est, ut ratio absentis Caesaris in petitione consulatus haberetur invito et contradicente M. Catone. praeterea res gestas a C. Caesare adversus Gallos, qui prope universi Vercingentorige Arverno duce defecerunt, et laboriosas obsidiones urbium continet, inter quas Avarici Biturigum et Gergoviae Arvernorum.

CVIII. C. Caesar Gallos ad Alesiam vicit, omnesque Galliae civitates, quae in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius, quaestor M. Crassi, Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. in petitione consulatus M. Cato repulsam tulit, creatis consulibus Ser. Sulpicio M. Marcello. C. Caesar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. praeterea contentiones inter consules de successore C. Caesari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Caesar ad petitionem consulatus veniret, cum is lege lata in tempus consulatus provincias obtinere deberet, resque a M. Bibulo in Syria gestas continet.

CIX. Causae civilium armorum et initia referuntur, contentionesque de successore C. Caesari mittendo, cum se dimissurum exercitus negaret, nisi a Pompeio dimitterentur. et C. Curionis tribuni plebis primum adversus Caesarem, deinde pro Caesare actiones continet. cum senatus consultum factum esset, ut successor Caesari mitteretur, M. Antonio et Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatus consultum impediebant, urbe pulsis, mandatumque a senatu consulibus et Cn. Pompeio, ut viderent, ne quid res publica detrimenti caperet: C. Caesar bello inimicos persecuturus cum exercitu in Italiam venit; Corfinium cum L. Domitio et P. Lentulo cepit, eosque dimisit; Cn. Pompeium ceterosque partium eius Italia expulit.

CX. C. Caesar Massiliam, quae portas ipsi clauserat, obsedit; et relictis in obsidione urbis eius legatis C. Trebonio et D. Bruto, profectus in Hispaniam L. Afranium et M. Petreium legatos Cn. Pompeii cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesque incolumes dimisit, Varrone quoque legato Pompeii cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Massilienses duobus navalibus proeliis victi post longam obsidionem potestati Caesaris se permiserunt. C. Antonius legatus Caesaris male contra Pompeianos in Illyrico rebus gestis captus est; in quo bello Opitergini Transpadani, Caesaris auxiliares, rate sua ab hostium navibus clausa, potius quam in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio, legatus Caesaris in Africa, cum prospere adversus Varum Pompeianarum partium ducem pugnasset, a Iuba rege Mauritaniae cum exercitu caesus est. C. Caesar in Graeciam traiecit.

CXI. M. Coelius Rufus praetor, cum seditiones in urbe concitaret novarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus urbe Miloni exsuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se coniunxit. uterque, cum bellum molirentur, interfecti sunt. Cleopatra Aegypti regina a Ptolemaeo fratre regno pulsa est. propter Q. Cassii praetoris avaritiam crudelitatemque Cordubenses in Hispania cum duabus Varronianis legionibus a partibus Caesaris desciverunt. Cn. Pompeius ad Dyrrhachium obsessus a Caesare, et

praesidiis eius cum magna clade diversae partis expugnatis obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus quam ad bella natus; omnibusque adversarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Caesar ignovit.

CXII. Trepidatio victarum partium in diversas orbis terrarum partes et fuga referuntur. Cn. Pompeius cum Aegyptum petisset, iussu Ptolemaei regis pupilli, auctore Theodoto praeceptore, cuius apud regem magna erat auctoritas, et Pothino, occisus est ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor et Sex. Pompeius filius Cypron refugerunt. Caesar post tertium diem insecutus, cum ei Theodotus caput Pompeii et anulum obtulisset, offensus est et illacrimavit; nec sine periculo Alexandream tumultuantem intravit. Caesar dictator creatus Cleopatram in regnum Aegypti reduxit, et inferentem bellum iisdem auctoribus Ptolemaeum, quibus Pompeium interfecerat, cum magno suo discrimine vicit. Ptolemaeus dum fugit, in Nilo navicula subsedit. praeterea laboriosum M. Catonis in Africa per deserta cum legionibus iter, et bellum a Cn. Domitio adversus Pharnacem parum prospere gestum continet.

CXIII. Confirmatis in Africa Pompeianis partibus, imperium earum P Scipioni delatum est Catone, cui ex aequo deferebatur imperium, cedente. et cum de diruenda urbe Utica propter favorem civitatis eius in Caesarem deliberaretur, idque ne fieret M. Cato tenuisset, Iuba suadente, ut diruere tur, tutela eius et custodia mandata est Catoni. Cn. Pompeius Magni filius in Hispania contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius nec Petreius excipere volebant, bellum adversus Caesarem renovavit. Pharnaces Mithridatis filius, rex Ponti, sine ulla belli mora victus est. cum seditiones Romae a P. Dolabella tribuno plebis, legem ferente de novis tabulis, excitatae essent, et ex ea causa plebs tumultuaretur, inductis a M. Antonio magistro equitum in urbem militibus octingenti de plebe caesi sunt. Caesar veteranis cum seditione missionem postulantibus dedit; et cum in Africam traiecisset, adversus copias Iubae regis cum discrimine magno pugnavit.

CXIV. Bellum in Syria Caecilius Bassus eques Romanus Pompeianarum partium excitavit relicto a legione Sex. Caesare, quae ad Bassum transierat, occisoque eo. Caesar Scipionem praetorem Afranium Iubamque vicit ad Thapsum castris eorum expugnatis. Cato audita re cum se percussisset Uticae, et interveniente filio curaretur, inter ipsam curationem rescisso vulnere exspiravit, anno aetatis quadragesimo octavo. Petreius Iubam seque interfecit. P. Scipio in nave circumventus honestae morti vocem quoque adiecit: quaerentibus enim imperatorem hostibus dixit „imperator se bene habet." Faustus et Afranius occisi. Catonis filio venia data. Brutus legatus Caesaris in Gallia Bellovacos rebellantes proelio vicit.

CXV. Caesar quattuor triumphos duxit, ex Gallia, ex Aegypto, ex Ponto, ex Africa. epulum et omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, reditum concessit; quo beneficio eius Marcellus frui non potuit, a Cn. Magio Cilone cliente suo Athenis occisus. recensum egit, quo censa sunt civium capita centum quinquaginta milia. profectus in Hispaniam adversus Cn. Pompeium, multis utrimque expeditionibus factis et aliquot urbibus expugnatis summam victoriam cum magno discrimine ad Mundam urbem consecutus est. Pompeius Sextus effugit.

CXVI. Caesar ex Hispania quintum triumphum egit. et cum plurimi maximique honores ei a senatu decreti essent, inter quos ut pater patriae appellaretur et sacrosanctus ac dictator in perpetuum esset, invidiae causam adversus eum praestitere, et quod senatui deferenti hos honores, cum ante aedem Veneris Genetricis sederet, non adsurrexit, et quod a M. Antonio consule collega suo, inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum in sella reposuit et quod Epidio Marullo et Caesetio Flavo tribunis plebis invidiam ei tamquam regnum adfectanti moventibus potestas abrogata est. ex iis causis conspiratione in eum facta, cuius capita fuerunt M. Brutus et C. Cassius et ex Caesaris partibus D. Brutus et C. Trebonius, in Pompeii curia occisus est viginti tribus vulneribus, occupatumque ab interfectoribus

eius Capitolium. oblivione deinde caedis eius a senatu decreta, obsidibus Antonii et Lepidi liberis acceptis coniurati a Capitolio descenderunt. testamento Caesaris heres ex parte dimidia institutus C. Octavius sororis nepos, et in nomen adoptatus est. Caesaris corpus cum in campum Martium ferretur, a plebe ante rostra crematum est. dictaturae honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius, humillimae sortis homo, qui se C. Marii filium ferebat, cum apud credulam plebem seditiones moveret, necatus est.

CXVII. C. Octavius Romam ex Epiro venit (eo enim illum Caesar praemiserat, bellum in Macedonia gesturus), ominibusque prosperis exceptus et nomen Caesaris sumpsit. in confusione rerum ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. sed M. Antonius consul cum impotenter dominaretur, legemque de permutatione provinciarum per vim tulisset, et Caesarem quoque petentem, ut sibi adversus percussores avunculi adesset, magnis iniuriis adfecisset, Caesar et sibi et rei publicae vires adversum eum paraturus deductos in colonias veteranos excitavit. legiones quoque quarta et Martia signa ab Antonio ad Caesarem tulerunt. deinde et complures saevitia M. Antonii, passim in castris suis trucidantis qui suspecti erant, ad Caesarem desciverunt. D. Brutus, ut petenti Cisalpinam Galliam Antonio obsisteret, Mutinam cum exercitu occupavit. praeterea discursum utriusque partis virorum ad accipiendas provincias apparatusque belli continet.

CXVIII. M. Brutus in Graecia sub praetextu rei publicae et suscepti contra M. Antonium belli exercitum, cui Vatinius praeerat, cum provincia in potestatem suam redegit. C. Caesari, qui pro re publica arma sumpserat, propraetoris imperium a senatu datum est cum consularibus ornamentis adiectumque, ut senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinae obsedit; missique ad eum a senatu legati de pace parum ad eam componendam valuerunt. populus Romanus saga sumpsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium praetorem cum exercitu potestati suae subiecit.

CXIX. C. Trebonius in Asia fraude P. Dolabellae occisus est. ob id facinus Dolabella a senatu hostis iudicatus est. cum Pansa consul male adversus Antonium pugnasset, A. Hirtius consul cum exercitu superveniens fusis M. Antonii copiis fortunam utriusque partis aequavit. victus deinde ab Hirtio et Caesare Antonius in Galliam confugit, et M. Lepidum cum legionibus, quae sub ipso erant, sibi iunxit; hostisque a senatu cum omnibus qui intra praesidia eius essent iudicatus est. A. Hirtius, qui post victoriam in ipsis hostium castris ceciderat, et C. Pansa e vulnere, quod in adverso proelio exceperat, defunctus, in campo Martio sepulti sunt. adversus C. Caesarem, qui solus e tribus ducibus supererat, parum gratus senatus fuit, qui D. Bruto obsidione Mutinensi a Caesare liberato honore triumphi decreto, Caesaris militumque eius mentionem non satis gratam habuit; ob quae C. Caesar, reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit, et perculsis adventu eius iis, qui in eum iniqui erant, cum annos novemdecim haberet, consul creatus est.

CXX. Caesar consul legem tulit de quaestione habenda in eos, quorum opera pater occisus esset; postulatique ea lege M. Brutus C. Cassius D. Brutus absentes damnati sunt. cum M. Antonio vires Asinius quoque Pollio et Munatius Plancus cum exercitibus suis adiuncti ampliassent, et D. Brutus, cui senatus ut persequeretur Antonium mandaverat, relictus a legionibus suis profugisset, iussu Antonii, in cuius potestatem venerat, a Capeno Sequano interfectus est. C. Caesar pacem cum Antonio et Lepido fecit, ita ut tresviri rei publicae constituendae per quinquennium essent ipse et Lepidus et Antonius, et ut suos quisque inimicos proscriberent; in qua proscriptione plurimi equites Romani, centum triginta senatorum nomina fuerunt, et inter eos L. Pauli fratris M. Lepidi, et L. Caesaris Antonii avunculi, et M. Ciceronis. huius occisi a Popillio legionario milite, cum haberet annos sexaginta tres, caput quoque cum dextra manu in rostris positum est. praeterea res a M. Bruto in Graecia gestas continet.

CXXI. C. Cassius, cui mandatum a senatu erat, ut Dolabellam hostem iudicatum bello persequeretur, auctoritate rei publicae adiutus Syriam cum

tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in potestatem suam redegit, Dolabellam in urbe Laodicea obsessum mori coegit. M. quoque Bruti iussu A. Antonius captus occisus est.

CXXII. M. Brutus adversus Thracas prospere rem gessit; omnibusque transmarinis provinciis exercitibusque in potestatem eius et C. Cassii redactis, coierunt Smyrnae uterque ad ordinanda belli futuri consilia. M. Messallae Poplicolam fratrem victum communi consilio condonaverunt.

CXXIII. Sex. Pompeius Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu sine ulla loci cuiusquam possessione praedatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit; occisoque A. Pompeio Bithynico praetore Q. Salvidienum legatum Caesaris navali proelio vicit. Caesar et Antonius cum exercitibus in Graeciam traiecerunt, bellum contra Brutum et Cassium gesturi. Q. Cornificius in Africa T. Sextium, Cassianarum partium ducem, proelio vicit.

CXXIV. C. Caesar et Antonius apud Philippos vario eventu adversus Brutum et Cassium pugnaverunt, ita ut dextra utrimque cornua vincerent, et castra quoque utrimque ab iis qui vicerant expugnarentur. sed inaequalem fortunam partium mors Cassii fecit, qui cum in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus mortem sibi conscivit. altero deinde proelio victus M. Brutus et ipse vitam finivit, exorato Stratone fugae comite, ut sibi gladium adigeret. erat annorum aetatis circiter quadraginta; ** inter quos Q. Hortensius occisus est.

CXXV. C. Caesar relicto trans mare Antonio, quae provinciae ex partitione imperii in potestatem eius cesserant, reversus in Italiam veteranis agros divisit. seditiones exercitus sui, quas corrupti a Fulvia M. Antonii uxore milites adversus imperatorem suum concitaverant, cum gravi periculo inhibuit. L. Antonius consul, M. Antonii frater, eadem Fulvia consiliante bellum Caesari intulit; receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis adsignati erant, et M. Lepido, qui custodiae urbis cum exercitu praeerat, fuso, hostiliter in urbem irrupit.

CXXXVI. Caesar cum esset annorum viginti trium, obsessum in oppido Perusia L. Antonium conatumque aliquoties erumpere et repulsum fame coegit in deditionem venire; ipsique et omnibus militibus eius ignovit, Perusiam diruit. redactisque in potestatem suam omnibus diversae partis exercitibus bellum citra ullum sanguinem confecit.

CXXVII. Parthi Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce in Syriam irruperunt, victoque Decidio Saxa M. Antonii legato totam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius cum ad bellum adversus Caesarem ge rendum paratus esset, uxore Fulvia amissa, quae concordiae ducum obstaret, pace facta cum Caesare sororem eius Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum consilia nefaria adversus Caesarem molitum indicio suo protraxit, isque damnatus mortem sibi conscivit. P. Ventidius Antonii legatus Parthos proelio victos Syria expulit, Labieno eorum duce occiso. cum vicinus Italiae hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret et commercium annonae impediret, cum eo postulatam pacem Caesar et Antonius fecerunt, ita ut Siciliam provinciam haberet. praeterea motus Africae et bella ibi gesta continet.

CXXVIII. Cum Sex. Pompeius rursus latrociniis mare infestum redderet, nec pacem quam acceperat praestaret, Caesar necessario bello adversus eum suscepto, duobus navalibus proeliis dubio eventu pugnavit. P. Ventidius legatus M. Antonii Parthos in Syria vicit, regemque eorum occidit. Iudaei quoque a legatis Antonii subacti sunt. praeterea belli Siculi apparatum continet.

CXXIX. Adversus Sex. Pompeium vario eventu navalibus proeliis pugnatum est, ita ut ex duabus Caesaris classibus altera, cui Agrippa praeerat, vinceret, altera, quam Caesar duxerat, deleta expositi in terram milites in magno periculo essent. victus deinde Pompeius in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa velut ad societatem belli contra Sex. Pompeium a Caesare gerendi traiecerat, cum bellum Caesari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore vitam impetravit. M. Agrippa navali corona a Caesare donatus est; qui honos nulli ante eum habitus erat.

CXXX. M. Antonius dum cum Cleopatra luxuriaretur, tarde Mediam ingressus bellum cum legionibus decem et octo et sexdecim milibus equitum Parthis intulit; et cum duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente retro rediret, insecutis subinde Parthis, et ingenti trepidatione et magno totius exercitus periculo in Armeniam reversus est, viginti et uno diebus trecenta milia fuga emensus. circa octo milia hominum tempestatibus amisit. tempestates quoque infestas super tam infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est, quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

CXXXI. Sex. Pompeius cum in fidem M. Antonii veniret, bellum adversus eum in Asia moliens, oppressus a legatis eius occisus est. Caesar seditionem veteranorum cum magna pernicie motam inhibuit; Iapydas et Dalmatas et Pannonios subegit. Antonius Artavasdem Armeniae regem, fide data perductum, in vincula conici iussit, regnumque Armeniae filio suo ex Cleopatra nato dedit, quam uxoris loco, iam pridem captus amore eius, habere coeperat.

CXXXII. Caesar in Illyrico Dalmatas domuit. cum M. Antonius ob amorem Cleopatrae, ex qua duos filios habebat, Philadelphum et Alexandrum, neque in urbem venire vellet neque finito triumviratus tempore imperium deponere, bellumque moliretur, quod urbi et Italiae inferret, ingentibus tam navalibus quam terrestribus copiis ob hoc contractis, remissoque Octaviae sorori Caesaris repudio, Caesar in Epirum cum exercitu traiecit. pugnae deinde navales et proelia equestria secunda Caesaris referuntur.

CXXXIII. M. Antonius ad Actium classe victus Alexandream profugit; obsessusque a Caesare in ultima rerum desperatione, praecipue occisae Cleopatrae falso rumore impulsus, se ipse interfecit. Caesar Alexandrea in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defuncta, in urbem reversus tres triumphos egit, unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra, imposito fine civilibus bellis altero et vigesimo anno. M. Lepidus Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, coniuratione adversus Caesarem facta bellum moliens, oppressus et occisus est.

CXXXIV. Caesar rebus compositis, et omnibus provinciis in certam formam redactis Augustus quoque cognominatus est; et mensis Sextilis in honorem eius appellatus est. cum ille conventum Narbone ageret, census a tribus Galliis, quas Caesar pater vicerat, actus. bellum adversus Bastarnas et Moesos et alias gentes a M. Crasso gestum refertur.

CXXXV. Bellum a M. Crasso adversus Thracas et a Caesare adversus Hispanos gestum refertur, et Salassi, gens Alpina, perdomiti.

CXXXVI. Raetia a Ti. Nerone et Druso Caesaris privignis domita. Agrippa Caesaris gener mortuus, et a Druso census actus est.

CXXXVII. Civitates Germaniae cis Rhenum et trans Rhenum positae oppugnantur a Druso; et tumultus, qui ob censum exortus in Gallia erat, compositus; ara Caesari ad confluentem Araris et Rhodani dedicata, sacerdote creato C. Iulio Vercundari Dubio Aeduo.

CXXXVIII. Thraces domiti a L. Pisone; item Cherusci Tencteri Chatti aliaeque Germanorum trans Rhenum gentes subactae a Druso referuntur. Octavia soror Augusti defuncta, antea amisso filio M. Marcello; cuius monumenta sunt theatrum et porticus nomine eius dedicata.

CXXXIX. Bellum adversus Transrhenanas gentes a Druso gestum refertur, in quo inter primores pugnaverunt Senectius et Anectius tribuni, ex civitate Nerviorum. Dalmatas et Pannonios Nero frater Drusi subegit. pax cum Parthis facta est, signis a rege eorum, quae sub Crasso et postea sub Antonio capta erant, redditis.

CXL. Bellum adversus Germanorum trans Rhenum civitates gestum a Druso refertur. ipse ex fractura equo super crus eius collapso tricesimo die quam id acciderat mortuus est. corpus a Nerone fratre, qui nuntio valetudinis evocatus raptim accurrerat, Romam pervectum et in C. Iulii tumulo conditum. laudatus est a Caesare Augusto vitrico, et supremis eius plures honores additi.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBRI.

RECOGNOVIT

WILH. WEISSENBORN.

PARS VI.

FRAGMENTA ET INDEX.

LIPSIAE
SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLXXVII.

PRAEFATIO.

In edendis T. Livii fragmentis eam rationem secutus sum, ut repetenda curarem ea, quae a prioribus editoribus sunt collecta citatis autoribus qui ea vel servarunt vel explicaverunt, nova non adderem nisi pauca quae Livii esse constaret, alia quae fortasse recipienda cuipiam videntur, excluderem. Quamquam enim dubitari non potest, quin Orosius sua magnam partem e Livio hauserit — cf. Theod. de Moerner de Orosii vita eiusque historiarum libris septem adversus paganos disputationem p. 104 sqq. et Ottonis commentationem, annalibus Marburgensibus a. 1850 n. 41 sqq. insertam — tamen cum vix discerni queat, quae inde petiverit, quaeque non mutata in suos libros receperit, aut omnia fere erant admittenda aut ea tantum, quae a Livio se sumpsisse professus est. Et illud quidem cum non posset non lubricum et anceps videri priorum editorum exemplum secutus pauca modo ex Orosii libris inter Livii fragmenta referenda putavi. Eandem rationem in Iulio Obsequente et Plutarcho tenui, etsi negari non potest multo plura ab iis e Livio esse sumpta. De iis quae nunc primum adiicienda videbantur pauca habeo quae dicam. Et in quarto quidem fragmento ab Hauptio V. Cl. invento, cum in codice scriptum esset *idq. sentire ůrbės ꝑpefi decredendum*, G. Hermann emendavit „*idque Centuriporum urbis propinquae fide credendum*“, quam coniecturam, cum meliora non suppeterent, recepi, cf. Kreyssig. T. Livii ab. urb. cond. liber tricesimus tertius p. CXXIII. In fragmento tricesimo quinto num ea verba, quae descripsi, sola sint Livii, an alia fuerint addenda, vix potest constare. Fragmentum duodetricesimum Ottoni obsecutus recipiendum putavi, cum alius atque Livii nostri illa verba vix esse possint: ceterum non constat, num vv. *nec immerito* sqq. et ipsa Livio debeantur an scholiastae. Ex eodem fonte petita sunt fragmenta quadragesimum et quadragesimum primum, in quibus scholiasta nomen scriptoris posuit, quod ad quae additum non est, etsi Ottoni e Livio nonnulla sumpta iure fortasse videntur, ea tamen, quod id incertum est, admittere dubitavi. Quinquagesimum quintum fragmentum a Schneidewino V. Cl. repertum et l. l. explicatum est et emendatum, nam verba *Romano* et *pacis abundantia* iure Livio videntur abiudicari. Fragmentum duodeseptuagesimum et sequentia cum Li-

vio a grammaticis tribuantur non putavi esse omittenda; id autem quod e Nonio Marcello est, ita est corruptum, ut quae Livii manus fuerit vix possit constare. Denique non omittendum videbatur fragmentum septuagesimum alterum, sed cum dubitari scirem — cf. Ann. Marburg an. 1848. p. 880. —, num Livii esset, ultimo loco ponendum putavi. In columnarum ordine Kreyssigium secutus sum, quem iure priore loco posuisse eam quae a verbis *P Q. Lentulus* incipit etiam inde videtur colligi posse, quod in extremis eius verbis ordinum dissensus commemoratus est, cuius eventus paulo post exponitur. Iure idem *Marcellinus* emendavit, etiam Huschkio probatum, et *illas pergentis*, ubi Pertzius minus recte *inde pergentis* suaserat. Sed dubito, num in *Q.* litera lateat *Cornelius*, quare Mommsenium secutus sum; quamquam etiam in Puteaneo codice haud raro signa inveniuntur ei quod h. l. conspicitur similia, cf. Alschefskium vol. III. p. XIV. et Ann. Marburg. anni 1847 p. 1001. deinde non dubitavi pro „*actore*", quod in scheda scriptum est, de Kreyssigii sententia *auctore* praeferre. Idem paulo post „*imperio continenda fuit*" scriptum fuisse censet, ubi Pertzius *componenda* suadet, quod nescio an aptius videatur ad *novam* provinciam. De ordinum discordia sagacissime exposuit Huschkius, sed quod in altera columna scribendum esse putat „*forte consulto ambo*" vix poterit probari, cum huius locutionis nullum exstet exemplum, neque a m b o videatur adiici potuisse ad duo adverbia. Kreyssigius Pertzio adsentiens *consules ambo* probat, sed *atque* omissum post v. *ambo* deinde, ut *vel* ab h. l. alienum removeatur, legendum esse censet „*cognomen inditum et candidatum*"; et hoc quidem non improbabile videtur, sed *atque* addere nescio an audacius sit habendum. An fuit „*Quintumque Metellum — cognomen fuit, tum et candidatum*" etc. — sed consultius videtur cum Mommsenio *vel* servare. Iure deinde Kreyssigius fugient*es*que emendavit, cum Pertzius fugient*em*que scripsisset. Non minus dubia sunt quae in membrana leguntur *do(mu)m q. propriore erat*, in quibus Pertzius, cum quo Huschkius facit, latere putat „*domum qui propraetore erat*" Kreyssigius „*domum quae propior erat*". Plane incerta sunt ultima verba. Pertzius literarum apicibus, qui soli exstant, „*in propugnaculum pervenit*" significari putat, idque probavit Kreyssigio; Huschkius „*ingenti pugna civium pervenit*", sed nescio an hoc quoque longius a literarum vestigiis recedat. Libentius Huschkio credam fragmentum ex libro nonagesimo quarto sumptum, et quae traduntur a. u. septingentesimo octogesimo primo acta esse. De reliquis tantum id addam, in fragmento nono, quod a Charisio servatum est, ipsa Livii verba, propter quae locus est adscriptus, intercidisse videri, ob eamque causam „*imberbes singulariter*" uncis inclusa fuisse addenda. In iis quae ex libro nonagesimo primo servata sunt nondum recte suppleta videtur lacuna in verbis *rimis et tu.... o... um igni*, nam neque ea quae alios secutus recepi „*et tum confla-*

grare immisso facium igni" propter *tum*, quod non requiritur, et quod non tam facium igni immisso quam facibus immissis exspectatur, satis placent, neque Niebuhrii supplementum „*et tugurium conflagrare correptum igni*"; cum de tugurio non constet, omnino certum videri potest. Deinde „*cum valido praesidio*" Kreyssigius addidit, „*et proeliis inutilia*" Niebuhrius. Paulo ante nescio an „*vetera*" sit legendum, ubi in membrana *cetera* est scriptum. In qua si *administrare* exstat dubito an pro vero haberi possit, cum *eos* facile intelligatur. Deinde *et ipsorum* e scheda servavi, cum *ab* etiam alibi a Livio omissum sit. Paulo supra „*bono animo esse atque*", tum *redire*, itemque „*sollicitare*" atque „*igitur exemplo*" adiecit Niebuhrius. „*Cascantinorum*", ubi in membrana *Casuantinorum* est, et „*Arevaeos*" pro *Arvaeos* Iuvenatius scribendum esse vidit.

Scrib. Isenaci Non. April. MDCCCLI.

TITI LIVI
LIBRORUM DEPERDITORUM
FRAGMENTA.

Fragmentis, quae probabili coniectura ad suos libros referri possunt, asteriscus est praefixus: cetera, quibus locum in Livii libris assignare non licet, cum epistolae filio inscriptae reliquiis deinceps adiecta sunt.

---

* *Ex lib. XII.*

1) Ni Pyrrhus unicus pugnandi artifex, magisque in proelio quam bello bonus. *Serv. ad Virgil. Aen. I,* 456.

* *Ex lib. XIII.*

2) Curribus falcatis usos esse maiores, et Livius et Salustius docent. *Serv. ad Virgil. Aen. I,* 476. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 38.

Ex lib. XIV.

3) Privato nos tenuissemus. *Priscian. lib. XV. p.* 1009. *ed. Putsch. Vol. I. p.* 620. *ed. Krehl.*

4) Meminit etiam huius montis Titus Livius his verbis „montes maximi in Sicilia quattuor, Erycus Nebrodes Neptunius et Aetna; quem vident saepius a summo flammas vertice evolvere, idque Centuriporum urbis propinquae fide credendum, quamquam id, cum primum Romae nuntiatum est arsisse Aetnam, in monstris procuratum. *Scriptor de septem miraculis mundi, cf. Ovidii Halieutica etc. ex recensione Mauricii Hauptii p. XXVIII. et p.* 70. *sq.*

* *Ex. lib. XVI.*

5) Sichaeus Sicharbas dictus est; Belus, Didonis pater, Methres; Carthago a Carthada, ut lectum est; quod invenitur in historia Poenorum, et in Livio. *Serv. ad Virgil. Aen. I,* 343.

6) Carthago est lingua Poenorum nova civitas, ut docet Livius. *Serv. ad Virgil. Aen. I,* 366. *Cf. Solin. cap.* 27.

7) Bitias classis Punicae fuit praefectus, ut docet Livius. *Serv. ad Virgil. Aen. I,* 738.

Ex lib. XVII.

8) Pridie Nonas. Pridie Idus. *Priscian. lib. XIV p.* 992. *ed. Putsch. Vol. I, p.* 601. *ed. Krehl.*

Ex. lib. XVIII.

9) *Imberbi* autem dicuntur, non *imberbes.* sic enim et Varro de actionibus scenicis V. *imberbi* iuvenes, sed et Cicero *imberbum* protulit, non *imberbem.* ex calendis Ianuariis de lege agraria: imberba iuventute. Titus Livius Historiarum XVIII [*imberbes singulariter*] imberbi vulgariter. *Charis. Gramm. ap. Putsch. I,* 74. *Imberbi*

dicuntur, non *imberbes*. sic etenim Varro: *imberbi* iuvenes, sed et Cicero *imberbum* dixit non *imberbem*. Titus Livius autem *imberbis* singulariter. *Auctor incertus de Orthog. ap. Putsch.* p. 2789. *Imberbi* dicuntur, non *imberbes*. Varro *imberbi* iuvenes; ita et Cicero; sed contra Titus Livius. *Vetus Grammat. apud Barthium. Adver. XXXVII*, 14.

10) Serpentis quoque a T. Livio curiose pariter ac facunde relata fiat mentio. is enim ait in Africa apud Bagradam flumen tantae magnitudinis anguem fuisse, ut Atilii Reguli exercitum usu amnis prohiberet: multisque militibus ingenti ore correptis, compluribus caudae voluminibus elisis, quum telorum iactu perforari nequiret, ad ultimum ballistarum tormentis undique petitam, silicum crebris et ponderosis verberibus procubuisse, omnibusque et cohortibus et legionibus ipsa Carthagine visam terribiliorem. atque etiam cruore suo gurgitibus imbutis, corporisque iacentis pestifero afflatu vicina regione polluta, Romana inde summovisse castra. dicit etiam belluae corium centum viginti pedum in urbem missum. *Valer. Max. I*, 8. *ext.* 19. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 15. *sq.*

* *Ex lib. XIX.*

11) Tertii ludi (saeculares) fuerunt, Antiate Livioque auctoribus, P. Claudio Pulchro C. Iunio Pullo consulibus. *Censorin. de Die Nat. cap.* 17. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 31.

12) Est in Livio, quod, quum quidam cupidus belli gerendi a tribuno plebis arceretur, ne iret, pullos iussit adferri. qui quum missas non ederent fruges, irridens consul augurium ait: *Vel bibant;* et eos in Tiberim praecipitavit. inde navibus victor revertens ad Africam in mari cum omnibus, quos ducebat, exstinctus est. *Serv. ad Virgil. Aen. VI*, 198. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 21.

* *Ex lib. XLIX.*

13) De quartorum ludorum (saecularium) anno triplex opinio est. Antias enim et Varro et Livius relatos esse prodiderunt L. Marcio Censorino M'. Manlio consulibus, post Romam conditam anno sexcentesimo quinto. *Censorin. de Die Nat. cap.* 17.

Ex lib. LVI.

14) Qui Pompeium morbum excusasse ferunt, ne, cum interesset deditioni, animos Numantinorum irritaret. *Priscian. lib. XVIII.* p. 1198. *ed. Putsch. Vol. II.* p. 240. *ed. Krehl.*

* *Ex lib. LXXVII.*

15) *Καὶ παρελθὼν εἰς τὴν πόλιν ὕπατος μὲν ἀποδείκνυται μετὰ Κοΐντου Πομπηΐου, πεντήκοντα ἔτη γεγονώς, γαμεῖ δὲ γάμον ἐνδοξότατον Καικιλίαν τὴν Μετέλλου θυγατέρα τοῦ ἀρχιερέως· Ἐφ' ᾧ πολλὰ μὲν εἰς αὐτὸν ᾖδον οἱ δημοτικοί, πολλοὶ δὲ τῶν πρώτων ἐνεμέσων, οὐκ ἄξιον ἡγούμενοι τῆς γυναικὸς ὃν ἄξιον ὑπατείας ἔκριναν, ὥς φησιν ὁ Τίτος.* *Plut. Sylla* 6. *Cf. Freinshem. Suppl. cap.* 2.

16) Sulla quum primum ad urbem contra Marium castra movisset,

adeo laeta exta immolanti fuisse scribit Livius, ut custodiri se Postumius haruspex voluerit, capitis supplicium subiturus, nisi ea, quae in animo Sulla haberet, diis iuvantibus implevisset. *Augustin. de Civ. Dei II, 24. Cf. Plutarch. Sull. cap. 9.*

* *Ex. lib. LXXXIII.*

17) Eversis quippe et incensis omnibus cum oppido simulacris solum Minervae simulacrum sub tanta ruina templi illius, ut scribit Livius, integrum stetisse perhibetur. *Augustin. de Civ. Dei III, 7. Cf. Freinshem. Supplem. cap. 7.*

* *Ex lib. XCI.*

18) *Nocte* tamen insequenti ipso pervigilante in eodem loco alia excitata turris prima luce miraculo hostibus fuit. simul et oppidi turris, quae maximum propugnaculum fuerat, subrutis fundamentis, dehiscere ingentibus rimis, et tum *conflagrare immisso facium* igni, coepit; incendiique simul et ruinae metu territi Contrebienses de muro trepidi refugerunt; et, ut legati mitterentur ad dedendam urbem, ab universa multitudine conclamatum est. eadem virtus, quae irritantes oppugnaverat, victorem placabiliorem fecit. obsidibus acceptis pecuniae modicam exegit summam, armaque omnia ademit. trans*f*ugas liberos vivos ad se adduci iussit: fugitivos, quorum maior multitudo erat, ipsis imperavit, ut interficerent. iugulatos de muro deiecerunt.

Cum magna iactura militum quattuor et quadraginta diebus Contrebia expugnata, relictoque ibi L. Insteio *cum valido praesidio*, ipse ad Hiberum flumen copias adduxit. ibi hibernaculis secundum oppidum, quod Castra Aelia vocatur, aedificatis ipse in castris manebat: interdiu conventum sociarum civitatium in oppido agebat. arma ut fierent pro copiis cuiusque populi per totam provinciam edixerat; quibus inspectis referre cetera arma milites iussit, quae aut itineribus crebris, aut opp*ugnationibus et proeliis inutilia* facta erant, novaque viris per centuriones divisit. equitatum quoque novis instruxit armis, vestimentaque praeparata ante divisa, et stipendium datum. fabros, cura conquisitos, undique exciverat, quibus officina publica in*stituta uteretur*, ratione inita, quid in singulos dies effici possit. itaque omnia simul instrumenta belli parabantur; neque materia artificibus praeparatis ante omnibus *enixo* civi*ta*tium *st*udio, nec suo quisque operi artifex deerat. convocatis deinde omnium populorum legationibus et civitatium, gratias egit, quod, quae imperata essent in pedestres *copias*, *praestitissent:* quas ipse res *in defendendis sociis*, quasque in oppugnandis urbibus hostium gessisset, exposuit, et ad reliqua belli cohortatus est paucis edoctos, quantum Hispaniae provinciae interesset, suas partes superiores esse. dimisso deinde conventu, iussisque omnibus *bono animo esse, atque* in civitate*s* red*i*re suas, principio veris M. Perpernam cum viginti milibus peditum, equitibus mille quingentis, in Ilercaonum gentem misit, ad tuendam regionis eius maritimam oram;

datis praeceptis, quibus itineribus duceret ad defendendas socias urbes, quas Pompeius oppugnaret, quibusque ipsum agmen Pompei ex insidiis adgrederetur.

Eodem tempore et ad Herennuleium, qui in isdem locis erat, litteras misit, et in alteram provinciam ad L. Hirtuleium, praecipiens, quem ad modum bellum administrari vellet: ante omnia, ut ita socias civitates tueretur, ne acie cum Metello dimicaret, cui nec auctoritate nec viribus par esset. ne ipsi quidem consilium esse ducere *ad*versus Pompeium: neque in aciem descensurum eum credebat. si traheretur bellum, hosti cum mare ab tergo, provinciasque omnes in potestate haberet, navibus undique commeatus venturos: ipsi autem, consumptis priore aestate quae praeparata fuissent, omnium rerum inopiam fore. Perpernam in maritimam regionem superpositum, ut ea, quae integra adhuc ab hoste sint, tueri posset, et, si qua occasio detur, incautos per tempus adgressurum. ipse cum suo exercitu in Berones et Autricones progredi statuit; a quibus saepe per hiemem, cum ab se oppugnarentur Celtiber*ae* urbes, imploratam esse opem Pompei compererat, missosque qui itinera exercitui Romano monstrarent; et ipsorum equitibus vexatos saepe milites suos, quocumque a castris per oppugnationem Contrebiae pabulandi aut frumentandi causa pro*grederentur*. ausi tum quoque *erant* Arevacos in partes *sollicitare*. edito *igitur exemplo* belli consilium se initurum, utrum prius hostem, utram provinciam *petat:* maritimamne oram, ut Pompeium ab Ilercaonia et Contestania arceat, utraque socia gente, an ad Metellum et Lusitaniam se convertat.

Haec secum agitans Sertorius praeter Hiberum amnem per pacatos agros quietum exercitum sine ullius noxa duxit. profectus inde in Bursaonum et Cascantinorum et Graccuritanorum fines, evastatis omnibus proculcatisque segetibus, ad Calagurim Nasicam, sociorum urbem, venit; transgressusque amnem propinquum urbi ponte facto castra posuit. postero die M. Marium quaestorem in Arevacos et Cerindones misit ad conscribendos ex iis gentibus milites, frumentumque inde Contrebiam, *quae* Leucada appellatur, comportandum, praeter quam urbem opportunissimus ex Beronibus transitus erat, in quamcumque regionem ducere exercitum statuisset: et C. Insteium, praefectum equitum, Segoviam et in Vaccaeorum gentem ad equitum conquisitionem misit, iussum cum equitibus Contrebiae sese opperiri. dimissis iis ipse profectus, per Vasconum agrum ducto exercitu, in confinio Beronum posuit castra. postero die cum equitibus praegressus ad itinera exploranda, iusso pedite quadrato agmine sequi, ad Vareiam, validissimam regionis eius urbem, venit. haud inopinantibus iis noctu advenerat. Undique equitibus et suae gentis et Autric*onum. De hoc fragmento, quod primum a Brunsio et Iuvenatio, deinde a Niebuhrio ex codice Vaticano editum esse constat, vid. Kreyssigii ed. Livii Tom I. p. LXVI. sqq. et Tom. IV. p.* 325. *sqq.*

19) Hoc primum proelium inter Sertorium et Pompeium fuit. decem milia hominum de Pompeii exercitu amissa et omnia impedimenta, Livius auctor est. *Frontin. Strateg. II*, 5, 31. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 19.

Ex lib. XCIV.

20) Livius in libro nonagesimo quarto Inarimen in Maeoniae partibus esse dicit; ubi per quinquaginta millia terrae igni exustae sunt. Hoc etiam Homerum significasse vult. *Serv. ad Virgil. Aen. IX*, 715.

* *Ex lib. XCVII.*

21) Triginta quinque millia armatorum (fugitivorum a Crasso devictorum) eo proelio interfecta cum ipsis ducibus (Casto et Gannico) Livius tradit, receptas quinque Romanorum aquilas, signa sex et viginti, multa spolia inter quae fasces cum securibus. *Frontin. Strateg. II*, 5, 34. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 4.

* *Ex lib. XCVIII.*

22) *Λιούϊος δ' εἴρηκεν, ὡς οὐδέποτε Ῥωμαῖοι πολεμίοις ἀποδέοντες τοσούτῳ πλήθει παρετάξαντο· σχεδὸν γὰρ οὐδ' εἰκοστὸν ἀλλ' ἔλαττον ἐγένοντο μέρος οἱ νικῶντες τῶν ἡσσημένων. Plutarch. Lucull. cap.* 28. *Cf. Freinshem. Supplem. c.* 49.

23) *Φησὶ δὲ ὁ Λιούϊος ἐν μὲν τῇ προτέρᾳ μάχῃ πλείονας, ἐν δὲ ταύτῃ γνωριμωτέρους πεσεῖν καὶ ληφθῆναι τῶν πολεμίων. Plutarch. Lucull. cap.* 31. *Cf. Freinshem. Supplem. c.* 73.

* *Ex lib. XCIX.*

24) Creta primo quidem centum habuit civitates; unde Hecatompolis dicta est: post viginti quattuor: inde, ut dicitur, duas, Gnosson et Hierapytnam: quamvis Livius plures a Metello expugnatas dicat. *Serv. ad Virgil. Aen. III*, 106.

* *Ex lib. CII.*

25) Quod quum diluisset. *Agroetius de Orthogr. p.* 2267. *ed. Putsch.*

26) *Καὶ γὰρ ἁλούσης τῆς πόλεως περὶ τρίτον μῆνα, τῇ τῆς νηστείας ἡμέρᾳ, κατὰ τὴν ἐνάτην καὶ ἑβδομηκοστὴν καὶ ἑκατοστὴν ὀλυμπιάδα ὑπατευόντων Γαΐου Ἀντωνίου καὶ Μάρκου Τουλλίου Κικέρωνος οἱ πολέμιοι μὲν εἰσπεσόντες ἔσφαττον τοὺς ἐν τῷ ἱερῷ. οἱ δὲ πρὸς ταῖς θυσίαις οὐδὲν ἧττον ἱερουργοῦντες διετέλουν, οὔτε ὑπὸ τοῦ φόβου τοῦ περὶ τῆς ψυχῆς, οὔτε ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἤδη φονευομένων ἀναγκασθέντες ἀποδρᾶναι, πᾶν δ' ὅτι δέοι παθεῖν τοῦτο παρ' αὐτοῖς ὑπομεῖναι τοῖς βωμοῖς κρεῖττον εἶναι νομίζοντες, ἢ παρελθεῖν τι τῶν νομίμων. ὅτι δὲ οὐ λόγος ταῦτα μόνον ἐστὶν ἐγκώμιον ψευδοῦς εὐσεβείας ἐμφανίζων, ἀλλ' ἀλήθεια, μαρτυροῦσι πάντες, οἱ τὰς κατὰ Πομπήϊον πράξεις ἀναγράψαντες· ἐν οἷς καὶ Στράβων καὶ Νικόλαος καὶ πρὸς τούτοις Τίτος Λίβιος, ὁ τῆς Ῥωμαικῆς ἱστορίας συγγραφεύς. Joseph. Antiq. Iud. XIV.* 4, 3.

Ex lib. CIII.

27) Horrendus magis est, perimit qui corpora, carbo.
Urit hic inclusus, vitalia rumpit apertus:
Hunc veteres quondam variis pepulere medelis.
Tertia namque Titi simul et centesima Livi
Charta docet, ferro talem candente dolorem
Exsectum, aut poto raporum semine pulsum:
Infecti dicens vix septem posse diebus
Vitam produci: tanta est violentia morbi.
Q. Seren. Samon. de Medic. cap. 39. *vs.* 725. *sqq.*

* *Ex lib. CIV.*

28) Pompeius quinque annis fuit praefectus annonae, et illud officium usurpavit superveniente fame nec erat vile, cum dicat Livius: si quis quondam annonam in urbe factitasset, magna habebatur; nec immerito, quia Roma volebat omni die LXXX milia modiorum annonae: et sic per hoc acquisivit sibi multos clientes. *Scholiast. vet. Lucani ad Phars. I*, 319. *cf. Ottonis Disquis. in Ann. Darmstad. vol. VIII. p.* 318.

* *Ex lib. CV.*

29) Formam totius Britanniae Livius veterum, Fabius Rusticus recentium, eloquentissimi auctores, oblongae scutulae vel bipenni assimulavere. *Tacit. Agric. cap.* 10.

30) Britanniae licet magnitudinem olim nemo, ut refert Livius, circumvectus est, multis tamen data est varia opinio de ea loquendi. *Iornandes de rebus Getic. cap.* 2.

* *Ex lib. CIX.*

31) Septingentesimo condicionis suae anno quattuordecim vicos eius (Romae) incertum unde consurgens flamma consumpsit: nec umquam, ut ait Livius, maiore incendio vastata est; adeo ut post aliquot annos Caesar Augustus ad reparationem eorum, quae tunc exusta erant, magnam vim pecuniae ex aerario publico largitus sit. *Oros. VII*, 2.

32) Caesar Rubicone flumine transmeato, mox ut Ariminum venit, quinque cohortes, quas tunc solas habebat, cum quibus, ut ait Livius, orbem terrarum adortus est, quid facto opus esset, edocuit. *Oros. VI*, 15. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 39.

* *Ex lib. CXI.*

33) Primus hostem percussit nuper pilo sumpto primo C. Crastinus. *Scholiast. vet. Lucani ad Phars. VII*, 471.

34) *Ἐν δέ Παταβίῳ Γάϊος Κορνήλιος, ἀνὴρ εὐδόκιμος ἐπὶ μαντικῇ, Λιβίου τοῦ συγγραφέως πολίτης καὶ γνώριμος, ἐτύγχανεν ἐπ᾽ οἰωνοῖς καθήμενος ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Καὶ πρῶτον μέν, ὡς Λίβιός φησι, τὸν καιρὸν ἔγνω τῆς μάχης, καὶ πρὸς τοὺς παρόντας εἶπεν, ὅτι καὶ δὴ περαίνεται τὸ χρῆμα, καὶ συνίασιν εἰς ἔργον οἱ ἄνδρες. Αὖθις δὲ πρὸς τῇ θέᾳ γενόμενος, καὶ τὰ σημεῖα κατιδὼν ἀνήλατο μετ᾽ ἐνθουσιασμοῦ βοῶν, „Νικᾷς, ὦ*

Καῖσαρ.“ Ἐκπλαγέντων δὲ τῶν παρατυχόντων περιελὼν τον στέφανον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἐνωμότως ἔφη, μὴ πρὶν ἐπιθήσεσθαι πάλιν, ἢ τῇ τέχνῃ μαρτυρῆσαι τὸ ἔργον. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Λίβιος οὕτω γενέσθαι καταβεβαιοῦται. Plutarch. Caes. cap. 47. *Cf. Freinshem. Supplem. c.* 72.

* *Ex lib. CXII.*

35) Interea, sicut dixit Livius, oppressus est Tubero et Pansa: fugerunt ad Pompeium, cum quaererentur. inter has moras supervenit Curio ad Africam. *Scholiasta Gronov. in Orat. pro Lig. ed. Orelli p.* 415.

36) Bogud, Bogudis, nomen barbarum, quod Livius in CXII. declinavit Bogudis. *Priscian. lib. V. p.* 643. *ed. Putsch. Vol. I. p.* 172. *ed. Krehl. coll. lib. VI. p.* 686. *ed. Putsch. Vol. I. p.* 234. *ed. Krehl.*

37) Castra quoque diversis partibus Cassius et Bogud adorti haud multum abfuere, quin opera perrumperent.

38) Quo tempore firmandi regni Bogudis causa exercitum in Africam velociter traicere conatus sit.

39) Cassius gessisset cum Trebonio bellum, si Bogudem trahere in societatem furoris potuisset. *Priscian. lib. VI. p.* 686. *sq. ed. Putsch. Vol. I. p.* 234. *ed. Krehl.*

40) Legati, quos rex miserat, duo fuerunt, quorum unus erat Dioscorides et alter Serapio. ex his unus occisus est, ut Titus Livius meminit libro quarto (belli civilis). *Scholiasta vet. Lucani ad Phars. lib. X,* 471.

41) Arsinoe soror Ptolemaei fuit: hanc Ganymedes quidam spado puellae acceptissimus in castra Achillae perduxit, cuius iussu Achilles occisus est et exercitui praepositus Ganymedes. Hunc postea Caesar victis Aegyptiis in triumpho duxit, ut meminit Livius in libro quarto belli civilis. *Ib. X,* 521. *cf.* v. 519.

42) Quadringenta millia librorum Alexandriae arserunt, pulcherrimum regiae opulentiae monumentum. alius laudaverit, sicut Livius, qui elegantiae regum curaeque egregium id opus ait fuisse. *Seneca de Tranquill. anim. cap.* 9. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 43.

Ex lib. CXIII.

43) Et ipse circa Palpud oram tuebatur. *Priscian. lib. VI. p.* 687. *ed. Putsch. Vol. I. p.* 234. *ed. Krehl.*

* *Ex lib. CXIV.*

44) *Ὧδε μέν τισι περὶ τοῦ Βάσσου δοκεῖ, Λιβίῳ δ', ὅτι τῆς Πομπηΐου στρατιᾶς γενόμενος, καὶ μετὰ τὴν ἧτταν ἰδιωτεύων ἐν Τύρῳ διέφθειρέ τινας τοῦ τέλους, καὶ διεχρήσαντο τὸν Σέξτον, καὶ τῷ Βάσσῳ σφᾶς ἐνεχείρισαν. Appian. Bell. Civ. III,* 77. *Cf. Freinshem. Supplem. c.* 1.

45) Optarem mihi contingere, quod T. Livius scribit de Catone: cuius gloriae neque profuit quisquam laudando, nec vituperando quisquam nocuit, quum utrumque summis praediti fecerint inge-

niis. Significat autem M. Ciceronem et C. Caesarem, quorum alter laudes, alter vituperationes supra dicti scripsit viri. *Hieronym. Prol. lib. II. in Hoseam.*

* *Ex lib. CXVI.*

46) Ἦν γάρ τι τῇ Καίσαρος οἰκίᾳ προσκείμενον, οἷον ἐπὶ κόσμῳ καὶ σεμνότητι τῆς βουλῆς ψηφισαμένης ἀκρωτήριον, ὥς Λίβιος ἱστορεῖ. Τοῦτο ὄναρ ἡ Καλπουρνία θεασαμένη καταῤῥηγνύμενον ἔδοξε ποτνιᾶσθαι καὶ δακρύειν· ἡμέρας δ' οὖν γενομένης ἐδεῖτο τοῦ Καίσαρος, εἰ μὲν οἷόν τε, μὴ προελθεῖν, ἀλλ' ἀναβαλέσθαι τὴν σύγκλητον. *Plutarch. Caes. cap.* 63. *Cf. Freinshem. Supplem. c.* 47.

47) Malum omen est, quotiens Aetna, mons Siciliae, non fumum, sed flammarum egerit globos: et, ut dicit Livius, tanta flamma ante mortem Caesaris ex Aetna monte defluxit, ut non tantum vicinae urbes, sed etiam Regina civitas, quae multo spatio ab ea distat, adflaretur. *Serv. ad Virgil. Georg. I,* 471.

48) Quod de Caesare maiore vulgo dictitatum est, et a T. Livio positum, in incerto esse utrum illum magis nasci reipublicae profuerit, an non nasci, dici etiam de ventis potest. *Seneca Nat. Quaest. V,* 18. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 116.

Ex lib. CXVIII.

49) Adversus interfectores C. Caesaris ultoribus manum comparans concibat. *Priscian. lib. IX. p.* 865. *ed. Putsch. Vol. I. p.* 458. *ed. Krehl.*

* *Ex lib. CXX.*

50) M. Cicero sub adventum triumvirorum cesserat urbe, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi se, quam Caesari Cassium et Brutum, posse. primo in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navim conscensurus, proficiscitur. unde aliquotiens in altum provectum cum modo venti adversi retulissent, modo ipse iactationem navis, caeco volvente fluctu, pati non posset, taedium tandem eum et fugae et vitae cepit: regressusque ad superiorem villam, quae paulo plus mille passibus a mari abest, *Moriar*, inquit, *in patria saepe servata.* satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum deponi lecticam, et quietos pati, quod sors iniqua cogeret, iussisse. prominenti ex lectica praebentique immotam cervicem caput praecisum est. nec satis stolidae crudelitati militum fuit. manus quoque, scripsisse in Antonium aliquid exprobrantes, praeciderunt. ita relatum caput ad Antonium, iussuque eius inter duas manus in Rostris positum; ubi ille consul, ubi saepe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla umquam humana vox, cum admiratione eloquentiae auditus fuerat. vix attollentes prae lacrimis oculos homines intueri trucidata membra eius poterant. vixit tres et sexaginta annos, ut, si vis abfuisset, ne immatura quidem mors videri possit: ingenium et operibus et

praemiis operum felix: ipse fortunae diu prosperae, et in longo tenore felicitatis magnis interim ictus vulneribus, exsilio, ruina partium, pro quibus steterat, filiae morte, exitu tam tristi atque acerbo, omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit praeter mortem: quae vere aestimanti minus indigna videri potuit, quod a victore inimico nil crudelius passus erat, quam quod eiusdem fortunae compos ipse fecisset. si quis tamen virtutibus vitia pensarit, vir magnus, acer, memorabilis fuit, et in cuius laudes persequendas Cicerone laudatore opus fuerit. *M. Seneca Suasor, VII. Cf. Freinshem. Supplem. cap. 60. sqq.*

Ex lib. CXXVII.

51) Quoniam inter Augustum et Antonium reliquiae adhuc erant dissensionis, Cocceius Nerva, proavus Nervae, qui postea imperavit Romae, mandavit Augusto, ut mitteret, qui de summa rerum tractarent. ergo missus est Maecenas cum Agrippa, qui utrumque exercitum in una castra coegerunt, ut ait Livius lib. CXXVII. intelligendum autem, quod Fonteio misso ab Antonio Augustus Maecenatem et ceteros ad eundem locum emiserit. *Acro ad Horat. Sat. I,* 5, 29.

52) Dissensione orta inter Caesarem Augustum Antoniumque Cocceius Nerva, avus eius, qui postea Romae imperavit, petiit a Caesare, ut aliquem, qui de summa rerum tractaret, mitteret Tarracinam. Et primum Maecenas, mox et Agrippa congressi sunt, hique pepigerunt fidem confirmatissimam, et in una castra conferri signa utriusque exercitus iusserunt. Hoc et T. Livius lib. CXXVII. refert, excepta Capitonis mentione. *Porphyrio ad Horat. Sat. I,* 5, 29.

53) Ab Antonio missus fuerat Fonteius Capito legatus, ab Augusto Maecenas intercedente Cocceio Nerva, proavo Nervae imperatoris, qui et Augusto et Antonio gratus erat, cum Agrippa. ea autem condicione convenerant legati, ut de summa rerum tractarent, exortamque dissensionem inter duos hos imperatores componerent; quod et fecerunt, et utrumque exercitum iuxta Brundisium in una castra cum magna laetitia coegerunt, ut infert Livius lib. CXXVII. *Commentator Cruquii ad Horat. Sat. I,* 5, 29. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 20. *sqq.*

* *Ex lib. CXXXIII.*

54) Livius refert Cleopatram, quum ab Augusto capta indulgentius de industria tractaretur, dicere solitam: *Non triumphabor. Commentator Cruquii ad Horat. Od. I,* 37, 30.

* *Ex lib. CXXXV.*

55) Caesar Augustus in spectaculis [Romano] populo nuntiat, regressus a Britannia insula, totum orbem terrarum tam bello quam amicitiis Romano imperio [pacis abundantia] subditum. *Apponius in Canticum Canticorum XII p.* 237. *cf. Schneidewini Disputat. insertam Actis philologorum. Cassellis* 1844 *p.* 40 *sqq.*

Ex lib. CXXXVI.

56) Eodem anno ludos saeculares Caesar ingenti apparatu fecit,

quos centesimo quoque anno — is enim terminus saeculi — fieri mos. *Censorin. de Die Nat. cap.* 17. *Cf. Freinshem. Supplem. cap.* 46.

---

57) Vir ingenii magni magis, quam boni. *Seneca de Ira, I,* 16.

58) Profiteor mirari me T. Livium, auctorem celeberrimum, in Historiarum suarum, quas repetit ab origine urbis, quodam volumine sic exorsum: Satis iam sibi gloriae quaesitum, et potuisse se desinere, ni animus inquies pasceretur opere. *Plinius in Praefat. lib. I. Hist. Nat.*

59) T. Livius ac Nepos Cornelius latitudinis (freti Gaditani) tradiderunt, ubi minus, septem millia passuum; ubi vero plurimum, decem millia. *Plinius in Praefat. lib. III. Hist. Nat.*

60) Completis consulibus. *Serv. ad Virgil. Georg. III,* 1.

61) Verba sunt, ut habemus in Livio, imperatoris transfugam recipientis in fidem: *Quisquis es, noster eris. Serv. ad Virgil. Aen. II,* 148.

62) Imperatorem me mater mea, non bellatorem peperit. *Hoc Scipionis dictum ex Livio afferre videtur Guilielmus Malmesburiensis Rer. Angl. lib. II. p.* 162.

63) Dic mihi, quum saepe numero in Romanis historiis legatur, Livio auctore, saepissime in hac urbe exorta pestilentia infinita hominum millia deperiisse, atque eo frequenter ventum, ut vix esset, unde illis bellicosis temporibus exercitus potuisset ascribi, illo tempore deo tuo Februario minime litabatur? an etiam cultus hic omnino nihil proderat? illo tempore Lupercalia non celebrabantur? nec enim dicturus es, haec sacra adhuc illo tempore non coepisse, quae ante Romulum ab Euandro in Italiam perhibentur illata. Lupercalia autem propter quid instituta sint, (quantum ad ipsius superstitionis commenta respectant) Livius secunda decade loquitur: nec propter morbos inhibendos instituta commemorat, sed propter sterilitatem mulierum, quae tunc acciderat, exsolvendam. *Ex Gelasii Papae Epist. adversus Andromachum in Baronii Annal. eccles. ad a.* 496. *num.* 35.

64) Secundum Livium legati pacis caduceatores dicuntur. *Serv. ad Virgil. Aen. IV,* 241.

65) Livius argentum grave dicit, id est, massas. *Serv. ad Virgil. Aen. VI,* 862. *Cf. Isidor. XVI,* 17.

66) In hoc summo (promontorio Circaeo) oppidum fuit, quod et Circaeum dictum et Circaei. Nam utrumque Livius dixit. *Serv. ad Virgil. Aen. VII,* 10.

67) Impubes libripens esse non potest, neque antestari. *Priscian. lib. VIII Gramm. p.* 792 *ed. Putsch. Vol. I, p.* 369. *ed. Krehl.*

68) Scimus concessum esse scribentibus, ut iteratione prooemii legentium reficiant interdum laborem. nam et Livius frequenter innovat principia, ut incensa a Gallis urbe, et completis consulibus. *Serv. ad Virg. Georg. in.*

69) Titus Livius: Pisi adtacematico foro praestatur virtuti laus, gelu sed multo ocius senio tabescit. *Non. Marc. de indiscret. generibus per literas p.* 207 *ed. Merc. p.* 141 *ed. Gerlach.*

70) Titus Livius: vestis pulla, purpurea, ampla. *Non. Marc. IV. de varia signif. serm. ed. Merc. p.* 368; *ed. Gerlach. p.* 251.

71) Vepres generis feminini, ut Titus Livius: has vepres. *Grammatici incerti de generibus nominum opusculum. ed. Otto p.* 57. *Cf. Ovid. Halieut. ed. Haupt. p.* 102.

72) .... verae .... specta .... lli in ... rat dein ... ita con ... quorum ... dae et .... tae ro ... e tum ... t cupi ... oritu ..... Publiusque Lentulus Marcell*inus* eodem auctore quaest*or* in novam provinci*am* Curenas missus est, q*uod* ea mortui regis Api*onis* testamento nobis d*ata* prudentiore quam *illas* per gentis et minus *glo*riae avidi imperio co*mpo*nenda fuit. praetere*a di*versorum ordinum ..... is saevitia. qua re fati*ga*ta plebes, forte consu*les* ambo, Q. Metellum, cui *pos*tea Cretico cognome*n fu*it vel candidatum *pr*aetorium sacra via de *te*ctis cum magno tu*mu*ltu invadit, fugiente*s*que secuta ad Octavi do*mum*, quae propior erat, ... perve*nit* .... pauc .... ulter .... cupit e .... ua lin .... inco ... ieru*nt* ... mihi ... tiae c ..... a eq .... bi pa .... Cf. *Ueber ein Bruchstück des* 98*sten Buchs des Livius von G. A. Pertz Berlin* 1848. *Kreyssigii commentatio de P. Livii historiarum reliquiis ex palimpsesto Toletano erutis Misenae* 1849; *Huschkii disputatio de hoc fragmento, Zeitschrift für Rechtswissenschaft, herausgegeben von Savigny, Eichhorn, Rudorff. vol. XV p.* 273 *sqq: Mommsenii, Bericht über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Philologisch-historische Classe* 1850. *III. p.* 196.

73) T. Livius tam iniquus Salustio fuit, ut hanc ipsam sententiam: *Res secundae mire sunt vitiis obtentui,* tamquam translatam et tanquam corruptam dum transfertur, obiceret Salustio. nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum praeferat. laudat, quem non timet, et facilius putat posse a se Salustium vinci, si ante a Thucydide vincatur. *Seneca Controv. XXIV.*

74) T. Livius de oratoribus, qui verba antiqua et sordida consectantur, et orationis obscuritatem severitatem putant, aiebat, Miltiadem rhetorem eleganter dixisse: *Ἐπὶ τῷ πλησίον μαίνονται. Seneca Controv. XXV.*

75) In hoc malum a quibusdam etiam laboratur: neque id novum vitium est, quum iam apud T. Livium inveniam fuisse praeceptorem aliquem, qui discipulos *obscurare,* quae dicerent, iuberet, Graeco verbo utens, *σκότισον.* unde illa scilicet egregia laudatio: *Tanto melior: ne ego quidem intellexi. Quinctil. Inst. Orat. VIII,* 2, 18.

76) Fuit igitur brevitas illa tutissima, quae apud Livium in epistola ad filium scripta, *legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita, ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus. Quintil. Inst. Orat. X* 1, 39. *coll.* 5, 20.

INDEX
IN
TITI LIVII
AB URBE CONDITA LIBROS
QUI SUPERSUNT.

A.

B.

C.

D.

F.

G.

H.

L.

O.

P.

Q.

R.

S.

V.

X.

Z.

